EDİTÖR: NECMİ UYANIK

Değerlerle Yükselen Güçlü Aile ve Bilinçli Gelecek

PALET YAYINLARI

DEĞERLERLE YÜKSELEN GÜÇLÜ AİLE VE BİLİNÇLİ GELECEK

EDİTÖR
NECMİ UYANIK

YAYINLARI

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
YAYINCI SERTİFİKASI NUMARASI
44040

DEĞERLERLE YÜKSELEN GÜÇLÜ AİLE VE BİLİNÇLİ GELECEK

EDİTÖR
NECMİ UYANIK

Bu kitabın bütün yayın hakları Palet Yayınlarına aittir.
Yayınevinin yazılı izni alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği tanıtmalar ve akademik çalışmalar haricinde, kısmen veya tamamen kitaptan alıntı yapılamaz.
Eser, matbu yahut dijital ortamda kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN: 978-625-8882-23-0

BASKI
SEBAT OFSET
Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 57 Karatay / Konya
MATBAA SERTİFİKASI NUMARASI: 74481

Konya, Ekim 2026

PALET YAYINLARI
Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya
Tel. 0332 353 62 27
www.paletyayinlari.com.tr

DEĞERLERLE YÜKSELEN GÜÇLÜ AİLE VE BİLİNÇLİ GELECEK

EDİTÖR
NECMİ UYANIK

YAYINLARI

ÖN SÖZ

Taştan Kalelerden Yaşayan Hanelere -Küresel Değişim Sürecinde Türk Dünyasında Aile ve Demografi- başlıklı bu eser, İçişleri Bakanlığınca desteklenen Gönül Dağı Kültürel Miras Sanat ve Toplum Araştırmaları Derneğince yürütülen Taştan Kalelerden Yaşayan Hanelere başlıklı projenin çıktısı olarak vücut bulmuştur.

"En iyi Kale Aile" anlayışı ile yola çıkılan projede başta Konya'nın 31 ilçesi olmak üzere Türkiye ve yurt dışında yapılan 250'ye yakın eğitim, sanat ve bilimsel etkinlikte 50'nin üzerinde gönüllü akademisyen ve araştırıcı yer alırken, çoğunluğu öğrenci ve aile olmak üzere 10 binin üzerinde katılımcı hedef kitleye ulaşılmıştır. Geleneksel aile yapısının korunarak merkezde öğrenci ve anne-babaların yer aldığı etkinliklerde tarih, psikoloji, dil ve edebiyat, felsefe, teknoloji, sosyoloji, sanat tarihi, eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim, sağlık ve çocuk gelişimi gibi alanlar olmak üzere birçok konuda eğitim, akademik-sosyal ve sanatsal etkinlikler gerçekleştirilmiştir.

Özellikle projemiz çerçevesinde bu eser, Konya ve 31 İlçesiyle birlikte Türkiye ve yurtdışı faaliyetlerdeki eğitim ve araştırma çalışmalarının bir çıktısıdır. Bu uluslararası projemize destek veren alperen kurumlarımızdan Kültür ve Turizm Bakanlığı TİKA Başkanımız sayın Abdullah EREN ve Kültür ve Turizm Bakanlığı YTB Başkanımız sayın Abdülhadi TURUS Beylere müteşekkiriz. Bu vesileyle yine bu eserin oluşmasına temel teşkil eden projeye destek veren İçişleri Bakanlığımıza, İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, paydaş kurumlarımız Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürü sayın Ömer Faruk BELVİRANLI, Kültür ve Turizm Bakanlığı Devlet Tiyatroları Genel Müdürü sayın Tamer KARADAĞLI, Konya Büyükşehir Belediye Başkanı sayın Uğur İbrahim ALTAY, Konya Büyükşehir Belediye Başkanlığı Genel Sekreter Yardımcısı sayın Şükrü KOYUNCU, Selçuk Üniversitesi Rektörü sayın Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ, Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü sayın Prof. Dr. Cem ZORLU, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörü sayın Hasan USLU, Konya Milli Eğitim İl Müdürü sayın Murat YİĞİT, Konya Kültür ve Turizm İl Müdürü sayın Fikret FİDAN, Konya Gençlik ve Spor İl Müdürü sayın Muzaffer ÇİNTİMAR ve yardımcısı sayın İsa ARABA, Hüyük Belediye Başkanı sayın Sadık SEFER, Beyşehir Belediye Başkanı sayın Adil BAYINDIR, Bozkır Belediye Başkanı sayın Nazif KARABULUT, Kadınhanı Belediye Başkanı sayın İrfan KARACA, Sarayönü Belediye Başkanı Necati KOÇ ve Konya'nın tüm saygıdeğer ilçe milli eğitim müdürlerimize ayrı ayrı teşekkür ederiz. Özellikle Konya merkez ve 31 İlçesinde gerçekleştirilen eğitim aşamasında değerli katkı-

ları olan proje ekibimizden Uzman Mustafa Can ŞİMŞEK, Uzman Ramazan KARAKUŞ ve yüksek lisans öğrencilerim Emre Serkan ULAŞ ve Keriman ÇELİK'in özverili çalışmalarına minnettarım.

Bizzat eğitim ve araştırma faaliyetlerine katılarak bu esere ruh veren tüm yazarlarımızı tebrik ederken, eserimizin ilim âlemine hayırlı olmasını temenni ederim.

Editör ve Proje Koordinatörü

Prof. Dr. Necmi UYANIK

Konya 2026

İÇİNDEKİLER

GELENEK VE MODERNLİK ARASINDA: TÜRK VE ALMAN ROMANINDA AİLE VE TOPLUMSAL AHLAK.....9
Ahmet CUMA

MEVLÂNA'DA AİLE BİLİNCİ VE BİRLİKTE YAŞAMANIN ÖNEMİ.....25
Ali TEMİZEL

NESİL YETİŞTİRİCİSİNDEN GELECEĞİN MİMARINA: KIZ EĞİTİMİNİN 37
TARİHSEL YOLCULUĞU.....37
Ayça BAYDAR

AİLEDE DEĞER AKTARIMI: SÖYLEM-DAVRANIŞ TUTARLILIĞI VE DEĞERLERİN İÇSELLEŞTİRİLMESİNİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ 45
Ayşe Burcu GÖREN

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRK AİLE YAPISINDAKİ DEĞİŞİMLER 53
Emre Serkan ULAŞ

ÇOCUĞUN GELİŞİMİ VE FARKLILAŞMA SÜREÇLERİ.....63
Fatma Ülkü YILDIZ

KÜLTÜRLERARASI YETKİNLİK BAĞLAMINDA AİLE, EDEBİYAT VE ESTETİK EĞİTİMİN ETKİLEŞİMİ 73
Filiz İlknur CUMA

ÇOCUKLA İLETİŞİM 81
Gülay TEMİZ

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ VE TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ.....87
İsmail SABAH

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK AİLE YAPISI VE SOSYAL MEDYANIN ETKİLERİ.....109
Keriman ÇELİK

TARİHİ SÜREÇTE TÜRK AİLE DÜZENİNİN TEMEL ESASLARI 117
Mehmet İPÇİOĞLU

BİLİNÇLİ ÖĞRENCİ OLMAK.....123
Mehmet KAYA

GELECEK OKUL ÖNCESİNDE BAŞLAR.....135
Güçlü Temeller, Mutlu Çocuklar ve Ebeveynin Kritik Rolü
Mehmet MART

DİJİTAL ÇAĞDA YAPAY ZEKÂ VE AİLEYE ETKİLERİ.....139
Mustafa Can ŞİMŞEK

TÜRK SAVUNMA DOKTRİNİNİN DİJİTALLEŞMESİ VE YAPAY ZEKÂ.....151
Mustafa Can ŞİMŞEK

MEVLÂNA MESNEVÎ'SİNDE ANNE, BABA VE ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ.....165
Nuri ŞİMŞEKLER

RİTÜELİN KAYBI VE AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ.....175
Özlem ÜNLÜ

KONYANIN HAFIZA MEKÂNLARI ÜZERİNE KÜLTÜREL BİR OKUMA.....181
Ramazan KARAKUŞ

MEDYANIN GENÇLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....201
Ruhi GÜL

KUR'AN'IN KALBİNDEN GENÇLERİN KALBİNE: YÂSÎN SÛRESİ BAĞLAMINDA GENÇLİĞE YÖNELİK MESAJLAR.....215
Süleyman NAROL

TÜRK KÜLTÜRÜNDE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AİLE VE ÇOCUK.....223
Turgay KABAK

GELECEĞİMİZ İÇİN FELSEFE.....233
Zübeyir OVACIK

GELENEK VE MODERNLİK ARASINDA: TÜRK VE ALMAN ROMANINDA AİLE VE TOPLUMSAL AHLAK

Ahmet CUMA*

Türk Romanlarında Aile

Edebi bir tür olarak aile romanı odağına bireyden ziyade bir ailenin genellikle birkaç nesle yayılan hikâyesini, üyeleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin toplumsal değişimlerle nasıl şekillendiğini ele alır. Bu türde aile, sadece bir karakter grubu değil, adeta toplumsal yapının küçük bir laboratuvarı gibidir.

Ailenin yükselişi veya çöküşü, genellikle içinde bulunulan dönemin siyasi ve ekonomik koşullarıyla orantılı olarak ilerler. Örneğin, bir savaşın, ekonomik buhranın veya toplumsal çalkantıların aile dinamiklerini nasıl parçaladığı anlatılır.

Mekân olarak genellikle bir aile konutu, çiftlik veya şehir ele alınır. Bu bağlamda mekân, ailenin sürekliliğini temsil eden bir sembol durumundadır.

Geleneksel değerlere bağlı yaşlı kuşak ile yeni dünyanın değerlerini benimseyen genç kuşak arasındaki gerilim, olay örgüsünün temel dokusunu teşkil eder.[1]

Aile romanları, bireyin veya bireylerin psikolojileri ile toplumun sosyolojisini birleştirmek için ideal bir ortam meydana getirir. Bir ailenin içindeki mikro değişimleri izlerken aslında bir ulusun veya bir dönemin makro değişimlerini (modernleşme, sanayileşme, aristokrasinin bitişi vb.) okumuş olursunuz.

Türk edebiyatında aile romanı, Tanzimat'tan günümüze kadar hem toplumsal değişimin bir aynası hem de bireyin kimlik inşasının yansıması olmuştur. Türk romancılığının başlangıcından itibaren aile izleği sadece bir özel alan değil, Doğu-Batı çatışmasının, modernleşme sancılarının ve sınıfsal dönüşümlerin yaşandığı ana odak durumundadır.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0003-0698-2394, e-posta: ahmetcuma@selcuk.edu.tr

1 Gero von Wilpert, *Sachwörterbuch der Literatur*, Kröner Yay., Stuttgart 1989, s. 288.

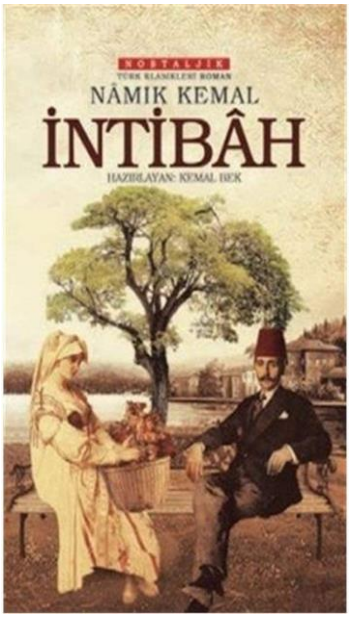
Tanzimat (1839-1876) ve Servet-i Fünun (1896-1901):

"İntibah" (1876)

Bu dönemde aile, genellikle "konak" üzerinden temsil edilir. Batılılaşmanın getirdiği yeni yaşam biçimi ile geleneksel yapı arasındaki gerilim, aile içi huzursuzluklarla anlatılır.[2] Örneğin **Namık Kemal "İntibah" (1876)** romanında aile denetiminden çıkan bir gencin felaketini anlatırken, ailenin kısıtlayıcı ama aynı zamanda koruyucu rolünü vurgular.

"İntibah" romanının olay örgüsünün merkezinde bir tutkudan ziyade aile-

(1840-1888)

nin kuruluşu, sarsılışı ve nihayetinde yok oluşu anlatılmaktadır.

Roman, zengin ve köklü bir ailenin oğlu olan Ali Bey'in babasını kaybetmesiyle başlar. Babanın ölümü, aile yapısındaki otorite ve denetim mekanizmasının çöküşü anlamına gelir. Ali Bey iyi eğitimli ancak hayat tecrübesinden yoksun bir gençtir. Ailesinin kendisine sağladığı korunaklı ortamdan dışarıya çıktığında, Çamlıca'da tanıştığı, toplumun (ve ailenin) ahlaki değerlerine tamamen zıt olan Mahpeyker ile tanışır, ona âşık olur. Böylelikle aile düzeni ilk büyük sarsıntıyı yaşar.

---

[2] Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark-Edebiyat ve Endişe*, Metis yay., İstanbul 2004, S. 65, 157.

Ali Bey'in annesi Fatma Hanım, oğlunun bu uygunsuz ilişkisi yüzünden hem aile şerefinin hem de servetinin tehlikede olduğunu fark eder. Geleneksel bir aile reisi refleksiyle, oğlunu evine ve değerlerine geri döndürmek için bir plan yapar: Eve, güzelliği ve saflığıyla Mahpeyker'in zıttı olan cariye Dilaşub'u getirir.

Fatma Hanım'ın amacı, aileyi içeriden bir sevgi bağıyla yeniden inşa etmektir. Ali Bey başlangıçta Dilaşub'a ısınır ve aile içinde geçici bir huzur dönemi başlar. Bu aşama, geleneksel aile yapısının dış tehditlere karşı kendini onarma çabası olarak yorumlanabilir.

Ancak dışarıdaki tehlike olan Mahpeyker ailenin bu yeni huzuruna saldırır. Mahpeyker, kurduğu bir kumpasla Dilaşub'un iffetsiz olduğu yalanına Ali Bey'e inandırır. Ali Bey, annesinin ve evinin simgesi olan Dilaşub'u bir öfke nöbetiyle evden uzaklaştırır. Bu nokta, ailenin birbirine olan güveninin tamamen yok olduğu andır. Ali Bey artık ailesine (annesi ve Dilaşub) değil, onu felakete sürükleyen dış dünyaya (Mahpeyker) teslim olmuştur.

Romanın sonunda aile birliği hem maddi hem de manevi olarak tamamen dağılır: Ali Bey, Mahpeyker'in kendisini öldürtmek istediğini öğrenince intikam peşine düşer; Dilaşub, Ali Bey'i korumak için kendi hayatını feda eder; Fatma Hanım, oğlunun düştüğü bu feci durumu ve kaybını görerek kahrından ölür; Ali Bey, hapishanede her şeyini kaybetmiş bir adam olarak hayata veda eder.[3]

"İntibah" romanının iletmek istediği mesajı şöyle ifade etmek mümkündür: Bir ailede baba otoritesinin yokluğu, annenin iyi niyetli ama baskıcı müdahaleleri ve bireyin aile değerlerinden kopup dış dünyanın sahte parıltısına kapılması sadece o bireyi değil, ona bağlı olan tüm aile üyelerini kaçınılmaz bir yıkıma sürükler.

Namık Kemal bu romanında, Tanzimat dönemindeki geleneksel aile yapısı ve otoritesi ile kontrolsüz bireyselleşme arasındaki çatışmayı sergilemiştir. Klasik Türk aile romanında baba figürü "İntibah"ta olduğu gibi ahlaki pusulayı ve düzeni temsil eder.[4] Babasının ölümüyle Ali Bey, hem ekonomik hem de manevi bir boşluğa düşer. Roman, babasız kalan bir gencin dış dünyadaki kötü ve

---

[3] Namık Kemal, *İntibah: Sergüzeşt-i Ali Bey*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

[4] Bk. Jale Parla, *Babalar ve Oğulları-Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yay., İst. 2008, s. 54.

tehlikeli unsurlara (Mahpeyker gibi) karşı savunmasız kalışını işler. Aile reisinin yokluğu, sadece bir yas süreci değil, aynı zamanda aile birliğinin ve servetinin de yavaş yavaş erimesinin başlangıcıdır.

Ali Bey'in annesi Fatma Hanım, geleneksel aile yapısını ayakta tutmaya çalışan, ancak bu çabasıyla belki de trajediyi hızlandıran bir figürdür. Fatma Hanım, oğlunu Mahpeyker'in etkisinden kurtarmak için eve kendince ideal eş adayı olarak Dilaşub'u getirir. Bu, ailenin kendi iç hiyerarşisini ve ahlaki değerlerini korumak için başvurduğu o dönemin klasik bir yöntemidir. Annenin oğlunu koruma içgüdüsüyle yaptığı bu müdahale, bireyin (Ali Bey) duygusal dünyasıyla ailenin beklentileri arasındaki uçurumu derinleştirir.

"İntibah"ta aile, güvenli bir sığınak olarak kurgulanmıştır, dış dünya ise (Çamlıca mesire yerleri, Mahpeyker'in evi) tehlike ve yozlaşmayı sembolize eder.

Ev-Aile (İç): Dilaşub, Fatma Hanım **>** huzur ve gelenek.

Sokak (Dış): Mahpeyker, tutku **>** ihanet ve maddi yıkım.

Ali Bey, bu iki mekân arasında sıkışıp kalmış bir karakterdir. Aile bağlarını tamamen koparamaz ama dış dünyanın cazibesine de direnemez. Bu durum, Tanzimat dönemindeki pek çok aile romanında gördüğümüz *evine dönen ama artık aynı kişi olmayan evlat* trajedisinin bir örneğidir.

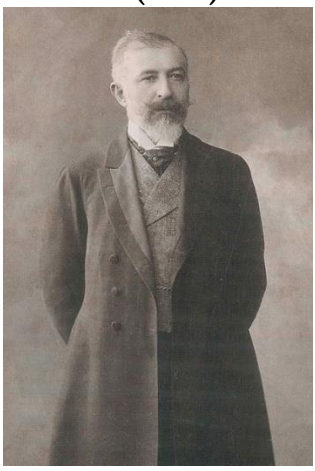
"İntibah" aileyi sadece bireylerin bir arada yaşadığı bir yer olarak değil, bireyin toplumsallaşma sürecinde başarısız olduğu, denetim mekanizmalarının çöktüğü ve sonuçta tüm üyelerinin (Anne, Dilaşub, Ali Bey) fiziksel ya da manevi olarak yok olduğu trajik bir kurum olarak resmeder.

Bu roman, Türk toplumunda ailenin eğitici ve koruyucu işlevini yitirdiğinde bireyin nasıl bir yıkıma sürükleneceğini anlatan önemli bir uyarı metnidir adeta. Böylelikle yapıtın merkezine önemli bir motif olarak **ahlaki düşüş** ve **pişmanlık** yerleşmiştir. Namık Kemal, ahlakın sadece bilgiyle değil, karakter sağlamlığıyla korunabileceğini savunur.[5] Ali Bey'in kötü arkadaş çevresine girmesi ve hayat tecrübesizliği, onu ahlaki bir uçuruma sürükler. Yazar burada, gençlerin sosyal çevresinin ahlaki gelişim üzerindeki belirleyici etkisine dikkat çekmektedir. Romanın sonunda Ali Bey'in her şeyini kaybetmesi ve hapse düşmesi, ahlak dışı yaşamın kaçınılmaz bir cezası olarak sunulur. Namık Kemal, okura şu mesajı verdiği sonucuna varmak yanlış olmayacaktır: Geçici hevesler uğruna ailevi

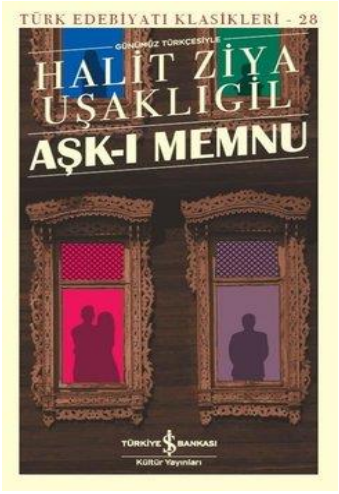
[5] Namık Kemal, "Aile", *İbret,* S: 56, (7 Teşrinisani 1288 / 19 Kasım 1872),.

değerleri ve toplumsal ahlakı hiçe sayan birey, sadece kendini değil, çevresindeki masumları da (annesi ve Dilaşub gibi) felakete sürükler.

"Aşk-ı Memnu" (1900)

(1866-1945)

Türk edebiyatında aile konusunu ele alan bir başka roman da Halid Ziya Uşaklıgil'in "Aşk-ı Memnu" romanıdır. İlk olarak 1899 yılında *Servet-i Fünun* dergisinde tefrika edilmeye başlanmış, 1900 yılında kitap olarak yayımlanmıştır. Türk edebiyatında *modern aile trajedisinin* işlendiği başyapıtlardan birisidir. Eser sadece bir yasak aşk hikâyesi değildir. Melih Bey üzerinden bir ailenin içten içe nasıl çürüdüğünü ve geleneksel aile hiyerarşisinin modern arzular karşısında nasıl yıkıldığını gösterir. "Aşk-ı Memnu" Türk edebiyatında aile kurumunun hem maddi hem de manevi anlamda içten içe çürümesini ustalıkla anlatan bir romandır. Halid Ziya Uşaklıgil, aileyi sadece bir sevgi bağı değil, bir statü, sığınak ve bazen de bir hapishane olarak kurgulamıştır.[6]

Roman, iki farklı aile kalıntısının bir araya gelmesiyle başlar:

1) Melih Bey Takımı: Ahlaki olarak yozlaşmış, sadece lüks ve gösteriş peşinde koşan, babasız kalmış bir aile (Firdevs Hanım, Bihter ve Peyker).

2) Adnan Bey ve Çocukları: Karısını kaybetmiş, zengin ama aristokrat bir sakinlik içinde yaşayan, melankolik bir yapı (Adnan Bey, Nihal ve Bülent).

Bihter, annesi Firdevs Hanım'ın sebep olduğu yoksulluk korkusundan ve annesine olan nefretinden kaçmak için Adnan Bey'le evlenir. Bu, bir aşk evliliği

---

6 Halid Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, İstanbul: Servet-i Fünun Matbaası, 1900.;Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel bir Bakış I-Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İletişim Yay., İstanbul 2012 (Nekkal Elektronik Yayıncılık), s. 82-104.

değil, bir statü ve sığınak arayışıdır. Evlilik gerçekleştikten sonra konak içinde sessiz bir savaş başlar. Nihal ve Bülent Babalarının yeni eşini, annelerinin hatırasına ve kendi konfor alanlarına bir tehdit olarak görürler. Firdevs Hanım ise Kızının evliliği üzerinden Adnan Bey'in servetine ve sosyal gücüne ortak olmaya çalışır. Aile, dışarıdan mükemmel görünse de içeride her bireyin kendi çıkarı veya travması için savaştığı bir kuşatılmış mekân haline gelir.

Ailenin uzak akrabası ve asalak üyesi olan **Behlül**, bu hassas dengeyi bozan unsurdur. Bihter ile Behlül arasındaki yasak aşk, sadece ahlaki bir sapma değil, **Adnan Bey'in babalık otoritesine** ve konağın temsil ettiği kutsal aile değerlerine indirilmiş bir darbedir. Bihter, bir yandan ev kadını rolünü oynamaya çalışırken, diğer yandan bireysel arzularının esiri olur. Aile adeta sırların saklandığı bir mahzene dönüşür.

Yasak aşkın ortaya çıkışı, aileyi bir arada tutan tüm bağları koparır ve neticede Bihter'in intiharı aile içinde kendine yer bulamayan ve annesinin maddiyatçılığına dönüşmekten korkan bireyin trajik sonunu ifade eder. Adnan Bey'in sadece eşi tarafından değil, güvendiği yeğeni (Behlül) tarafından da ihanete uğraması onun aile reisliği vasfını yitirdiği ve Nihal'in çocukluk masumiyetini kaybederek romanın sonunda babasıyla baş başa kalması, ailenin dış dünyaya kapalı, yaralı ve eksik bir duruma dönüştüğünü sembolize eder.

Netice itibariyle "Aşk-ı Memnu" ailenin bireysel tutkular karşısında ne kadar kırılgan olabileceğini göstermektedir. Halid Ziya, aile içindeki her bir bireyin psikolojik derinliğine inerek, yasak aşkın aslında bir ailenin temellerindeki çatlaklardan sızdığını kanıtlmıştır.

"Aşk-ı Memnu" Türk edebiyatında ailenin sadece bir toplumsal birim değil, aynı zamanda karmaşık psikolojik savaşların yaşandığı içine kapalı bir olgu olduğunu göstermektedir. Halid Ziya Uşaklıgil, aileyi dışarıdan gelen bir tehlikeyle değil, bizzat bireylerin tutkuları, geçmiş travmaları ve sınıfsal beklentileriyle içeriden çökertir.

Bihter'in Adnan Bey ile evlenmesinin temel motivasyonu, annesinin temsil ettiği "yozlaşmış ve muhtaç" kadın modelinden kaçmaktır. Bu imaj düşüncesinin edebiyatımıza yanlış batılılaşma ile girdiğini belirtmekte fayda vardır. Bihter, ahlaki olarak annesinden nefret etse de, roman ilerledikçe onun yöntemlerini kullanmaya başlar. Aile bu bağlamda adeta genetik bir labirent gibidir. Bihter kaçmaya çalıştığı aile mirasına hapsolur.

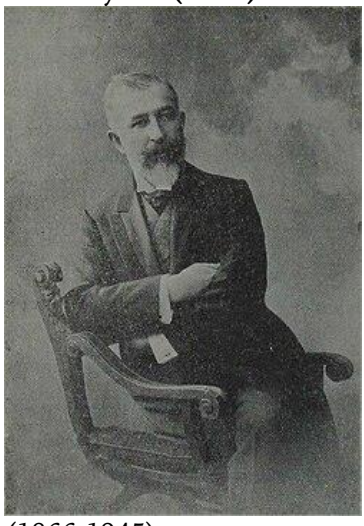
Adnan Bey'in konağı, geleneksel Osmanlı konağı ile Batılı anlamdaki çekirdek aile arasında kalmış bir yapıdır. Adnan Bey eserde aile içindeki otoriteyi

(baba rolünü) tam olarak tesis edemez. Bu otorite boşluğu, Behlül gibi bir tüfeylinin aileye sızmasına ve Bihter gibi genç bir kadının boşluğa düşmesine zemin hazırlar. Adnan Bey'in çocukları (Nihal ve Bülent), ölen annelerinin hatırasına bağlı kalarak eski aileyi temsil ederken Bihter yeni ve dışarıdan gelen bir unsur olarak bu yapıyı tehdit eder.

"Aşk-ı Memnu"daki yasak aşkın trajedinin düzeyini arttıran asıl unsur Behlül'ün dışarıdan bir yabancı değil, ailenin bir ferdi (yeğen) olmasıdır. Adnan Bey, Behlül'ü bir oğul gibi bağrına basmıştır. İhanetin aile içinden gelmesi, aile kurumunun kutsallığına ve sadakat temelindeki güvene indirilen en ağır darbedir. Sonuçta Behlül kaçar, Bihter ölür, geriye kalan Adnan Bey ve Nihal ise dış dünyaya tamamen kapanarak yaralı ve eksik bir aile birimi olarak kalırlar. Bu, ailenin artık bir yuva değil, bir sığınak olduğunun göstergesidir.

"İntibah"ta aile, Ali Bey'i Mahpeyker gibi **dışarıdaki** bir kötülükten korumaya çalışırken yıkılır. "Aşk-ı Memnu"da ise tehlike bizzat ailenin içindedir. Bihter bir yabancı değil evin hanımı, Behlül ise evin adeta bir oğlu durumundadır.[7] Bu durum, Türk romanında ailenin geçirdiği yapısal dönüşümü (dış düşmandan içsel çürümeye geçişi) simgelediği sonucuna varabiliriz.

"Mai ve Siyah" (1897)

(1866-1945)

Türk edebiyatının aynı döneme denk gelen bir başka önemli aile romanı da Halid Ziya Uşaklıgil'in "Mai ve Siyah" (1897) yapıtıdır. Bu yapıt Uşaklıgil'in

[7] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel bir Bakış I-Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İletişim Yay., İstanbul 2012 (Nekkal Elektronik Yayıncılık), s. 82-104.

nesil romanı olarak bilinse de aslında orta sınıf bir İstanbul ailesinin hayalleri, sorumlulukları ve çöküşü üzerine kurgulanmış hüzünlü bir aile dramıdır.[8] Yapıt her ne kadar Servet-i Fünun neslinin edebi beyannamesi ve hayal-hakikat çatışmasının sembolü olarak değerlendirilmiş olsa da, yapısal olarak orta sınıf bir İstanbul ailesinin trajik bir çözülüş öyküsüdür.[9]

Netice itibariyle "Mai ve Siyah" bir ailenin ekonomik ve sosyal olarak hayatta kalma mücadelesini anlatırken, bu mücadelenin bireyin iç dünyasında yarattığı tahribatı gösterir. "Aşk-ı Memnu"daki zengin ve kapalı çevrenin aksine, burada geçim derdiyle boğuşan, kırılgan ve trajik bir orta sınıf ailesi vardır.

Türk edebiyatında aile romanlarının kalbi **ev**dir. "Mai ve Siyah"ta Ahmet Cemil'in evi, onun hem sığınağı hem de zindanıdır. Romanın sonunda Ahmet Cemil'in borçlar yüzünden evi satmak zorunda kalması, ailenin kurumsal olarak iflasıdır. Evin satılması, hatıraların, mahremiyetin ve toplumsal kimliğin kaybedilmesi anlamına gelir.

"Mai ve Siyah", bir ailenin nasıl **korunulamadığının** öyküsüdür. Halid Ziya, orta sınıf ailesinin ne kadar kırılgan olduğunu; dışarıdan gelen (Vehbi Bey) ve içeriden gelen (Ahmet Cemil'in hayatın gerçeklerine yabancı hayalleri) darbelerle bir yuvanın nasıl dağıldığını ustalıkla ele almıştır.[10]

Alman Romanlarında Aile

Tanzimat (1839-1876) ve Servet-i Fünun (1896-1901) dönemlerinin başlangıç ve bitiş tarihlerini göz önüne alacak olursak 1839-1901 yılları arası, Alman edebiyatı için oldukça hareketli ve Alman romanı geleneğinin temellerinin atıldığı bir dönem olduğu sonucuna varabiliriz. Bu süreçte Romantizmin duygusallığından kopulup daha ayakları yere basan, toplumsal meselelere odaklanan akılcı akımlar ön plana çıkmıştır.

Bu zaman diliminde etkili olan temel akımları şöyle sıralayabiliriz:

a) Biedermeier (1815–1848): Dönemin başında etkili olan bu akım, küçük burjuva değerlerine, aile huzuruna ve iç dünyaya çekilmeye odaklanır. 1848 Devrimleri öncesindeki fırtınadan kaçışın bir yansımasıdır.

---

8 Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark-Edebiyat ve Endişe*, Metis yay., İstanbul 2004, s. 84.

9 Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman-1859-1959*,Cilt: 1, Bilgi Yay., İstanbul 1971 , s. 166-170.

10 Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1942.

b) Şiirsel Gerçekçilik (Poetischer Realismus - 1848–1890): Bu dönemin en baskın akımıdır. Gerçeklik olduğu gibi değil, sanatsal bir süzgeçten geçirilerek, "güzelleştirilerek" anlatılır. Bireyin toplum içindeki yeri ve taşra hayatı ön plandadır.

c) Doğalcılık (Naturalismus - 1880–1900): Yüzyılın sonuna doğru Gerçekçiliğe tepki olarak doğmuştur. Sanatı bilimin bir dalı gibi görerek; çirkinliği, yoksulluğu ve kalıtımın insan üzerindeki etkisini hiçbir şeyi gizlemeden anlatır.

ç) Modernizm ve Sembolizm (1890 sonrası): 1900'lere yaklaşırken katı gerçekçilikten uzaklaşan, estetiği ve insanın bilinçaltını önceleyen akımlar belirmeye başlamıştır.[11]

Alman edebiyatında **aile romanı** (Familienroman), sadece bir soyun hikâyesini anlatmakla kalmaz; aynı zamanda Alman tarihinin, sınıf çatışmalarının ve toplumsal dönüşümün bir mikrokozmosu olarak işlev görür. Özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında bu tür, Alman toplumunun aynası haline gelmiştir.

Ele alacağımız dönemin önemli aile romanları arasında kuşkusuz Thomas Mann'ın "Buddenbrooklar" (Buddenbrooks), Theodor Fontane'nin "Effi Briest"i ve Adelbert Stifter'in "Yaz Gecesi" (Der Nachsommer) yapıtları önde gelmektedir.

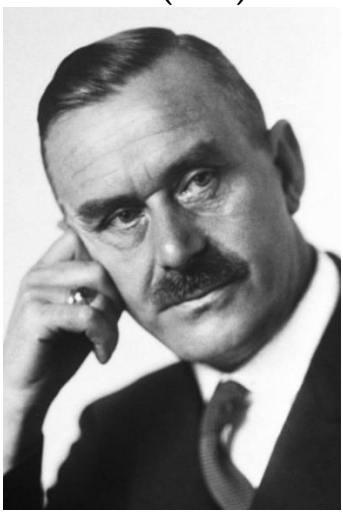
Bu dönemde aile, Almanya'da da toplumun temel taşıdır. Romanlar genellikle bir ailenin kuruluşu, mülkiyet edinme çabası ve toplumsal saygınlık kazanma çabası etrafında dönmektedir.

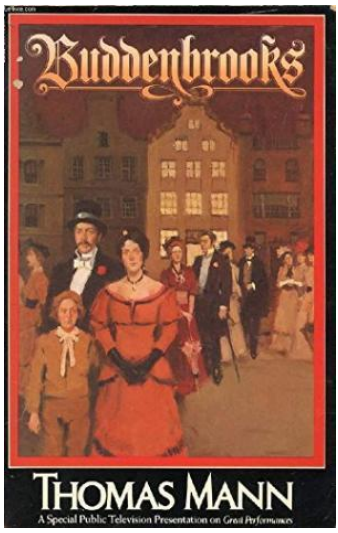
Bu zaman dilimi aile romanı türünün en olgun olduğu ve dünya edebiyatını etkileyen dönemidir. Artık Alman edebiyatında başarı hikâyeleri değil, nesiller arası gerileme teması hâkim olmuştur.

---

[11] Gürsel Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, Multilingual, İstanbul 2001, s. 277-282.

“Buddenbrooklar” (1901)

(1877-1955)

Bilhassa Thomas Mann'ın “Buddenbrooklar” romanı bu dönemin kapanışını ve 20. yüzyılın modern sancılarının başlangıcını simgeler. Roman, sadece bir ailenin hikâyesi değil, aynı zamanda burjuva değerlerinin yerini nasıl dekadansa (yozlaşmaya) bıraktığının yansımasıdır.

“Buddenbrooklar- Bir Ailenin Çöküşü” alt başlığıyla yayımlanan bu eser, türün zirvesidir. Dört nesil boyunca bir tüccar ailesinin ekonomik gücünü kaybederken sanatsal/ruhsal bir hassasiyet kazanmasını ve bu hassasiyetin onları hayata karşı güçsüz kılmasını işler.

1. Nesil: Çalışkan, dini bütün, rasyonel.

2. Nesil: Saygınlık peşinde, katı.

3. Nesil: Tereddütlü, melankolik.

4. Nesil (Hanno): Tamamen sanata ve müziğe yönelmiş, yaşam iradesini kaybetmiş.

Roman, sadece bir soyağacı hikâyesi değil, burjuva değerlerinin sanatla çatışmasının ve biyolojik/ruhsal tükenişin anatomisidir.[12]

Thomas Mann’ın Buddenbrooklar romanı, sadece bir zenginlikten fakirliğe geçiş öyküsü değil, aynı zamanda geleneksel ahlakın modernite ve bireysel arzular karşısında nasıl parçalandığını gösteren değerler krizinin yansımasıdır.

---

[12] Thomas Mann, *Buddenbrooks,* Deutsche Buchgemeinschaft GMBH Yay, Berlin 1909

Buddenbrook ailesinde ahlak bireyin mutluluğundan ziyade evin bekasına endekslidir. Aile üyeleri kendi duygularını, şirketin ve soyadının prestiji uğruna kurban ederler. Tony, çocukluk aşkı Morten'i sevmesine rağmen, ahlaki bir görev olarak gördüğü ailesine uygun eş seçimi için Bendix Grünlich ile evlenir. Onun için ahlak, aile şeceresine leke sürülmemesidir. Ancak bu kurumsal ahlak, bireysel mutsuzluğu getirmez ve sonuçta ailenin biyolojik çöküşünü hızlandırır.[13]

Romanın başında, Protestan çalışma ahlakı (Weberyan anlamda) hâkimdir. İlk kuşaklar için ticaret sadece para kazanmak değil, Tanrı katında ve toplum önünde dürüst bir yaşam sürmektir. Üçüncü kuşağın temsilcisi Thomas Buddenbrook ile birlikte bu ahlak anlayışı, yerini **gösterişe dayalı bir ahlak anlayışına** bırakır. Thomas, içten içe çökerken dışarıya karşı kusursuz bir beyefendi gibi görünmeye çalışır. Ahlak artık bir iç disiplin değil, adeta bir maskedir.

Thomas Mann'ın en sevdiği temalardan biri olan yaşam ile sanatın zıtlığı bu romanda ahlaki bir gerilim olarak karşımıza çıkar. Aileye müzik ve edebiyat girdikçe, katı ticaret ahlakı yumuşar. Çünkü geleneksel bakış açısına göre sanat aylaklık, melankoli ve disiplinsizliktir. Küçük Hanno'nun piyano çalması ve hassas ruhu, babası Thomas tarafından bir tür hastalık veya ahlaki zayıflık olarak görülür. Çünkü burjuva ahlakı, hayatta kalmak için sertleşmeyi gerektirir; sanat ise ona göre insanı savunmasız bırakır.[14]

Mann, ailenin çöküşünü sadece ekonomik hatalara bağlamaz; bunu bir tür **biyolojik ve ruhsal yorgunluk** olarak da sunar. Ailenin son üyeleri fiziksel olarak daha zayıf (çürük dişler, solgun benizler) ve irade olarak daha kırılgandır. Buradaki ahlak, bir canlının hayata tutunma azmidir. Bu azim bittiğinde, ahlaki sistem de çöker.[15]

Netice olarak "Buddenbrooklar"da ahlak, aileyi bir arada tutan bir harçtan, zamanla ailenin her bir üyesini ezen bir ağırlığa dönüşür. Aile, kendi kurallarının (disiplin, itibar, duyguları bastırma) altında kalarak yok olur. Thomas Buddenbrook'un Schopenhauer okurken fark ettiği gibi; belki de bu ahlaki sistemin ölümü, bireysel ruhun özgürleşmesi için tek yoldur, ancak bu özgürlüğün bedeli ailenin sonu getirir.

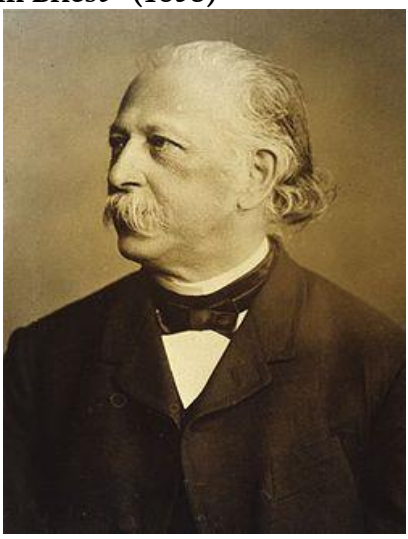
---

[13] Hansen Volkmer, *Thomas Mann: "Buddenbrooks". Text und Geschichte*, Schöningh Yay., Paderborn 1993

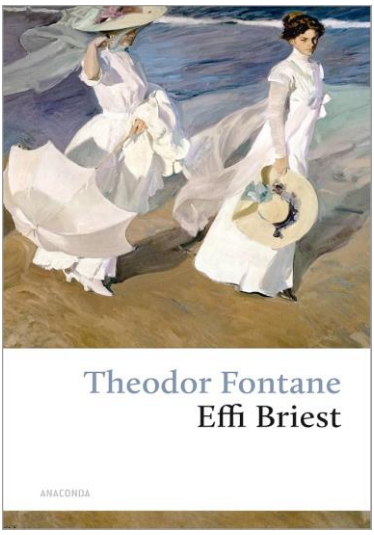
[14] Thomas Brandt, *Königs Erläuterungen-Thomas Mann- Buddenbrooks*, Bange Yay., Hollfeld 2002, s. 95-99.

[15] Ehrhard Bahr, *Thomas Mann: Buddenbrooks*, Reclam Yay., Stuttgart 2013.

"Effi Briest" (1895)

(1819-1889)

Dönemin başka bir aile romanı ise Theodor Fontane'nin **"Effi Briest"** (1894) başlıklı yapıtıdır. Bu roman Alman gerçekçiliğinin zirve noktalarından biri olarak kabul edilir. Roman, bireysel arzuların katı toplumsal kurallar ve aile onuru kavramıyla çarpışmasını ele alan trajik bir kadın hakları ve toplumsal baskı hikâyesidir.

Roman, 17 yaşındaki neşeli ve hayat dolu **Effi Briest**'in, kendisinden yirmi yaş büyük olan Baron von Innstetten ile evlendirilmesiyle başlar. İşin ilginç ve trajik yanı, Innstetten'in yıllar önce Effi'nin annesine (Louise) talip olmuş ancak reddedilmiş olmasıdır. Bu evlilik, annenin yaşayamadığı hayatı kızına dayatması gibi bir niteliği taşır. Briest ailesi için bu evlilik, kızlarının mutluluğundan ziyade sosyal statünün korunması ve sağlam bir geleceğin inşasıdır.

Effi, kocasıyla birlikte hayaletli olduğu söylenen sıkıcı sahil kasabası Kesting'e taşınır. Innstetten, karısını seven ancak kariyerine ve toplumsal kurallara (görev bilincine) karısından daha çok bağlı bir adamdır. Effi bu evlilikte bir eşten ziyade, eğitilmesi gereken bir çocuk muamelesi görür. Effi, hissettiği derin yalnızlık ve kocasının ilgisizliği nedeniyle Binbaşı Crampas ile kısa süreli bir yasak aşk yaşar. Bu durum Effi için bir aşktan ziyade, boğucu aile hayatından bir nefes alma çabasıdır. Yıllar geçer, aile Berlin'e taşınır ve mutlu bir yaşam sürdüklerini sanırlar. Ancak Innstetten, Effi'nin yıllar önce yazdığı eski aşk mektuplarını tesadüfen bulur. Innstetten her şeye rağmen karısını hala sevmekte ve onu affetmek istemektedir. Ancak toplumsal onur ve aile haysiyeti o

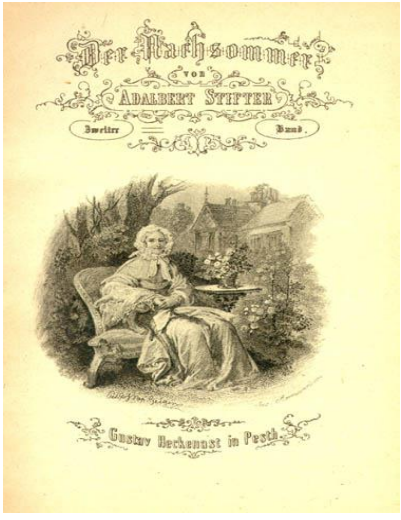
kadar baskındır ki, Crampas'ı düelloya davet eder ve onu öldürür. Effi, toplumdan dışlanır ve kocasından boşanır. En acısı ise kendi öz anne ve babasının, "toplum ne der?" korkusuyla kızlarını eve kabul etmemeleridir. Aile, kızlarının canını değil, isminin temizliğini korumayı seçer. Effi'nin kızı Annie ile görüşmesi de engellenmiştir, hasta ve dışlanmış bir şekilde yaşamaya çalışır. Sonunda anne ve babası, vicdan azabına dayanamayarak onu baba ocağına geri kabul ederler. Effi, henüz genç yaşta, ruhsal ve fiziksel tükenmişlikten ölür. Romanın sonunda anne ve baba, kendi hırslarının ve katı ahlak kurallarının kızlarının ölümüne neden olup olmadığını sorgularlar. Babanın meşhur sözü "**Bu çok geniş bir alan**"[16] **(Das ist ein zu weites Feld)**, toplumsal meselelerin ve aile dramlarının ne kadar karmaşık ve çözülemez olduğunu ifade eder.

"Buddenbrooklar" bir ailenin ekonomik ve biyolojik olarak nesiller boyu tükenişini anlatırken "**Effi Briest**" bir ailenin ve toplumun katı onur yasaları nedeniyle bir bireyi nasıl kurban ettiğini anlatmaktadır.

"Yaz Sonu" (1857)

(1805-1868)

Alman edebiyatının bu dönemdeki bir başka aile romanı ise Adalbert Stifter'in 1857 tarihli **"Yaz Sonu" (Der Nachsommer)** romanıdır.[17] Alman edebiyatının en önemli *Bildungsroman* (oluşum/eğitim romanı) örneklerinden biri olan "Yaz Sonu"nda "Buddenbrooklar"veya "Effi Briest"in aksine, yıkım veya trajediden ziyade **ideal ailenin inşası** ve **nesiller arası sükûnet** hâkimdir.

---

[16] Theodor Fontane, *Effi Briest*, F. Fontane&Co. Berlin 1896; Stefan Neuhaus, *Effi Brist Handbuch*, J.B. Metzler Yay., Berlin 2019, s. 156-160.

[17] Adelbert Stifter, *Der Nachsommer*- Eine *Erzählung*, Reclam Yay., Stuttgart 2005

Stifter'in aile anlayışı, onun meşhur "**Nazik Yasa**" **(Das sanfte Gesetz)** kuramına dayanır. Bu ailede fırtınalı tutkulara, şiddete veya büyük kavgalara yer yoktur. Aile, bireyin topluma ve doğaya karşı sorumluluklarını öğrendiği bir okuldur. Düzenli bir ev, düzenli bir ruh demektir.[18]

Netice olarak "Yaz Sonu" aileyi bir hapishane veya yıkım alanı olarak değil, insanın kendini gerçekleştirebileceği en yüksek düzen ve huzur durağı olarak imgeleştirir. Modern okuyucu için bu aşırı sakin ve mükemmel aile tablosu ütopik gelebilir. Ancak Stifter için aile, evrendeki büyük nizamın küçük bir yansımasıdır.

Ele aldığımız ve aynı zaman dilimine denk gelen bu üç Alman aile romanı, aile kavramını doğrudan ahlak ile ilintilemektedir. Fakat işlenişteki farklar dikkat çekicidir: "**Buddenbrooklar**" romanında dört nesil süren bir tükeniş dağılma ve ölümle; "**Effi Briest**" romanında baskıcı toplumsal onur kuralları yıkım ve dışlanmayla sonuçlanırken **"Yaz Sonu" romanındaki** sabır ve disiplinle kurulan ideal süreklilik ve huzurla sonuçlanır.

Türk ve Alman Romanlarında Aile Motifinin Karşılaştırması

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına denk gelen Türk ve Alman edebiyatlarındaki aile mefhumuna bu veriler ışığında karşılaştırmalı olarak baktığımızda bazı benzerlik ve farklılıklara rastlanmaktadır. Her iki edebiyatta da aile romanlarının gelişim süreci, toplumsal dönüşümlerle eş zamanlı olarak ilerlemiştir:

Türk edebiyatı için Tanzimat (1839) ve Servet-i Fünun (1901) arası dönem ile Alman edebiyatının roman geleneğinin temellerinin atıldığı bu süreçte ağırlıklı olarak Romantizmden kopan Gerçekçilik (Realismus) ve Doğalcılık (Naturalismus) hâkimdir. Türk edebiyatında geleneksel yapı ile Batılılaşma sancıları arasındaki çatışma ön plandadır. Farklı kültürel temeller söz konusu olmasına rağmen her iki edebiyatta da aile toplumun bir mikrokozmosu ve yansıması olarak işlev görmektedir.

Türk ve Alman edebiyatından ele aldığımız yazarların aile anlayışları ortak bir paydada buluşarak kuşak çatışması, çöküş, onur, sadakat, kadın ve ahlak izlekleri odaklı ele alınmıştır.

"Buddenbrooklar" romanında ahlak, başlangıçta protestan çalışma etiği temeline dayanırken, nesiller ilerledikçe bir maskeye dönüşür. Ailenin çöküşü, ekonomik kayıptan ziyade sanatsal hassasiyetin artmasıyla gelen bir biyolo-

---

[18] Horst Glaser, *Albert, Stifters "Nachsommer"- Eine Studie zum Verhältnis von ästhetischer Utopie und Gesellschaft*, J.B. Metzler Yay., Frankfurt/Main1965, s. 45.

jik/ruhsal yorgunluk olarak aktarılmıştır. "İntibah"ta ise ahlak, baba otoritesinin varlığına bağlıdır. Babasız kalan Ali Bey'in aile denetiminden çıkması, ahlaki bir uçuruma ve maddi/manevi yok oluşa yol açar. "Mai ve Siyah"ta ise ahlak bireyin hayallerini (şiir/edebiyat) öteleyen bir sorumluluk haline gelir.

"Effi Briest" ve "Aşk-ı Memnu" romanlarına bakıldığında, her iki eserde de yasak aşk ve toplumsal onur kavramlarının öne çıktığını görürüz. Bunlar aynı zamanda ailenin yıkımına sebep olan temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. "

Alman edebiyatında aile romanları daha çok sanat-hayat çatışması ve burjuva değerlerinin tükenişi üzerine yoğunlaşırken, Türk edebiyatında modernleşme sancıları, Doğu-Batı çatışması ve otorite boşluğu nedeniyle yaşanan ahlaki savrulmalar olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır.

SONUÇ

Gelenek ve modernlik arasındaki geçiş süreçlerinde Türk ve Alman romanı, aileyi yalnızca bireylerin barındığı özel bir alan olarak değil, toplumsal vicdanın, ahlaki yapıların ve tarihsel dönüşümlerin sınandığı en temel laboratuvar olarak ele almıştır. İncelenen metinler ışığında görülmektedir ki, hem modernleşme sancılarıyla sarsılan Türk toplumunda hem de Batı'nın burjuva değerleri ve sanayi devrimiyle kabuk değiştiren Alman toplumunda aile kurumu, toplumun ve ahlakın kurucusu ve aynı zamanda en büyük kurbanı olmuştur.

Türk romanında aile, Doğu-Batı ikilemi, otorite boşluğu ve yanlış batılılaşma ekseninde şekillenirken, Alman romanında sanatla hayatın çatışması, burjuva riyakârlığı ve katı toplumsal onur yasaları etrafında çözülmüştür. Namık Kemal'in *İntibah*'ında baba otoritesinin yitimiyle başlayan ahlaki çöküş, Halid Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* ve *Mai ve Siyah* eserlerinde bireysel tutkular ve geçim derdiyle içeriden yıkılan yuvalara dönüşmüştür. Benzer şekilde Thomas Mann'ın *Buddenbrooklar* romanında nesiller boyu eriyen çalışma etiği, Theodor Fontane'nin *Effi Briest* yapıtında ise "toplum ne der?" baskısıyla harcanan bireysel hayatlar, ailenin bazen koruyucu bir sığınaktan ziyade bireyi ezen ağır bir sisteme evrildiğini göstermiştir. Adelbert Stifter'in *Yaz Sonu* romanı ise bu yıkımların karşısında sabır, ölçü ve "nazik yasa" ile inşa edilen ideal erdemin ve sükûnetin kalıcılığını müjdelemiştir.

Türk ve Alman edebiyatındaki bu başyapıtlar, erdemin sadece şekilsel kurallara ya da dışsal baskılara dayandırılamayacağını gözler önüne sermektedir. Aile, bireyin ruhsal bütünlüğünü besleyen sahici bir sevgi, vicdan ve sorumluluk bağıyla var olabildiği sürece toplumu ayakta tutabilir. Aksi takdirde, katı tabuların, çıkarların veya sahte değerlerin esiri haline gelen bir aile yapısı bireyleri felakete, toplumları ise kaçınılmaz bir çözülüşe sürüklemektedir. Roman sanatı, bu trajik süreçleri estetik bir süzgeçten geçirerek okura ahlakın, vicdanın

ve erdemin kaybedildiğinde nelerin feda edileceğini hatırlatan zamansız birer uyarı feneri olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

AYTAÇ, Gürsel, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, Multilingual, İstanbul 2001.
BAHR, Ehrhard, *Thomas Mann: Buddenbrooks*, Reclam Yay., Stuttgart 2013.
PARLA, Jale, *Babalar ve Oğulları-Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yay., İst. 2008.
BRANDT, Thomas, *Königs Erläuterungen-Thomas Mann- Buddenbrooks*, Bange Yay., Hollfeld 2002.
FONTANE, Theodor, *Effi Briest,* F. Fontane&Co. Berlin 1896 .
GLASER, Horst, *Albert Stifters "Nachsommer"- Eine Studie zum Verhältnis von ästhetischer Utopie und Gesellschaft*, J.B. Metzler Yay., Frankfurt/Main1965.
GÜRBİLEK, Nurdan, *Kör Ayna, Kayıp Şark-Edebiyat ve Endişe*, Metis yay., İstanbul 2004
KUDRET, Cevdet, *Turk Edebiyatinda Hikaye ve Roman-1859-1959*,Cilt: 1, Bilgi Yay., İstanbul 1971.
MANN, Thomas, *Buddenbrooks*, Deutsche Buchgemeinschaft GMBH Yay, Berlin 1909
MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I-Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İletişim Yay., İstanbul 2012 (Nekkal Elektronik Yayıncılık).
Namık Kemal, "Aile", *İbret*, S. 56, (7 Teşrinisani 1288 / 19 Kasım 1872).
Namık Kemal, *İntibah: Sergüzeşt-i Ali Bey*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.
NEUHAUS, Stefan, *Effi Brist Handbuch*, J.B. Metzler Yay., Berlin 2019
STIFTER, Adelbert, *Der Nachsommer- Eine Erzählung*, Reclam Yay., Stuttgart 2005.
UŞAKLIGİL, Halid Ziya. *Aşk-ı Memnu*, İstanbul: Servet-i Fünun Matbaası, 1900.
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Mai ve Siyah*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1942.
VOLKMER, Hansen, *Thomas Mann:* "*Buddenbrooks*". *Text und Geschichte*, Schöningh Yay., Paderborn 1993.
WILPERT, Gero von, *Sachwörterbuch der Literatur*, Kröner Yay., Stuttgart 1989.

MEVLÂNA'DA AİLE BİLİNCİ VE BİRLİKTE YAŞAMANIN ÖNEMİ

Ali TEMİZEL*

A. Giriş

De Jong Gierveld'e göre yalnızlık, kişinin bir takım sosyal ilişkilerde eksikliğini yaşadığı ve bu yüzden rahatsız olduğu bir durumdur[1]. Yalnızlaşmış ve ailesiyle birlikte yaşamayan insanlar kimlerdir, hayatın neresinde yaşarlar, yalnızlıktan dolayı ne tür sıkıntı ve problemlerle iç içedirler, toplumun diğer kesiminin bunlara karşı sorumlulukları var mıdır, niçin yalnızlaşırlar gibi sorular ve yakınmalar, dini, edebi, tasavvufi ve benzeri eserlerin kaleme alındığı günden beri sürekli olarak yazarların ve şairlerin kalemlerine malzeme olmuştur. Bunun yanında halk türkülerimizin çoğunluğunun konusu da yalnızlık, ayrılık, hasret, birbirine kavuşamama ve özlem olmuş ve bazen bu tür sıkıntılara katlanmanın gerekliliği, bu tür problemlerin geçiciliği sözlü ve yazılı olarak dile getirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah, insanların yalnız başına yaşayamayacaklarını aşağıdaki ayetlerde insanlara hatırlatmaktadır.

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır."[2]

"Müslümanların dünya görüşlerini ve değer ölçütlerini dayandırdıkları ayetlerden biri de budur. Fertler, gruplar, kavimler, ümmetler, milletler siyasî, kültürel, biyolojik, coğrafî vb. farklarla birbirinden ayrılır; bu farklara bağlı olarak farklı kimlik sahibi olur, bu kimlikle tanınır ve tanışır. Ayrıca her biri kendi farkını, özelliğini bir gurur, değer ve övünç vesilesi yapar. Ayet farklı yaratılmanın "kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma, tanışma" fonksiyonunu ve hikmetini onaylıyor; ancak farklı sosyal ve etnik gruplara mensup olmanın üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddediyor; insanın şeref ve değerini, kendi iradesi ile

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı & Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0001-8110-1230, e-posta: temizel46@yahoo.com

1 Mustafa Özodaşık, *Modern İnsanın Yalnızlığı*, Konya, 2001, s.18-19.

2 *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Hazırlayanlar: Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara, 1993, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Hucurât, 13.

elde etmediği etnik aidiyete değil, kendi irade ve çabasıyla elde ettiği evrensel değerlere bağlıyor."[3]

Kur'ân-ı Kerim'de Allah, insanların yalnız başına yaşayamayacaklarını başka bir ayette şöyle buyurmaktadır:

"Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."[4]

Kur'ân-ı Kerim'de Allah, insanların birbirlerinden uzaklaştıklarında ne tür cezaya çarptırılacağını bir ayette şöyle hatırlatmaktadır:

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır."[5]

Bu ayette şunlar anlatılmak istenmektedir:

"Geçmişte peygamberlerin getirdikleri kitaplara ve apaçık delillere rağmen insanlar, anlamsız ve faydasız tartışmalar yüzünden asıl görevlerini unutmuşlar ve kendilerine tevdi edilen emaneti koruyamamışlardır. İçine düştükleri ayrılık, toplumların bölünmesine ve parçalanmasına sebep olmuştur. Sonuçta insanlar hakkı ayakta tutamaz, iyilikleri tavsiye edemez, kötülükleri engelleyemez duruma gelmişlerdir. Fakirler, mazlumlar ve âcizler ezilmiş, güçlülerin, zenginlerin ve zalimlerin haksızlıkları karşısında bir şey yapılamamıştır. Neticede insanlar mutsuz olmuşlar, dünya onlar için bir zindan, hayat katlanılamaz bir işkence haline gelmiştir. Bu yüzden Allah Müslümanları uyarmakta, geçmiş milletlerin düştükleri hataya düşmemelerini emretmektedir."[6]

Kur'ân-ı Kerim'de Allah, insanların birbirlerine yaklaşmalarından dolayı ne tür kazançlar elde edeceğini aşağıdaki ayette şöyle açıklamaktadır:

"Müminler ancak kardeştirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız."[7]

Bu ayette şunlara işaret edilmektedir:

---

3 Hayrettin Karaman-Mustafa Çağırıcı- İbrahim Kâfi Dönmez- Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c. V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 97-98.

4 *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Rûm, 21.

5 *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Âl-i İmrân, 105.

6 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c. I, s. 649.

7 *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Hucurât, 10.

"Müminler hem bütün insanlıktan hem de iman kardeşlerinden sorumludurlar; dünyada haksızlığın engellenmesine[8], din ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasına katkıda bulunmak[9] ülkede ise bunlara ek olarak mümin kardeşler arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözüme kavuşturmak, haksızlıkta ısrar edenlere karşı haklının yanında yer almakla yükümlüdürler. Bu ayet ikinci yükümlülüğe –bunun dayanağı olan kardeşliğin altını çizerek– dikkat çekmektedir"[10]

B. Mevlâna ve Dini metinlerde Ana-Baba-Aile

Anne ve baba ile ilgili hususlar birçok kutsal, dini, ahlaki ve edebi metinlerde yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de İsrâ suresinde Allah, önce yalnızca kendisine ibadet edilmesini buyurduktan hemen sonra, ana babaya iyilik etmeyi emretmektedir. Burada Allah'a kullukla ana babaya iyilik yan yana zikredilmiş, böylece anne ve babanın önemi vurgulanmıştır. Nitekim diğer bazı ayet ve hadislerde de Allah'a kulluk ile ana babaya iyilik etme yan yana zikredilmektedir.

"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger.» "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster" diyerek dua et[11]"

Peygamberimiz, "Cennet, anaların ayakları altındadır." Hadisi ile cenneti kazanmaya anneyi vesile kılmış ve İslam dinin kadına ve anneye verdiği değeri göstermiştir.

Zira huzurlu bir toplumun temeli, sağlam, her türlü sosyal, psikolojik, maddi ve manevi yoksunlukta bile motivasyonu ve direnci yüksek bir aileye bağlıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah, insanların yalnız başına yaşayamayacaklarını aşağıdaki ayetlerde insanlara hatırlatmaktadır.

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır."[12]

---

8 *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Âl-i İmrân,108.
9 *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Nisâ, 75; Hac, 40.
10 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c. V, s. 93.
11 Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, İsrâ, 23-24.
12 Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Hucurât,13.

"Müslümanların dünya görüşlerini ve değer ölçütlerini dayandırdıkları ayetlerden biri de budur.

Fertler, gruplar, kavimler, ümmetler, milletler siyasî, kültürel, biyolojik, coğrafî vb. farklarla birbirinden ayrılır; bu farklara bağlı olarak farklı kimlik sahibi olur, bu kimlikle tanınır ve tanışır. Ayet farklı yaratılmanın "kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma, tanışma" fonksiyonunu ve hikmetini onaylıyor; ancak farklı sosyal ve etnik gruplara mensup olmanın üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddediyor; insanın şeref ve değerini, kendi iradesi ile elde etmediği etnik aidiyete değil, kendi irade ve çabasıyla elde ettiği evrensel değerlere bağlıyor."[13]

C. Mevlâna'ya Göre Aile, Birlikte Yaşamanın Önemi ve Ayrılıktan Şikâyet

Mevlâna, Mesnevî isimli eserine yalnızlık, uzak kalma ve ayrılık konularını dikkate alarak şöyle başlamaktadır:

Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor.

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımla kadın erkek ağlayıp inledi.

Özlem derdini anlatmak için ayrılıktan parça parça olmuş bir gönül isterim.

Kendi aslından/vatanından uzak kalan kişi, yine buluşma anını arar.

Ben her toplulukta ağlayıp inledim; iyilere ve kötülere eş oldum.[14]

Neynâme de denilen ve yukarıda ilk beş beyti verilen Mesnevînin bu ilk On sekiz beytinde ilk önce insanın kendi aslından ayrılış hikâyesine işaret edilir. Arkasından ayrılık ve yalnızlık yaşamamış insanın ayrılık ve yalnızlık derdinin hikâyesini anlayamayacağından söz edilerek şunlar hatırlatılmak istenir:

Aslında herkesin aslına bağlı olacağından, insanın ruhlar âleminden başlayan ayrılık ve yalnızlık hikâyesinin halka anlatılmasından, insanın içindeki duygu ve düşüncelerinin kendisinin söz ve davranış aynasında ortaya çıktığından, ruh ve beden arasındaki bağın anlaşılamayacağından, yaratana kavuşma aşkının tüm varlıkta hareket halinde bulunduğundan, insan-ı kâmilin dünyaya ait işlerin bağımlığından kurtulan ve aşkın tehlikeli yollarından bahseden insan olduğundan, yalnızca fena makamına ulaşmış insanların rabbanî sırlardan haberdar olacağından, âşıkların kendi yaratıcısına olan kavuşma isteğinin asla dinmeyeceğinden, eğer ömrümüz hakikat yolunda geçmişse, geçen ömürden kaygı

---

[13] Hayrettin Karaman vd. s. 97-98.

[14] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), Hazırlayan: Adnan Karaismailoğlu, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2014, I/1-5.

duymamamızın gerektiğinden, âşıkların aşksız ve kavuşma isteği olmaksızın yaşayamayacağından, cahillerin kâmil olan insanların sözünü anlayamayacağından ve dolayısıyla sözü kısa tutmanın gerekliliğinden söz edilmektedir.

İnsanların toplum işinde eşle dostla yaşaması gerektiğine inanan Mevlâna, insanların gerçek iyi kimselerden uzak kalmasının tehlikeli olacağını, böyle insanların Şeytanın oyuncağı olacağını ve tuzağına düşeceğini ifade ederek şöyle demektedir:

"Şeytan, kimi kerem sahibi kişilerden ayırırsa onu yalnız bulup kafasını yer.
Topluluktan bir an bir karış ayrılmak, şeytanın hilesidir; dinle ve iyi bil."[15]

İnsanın toplumun işinde yaşamasını gerektiğini ve toplumum inanç, örf ve adetlerinden uzak kalmasının zararlarını çok iyi bilen Mevlâna, arkadaşı olmayan insanın yalnızlık problemiyle karşı karşıya kalacağını ifade eder. Mevlâna, yalnız başına yaşayan ve toplumdan uzaklaşan insanların günümüzün çağdaş firavunlarına av ve yem olacağını, onların elinde oyuncak olacağını, kandırılacağını, kullanılacağını, kötü durumlara düşeceğini şöyle dile getirmektedir:

"Dost ol da sayısız dost görürsün. Zira dostsuz, yardımsız kala kalırsın.
Ey temiz kişi! Şeytan nefistir, sen de Yusuf gibisin; Yakup'un eteğini bırakma.
Kurt, çoğunlukla kuzuyu sürüden ayrı gittiğinde yakalar.
Toplumu veya sünneti terk eden, böyle vahşi hayvanların parçalama yerinde kendi kanını içmez de ne yapar?
Sünnet yoldur, topluluk da arkadaş. Yolsuz ve arkadaşsız darlığa düşersin."[16]

Tüm canlıların olduğu gibi insanların da ailesiz ve yalnız başına yaşayamayacağını, yalnızlık problemi çekeceğini, yalnızlığın ağır bir yük olduğunu, toplum işinde arkadaş, eş ve dostlarıyla birlikte yaşayanların daha mutlu olacağını, aileden ve toplumdan kopan insanların hayat mücadelesinde zorlanacağını, Peygamberlerin bile mucizelerini gösterirken eşlerine ve arkadaşlarına ihtiyaç duyduğunu açıklayan Mevlâna, duvarlar olmazsa evin olmayacağını, mürekkep ve kalemin arkadaşlığının bir arada olmazsa kağıda yazı yazılmayacağını şöyle dile getirmektedir:

"Ey fakir! Eşek kabalığına rağmen dostlarından dolayı neşelenir güçlenir.
Kervandan ayrı giden eşeğe o yol, yorgunluktan yüz kat olur.
O çölü yalnız olarak aşması için fazla olarak birkaç şiş ve sopa yer.
O eşek sana der ki: "Eşek değilsen güzelce dinle; böyle yalnızca gitme.

---

[15] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), II/2154-2155.
[16] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.3 (5-6 Defter), VI/498-502.

Yalnız olarak yolda hoşça giden, şüphesiz arkadaşlarıyla daha hoşça gider.
Her peygamber bu doğru yolda mucize gösterdi ve yoldaşlarını aradı.

Duvarların yardımı olmazsa ev ve ambarlar nasıl yükselir?

Her duvar ayrı olursa tavan havada nasıl asılı olur?

Mürekkep ve kalemin yardımı olmazsa kâğıtların üzerine yazı nasıl düşer?"[17]

Allah'ın her cinsi çift yarattığını, dolayısıyla insanların aile içinde yaşamasının gerektiğini, verimliliğin ve başarının artması için birlikte yaşamanın önemini Mevlâna aşağıdaki beyitte dile getirmektedir:

"Allah, her cinsi çift yarattığı için neticede bir araya gelişten ürünler ortaya çıktı."[18]

Mevlâna, aslında insanın arı gibi her dost çiçeğinden bal alacağına, kimlerin kimlerle ve neyin neyle eş ve dost olmasından ne tür sonuçlar ortaya çıkacağına aşağıdaki beyitlerinde işaret etmektedir:

"Herkesi görmekle bir şey yersin; her arkadaşla bir arada olmaktan bir şey alıp götürürsün.

Bir yıldız, bir yıldıza yakın olunca her ikisine layık bir eser doğar mutlaka.

Erkek ve kadın buluşunca insan doğar; taş ve demir buluşunca kıvılcım olur.

Toprağın yağmurla buluşmasından meyveler, yeşillik ve çiçekler olur .

Yeşilliklerin insanla buluşmasından gönül hoşluğu, kedersizlik ve mutluluk olur.

Mutluluğun canımızla buluşmasından güzelliğimiz ve iyiliğimiz doğar."[19]

Aile içinde birlikte yaşamanın, dost ve arkadaş olmanın, insanı ruhi ve psikolojik sıkıntılardan kurtaracağını bilen Mevlâna, aile bireylerinin, dostların ve insanların bir arada olmasının insana mutluk ve güven vereceğini ve düşmanın gözünü korkutacağını şöyle ifade etmektedir:

"Sözün özü şudur: Topluma dost ol; put/heykel yapan gibi taştan arkadaş yont.

Çünkü kervanın kalabalığı ve çokluğu, yol kesicilerin belini ve mızrağını kırar."[20]

Ben *Kur'ân*'ın bendesiyim, Peygamberim ayağının tozuyum diyen ve Mesnevînin her beytinde ayet, hadis veya kelâm-ı kibarlara atıfta bulunan Mevlâna,

---

[17] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.3 (5-6 Defter), VI/513-521.
[18] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.3 (5-6 Defter), VI/523.
[19] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), II/1087-1092.
[20] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), II/2143-2144.

aile, dostluk, danışma, görüşme ve dosta tahammül etme konusunda aşağıdaki beytinde Kur'an'dan Şûrâ suresine işaret etmektedir. Ayrıca burada dostu bir sığınak, bir koruyucu, bunalımda olan bir kimse için çıkış yolu olarak görmekte ve şöyle demektedir:

"*Kurân'*da "işleri danışmayladır"[21] (ayeti)ni oku; dost için ol ve ona nazla of deme.

Dost yolun desteği ve sığınağıdır; iyice bakarsan dost yoldur."[22]

Sıkıntıları, problemleri ve dertleri, o günün fırtınalı ve zorlukları olan deniz yolculuğuna ve arkadaşları da gökyüzünde gece yolculuklarının yön yıldızlarına benzeten Mevlâna, Peygamberimizin hadisine işaret ederek sıkıntılardan ve her türlü problemden kurtulmamız için gözümüzün ve gönlümüzün daima iyi dost ve yoldaştan yana olması gerektiğini şu şekilde söylemektedir:

"Peygamber, "Dostları, sıkıntılar denizinde yol gösteren yıldızlar bil" dedi.

Gözünü yıldızlara dik, yol ara. Konuşmak bakışı karıştırır, deme."[23]

Mevlâna adeta bir öğüt verircesine olumlu düşünen insanlarla bir arada aile içinde olmamızın bizi de olumlu düşünmeye sevk edeceğine, iyiyi kötüden ayırt etmemize ve yalnızlıktan kurtulmak için de kimlerle birlikte olmamızın gerektiğine aşağıdaki beyitlerle işaret etmektedir:

"Gülen nar bahçeyi güldürür. Yiğit kişilerle sohbet seni yiğitlerden yapar.

Sen kaya ve mermer taşı olsan, gönül sahibine varınca mücevher olursun.

Temiz kişilerin sevgisini canına yerleştir. Sadece hoş gönüllüleri sev."[24]

"Din ehlini kin ehlinden ayır. Hakk'la birlikte olanı ara, onunla otur."[25]

Mevlâna, aşağıdaki beyitlerde de hangi mekânlarda dost arayarak yalnızlıktan kurtulacağımızı bize göstermeye çalışmaktadır:

"Ümitsizlik mahallesine gitme, ümitler vardır. Karanlığa doğru gitme güneşler vardır.

Gönül seni gönül ehlinin mahallesine çeker, bedense seni su ve toprak/dünya hapsine çeker."[26]

---

[21] *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Şûrâ, 38.
[22] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.3 (5-6 Defter), VI/1590-1591.
[23] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.3 (5-6 Defter), VI/1595-1596.
[24] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), I/722-724.
[25] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), I/3718.
[26] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), I/725-726.

Aşağıdaki beyitlerde kimlerle dost olmamız gerektiğine işaret edilmektedir. Burada ayrıca "arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim" atasözünü hatırımıza getirmektedir. Zira ayrı bir bakış açısıyla değerlendirdiğimiz de bir insanı en iyi arkadaşları anlatabilir.

"Dikkat et! Gönlün gıdasını bir gönüldaştan ver. Git ikbali, bir ikbal sahibinden iste"[27]

"Çünkü bir akıl, bir akılla birleşince kötü fiile ve kötü davranışa mâni olur."[28]

Mevlâna, arkadaşın önemini ve yalnızlığın sıkıntısını aşağıdaki beyitlerde dile getirerek yalnızlıktan kaçınmamızı ve dost ararken neye dikkat etmemizin gerektiğini açıklamaktadır. Burada Allah'a dost olan kimselerle dost olduğumuzda Allah'a da dost olacağımızı hatırlatmaktadır:

"Sen yalnızlıktan ümitsiz kalırsan, dostun himayesi altında bir güneş olursun.

Git sen çabuk Allah dostunu ara. Böyle yaparsan Allah dostun olur."[29]

Mevlâna, eşimize, aile bireylerine ve dosta karşı nasıl davranmamızı ve dostluğumuzun devam etmesi için bu işin tek taraflı olmayacağını, onu korumamız gerektiğini ve eş ve aile bireylerine karşı sorumluluğumuzun olduğunu aşağıdaki beyitlerle açıklamaktadır. Burada ayrıca dostu en önemli organlarımızdan biri olan göze benzetmekte ve dost için söyleyeceğimiz kötü sözleri gözü her an rahatsız edecek olan toza toprağa teşbih etmekte ve gözü bu toz topraktan korumamızın gerektiğini hatırlatmaktadır.

"Dost senin gözündür. Ey avcı! Onu çer çöpten temiz tut.
Sakın! Dil süpürgesiyle toz etme; göze çöpten armağan yapma."[30]

Mevlâna aşağıdaki beyitlerde insanın faydalı ve verimli olması için uyarıda bulunmakta ve bu fayda ve verimi de elde edebilmesi için bir eş bulmasını ve yalnızlıktan kurtulmasını tavsiye etmektedir:

"Topraktan daha aşağı mısın? Zira toprak dost buldu; bir bahardan yüz bin nur elde etti.
Dostla eş olan ağaç, güzel havayla baştan ayağa açıldı."[31]

---

27 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), I/727.
28 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), II/20.
29 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), II/22-23.
30 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), II/28-29.
31 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), II/33-34.

Mevlâna, aşağıdaki beyitte ailesizliğin ve yalnızlaşmanın sonucunda ne olabileceğini, maddi bakımdan ne kadar müreffeh bir yaşantımız olsa da eğer bir arkadaşımız, bir yoldaşımız, bir gönüldaşımız yoksa insanın mutlu olamayacağını, kendi zenginliğini, sanatını, hünerini ve düşüncelerini kimseyle paylaşamayacağını, dolayısıyla psikolojik olarak rahatsız olacağını dile getirmektedir.

"Dildaşından ayrılan kişi, yüzlerce nağmesi de bulunsa dilsiz olur."[32]

Mevlâna aşağıdaki beyitlerde kimlerle eş olmamıza ve kimlerin yanında bulunmamızın gerektiğine ve kötü kişilerle dost olduğumuzda zarar göreceğimize işaret etmekte ve kötü dostu kötü yılandan daha aşağı görmektedir:

"Biri hayırlı kişilere dost değilse, çaresiz kötü kişilerin yanında komşu olur."[33]

"Dostlarıyla birlikte oturan, külhanda olsa da bahçe ortasındadır.
Düşmanlarıyla birlikte oturan, bahçede olsa da külhandadır."[34]

"İhtiyacı bulunmayan Allah'ın pak zatı hakkı adına, kötü yılan kötü arkadaştan iyidir.
Kötü yılan sağlıklı kişiden bir can alır. Kötü arkadaş sürekli ateşe götürür.
Gönül, söz ve konuşma olmadan arkadaşın huyundan gizlice huy kapar."[35]

"Tatlı sözlü cahilin dostluğunu dinleme; o, eski zehir gibidir."[36]

"Feryat! Aynı cins olmayan dosttan feryat! Ey büyükler! İyi dost arayın."[37]

"İki kişi birbirine yanaşırsa, şüphesiz aralarında ortak değer vardır.
Bir kuş kendi cinsinden olmayanla nasıl uçar? Cinsi olmayanla birlikte olmak mezardır, kabirdir."[38]

D. Mevlâna'ya Göre Mutlu Aile

Mutlu bir yuvanın ve aile içindeki mutluluğun eşler arasındaki dengeye bağlı olduğuna ve bunun önemine işaret eden Mevlâna şöyle demektedir:

"Bizim eşimizsin; eş aynı özellikli olmalı ki işler güzelce sonuçlansın,
Eş birbirinin örneği üzere olmalı, ayakkabı ve çizmenin iki eşine bak.
İki ayakkabı eşinden biri ayağa dar gelince, iki eş de senin işine yaramaz.
Kapının eş kanatları; biri küçük, diğeri büyük? Hiç orman aslanının eşini kurt gördün mü?
Deve üzerinde biri boş, diğeri malla dolu çift çuval dengeli olmaz.

---

32 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), I/28.
33 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.2 (3-4 Defter), IV/1635.
34 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.2 (3-4 Defter), IV/1975-1976.
35 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.3 (5-6 Defter), V/2634-2636.
36 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.3 (5-6 Defter), VI/1431.
37 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.3 (5-6 Defter), VI/2948.
38 *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), II/2090-2091.

Ben kanaat yolunda gönlüm güçlü gidiyorum, sen niçin serzenişe doğru gidiyorsun?"

Mevlâna, bizleri herkese yakın olmaya ve toplumla bütünleşmeye davet etmektedir. Aslında Mevlâna'nın bu ifadeleri bütün topluma yönelik bir çağrı olarak kabul edilmelidir:

Yol arkadaşlarını ziyareti gerekli say, kim olursa; ister yaya, ister atlı.

Düşmanın da olsa bu ihsan, yine iyidir; çünkü güzel davranışla nice düşman dost olmuştur.

Dost olmazsa kini azalır. Çünkü güzel davranış kine merhem olur.

Ey iyi dost! Bunun dışında nice faydaları vardır; fakat uzamasından korkuyorum.

Sözün özü şudur: Topluma dost ol; putçu gibi taştan arkadaş yont.

Çünkü kervanın kalabalıklığı ve çokluğu, yol kesicilerin belini ve mızrağını kırar[39].

E. Mevlâna Nazik Bir Babadır

Mevlâna ince ruhlu, nazik bir babadır. Gönül almakta, gönül okşamakta, kadirşinaslıkta örnek bir aile reisidir.

Gelini Fatma Hatun'a ve oğlu Sultan Veled'e gönderdiği mektuplardan onun ince ruhlu ve nezaketli birisi olduğunu açıkça görmekteyiz. Geline Fatma hanıma hitap ederken şöyle demektedir:

Bizim de gönlümüzün, gözümüzün ışığı aydınlığı; alemin de gönlünün ve gözünün ışığı, aydınlığı… Canım canına karışmıştır, birleşmiştir. Seni inciten her şey beni de incitir… sizin gamınız on kat fazlasıyla bizimdir. Sizin düşünceniz, kederiniz; bizim düşüncemiz kederimizdir… Aziz oğlum Bahaeddin sizi incitirse, gerçekten sevgisini ve gönlümü ondan alırım.[40]

Mevlâna oğlu Bahaeddin Veled'e eşi Fatma Hanım için şöyle uyarıda bulunmuştur:

Allah için şu babanızın yüzünü, kendi yüzünü, bütün soyumuzun, sopumuzun yüzlerini ak etmek istersen, onun hatırını aziz, ama pek aziz tut. Onu can ve gönül tuzağı ile avlamak için her günü ilk gün, her geceyi gerdek gecesi say…[41]

---

[39] *Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî,* c.1 (1-2 Defter), II/2139-2144.

[40] Selâhaddin Hidayetoğlu, *Hazret-i Mevlâna Muhammed Celâleddin-i Rûmî Hayatı ve Şahsiyeti -Vuslat Yıldönümü- Konya*, İl Kültür Müdürlüğü Yayın no: 2, Tarihsiz, s. 84.

[41] Selâhaddin Hidayetoğlu, *Hazret-i Mevlâna Muhammed Celâleddin-i Rûmî Hayatı ve Şahsiyeti -Vuslat Yıldönümü- Konya*, İl Kültür Müdürlüğü Yayın no: 2, Tarihsiz, s. 84.

Sonuç

Tüm bunlardan şunları söyleyebiliriz: Ailesiz bir bireyin ve toplumun, bir şehrin toplumsal ve kültürel hayatını, insan tiplerini, atmosferini, doğal güzelliklerini, yeme ve içme kültürünü, günlük hayatını, folklorunu, eğlence alışkanlıklarını ve daha bin türlü özelliğini olumsuz yönde etkiler.

İyi ve olumlu özelliklere sahip aile bireylerinin kendisinde göremediği ya da görmek istemediği bir algı alanı oluşturması ve kendisini bu alanda sınırlaması aile içi problemiyle karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır.

İnsanın mutluluğu, bazen de kendisinin içinde bulunduğu ailesi ve çevresi tarafından kabul görmesine bağlıdır. Yani "marifet iltifata tabi, müşterisiz meta zayidir" sözünü hatırlatmaktadır.

Aslında zaman zaman eleştiri konusu olan "sokak veya mahalle baskısı", insana tek başına olmadığını hatırlatıyordu, bir topluma, bir çevreye ait olduğu hissini veriyordu ve bu da insanın ailesinin ve eşinin olması duygusu kazanmasına ve yalnızlaşmasına engel oluyordu.

İnsanları yalnızlıktan kurtaran ve birbirine yaklaştıran en önemli unsurların başında aile, sevgi, sempati ve yakınlık duygusu gelmektedir.

Yalnızlık duygusunun giderileceği en önemli mekânın meşru çerçevede kurulmuş aile ortamı olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da sağlıklı bir toplumun ve milletin meydana gelmesi ve sürekliliği için manevi bakımdan sağlıklı bireylerden oluşan ailelerin kurulmasının önemli olduğu görülmektedir.

Sonuçta insanın sosyal bir varlık olduğu unutulmamalıdır. Sağlıklı, akıllı, ahlaklı ve temiz bir sosyalleşme içerisinde yaratıcının dışında başkalarına bağlı olmadan yaşayabilmek en büyük mutluluk ve özgürlük olmalıdır.

KAYNAKÇA

-Hidayetoğlu, Selâhaddin, Hazret-i Mevlâna Muhammed Celâleddin-i Rûmî Hayatı ve Şahsiyeti -Vuslat Yıldönümü- Konya, İl Kültür Müdürlüğü Yayın no: 2, Tarihsiz, s. 84.

-Karaman, Hayrettin-Çağırıcı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kâfi- Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, I-V,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

-Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Hazırlayanlar: Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1993.

-Mesnevî- Mevlâna Celâleddîn Rûmî, c. 1-3, Hazırlayan: Adnan Karaismailoğlu, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2014.

-*Mevlânâ Celâleddîn Muhammed Mesnevî-i Ma'nevî (Farsça)*, c.1 (1-2 Defter), Hazırlayanlar: Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, I/1-5.
-Özodaşık, Mustafa, *Modern İnsanın Yalnızlığı*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001.

NESİL YETİŞTİRİCİSİNDEN GELECEĞİN MİMARINA: KIZ EĞİTİMİNİN TARİHSEL YOLCULUĞU

Ayça BAYDAR*

Giriş

Eğitimin neden verildiği sorusu, her toplumun farklı dönemlerde farklı cevaplar verdiği temel sorulardan biridir. Aynı şekilde "Kız çocukları neden eğitilmelidir?" sorusunun cevabı da tarih boyunca değişmiştir. Diğer bir deyişle tarih boyunca eğitimin amacı yalnızca bilgi aktarmak olmamıştır. Eğitimin temel işlevlerinden biri, devletlerin gelecek tasavvurunu, toplumsal düzenini ve vatandaşlık idealini yansıtmaktır. Ancak bu idealler, tarihsel koşullara ve dönemlerin ihtiyaçlarına göre değişiklik göstermektedir. Görüldüğü gibi eğitime yüklenen işlev ve anlam, her dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel koşullarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Kız çocuklarının eğitimi de bu dönüşümün en belirgin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son döneminden günümüz Türkiye'sine uzanan süreçte kız çocuklarının eğitimine yönelik politikalar kadınlara atfedilen toplumsal rollerin ve devletin kadınlardan beklentilerinin değişimini takip etmektedir.

19. yüzyıldan itibaren modernleşme sürecine giren Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının eğitimi, devletin yeniden yapılanma çabalarının önemli bir parçası hâline gelmiştir. II. Abdülhamid döneminde eğitimli kadın, öncelikle ahlaklı ve bilinçli nesiller yetiştirecek "ideal anne" olarak tanımlanmıştır. Bu anlayışın yaygınlaştırılmasında kız okullarının yanı sıra kadın matbuatı da önemli bir rol üstlenmiştir. Balkan Savaşları ile birlikte savaş koşulları, kadınlara yüklenen toplumsal misyonu yeniden şekillendirmiş; kadınlar ulusal seferberliğin ve kamusal yaşamın daha görünür aktörleri hâline gelmiştir. Millî Mücadele yıllarında ise kadınlar, cephe gerisinde üstlendikleri görevlerle bağımsızlık mücadelesinin vazgeçilmez unsurları arasında yer almış, Cumhuriyet döneminde kız

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0003-1100-2944, baydar.ayca@gmail.com

çocuklarının eğitimi modernleşme ve ulus inşasının temel araçlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, kız çocuklarının eğitimine yüklenen toplumsal ve siyasal anlamların nasıl değiştiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, eğitim tarihindeki kurumsal gelişmelerden ziyade, kız çocuklarının eğitimine yüklenen misyonun geçirdiği dönüşüm üzerinde durulmaktadır.

I. Altın Neslin Anneleri

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından köklü dönüşümlerin yaşandığı bir kırılma dönemidir. Tanzimat'la başlayan reform süreci, yalnızca siyasal ve ekonomik alanlarda değil, toplumsal yapıda da önemli değişimlere zemin hazırlamıştır. İmparatorluğun çözülme sürecine girdiği bu dönemde, geleceğin nesilleri devletin yeniden inşasının anahtarı olarak görülmüş; babalarının başaramadığını çocuklarının başaracağına dair güçlü bir inanç gelişmiştir. Diğer bir deyişle 19. yüzyıl Osmanlı Devleti, askerî yenilgiler, ekonomik krizler ve milliyetçilik hareketleriyle sarsılırken çözümü eğitimde aramaya başlamıştır. Bu nedenle, daha önce eğitim ve kamusal politikalar açısından ikincil planda kalan kadınlar ve çocuklar, Osmanlı'nın geleceğini şekillendirecek asli unsurlar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Tanzimat'tan itibaren devlet, modern okullar açarak yeni bir bürokratik sınıf oluşturmayı hedefledi. Ancak kız çocuklarının eğitimi söz konusu olduğunda amaç, erkek eğitiminden farklıydı. Dönemin aydınları, toplumun geleceğini inşa edecek nesillerin yetişmesinden anneleri sorumlu tutmuş ve onlara "nesil yetiştiriciliği" misyonunu yüklemiştir. Bu anlayış, Osmanlı'da kadın algısının yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Başka bir ifadeyle, ideal bir toplum yaratmanın ön koşulu olarak önce "ideal annelerin" yetiştirilmesi gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur.[1]

Bu doğrultuda II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) kız çocuklarının okullaşması önemli ölçüde hız kazanmıştır. Kız rüştiyelerinin yaygınlaştırılması ve Darülmuallimat gibi kurumların geliştirilmesiyle kızların örgün eğitime erişimi artırılmıştır. Ancak bu eğitim, kız çocuklarını bağımsız bir meslek hayatına hazırlamaktan ziyade, onları iyi bir eş ve anne olarak yetiştirmeyi amaçlamıştır. Müfredatta ahlaki eğitim, terbiye, iffet, din bilgisi ve ev idaresi gibi dersler ön

[1] Ayça Baydar, "'İslam Kadını' ile Batı Arasında Türkdilli Ortodokların Kadın Algısı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 28, 48-59, 2022.

plana çıkarılmış; kadınlardan öncelikle aile kurumunun ahlaki temellerini güçlendirecek bireyler olmaları beklenmiştir. Dolayısıyla eğitimli fakat esas görevi aile içinde tanımlanan "İslam kadını" modeli teşvik edilmiştir.[2]

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesiyle birlikte kadınlara yüklenen toplumsal misyon önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Deniz Kandiyoti'nin "vatanperver feminizm" olarak tanımladığı bu dönemde, kadın artık yalnızca aile içinde nesil yetiştiren bir anne olarak değil, ulusun geleceği için kamusal sorumluluk üstlenen bir vatandaş olarak da görülmeye başlanmıştır.[3] Kadınların yardım cemiyetlerinde, eğitim faaliyetlerinde, basın hayatında ve çeşitli toplumsal organizasyonlarda daha görünür hâle gelmeleri bu dönüşümün somut göstergeleridir. Balkan Savaşları sonrasında gayrimüslimlere yönelik ekonomik boykot kampanyalarının örgütlenmesinde kadınların aktif rol üstlenmesi, onların kamusal alandaki etkinliğinin önemli örneklerinden biridir.[4] Böylece, II. Abdülhamid döneminde ağırlıklı olarak annelik ve aile yaşamına hazırlık amacı taşıyan eğitim anlayışı, II. Meşrutiyet yıllarında öğretmenlik, hemşirelik ve diğer meslek alanlarına yönelik eğitim kurumlarının gelişmesiyle daha kamusal bir nitelik kazanmıştır. Böylece kız çocuklarının eğitimi, yalnızca nesil yetiştirme misyonunun değil, aynı zamanda toplumsal ve millî kalkınmanın da bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır.

İlk kız rüştiyelerinin açılması (1858), Darülmuallimat'ın kurulması (1870) ve II. Abdülhamid döneminde kız okullarının yaygınlaştırılması, Osmanlı kadın eğitiminin kurumsallaşmasını sağladı. Buna rağmen devletin temel hedefi kadınları kamusal yaşamın bağımsız aktörleri hâline getirmek değildi. II. Abdülhamid döneminin eğitim anlayışında kadın, toplumun ahlaki temelini oluşturan aile kurumunun merkezindeydi. Eğitimin amacı, iyi eşler ve özellikle iyi anneler yetiştirmekti. Çünkü dönemin yöneticilerine göre güçlü bir devletin temeli, iyi yetişmiş ailelerden geçiyordu. Benjamin Fortna'nın gösterdiği üzere okul kitapları, öğrencileri yalnızca bilgiyle değil sadakat, ahlak ve görev bilinciyle de donatmayı amaçlıyordu.[5] Dolayısıyla kız çocuklarının eğitimi imparatorluğun geleceğini yetiştirecek anneleri oluşturmak için destekleniyordu.

---

2 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*. Metis Yayınları, İstanbul 2019, s. 48.

3 Deniz Kandiyoti, "End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", içinde *Women, Islam and the State,* Palgrave Macmillan, London 1991, s. 28.

4 Eyal Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü: Balkan Savaşları ve Sonrası*, çev. Cumhur Atay, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s. 293-316.

5 Benjamin C. Fortna, *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford 2002, s. **202-247.**

II. Abdülhamid döneminde kız çocuklarının eğitiminde yalnızca açılan okullar değil, kadınlara yönelik süreli yayınlar da önemli bir işlev üstlenmiştir. Matbuat, devletin kadınlık, annelik ve aileye ilişkin idealini geniş kitlelere aktaran gayri resmî bir eğitim aracı olarak kullanılmıştır. 1895-1908 yılları arasında yayımlanan *Hanımlara Mahsus Gazete*, Osmanlı kadın matbuatının en uzun soluklu yayınlarından biri olarak kadınlara ilk kez düzenli bir yazı platformu sunmuştur. Fatma Aliye'nin önde gelen yazarları arasında yer aldığı gazete, II. Abdülhamid döneminin kadın ve aile anlayışını yansıtırken, kadınların eğitimini ve toplumsal rollerini de tartışmaya açmıştır.[6] Gazetenin temel vurgusu ise "iyi eş ve iyi anne" yetiştirmektir. Çocuk terbiyesi, evlilik, ahlak ve aile yaşamı üzerine yayımlanan yazılarla kadınların, geleceğin nesillerini yetiştirecek "ideal anneler" olarak eğitilmesi hedeflenmiştir. Bu yönüyle *Hanımlara Mahsus Gazete*, geç Osmanlı döneminde kız eğitimi ve kadınlık ideallerinin şekillendirilmesinde önemli bir araç işlevi görmüştür.

Yukarda değinildiği gibi Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesi, gelecek nesillerin imparatorluğu yeniden ayağa kaldıracak bir umut kaynağı olarak görülmesine yol açmıştır. Bu anlayış, çocukluk dönemine ve çocuk eğitimine verilen önemi artırırken, anneleri de bu sürecin en temel aktörleri hâline getirmiştir. Geleceğin nesillerinin şekillenmesinde belirleyici rol üstlendikleri düşünülen anneler, "nesil yetiştiricileri" olarak tanımlanmış; çocukların ahlaki, dinî ve millî terbiyesinden birinci derecede sorumlu kabul edilmişlerdir. Bu nedenle dönemin kadın dergilerinde annelere yönelik eğitici ve yönlendirici yazılara geniş yer verilmiştir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan ***"Vâlidenin Evlâdına Te'sîrât-ı Mâneviyesi"*** başlıklı yazı, anneliğe yüklenen bu pedagojik ve toplumsal misyonu yansıtan dikkat çekici örneklerden biridir.

> "...bir çocuğun ilk his siyâtını vâlidesi kadar hiçbir ferdin anlamak ihtimâli olamayacağını, çünkü vâlidenin evlâda karşı tabii olan şefkat ve merhametiyle beraber sevk-i tabii ile evlâdının ihtiyâcını fark ve keşfe dahi muktedir bu lunduğundan bu cihetle vâlidenin evlâdı üzerinde te'sirâtı pek ziyâde bulunduğunu ifadeye gayret ettik. … vâlidelik şerefine nail olan kadınların tahsil ve terbiyesi ne kadar mükemmel olursa bunların

[6] Zihnioğlu, *age*., s. 20

> evlâdına te'sirat-ı ma'neviyesi [o kadar istenilen seviyede olacaktır]."[7]

Hanımlara Mahsus Gazete, kız çocuklarının eğitimini desteklemekle birlikte bunu Batılılaşmanın bir aracı olarak değil, İslami ahlakı ve aile değerlerini güçlendiren bir unsur olarak değerlendirmiştir. Gazetede geliştirilen "İslam kadını" söylemi, eğitimli fakat ahlaklı, geleneklerine bağlı, iyi bir eş ve anne olan ideal kadın modelini öne çıkarmış; böylece modern eğitim ile dinî ve kültürel değerleri uzlaştırmaya çalışan bir yaklaşım sergilenmiştir.

II. Ulusal Seferberliğin Kadınları

Balkan Savaşları'yla birlikte başlayan topyekûn savaş dönemi, kadınlara yüklenen toplumsal misyonu önemli ölçüde değiştirmiştir. Daha önce ağırlıklı olarak aile içinde "nesil yetiştiricisi" olarak tanımlanan kadın, savaş koşullarının zorunluluğuyla ulusun ayakta kalmasının ve yeniden inşasının kurucu unsurlarından biri hâline gelmiştir. Millî Mücadele yıllarında ise bu dönüşüm daha da belirginleşmiş; kadınlar cephe gerisinde lojistik destekten sağlık hizmetlerine, yardım cemiyetlerinden miting ve propaganda faaliyetlerine kadar üstlendikleri görevlerle vatanın kurtuluşunun aktif aktörleri olmuşlardır. Dolayısıyla, 20. yüzyıl sonrasında yerel ve dinî aidiyetlerin yerini giderek ulusal kimliğin almaya başladığı siyasal atmosfer, kadın hareketini ve kadın basınını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde yayımlanan gazete ve dergiler, II. Abdülhamid döneminin kadın dergilerinden farklı olarak daha belirgin bir milliyetçi çizgi benimsemiş; kadın meselesine daha az geleneksel bir perspektiften yaklaşmışlardır. Yaprak Zihnioğlu'nun dönemlendirmesine göre, 1908-1922 yılları arasındaki süreç "II. Meşrutiyet dönemi feminizmi" olarak tanımlanmaktadır.[8] İttihat ve Terakki kadınlara yalnızca eş ve anne olarak değil, kamusal yaşamın aktif bireyleri olarak yeni roller yüklemiştir. Böylece kadınların eğitim, çalışma hayatı ve toplumsal hak talepleri daha görünür hâle gelirken, kadınların kamusal alandaki konumu kadın basınının temel tartışma konuları arasına girmiştir. Bu yönüyle II. Meşrutiyet dönemi, kadınların "nesil yetiştiricisi" kimliğinden "vatanperver vatandaş" kimliğine geçişinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Balkan Savaşları, kadınlara yüklenen toplumsal misyonun dönüşümünde önemli bir eşik oluşturmuştur. Boykot hareketlerinin örgütlenmesinde üstlendikleri öncü rol, kadınların aile içindeki "nesil yetiştiricisi" kimliğinin ötesine

---

7 "Vâlidenin Evlâdına Te'sirât-ı Mâneviyesi", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 4 Kânunusani 1311 [16 Ocak 1896].

8 Zihnioğlu, *age*.

geçerek ulusal seferberliğin aktif öznesi hâline geldiklerini göstermektedir.[9] Millî Mücadele ise, kadınların toplumsal konumunda önemli bir kırılma yarattı. Savaş, kadınları ev içi rollerinin dışına çıkardı. Kadınlar yardım cemiyetleri kurdu, cepheye lojistik destek sağladı, hemşirelik yaptı, protesto mitingleri düzenledi ve gerektiğinde silahlı mücadeleye katıldı. Halide Edib Adıvar yalnızca bir yazar değil, aynı zamanda millî direnişin sesi hâline geldi. Kadın kahramanlardan Şerife Bacı'lar cephe gerisinde görev aldı; Gördesli Makbule gibi kahramanlar ise bizzat cephede savaşarak hayatını kaybetti. Bu süreçte kadın artık yalnızca geleceğin çocuklarını yetiştiren anne değil, milletin bağımsızlığı için mücadele eden aktif bir vatandaş olarak görülmeye başlandı.

Millî Mücadele, kız çocuklarının eğitimine yeni bir anlam yükledi: Eğitim, vatanını tanıyan, milletine bağlı ve gerektiğinde onun için sorumluluk alabilecek bilinçli bireyler yetiştirmenin aracıydı. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte kadın eğitimi, modernleşme projesinin merkezine yerleşti. Cumhuriyet, kadınları ulusun görünür yüzü hâline getirdi. Eğitimli kadın; öğretmen, doktor, hemşire, hukukçu ve bürokrat olarak devletin temsilcisi oldu. Fakat, annelik geri plana itilmedi; Cumhuriyet, anneliği modern bir çerçevede yeniden tanımladı. Eğitimli kadın hem modern aileyi kuracak hem de yeni ulusun kültürünü gelecek kuşaklara aktaracaktı. Dolayısıyla Cumhuriyet, Hamidiye dönemindeki "nesil yetiştiricisi" idealini terk etmeyerek, modern vatandaşlık anlayışıyla yeniden yorumladı.

Sonuç

Osmanlı'dan günümüze kız çocuklarının eğitimine bakıldığında, yalnızca eğitim kurumlarının ve okullaşma oranlarının geliştiği değil, eğitime yüklenen anlamın ve kadınlardan beklenen toplumsal rollerin de sürekli yeniden tanımlandığı görülmektedir. Kız çocuklarının eğitimi, her dönemde devletin içinde bulunduğu siyasal, toplumsal ve kültürel koşullar doğrultusunda farklı amaçlara hizmet etmiş; bu yönüyle eğitim, yalnızca bireysel gelişimi sağlayan bir araç değil, aynı zamanda toplumu dönüştürmeyi hedefleyen bir politika olarak şekillenmiştir. Dolayısıyla kız çocuklarının eğitim tarihi, yalnızca eğitim kurumlarının gelişim tarihini değil, devletin kadınlardan beklentilerinin, vatandaşlık anlayışının ve kadın kimliğinin nasıl yeniden tanımlandığını gösteren önemli bir toplumsal dönüşüm hikâyesidir. Yaklaşık bir buçuk asırlık bu süreçte kız çocuklarına yüklenen misyon, "nesil yetiştiricisi", "ulusal seferberliğin öznesi",

[9] Eyal Ginio, *age*. s. 293-316.

"modern ulusun kurucu unsuru" ve nihayet "kendi geleceğinin mimarı" şeklinde dönüşmüştür

II. Abdülhamid döneminde kız çocuklarının eğitimi, imparatorluğun geleceğini kurtaracak nesilleri yetiştirecek "ideal anne" anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Bu süreçte kız okullarının yaygınlaştırılması kadar kadın matbuatı da eğitimin önemli bir tamamlayıcısı olmuş; kadınlara annelik, aile yaşamı ve ahlaki değerler konusunda rehberlik ederek "İslam kadını" idealinin toplumsallaştırılmasına katkı sağlamıştır. Böylece eğitim, mesleki gelişim aracı olmaktan çok, devletin toplumsal düzenini koruyacak aile yapısını güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Balkan Savaşları döneminde ise topyekûn savaş koşulları ve yükselen milliyetçilik, kadınlara yüklenen misyonu önemli ölçüde değiştirmiştir. Kadınlar, yardım faaliyetlerinden ekonomik boykotların örgütlenmesine, eğitim çalışmalarından çeşitli sivil girişimlere kadar kamusal yaşamın görünür aktörleri hâline gelmiş; böylece kız çocuklarının eğitimi de yalnızca iyi anneler yetiştirmeyi değil, ulusal dayanışmaya katkı sunacak bilinçli bireyler yetiştirmeyi hedefleyen millî bir nitelik kazanmıştır. Millî Mücadele yıllarında bu dönüşüm daha da belirginleşmiş; kadınlar cephe gerisinde üstlendikleri görevlerle bağımsızlık mücadelesinin vazgeçilmez unsurları arasında yer almış ve eğitim, vatanın geleceğini şekillendirecek sorumluluk sahibi vatandaşlar yetiştirmenin aracı olarak görülmüştür. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte kız çocuklarının eğitimi, modernleşme ve ulus inşası projesinin temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. Eğitimli kadın, yalnızca aile içinde değil, öğretmen, doktor, hukukçu, bürokrat ve bilim insanı olarak kamusal alanda da yeni devletin temsilcisi olmuştur. Bununla birlikte Cumhuriyet, anneliği geri plana itmemiş; onu modern, sağlıklı ve bilinçli nesiller yetiştirme sorumluluğu çerçevesinde yeniden tanımlamıştır. Böylece kadınlardan hem modern aileyi kurmaları hem de Cumhuriyet'in değerlerini gelecek kuşaklara aktarmaları beklenmiştir.

KAYNAKLAR

BAYDAR, Ayça, "'İslam Kadını' ile Batı Arasında Türkdilli Ortodokların Kadın Algısı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 28, 48-59, 2022.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2010.

FORTNA, Benjamin C. *Imperial Classroom: Islam, the State and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford 2002.

GINIO, Eyal, *Osmanlı Yenilgi Kültürü: Balkan Savaşları ve Sonrası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.

Hanımlara Mahsus Gazete, 4 Kânunusani 1311 [16 Ocak 1896].

KANDIYOTI, Deniz, "End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", İçinde *Women, Islam and the State*, Palgrave Macmillan, London 1991.
ZİHNİOĞLU, Yaprak, *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul 2019.

AİLEDE DEĞER AKTARIMI: SÖYLEM-DAVRANIŞ TUTARLILIĞI VE DEĞERLERİN İÇSELLEŞTİRİLMESİNİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

***Ayşe Burcu GÖREN**

Giriş

Değerler, bireylerin yaşamına yön veren, davranışlarına anlam kazandıran, toplumsal yaşamın sürekliliğini sağlayan temel yönelimlerdir (Schwartz, 1992, 2012; Rokeach, 1973). Birey neyin doğru olduğu, nelerin önemli ya da tercih edilir olduğu hakkındaki ölçütlerini büyük ölçüde doğup büyüdüğü sosyal çevrede edinir. Yaşamının ilk yıllarından itibaren dürüstlük, adalet, sorumluluk, paylaşma, yardımseverlik ve saygı gibi temel değerlerle öncelikle aile ortamında karşılaşır. Ailenin uzun yıllardır değer eğitiminin en önemli merkezlerinden biri olarak ele alınmasının nedeni budur (Grusec & Goodnow, 1994).

Araştırmalar ebeveynlerin çocuklarına aktarmayı en fazla önemsedikleri değerler arasında dürüstlük, aile birliğine önem verme, saygı ve sorumluluk, sevgi, çalışkanlık, vatanseverlik, sağlığa önem verme ve hoşgörünün ön plana çıktığını göstermektedir (Kuş vd., 2015; Arıcı & Bartan, 2020; Knafo & Schwartz, 2003). Ebeveynlerin hangi değerleri önemsediklerini belirlemek elbette önemlidir, ama asıl mesele bu değerlerin çocuk tarafından gerçekten benimsenip benimsenmediği ve hangi psikolojik süreçler aracılığıyla içselleştirildiğidir.

Bir davranışın gözlenmesi ile o davranışın bireyin kişilik yapısının kalıcı bir parçası hâline gelmesi arasında "içselleştirme" olarak adlandırılan önemli bir psikolojik süreç vardır. İçselleştirme, bireyin bir değeri dışsal baskılar yerine kendi anlam sistemi içinde doğru bulduğu için benimsemesi ve davranışlarını bu doğrultuda düzenlemesi sürecidir (Ryan & Deci, 2000; Grolnick, Deci & Ryan, 1997; Grusec & Goodnow, 1994). Değer aktarımında amaç çocuğun istenen davranışları geçici olarak sergilemesinden ziyade bu davranışların temsil ettiği değerleri kendi benliğinin bir parçası hâline getirebilmesi, yani içselleştirebilmesidir.

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Psikoloji Bölümü Maneviyat Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0002-2630-1683, e-posta: ayseburcu.goren@erbakan.edu.tr

Bu bölümde değer kavramı ve ailede değer aktarımına ilişkin temel kuramsal yaklaşımlar incelendikten sonra değerlerin içselleştirilmesinde söylem-davranış tutarlılığının rolü psikoloji literatürü çerçevesinde tartışılacaktır.

1. Değer Kavramı ve Ailede Değer Aktarımının Psikolojik Çerçevesi

Birey belirli durumlarda nasıl davranması gerektiğini belirlerken, yaşanan olayları değerlendirirken, kişiler arası ilişkilerini sürdürürken ve hayattaki amaçlarını belirlerken değerlerinden yararlanır. Psikoloji literatüründe değerler bireyin kimliğinin önemli bir bileşeni olarak ele alınmaktadır. Birey zaman içinde benimsediği değerler aracılığıyla kendini tanımlar ve yaşam boyu karar verme süreçlerinde değerleri ona yön verir. Bu nedenle değer aktarımını çocuğun kimlik gelişiminin önemli bir unsuru olarak değerlendirmek gerekir (Schwartz, 1992; 2012).

Değerlerin oluşmaya başladığı ilk ortam ailedir. Çocuk doğduğu andan itibaren insan ilişkilerinin nasıl kurulacağını, başkalarına nasıl davranılması gerektiğini, hangi davranışların onaylandığını ve hangilerinin uygun görülmediğini aile yaşantısı içerisinde gözlemleyerek ve deneyimleyerek öğrenmeye başlar (Grusec & Hastings, 2014). Bu noktada değer aktarımını ebeveynlerin çocuklarına belirli kuralları öğretmeye çalıştığı bir eğitim etkinliği olarak değerlendirmek yetersiz bir yaklaşım olur. Çünkü aile içinde değer aktarımı çoğu zaman planlı bir öğretim süreci şeklinde işlemez, aksine günlük hayatın doğal akışı içinde aile bireyleri arasında ortaya çıkan etkileşimler çocuğun değer dünyasını şekillendirir. Aile üyelerinin birbirleriyle konuşma biçimleri, anlaşmazlıkları çözme tarzları, hata karşısındaki tutumları, başkalarına yönelik saygıları ya da öfkelerini ifade etme biçimleri çoğunlukla doğrudan bir eğitim amacı taşımadan, günlük akış içinde yaşanır. Ancak aile içinde ebeveynlerin verdikleri bu küçük kararlar çocuk için değerler hakkında mesajlar taşır. Bu süreçte çocuk davranışların arkasındaki ilişki örüntülerini de öğrenir (Grusec & Goodnow, 1994). Anne ve babanın birbirlerine yaklaşım biçimi, farklı görüşlere gösterdikleri hoşgörü, hata karşısında özür dileyebilme becerileri ya da zor durumdaki insanlara yönelik tutumları çocuk açısından aile yaşamının yazılı olmayan kurallarını oluşturur. Zamanla tekrar eden bu yaşantılar çocukta "bizim ailemizde insanlar birbirine böyle davranır" biçiminde örtük bir değer anlayışının oluşmasına katkı sağlar.

Bu açıdan bakıldığında aile değerlerin gündelik yaşam içerisinde görünür hâle geldiği ve yaşayarak öğrenildiği doğal bir öğrenme ortamıdır. Ailede açık biçimde dile getirilen öğütler değer aktarımının sadece sınırlı bir kısmını kaplar. Çocuk için "dürüst olmak önemlidir", "insanlara saygılı davranmak gerekir" ya

da "yardımlaşmak değerlidir" biçimindeki ifadelerden daha etkili olan bu değerlerin aile bireylerinin günlük yaşamında nasıl karşılık bulduğudur. Bu nedenle ailede değer aktarımı konusuna "hangi değerleri öğretelim?" sorusuyla yaklaşmak tek başına tatmin edici bir sonuç vermeyecektir. Ebeveynlerin hangi değerleri benimseyip aktarmak istediğini bilmesi kadar önemli olan bir diğer mesele bu değerlerin çocuk tarafından nasıl algılandığı, yorumlandığı ve anlamlandırıldığıdır (Grusec & Goodnow, 1994).

Ailede değer aktarımının yapısını açıklayabilmek için psikoloji literatüründe farklı kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Sosyal Öğrenme Kuramı çocukların değerleri doğrudan öğretilen bilgilerden ziyade gözlem ve model alma süreçleriyle edindiklerini ileri sürmektedir (Bandura, 1986).

2. Sosyal Öğrenme Kuramı ve Değer Aktarımı

Ailede değer aktarımının önemli bir bölümü gözlem yoluyla gerçekleşmektedir. Bu süreci açıklayan en etkili kuramsal yaklaşımlardan biri Albert Bandura tarafından geliştirilen Sosyal Öğrenme Kuramı'dır (Bandura, 1986). Bandura'ya göre birey çevresindeki modelleri gözlemleyerek ve bu gözlemlerden edindiği bilgileri değerlendirerek öğrenir. Gözlem yoluyla öğrenme, dikkat, zihinde tutma, davranışı yeniden üretme ve güdülenme olmak üzere birbirini izleyen bilişsel süreçlerden oluşur (Bandura, 1986).

Bandura'nın yaklaşımı ailede değer aktarımını anlamak açısından önemlidir. Buna göre çocuk için ebeveyn günlük hayatın nasıl yaşanacağını bizzat yaşayarak gösteren bir modeldir. Ebeveynlerin birbirleriyle konuşma biçimleri, hatalara verdikleri tepkiler, zor durumlarla baş etme tarzları, başkalarına gösterdikleri yardım davranışları çocuk tarafından sürekli olarak gözlemlenir. Bu nedenle çocuk dürüstlüğü, saygıyı, sabrı ya da yardımseverliği çoğu zaman bu değerler hakkında nasihat dinleyerek değil, bu değerlerin aile içinde nasıl yaşandığını gözlemleyerek öğrenir. Örneğin bir çocuğun teşekkür etmeyi öğrenmesi çoğu zaman "Teşekkür et." uyarısını sık sık duymasıyla gerçekleşmez. Çocuğun anne ve babasını birbirlerine, komşularına, kasiyere ya da kendilerine yardım eden bir kişiye içtenlikle teşekkür ederken tekrar tekrar gözlemlemesi bu davranışı beklenen bir iletişim biçimi olarak algılamasını sağlar.

Bununla birlikte, aile yaşamında gözlemlenen her davranışın çocuk tarafından aynı ölçüde benimsenmediği de bir gerçektir. Çocuk bazı davranışları kendi yaşamının bir parçası hâline getirirken bazılarını geçici olarak taklit eder, bazılarını da tamamen reddedebilir (Grusec & Goodnow, 1994). Çünkü model alma değer kazanma sürecinin başlangıcını oluşturur. Bu noktada modelin güvenilirliği ve söylem-davranış tutarlılığı önemli hâle gelmektedir.

3. Değer Aktarımında Söylem-Davranış Tutarlılığı

Sosyal Öğrenme Kuramı, çocukların değerleri gözlem ve model alma yoluyla öğrendiklerini açıklamaktadır ancak model almak değer aktarımını açıklamak için tek başına yeterli değildir. Değer aktarımının başarısında en önemli faktör modelin niteliğidir. Bu noktada aile yaşamında sık karşılaşılan bir durum dikkat çekmektedir. Ebeveynler çocuklarına dürüst olmayı, saygılı davranmayı, sorumluluk almayı veya sabırlı olmayı öğütlemekte, ancak aile ortamında zaman zaman bu değerlerle çelişen davranışlar sergileyebilmektedir. Örneğin çocuğa öfkesini kontrol etmesini öğütleyen bir ebeveynin en küçük anlaşmazlıkta sesini yükselterek tepki vermesi çocuk açısından iki farklı mesajın aynı anda verilmesi anlamına gelir. Böyle durumlarda çocuk söylenenlerden daha çok yaşananları değerlendirir.

Araştırmalar ebeveynlerin değerleri nasıl temsil ettiklerinin değer aktarımında belirleyici olduğunu göstermektedir (Grusec & Goodnow, 1994; Knafo & Schwartz, 2003). Değer aktarımında asıl önemli olan ebeveynin hangi değerleri öğütlediğinden daha çok bu değerleri gündelik yaşamında nasıl *temsil* ettiğidir. Çünkü çocuk açısından davranışlar sözcüklerden daha güçlü mesajlar taşır. İstikrarlı biçimde sürdürülen davranışlar çocuk tarafından zamanla aile yaşamının doğal bir parçası olarak algılanıp benimsenebilir. Ebeveynin davranışları ile sözleri arasında tutarsızlık ortaya çıkması ise modelin etkisini azaltır ve çocuğun değerleri anlamlandırma biçimini de etkiler.

Burada önemli olan ebeveynin kusursuz davranması değildir. Hiçbir aile yaşamı tümüyle kusurdan uzak değildir. Önemli olan ebeveynlerin savundukları değerlerle genel davranış biçimleri arasında süreklilik arz eden bir uyumun bulunmasıdır. Çocuk değerleri tekil örnek davranışlardan ziyade zaman içinde tekrar eden, süreklilik gösteren davranış ve ilişkilerden öğrenir. Gözlemlediği davranışları olduğu gibi kopyalamak yerine zaman içinde gördüklerini değerlendirir, karşılaştırır ve kendisi için anlamlı olanları zamanla benimser. Özetle model olmak değer aktarımı için etkili bir yoldur, ancak bu etki modelin çocuk tarafından ne ölçüde güvenilir, tutarlı ve inandırıcı bulunduğuna bağlıdır (Grusec & Goodnow, 1994). Bu da bizi değerlerin hangi koşullarda içselleştirildiği sorusuna götürmektedir.

4. Değerlerin İçselleştirilmesinin Psikolojik Temelleri

Psikoloji literatüründe içselleştirme, bireyin karşılaştığı bir değeri kendi anlam dünyasının ve benlik yapısının bir parçası hâline getirmesi olarak tanımlanmaktadır (Ryan & Deci, 2000). İçselleştirmeden söz edebilmek için davranışın

dış denetim (örneğin ebeveyn kontrolü) ortadan kalktığında da sürdürülebilmesi gerekir. Bir değerin ve davranışın doğru olduğunu bilmekle onu içselleştirmek aynı şey değildir. Örneğin bir çocuğun dürüst davranması, dürüstlük değerini içselleştirdiği anlamına gelmeyebilir. Çocuk bu davranışı ödül beklentisiyle ya da cezadan kaçınmak amacıyla sergiliyor olabilir.

İçselleştirmeyi kolaylaştıran farklı psikolojik koşullar bulunmaktadır. Bu bölümde bunlardan üçü üzerinde durulacaktır.

İlk koşul, söylem ve davranış arasındaki *tutarlılıktır*. Çocuk açısından değerlerin en güçlü göstergesi sözlerle davranışların birbiriyle uyum göstermesidir. Söylenen ile yaşanan arasındaki uyum arttıkça değerlerin güvenilirliği de artmaktadır. Çocuk ebeveyninin söyledikleri ile yaptıkları arasında uyum gördüğünde aktarılan değeri güvenilir ve anlamlı bir bütün olarak değerlendirebilir. Değeri içselleştirdiğinde ebeveyn kontrolünün olmadığı durumlarda da bu değere uygun davranmayı kendi tercihiyle sürdürür. Aksi durumda ise sık tekrar eden tutarsızlıklar, değerin yalnızca denetim altında iken davranış düzeyinde kalmasına veya tamamen reddedilmesine yol açabilir (Grusec & Goodnow, 1994).

Aile içinde ortaya çıkan tutarsızlıklar karşısında çocukta çoğu zaman iki farklı eğilim gözlenebilir. İlkinde çocuk ebeveynin beklentilerine uyum sağlamayı öğrenir. Beklenen davranışı çoğunlukla dış denetimin bulunduğu durumlarla sınırlar. Böyle bir durumda çocuk neyin doğru olduğunu bilir, fakat bu davranışı yaşamının bir parçası hâline getiremez. Beklenen davranışı denetim sürdüğü sürece devam ettirir. Ancak denetim ortadan kalktığında davranışın kalıcılığını yitirdiği görülebilir. İkinci durumda ise çocuk anlatılan ile yaşanan arasındaki çelişkiyi fark ederek aktarılan değerlere karşı mesafe geliştirebilir. Her iki durumda da davranış geçici olarak ortaya çıksa bile gerçek anlamda bir değer içselleştirmesinden söz etmek güçtür.

İkinci koşul *ilişkidir*. Çocuğun kendisini kabul edilmiş, anlaşılmış ve değer verilmiş hissettiği bir aile ortamı aktarılan değerlerin benimsenmesini kolaylaştırmaktadır. Öz Belirleme Kuramı da bireylerin psikolojik ihtiyaçlarının desteklendiği ilişkiler içinde sunulan değerleri daha kolay içselleştirdiklerini ileri sürmektedir. Çocuk kendini değerli hissettiği ilişkilerin içinde değerleri benimsemeye daha açıktır. Özellikle çocuğun kendini ailesine ait hissetmesi, davranışlarında belirli ölçüde özerklik yaşayabilmesi ve doğru davranışları gerçekleştirebildiğini deneyimlemesi değerlerin içselleştirilmesini desteklemektedir. Bu ihtiyaçların desteklendiği aile ortamında çocuk sadece kurallara uymuş olmak için değerlere uygun davranmak yerine değerleri kendi benimsediği yaşam ilkeleri

olarak sürdürmeye daha yatkın hâle gelir (Ryan & Deci, 2000; Grolnick, Deci, & Ryan, 1997).

Üçüncü koşul ise *anlamlandırmadır*. Çocuk "nasıl davranması gerektiği" yerine "neden böyle davranması gerektiğini" anlayabildiğinde bu değerleri kendi yaşamına alabilir. Başka bir ifadeyle davranışın arkasındaki anlam anlaşıldıkça içselleştirme de güçlenir. Değerler ancak çocuk açısından anlamlı bir gerekçeye kavuştuğunda başkalarının beklentisi olmaktan çıkarak kişisel bir yönelim hâline gelebilir. Bu nedenle ebeveynlerin "böyle davranmalısın" demek yerine, davranışların gerekçelerini çocukla paylaşmaları ve onun soru sormasına imkân tanımaları içselleştirme sürecini desteklemektedir (Grusec & Goodnow, 1994).

Sonuç

Ailede değer aktarımı çoğu zaman zannedildiği gibi yalnızca çocuklara doğru davranışları öğretme süreci değildir. Değer aktarımı çocukların her gün içinde yaşadıkları ilişkinin niteliğiyle ve aile atmosferiyle şekillenen bir gelişim sürecidir. Güçlü aile, değerleri en çok konuşan aile değildir. Güçlü aile, değerlerin gündelik yaşam içinde görünür olduğu, tutarlı biçimde temsil edildiği ve çocuk tarafından anlamlandırılabildiği bir yaşam ortamı oluşturabilen ailedir. Bu açıdan bakıldığında ailede değer aktarımının başarısını belirleyen en önemli unsur ebeveynlerin hangi değerleri önemsediklerinden çok bu değerleri çocuk açısından güvenilir, anlamlı ve tutarlı bir biçimde yaşayabilmeleri ve böylece değerlerin çocuk tarafından içselleştirilebildiği bir aile ortamı oluşturabilmeleridir.

KAYNAKÇA

Arıcı, D., & Bartan, M. (2020). Çocuğu okul öncesi eğitime devam eden annelerin çocuklarına değer edindirme süreçlerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(1), 279–294. https://doi.org/10.31592/aeusbed.640496

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.

Grolnick, W. S., Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1997). Internalization within the family: The self-determination theory perspective. In J. E. Grusec & L. Kuczynski (Eds.), *Parenting and children's internalization of values: A handbook of contemporary theory* (pp. 135–161). John Wiley & Sons.

Grusec, J. E., & Goodnow, J. J. (1994). Impact of parental discipline methods on the child's internalization of values: A reconceptualization of current points of view. *Developmental Psychology, 30*(1), 4–19. https://doi.org/10.1037/ 0012-1649.30.1.4

Grusec, J. E., & Hastings, P. D. (Eds.). (2014). *Handbook of socialization: Theory and research* (2nd ed.). Guilford Press.

Knafo, A., & Schwartz, S. H. (2003). Parenting and adolescents' accuracy in perceiving parental values. *Child Development, 74*(2), 595–611. https://doi.org/10.1111/1467-8624.7402018

Kuş, Z., Merey, Z., & Karatekin, K. (2015). The value preferences of the parents in Turkey towards their children. *Journal of Social Science Education*, *14*(1), 74-85.

Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist, 55*(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 1–65). Academic Press. https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6

Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture, 2*(1), 1–20. https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRK AİLE YAPISINDAKİ DEĞİŞİMLER

Emre Serkan ULAŞ*

Giriş

Aile, kan ve evlilik gibi akrabalık bağları ile birbirine bağlanan, yetişkin bireylerin çocuklara baktığı ve toplum ile devletin temel yapı taşı olan idari ve mali bir birliktir[1]. Ziya Gökalp, aileyi akrabalık bağları ile birbirine bağlı bireyler topluluğu olarak tanımlamıştır. Geleneksel aile yapısı genel itibarıyla geniş aile[2] ve çekirdek aile olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Geniş aile; üç veya daha fazla neslin bir arada yaşadığı ailelere verilen isimdir. Burada kastedilen üç nesil aşağıdan yukarıya doğru çocuk, anne-baba ve nine-dede olarak sıralanabilir. Daha güncel bir tabirle Z kuşağı olan çocuk, Y kuşağı olan anne-baba ve X kuşağı olan nine-dede şeklinde ifade edilebilir. Çekirdek aile yapısı ise bu üç kuşaktan X yani nine ve dedenin olmadığı, yalnızca anne-baba ve çocuklardan oluşan halidir.

Türk devlet teşkilatlanmasında ailenin ve bu aile yapısı içerisinde kadının ve çocuğun önemi çok büyüktür. Aile içerisinde ataerkil bir yapı hâkim olmakla beraber aile bireylerine hürmet edilirdi. Türk toplum yapısının temelinde aile yani "Oguş" bulunur. Bu oguşların bir araya gelmesiyle sülale "Urug" oluşur. Uruglar bir merkeze bağlanarak sosyal bir kuruluş halinde "Boy"[3] topluluğunu oluşturur. Boyların birlik olması ile "Budun" yani günümüz tabiriyle millet, budunun üstünde ise devlet yani "İl" bulunur. Türk tarihinde bir kopukluktan söz etmek mümkün değildir. Nitekim Türklerdeki "İl gider, töre kalır" şeklindeki anlayış, bir kopukluğun olmadığını ve kabul edilmediğini gözler önüne sermektedir. Bunun en somut göstergesi olarak Türk kara ordusunun kuruluş tarihine bakmak yeterli olacaktır. Diğer dünya devletlerinin çoğunluğunda ordular 16-

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, T.C. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. ORCID No: 0009-0003-5841-0467, serkan.ulas.17@gmail.com

1 İlber Ortaylı, "Türk Osmanlı Aile Yapısı", Perşembe Konferansları Rekabet Kurumu 2001, s. 3.

2 Muhammet Furkan Gül, "Osmanlı'da Mahalle Kültürü ve Toplumsal Yapı", *Kardeşlik ve İhya Akademisi*, t.y., s. 9.

3 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2019, s. 156.

20. yüzyıllar arasında kurulmuş kabul edilirken, Türk Kara Kuvvetleri kuruluş tarihi olarak M.Ö. 209 tarihi kabul edilmektedir.

İslam Öncesi Türk Aile Yapısı

İslam öncesi Türk devletlerindeki aile yapısı, aynı dönemdeki diğer devletlerden oldukça ileri seviyede, eşitlikçi ve demokratik bir karaktere sahiptir[4]. Bu yapı günümüz çekirdek ailesine benzemekle birlikte mülkiyet, velayet ve kadın hakları gibi konularda günümüz şartları ile benzerlik göstermektedir.

İslam öncesi Türk toplumlarında kadın hem aile içerisinde hem de kamusal alanda erkeklerle eşit seviyedeydi. Siyasi ve askeri yetkilere sahip olabilirlerdi. Devlet işlerinde hakanın yanında hatun da bulunur, resmi belgeler "Hakan ve Hatun emrediyor ki" şeklinde başlamıyorsa geçerli kabul edilmezdi. Evler karı kocanın ortak malı sayılırken kadınlar mülk edinme hakkına sahipti. Bazı ilkel toplumların aksine kız çocuğu olması büyük bir sevinçle karşılanırdı.

Eski Türklerde tek eşlilik esas olmakla birlikte, hükümdarın başka ülkelerden kumaları olsa da bunlar resmi eş olarak kabul edilmez, çocukları mirasçı olamaz ve anne yerine "teyze" olarak çağrılırlardı. Namus hem erkek hem de kadın için aynı derecede kutsal bir ahlaki yükümlülüktü. Genel olarak İslam öncesi Türk aile yapısı, otoritenin paylaşıldığı, kadının kutsal ve etkin kabul edildiği, cinsiyet ayrımı olmaksızın hukuki hakların olduğu milli bir temel üzerine inşa edilmişti.

Mete Han'a atfedilen rivayetler, kadına verilen önemi gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Rivayete göre Mete Han, gerçekleşmekte olan bir şenlikte genç bir kızın at sürme şeklini çok beğenmiş, askerlerine emir vererek bu kızı görmeyi ve tebrik etmeyi istediğini söylemiştir. Askerler kıza gidip hükümdarın kendisini görmek istediğini bildirdikleri zaman kız; "Türklerde adet mi değişti ki bir kadın bir erkeğin ayağına gidecek, tebrik etmek istiyorsa o buraya gelsin" diyerek askerleri terslemiştir. Bu tavır karşısında Mete Han'ın daha çok hoşuna gittiği ve kızın ayağına giderek tebrik ettiği rivayet edilmektedir. Bu olayın gerçek olup olmaması bir kenara, Türklerde kadına verilen önemi yansıtması adına önemli bir anlatıdır.

Yine Mete Han dönemine ait olduğu rivayet edilen ve "hanım" kelimesinin kökeninin oradan geldiği söylenen bir olay mevcuttur. Buna göre askerlerine

---

[4] Nida Sümeyye Çetin, "Dindar Aile ve Modern Aile İlişkisinde Değişim ve Çatışmaları Dizi Fimler Üzerinden Okumak: Kızılcık Şerbeti", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, C. 6, S. 1 (2023), s. 6.

seslenen Mete Han'ın "Ben sizin hanınızım, o da benim hanım" diyerek karısını işaret ettiği olay, kadınların erkekler üzerinde ne kadar söz sahibi olduğunu da göstermektedir.

Osmanlı Döneminde Aile Yapısı

Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde aile yapısında bazı değişiklikler dikkati çekmektedir. Özellikle İslamiyet'in kabul edilmiş olması, aile kurumunun kuruluşunda esasların İslam hukukuna göre belirlenmesini beraberinde getirmiştir[5]. Ataerkil yapı düzeni korunmakla beraber 1868 yılına gelindiğinde kabul edilen Mecelle kanunu ile ülke genelinde çok eşliliğe resmi olarak izin verilmiştir. Bu düzen içerisinde kadının siyasi, ekonomik ve sosyal alandan dışlanmış olması da dikkati çeken bir unsurdur.

Geleneksel Türk aile yapısı büyük oranda korunuyor olmakla beraber Osmanlı dönemi içerisinde kadınlara ve çocuklara önem verilmeye de devam edilmiştir. Bunun en güzel örneklerinden birisini Fransız bir uzman Osmanlı'ya geldiği zaman gözlemlemiş ve eseri içerisinde buna değinmiştir. Fransız yazar bu konuda babaların sokağa çıkarken çocuklarını da beraberlerinde götürdükleri zaman çocuğun elinden tutarak meydanlık yerlerde göğsünü gererek yürüdüğünü, yorulması halinde babanın çocuğunu kucağına alıp gezdirdiğini, bir yere oturduğu zaman çocuğunu da yanına oturtup yiyeceğini içeceğini alıp doyurduğunu ve çocuğuna her daim şefkatle davrandığını belirtmiştir. Bu duruma şaşıran yazar ayrıca babaların çocuklarına karşı olan bu davranışları karşısında etraftaki insanların babayı tebrik ettiğini, ileride yaşlandığı zaman kendisine bakacak hayırlı bir evlat yetiştirdiğini, vatana millete hayırlı olması dilekleriyle beraber dile getirdiklerini de söylemekten geri durmamıştır. Fransız yazar Avrupa tarafında durumların böyle olmadığını, aile yapısının önemsenmediğini aktarmıştır.

Türk devletleri içerisinde kadınlar ve çocuklar bu denli kıymet görürlerken Avrupa tarafında kadın ve çocuklar göz ardı edilmektedir. Özellikle günümüzde Almanya'da hâlâ devam etmekte olan hastane girişlerindeki "Bebek Kutusu" uygulaması bu konuda göze çarpan bir örnektir. İnsanlar bebek sahibi olduktan

---

5 Ayşenur Bilge Zafer, "Cumhuriyet ile Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 24 (2013), s. 3.

sonra bebeği istememeleri halinde bu kutulara bırakıp gitmekte ve bu çocukların bakımını ise devlet üstlenmektedir. Türklerde böyle bir alışkanlık görülmemekle beraber çocuklar baş tacı edilir, el üstünde tutulur.

Osmanlı Devleti döneminde evlilikte esaslar İslam Hukukuna[6] göre belirlenmekteydi. Bu çerçevede bakıldığı zaman kadınların mirastan aldıkları payın erkeklere oranla düşük olduğu, kadının geri plana atıldığı ve söz hakkının bulunmadığı söylenebilir. Özellikle boşanma konusunda kadınların boşanma hakkı yok denecek kadar azdı. Bir kadının kocasından şiddet görmesi bile boşanma hakkı talep edebilmesi için bir gerekçe kabul edilmiyordu. Kadının boşanma hakkı elde edebilmesi için belirli bazı koşullar kabul edilebiliyordu. Örneğin kocasının belirli bir şart koyması ile kadının boşanma hakkı elde etmesi mümkün oluyordu. Erkek askere, savaşa, işe vb. uzak bir yola gidiyor ve uzun süre dönmüyorsa "ben 3 yıl dönmezsem boş ol" gibi bir şart ile kadının boşanma hakkını teslim edebiliyordu. Bu durumda adam 3 yıl dönmemişse kadın kadıya başvurarak boşanma hakkını kullanabiliyordu. Ancak burada bile kadının sözü tek başına geçerli kabul edilmiyor, şahitler aranıyordu. Ya da kadının boşanabilmesi için başka şartların olması gerekiyordu. Bir diğer şart ise kocasının cinsel açıdan sorunlarının olması halinde yine kadıya başvurarak boşanma talep edebiliyor olmasıydı.

Kadının kocasından boşanması için bir de mehirden[7] vazgeçme şeklinde bir adet görülüyordu. Mehir; evlenirken erkek bireyin kadın bireye verdiği para, mal, mülk, eşya gibi maddi değeri olan şeylerin tümüdür. Mehir kendi içinde Mehr-i Muaccel ve Mehr-i Müeccel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mehr-i Muaccel, evliliğin başlangıcında erkeğin kadına verdiği ve düşük miktarlı olan türdür. Mehr-i Müeccel ise evliliğin ilerleyen sürecinde, boşanma durumunda vb. şartlarda kadın tarafına verilen ve daha yüksek miktarlı olan mehir türüydü. Kadının boşanma hakkı talep edebilmesi için vazgeçebileceği tür yukarıda bahsedilen Mehr-i Müeccel'dir. Kadın kadıya başvurarak mehirden vazgeçtiğini ve boşanmak istediğini belirtmesi halinde boşanma hakkı elde edebiliyordu. Ancak bu durumda bile kocasının onayı isteniyordu.

Bu dönemde evliliklerde resmi nikâh gibi bir zorunluluk olmamakla beraber boşanmalar da kadının boşanma hakkı haricinde pek dava konusu olmuyordu. Çünkü boşanmanın gerçekleşmesi için erkeğin bir "boş ol" sözü yeterli kabul

---

6 Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Aile Yapısı", *Muhafazakar Düşünce*, C. 8, S. 31 (2012), s. 6.

7 Kurt, "Osmanlı Aile Yapısı", s. 7.

ediliyordu. Özellikle üçlü talak yani "Talâk-ı Selase" ile boşanma durumunda evliliğin tekrar başlaması için belirli şartlar gerekiyordu. Kadının aynı erkekle tekrar evlenmeden önce başka bir erkekle evlenmesi ve en az bir geceyi birlikte geçirmesi gerekiyordu. Bu dönemde "hülle" olarak adlandırılan bir düzen geliştirilmiş ve bu işi yapan kişiler türemişti.

Özellikle Osmanlı dönemine bakıldığı zaman Türk ailelerinde çocuk sayılarının fazla olduğu ve çoğunluk olarak insanların geniş aile biçiminde yaşadığı görülmektedir. Kırsal kesimde daha yaygın olanın geniş aile biçimi olmasına karşın büyük şehir yerleşmelerine gelindiği vakit çekirdek ailelerin oranının kırsala oranla daha fazla olduğu söylenebilir.

1868 tarihli Mecelle ile Osmanlı Devleti içerisinde erkeklere çok eşlilik hukuki olarak serbest bırakılsa da eldeki veriler bu durumun çok az görüldüğünü göstermektedir[8]. 1917 yılında kabul edilen Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile tek eşlilik kuralı getirilmiştir. Bu kararnamenin kadınların lehine bazı yenilikler getirdiği söylenebilir; ancak bu yenilikler kısıtlı düzeyde kalmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Reformları ve Aile Yapısındaki Dönüşüm

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında aile yapısının korunması ve modernleştirilmesi adına çeşitli adımlar atılmıştır. Özellikle İsviçre'den alınmış[9] olan Medeni Kanun ile tek eşlilik ve resmi nikâh zorunlu hale getirilmiş, boşanmalar resmiyete bağlanarak kadınlara da boşanma hakkı verilmiştir. Eskiden olduğu gibi erkeğin tek bir sözü ile boşanmaların gerçekleşmesi yasaklanmış, boşanmak isteyen çiftlerin devletin gerekli mercilerine başvurarak boşanma isteklerini belirtmeleri ve kararı devlet görevlilerinin vermesi kurala bağlanmıştır.

Tanzimat dönemiyle beraber kadınların daha ön planda ve kızların eğitimine önem veriliyor[10] olmasına karşın yaygın olmaması durumu varken, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında kız çocuklarının da okula gönderilmeye başlaması ile Türk kadını daha ön plana çıkmaya başlamış, hak ettiği değeri eskiden olduğu gibi görmeye yavaş yavaş başlamıştır. Bu çerçevede bakıldığı zaman Mustafa Kemal Atatürk'ün "Toplumun bir yarısı (kadınlar) zincirlere bağlıyken, diğer yarısı (erkekler) göklere yükselemez." sözü kadına verilen önemi göstermektedir.

---

8 Harun Aydın, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Ailenin Yeniden İnşası", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2025, s. 3.

9 Bilge Zafer, "Cumhuriyet ile Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu", s. 8.

10 Ortaylı, "Türk Osmanlı Aile Yapısı", s. 9.

Birinci Dünya Savaşı ve akabinde gerçekleşen Millî Mücadele süreci boyunca yaklaşık 1914-1922 yılları arasındaki 8 yıl boyunca Türk milleti çok fazla sayıda şehit vermiş, kaybedilen topraklarla beraber nüfus bakımından çok fazla azalmış ve yıpranmıştı. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra hükümet, nüfusun artırılmasına yönelik teşvik politikaları gütmeye başlamıştı. Bu nedenle ailelerin fazla çocuk yapması destekleniyordu. Çok çocuklu aileler madalya ve çeşitli ayrıcalıklarla ödüllendiriliyordu[11].

Cumhuriyet döneminde 1926 yılı içerisinde kabul edilen Medeni Kanun[12] ile kadınlar birçok alanda haklara sahip olmaya başlamıştır. Bu kapsamda bakıldığı zaman Türk kadını, İslam öncesi devirlerde hükümdarı bile ayağına getirecek kadar değer görürlerken, İslam sonrası dönemde özellikle Osmanlı Devleti'nde kadınlar daha geri plana atılmış ve hakları kısıtlanmıştı. Ancak Cumhuriyet'in ilanı sonrasında kabul edilen kanunlar ile Türk kadını yavaş yavaş eski devirlerdeki önemini tekrar kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1935 sonrasında kadınlara ülke çapındaki seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilmesi, dünyadaki ilklerden birisidir.

1950'li yıllara gelindiğinde gelişen sanayi ve kentleşmenin artış göstermesi ile insanlar, kırsal kesimdeki yerlerini terk etmeye ve şehirlere doğru göç etmeye başlamıştır[13]. Bu göçlerin başlıca sebepleri arasında geçim şartları ve iş imkânları önemli yer tutmaktadır. Aileler şehirlere göç ederlerken genel olarak yaşlı bireyler geride bırakılarak hareket edilmiş, bu durum ise çekirdek aile oranının hızla artış göstermesine sebep olmuştur. Şehirlere göç eden ailelerde kadınlar da yavaş yavaş iş hayatına atılmaya başlamış ve iş gücü[14] bakımından artış da beraberinde gelmiştir. Bu durum aile bireylerinin daha çok bireysel olarak hareket etmeye başlamasına zemin hazırlamıştır. Kırsal yerleşmelerdeki alanın geniş oluşu geniş ailelerin yaşamasına elverişliyken şehir yerleşmelerinde bu imkân daha kısıtlıdır. Bu kapsamda bakıldığı zaman 1968 yılı verilerine göre geniş aile oranı yüzde 32 iken çekirdek aile oranı yüzde 60 civarındadır.

---

11 Zehra Zeynep Sadıkoğlu, "Modern Türk Aile Yapısında ve Kadınların Uğraşlarında Değişme", *TESAM Akademi Dergisi*, C. 9, S. 1 (2021), s. 9.

12 Aydın, "Ailenin Yeniden İnşası", s. 6.
Hüseyin Koçak, Sümeyye Evran, "Ziya Gökalp'e Göre Modern Türk Ailesi: Gelenek ten Geleceğe", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 26, S. Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı (2024), s. 5.

14 Sadıkoğlu, "Kadınların Uğraşlarında Değişme", s. 10.

1950'li yıllarda bir aile halkı ortalama 6 kişiden oluşmaktaydı. 1965 yılı sonrasında aile planlaması politikaları nedeniyle çocuk sayılarında azalmalar başlamıştır. 1960'lardan itibaren hızlı nüfus artışı ekonomik gelişmeye engel olarak görülmeye başlanmış ve anti-natalist politikalara geçilmiştir.

Teknolojinin gelişmeye başlaması ile 1990'lı yıllar sonrasında insanlar daha fazla bireysel hareket etmeye başlamıştır. Gelişen teknoloji ile insanlar, birbirilerinden daha çok teknolojik cihazlar ile ilgilenmeye başlamıştır. Geniş ailelerin oranı daha da azalırken, çekirdek ailelerin artmasının yanı sıra tek kişilik haneler ve tek ebeveynli ailelerin sayısı artmaya başlamıştır. Tek ebeveynli ailelerin artışı boşanma oranlarındaki artışı da gözler önüne sermektedir. 1968 yılı verilerine göre yüzde 32 olan geniş aile oranı 2016 yılının verilerine göre yüzde 16,3'e düşmüş, 2024 yılı verilerinde ise yüzde 13,3 olarak gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 16-17 aralığında olan evlenme yaşı günümüzde 27-30 aralığına kadar yükselmiş durumdadır. Evlilik yaşının bu kadar ilerlemiş ve evlilik oranlarının azalmasına karşın boşanma oranlarının da giderek artış gösteriyor olması, ailelerin kurulmasını ve bir arada kalmasını zorlaştırmakla beraber toplumun bağlarını da zayıflatmaktadır. Özellikle boşanan çiftlerde çocuğun velayeti, nafaka gibi durumlar ortaya çıkmakta ve yargıya taşınan süreç uzamakta, bu durum çocukları kötü etkilemektedir. Bu süreç sonunda anne veya baba çocuğu ile bir aile olduğu için ortaya "tek ebeveynli aile" olarak niteleyebileceğimiz bir yapı çıkmaktadır.

Gelişen teknoloji ile her bireyin elinde bir cihaz olmakla beraber, aile fertlerine yönelik ilgi ve alaka düzeyi de giderek azalmaktadır[15]. Ebeveynlerinden yeterli ilgiyi göremeyen çocuklar; sosyal medya, şiddet içerikli oyunlar, kötü alışkanlıkları olan arkadaş grupları vb. yapılar ile ilişki kurmaya yönelmektedir. Küçük yaşta kötü etkilenen çocuklar ilerleyen dönemlerde kendi ailelerini kurmaları durumunda da kötü birer anne baba olma durumuna gelebilmektedir. Gelişen teknolojinin insanlığa faydaları olsa da doğru kullanılmadığı takdirde aile yapısını tehdit eden bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

2002 Medeni Kanun Reformu ve Güncel Durum

Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar olan yüz yıllık süreçte Türk aile yapısı, modernleşme politikaları, hukuki reformlar, kentleşme, sanayileşme ve küreselleşme gibi köklü değişim süreçleri yaşamış ve yaşamaya da devam etmektedir. Geleneksel ve din temelli yapıdan, laik hukuk düzeni ve kadın-erkek

[15] Koçak, Evran, "Gelenekten Geleceğe", s. 12.

eşitliğini ön planda tutan bir yapı ortaya çıkmıştır. Modernleşme ve vatandaşlık inşası politikalarının en temel taşı olarak aile merkez alınmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarının en kritik gelişmesi şüphesiz 1926 yılında İsviçre örnek alınarak ortaya konan Türk Medeni Kanunu'dur. Osmanlı Devleti döneminden miras kalan, dini temele dayanan ve erkek otoritesine dayalı sistemden uzaklaşılarak kadın-erkek eşitliği gündeme alınmış; tek eşlilik, resmi nikâh zorunluluğu, boşanma, miras ve velayet gibi konular yasal teminat altına alınmıştır. Geleneksel geniş aile yapısından uzaklaşılarak çekirdek aile yapısı teşvik edilmiştir.

2002 yılına gelindiğinde aile hukuku konusunda 1926 Türk Medeni Kanunu'nun kabulü sonrasındaki en köklü değişim yaşanmıştır. Bu yıl içerisinde kabul edilen "2002 Medeni Kanun Reformu" ile "Ailenin reisi erkektir" hükmü kaldırılmış ve aileyi eşlerin ortak kararının yönettiği yasal bir düzeye taşımıştır. Ayrıca edinilmiş mallara katılma maddesi ile kadınların ev içerisindeki emeği yasal olarak koruma altına alınmaya başlamıştır.

Osmanlı döneminde boşanma süreçleri genel itibariyle tek taraflı, erkeğin iradesine bağlı ve sözlü olarak "boş ol" şeklinde beyan ile gerçekleşmekteydi. Kadınların boşanma hakkı elde edebilmesi ancak "hul" adı verilen ve genel olarak mehirden vazgeçme şeklinde ve kocasının kabul etmesi şartıyla gerçekleşebiliyordu. 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi bu şartları kısmen düzenleyerek kadınların lehine yenilikler getirmiş olsa da kısıtlı düzeyde kalmıştır.

1926 tarihli Medeni Kanun boşanma süreçlerini tamamen değiştirmiştir. Boşanma hakkı kadın ve erkek arasında eşit hale getirilmiş ve kadınlar da kendi istekleriyle dava açma hakkına sahip olmuşlardır. Sözlü olarak gerçekleştirilen boşanma işlemleri mahkeme zorunluluğuna bağlanmış ve varsa çocukların velayeti, nafaka gibi konular yargı denetimine alınarak ana ve baba hakları belirli bir düzen kazanmıştır. Zina bir boşanma sebebi olarak kabul edilmiş ancak 1926 Ceza Kanunu ile hapis cezası gerektiren bir suç olarak düzenlenmiş, bu ceza 1990'lı yılların sonunda iptal edilmiştir.

2002 yılında yürürlüğe giren yeni Medeni Kanun özellikle boşanma davalarının sonuçlarını değiştirmiştir. Eski medeni kanuna göre malların erkeğin adına olması durumunda ayrılıklar sonrasında kadınlar zor duruma düşebiliyorken bu reform ile evlilik süresince elde edilen malların boşanma durumunda eşit şekilde paylaşılması resmi kanun olarak kabul edilmiş, kadının ev içindeki emeğinin yasal olarak değer görmesi sağlanmıştır. Evin reisi koçadır hükmü

kaldırılmış, boşanma sürecinde hukuk karşısında eşlerin statüsü tamamen eşit seviyeye getirilmiştir[16].

1980 sonrasında küreselleşme ve kadınların eğitim seviyelerinin yükselişi ile boşanma oranları artmaya başlamıştır. Yapılan araştırmalardan elde edilen verilere göre sadece ölüm gibi zorunluluklarla değil, büyük oranda bireysel tercihler ile boşanmaların olduğu görülmektedir. Son 50 yıl içerisinde çekirdek aile yapısı yüzde 70'e yakın oranlara ulaşmış, erkeğin sözünün geçtiği geniş aile yapısı ise yüzde 10'lara kadar düşmüştür. Artan boşanma oranları ile ortaya çıkan dağılmış aile ya da başka bir deyişle tek ebeveynli aileler ile çocuksuz çekirdek ailelerin oranı artmıştır.

Türk aile yapısı yüz yıllık süreç içerisinde fiziksel olarak küçülerek çekirdek aileye dönüşmüş; hukuki ve sosyal olarak da daha eşit ve demokratik bir biçim kazanmıştır. Geleneksel olan görücü usulü hâlâ varlığını koruyor olsa da okul, iş ve arkadaş çevresinde tanışarak evlenme oranları özellikle yüksek sosyoekonomik gruplar arasında yaygınlaşmıştır.

Sonuç

Cumhuriyet'in yüz yıllık sürecinde Türk aile yapısı modernleşme politikaları, hukuki reformlar, kentleşme, sanayileşme ve küreselleşme etkisiyle köklü değişimler yaşamıştır. Geleneksel ve din temelli yapıdan, laik hukuk düzeni ve kadın-erkek eşitliğini esas alan bir yapıya geçilmiştir. Fiziksel olarak küçülen aile, hukuki ve sosyal bakımdan daha eşitlikçi ve demokratik bir nitelik kazanmıştır.

İslam öncesi dönemde kadına verilen yüksek değer, Osmanlı döneminde gerilemiş, Cumhuriyet reformlarıyla yeniden yükselişe geçmiştir. Günümüzde aile yapısı çekirdek aile ağırlıklıdır; ancak artan boşanma oranları, yükselen evlilik yaşı ve teknoloji kaynaklı bireyselleşme, aile kurumunun sürekliliği açısından dikkatle izlenmesi gereken gelişmelerdir.

Türk aile yapısı tarih boyunca toplumun ve devletin temel taşı olmaya devam etmiş; değişen koşullara rağmen süreklilik ve dönüşüm arasındaki dengeyi korumaya çalışmıştır. "İl gider, töre kalır" anlayışı çerçevesinde aile kurumu, Türk toplumunun en köklü ve en dirençli yapılarından biri olarak varlığını sürdürmektedir.

---

[16] Betül Yarar, "Bir Moral Düzenleme Biçimi Olarak Medeni Kanunun Aile Hukukunun Aerkeolojisi", *Öneri*, C. 7, S. 28 (2007), s. 11.

KAYNAKÇA

AYDIN, Harun, "Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Ailenin Yeniden İnşası", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2025, 409-428.

BİLGE ZAFER, Ayşenur, "Cumhuriyet ile Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 24 (2013).

ÇETİN, Nida Sümeyye, "Dindar Aile ve Modern Aile İlişkisinde Değişim ve Çatışmaları Dizi Fimler Üzerinden Okumak: Kızılcık Şerbeti", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, C. 6, S. 1 (2023), s. 143-165.

GÜL, Muhammet Furkan, "Osmanlı'da Mahalle Kültürü ve Toplumsal Yapı", *Kardeşlik ve İhya Akademisi*, t.y.

KOÇAK, Hüseyin, Sümeyye EVRAN, "Ziya Gökalp'e Göre Modern Türk Ailesi: Gelenekten Geleceğe", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 26, S. Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı (2024), s. 297-310.

KURT, Abdurrahman, "Osmanlı Aile Yapısı", *Muhafazakar Düşünce*, C. 8, S. 31 (2012), s. 119-136.

ORTAYLI, İlber, "Türk Osmanlı Aile Yapısı", Perşembe Konferansları Rekabet Kurumu 2001, ss. 29-53.

SADIKOĞLU, Zehra Zeynep, "Modern Türk Aile Yapısında ve Kadınların Uğraşlarında Değişme", *TESAM Akademi Dergisi*, C. 9, S. 1 (2021), s. 317-347.

YARAR, Betül, "Bir Moral Düzenleme Biçimi Olarak Medeni Kanunun Aile Hukukunun Arkeolojisi", *Öneri*, C. 7, S. 28 (2007), s. 209-224.

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2019.

ÇOCUĞUN GELİŞİMİ VE FARKLILAŞMA SÜREÇLERİ

Fatma Ülkü YILDIZ *

Çocuk kavramı; bebeklik ve ergenlik çağları arasındaki insan veya "henüz yetişkin olmayan insan yavrusu" olarak tanımlansa da bizim kültürümüz de gebelikten önceki dönemden itibaren genç kadına ve erkeğe dikkatli olması önerilir. Bir çocuğun tarihi olan anne ve babanın son derece özenli olması önerilir. Bilinir ki gebelikte anne ve doğmamış bebeğin titizlikle korunarak ve sakınılarak desteklenmesi gerekir.

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre aile, evlilik ve kan bağına dayanan; karı, koca, çocuklar ve kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplumun en küçük birimidir. Oysa farklı kültürlerde aile tanımı "Doğum, evlilik, evlat edinme veya güçlü duygusal bağlarla birbirine bağlı iki veya daha fazla bireyden oluşan grup" olarak, ya da birbirini seven ve destekleyen yakın insanlar, insanın kendini güvende hissettiği, bakım gördüğü ve dünyaya güvenmeyi öğrendiği bir yerdir. İfadesi ile " Çocuk" kavramına hiç değinilmeden tanımlanabilmektedir.

Tanımlamalardan anlaşılacağı gibi bizim kültürümüzde aile olmanın şartı, çocuk sahibi de olmaktır. İster evlilik bağıyla istereniz evlat edinilerek olsun çocuğun olmadığı bir yapı aile olarak tanımlanamamaktadır. Aile değince anababa ve çocuklar düşünülür. Çocuk bir kültür taşıyıcısıdır ve o kültürü de ona yansıtacak ana-baba ve çevredir. Evet biyolojik bir süreç sonunda insan oğlu olmakta ,bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak süreç yaşanmaktadır. İnsan yaşamı ortak gelişimsel dönemlerden oluşmaktadır. Bu ortak özellikler kuramcıların yaklaşımları ile zenginleşmektedir, Gelişim ilkeleri, gelişim alanları, herçağda gelişim görevleri gelişim dönemleri olarak isimlendirilir. Dönem dönem yeralan gelişim alanlarını kapsayan gelişimsel kuramlar ve bunları açıklayan kuramcılar vardır.[1]

Öncelikle Çocukluk çağını kapsayan gelişim dönemlerinden bahsedilmelidir. Bu dönemler, gelişimin farklılaşıp kritik gelişim dönemi niteliklerini de farklılaştırmaktadır.

---

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0002-1164-515X, e-Posta: fulkuyildiz@selcuk.edu.tr

1 M. J. Gander, Gardiner, H. W. Gardiner, Onur, B., & Dönmez, A. (1993). *Cocuk ve Ergen Gelisimi*, İmge kitabevi.

ÇOCUKLUK ÇAĞI GELİŞİM DÖNEMLERİ

0-18 yaş çocukluk çağı olarak ifade edilmektedir.
Yenidoğan (İlk 28 gün)
Bebeklik Dönemi (0-2 yaş)
Erken Çocukluk Dönemi (2- 6 yaş)
Orta Çocukluk Dönemi (6-12 yaş)
Son Çocukluk- Ergenlik Dönemi (12-18 yaş)
Ön ergenlik fönemi (12-14 yaş) Son Ergenlik Dönemi(14-18 Yaş)[2]
Çocukluk Çağı dönemlerinin içinde kritik süreçler vardır. Bu süreçlerde ebeveynlerin dikkatli olması bu bölümün temel amacıdır.

Yeni Doğan (ilk 28- gün) Bebek doğduktan sonra nefes almaya başlayarak artık annenin bir organı gibi değil onun yörüngesinde hayata tutunacağı, onunla ilişki içinde hayatta kalmaya çalışacağı bir dönemin içindedir. Özetle ölüm kalım savaşının olduğu bir süreçtir. Anneye ve çevreye uyum. metabolizmanın beslenmeye uyumu, biyolojik denge vs.vs. Bu nedenle bizim toplumumuzda anne ilk 40 gün yalnız bırakılmadan desteklenir. Şimdilerde babanın yaklaşımı buna yeter gibi görünse de bebeğin nasıl besleneceği, yatırma ve giyimi, annenin bakımı çevreden destekle yürümesi anne bebek bağlanmasını kolaylaştırıcı ve güçlendirici unsurlardır.

BEBEKLİK DÖNEMİ (0-2 YAŞ)

Erikson, yaşamın ilk yılında, bebeğin ana rahmindeki güvenli ortamın ardından daha az güvenli bir dünya ile yüzleşmesi sürecinde, tutarlı ve sıcak bir aile ortamında güveni öğreneceklerini, olumsuz koşullarda ise güvensizlik duygusu geliştireceklerini belirtir. Fiziksel rahatlık ve güvenli bakım temel güvenin oluşmasında etkendir. Bebeklik dönemi 0-2 yaş kapsarken bu süreç içinde anne ile bebeğin uyumu dışında bebeğin rutinlerinin oluşturulmasıdır. Beslenme saatlerinin düzeni, yeni gıdalara alışma, ihtiyaçlarını zamanında karşılanması, uyku düzeni, uyarıcı alma ihtiyaçları nın karşılanması ve bu uyarıcılara bebeğin verdiği tepkiler önemlidir. beş duyusu ve diğer duyuları ile etkinliklere katılma dinleme tepki verme bebekle iletişim halinde olma gibi konular bu süreci etkilemektedir. Bebeğin sağlıklı bir süre için içinde olması son derece önemlidir İyi bakım bebeklerin annelerine ya da bakım veren kişiye güvenle bağlanmasını ve diğer insanlara da bu güven doğrultusunda bir ömür süreceğini işaretidir. Bebeklik dönemi yetişkinliği ileilgili önemli ipuçlarının yakalandığı ve erken müdahalelerin mümkün olduğu da bir dönemdir.Bu dönemin kritik algılanmasının

[2] Semra Şahin (2020), *Çocuk Gelişimine Giriş*, (ed. N. Aral, F Temel) *Çocuk Gelişimi* . Hedef CS.

en önemli ip ucu bebeğin anne ile ilişkilerinde oluşan problemler ya da iyileşme ibareleri önem kazanır.

Sullivan'a göre, On yıllarca süren araştırmalar, çocukluk deneyimlerinin genetiğimizle etkileşime girerek beynin yapısını ve işlevini değiştirdiğini göstermiştir. Normal deneyimler aralığında, bu sistem beynin çeşitli ortamlara ve kültürlere uyum sağlamak için gelişim sırasında değiştirilmesini sağlar. Bakıcıyla olan deneyimler ve ona bağlanma özellikle önemli görünmektedir ve son araştırmalar bunun kısmen beyindeki bağlanma devresinden kaynaklanabileceğini öne sürmektedir. Çocukların, annelerine ya da bakıcılarına bağlanmalarını sağlamak için beyin devreleri vardır. Bağlanma, yavrunun bakıcı hakkında bilgi edinmesine bağlıdır ve bu süreç doğum öncesinde başlar ve erken yaşamın büyük bir bölümünde devam eder. Bu bağlanma iki temel işlevi yerine getirir. Birincisi, bağlanma, bebeğin hayatta kalma ve korunma için kaynak edinmek üzere bakıcının yakınında kalmasını sağlar. İkincisi, bağlanma "kalitesi" beyni programlar. Bu programlama, anlık davranışların yanı sıra gelişimde daha sonra ortaya çıkan davranışları da etkiler. Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar, beyindeki bağlanma devrelerinin bölümlerini ortaya çıkarmış ve bu bağlanmayı desteklemek için hızlı ve güçlü bir öğrenmeyi vurgulamıştır. Bir çocuk, aldığı bakımın kalitesinden bağımsız olarak, hatta bakıcısı istismarcı ve ihmalkarlığı olsa bile, bakıcısına bağlanır. Bakım kalitesinden bağımsız olarak bağlanmayı sağlayan bir sinir sistemi anlık faydalar sağlasa da, bu bağlanmanın yüksek bir bedeli vardır. Travmatik deneyimler, genetikle etkileşime girerek beynin yapısını ve işlevini değiştirir, duygusal ve bilişsel gelişimi tehlikeye atar ve patolojiye giden bir yol başlatır. Hayvanlar üzerinde yapılan nörobiyolojik araştırmalar, bağlanma sırasında yaşanan travmanın beyin tarafından farklı şekilde işlendiğini ve anne varlığının beynin korku merkezini (amigdala) önemli ölçüde zayıflattığını göstermektedir. Bu nedenle, beynin olgunlaşmamışlığı ve travmanın benzersiz işlenmesi, erken yaşamda büyük ölçüde gizli kalan ancak ergenlik öncesi dönemde ruh sağlığı sorunları olarak ortaya çıkan istismarın kalıcı etkilerinin altında yatan neden olabilir.[3] Görüşüne vurgu yapmakatadır.

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ (2- 6 YAŞ)

3 yaşından sonra çocuklar, rahatc¸a yu¨ru¨r, kos¸ar, zıplar ve tırmanır, Kendi u¨stu¨nu¨ giyebilir, c¸ıkarabilir.Kas¸ık ve c¸atalı uygun s¸ekilde kullanabilir. Boya

[3] Sullivan, R. M., & Toubas, P. (1998). Clinical usefulness of maternal odor in newborns: soothing and feeding preparatory responses. Neonatology, 74(6), 402-408.

kalemlerini, makası kullanmaya başlar. Kaslarını daha kontrollü olarak kullanabilir. Bunları becerebilme kapasitesi yaş ilerledikçe artmaktdır. Son yılları en önemli araştırmaları beyin temelli ve nöroplastise üzerine yapılmaktadır. Nöroplastisite üzerinde oldukça fazla araştırma yapılan ve sonuçlarının birçok bilişsel işlevsellik alanında kullanılabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılan bir alandır. Erken müdahalelerin cevap verdiği bir dönemdir de. Nöroplastisite, en basit anlamıyla beynin sürekli kendisini yenileyebilme, yeni durumlara kendisini adapte edebilmesi, daha zengin ve daha işlevsel sinir bağlantıları oluşturabilme kapasitesidir. Nöroplastisite kapasitesi olumlu koşullar ve durumlarda geliştirilebilme özelliğine sahiptir. Özellikle erken çocukluk döneminin nöroplastisite gelişimi ile ilgili kritik dönem olması açısından bu yaşlarda nöroplastisite gelişimini teşvik etmek ve üst düzeye çıkarmak mümkün olabilmektedir Erken çocukluk eğitiminin yapısı ve doğasına yönelik uygun müdahalelerin nöroplastisite gelişimini artırabileceği ve bu doğrultuda okul öncesi eğitime daha fazla önem verilmesi ortaya çıkmaktadır[4].

Erken çocukluk yada ilk çocukluk dönemi gelişmekte olan bireyin sosyal ihtiyaçlarını da artırmaktadır. Akranları ile etkileşime girerek bazı becerileri onlardan öğrenmek, başka bir yetişkin tarafından yön bulmak bu çağ çocuğunun her alandaki gelişimine ve öğrenme pratiklerine katkı sağlamaktadır. Erken çocukluk döneminde verilen kurumsal eğitimlerin; çok duyulu eğitimin anlaşılabilmesi fark edilmesi, çocukların beyin gelişimi ile birlikte duyusal gelişim sistemlerinin bilinmesi ve öğrenme planlamaları yapılırken, çocukların yapısal özelliklerinin çok yönlü dikkate alınmasının önemine vurgu yapmak gerekmektedir. Değişen ve gelişen çocuğa en hızlı ve verimli katkı sağlayabilecek uyaranlar almasında erken çocukluk programlarının ve eğitiminin önemi büyüktür. [5]

İlk çocukluk çağı çocuklarının genel gelişiminde oyunun yeri ve önemi büyüktür. Son yıllarda gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerinde oyun son derece önemli bir etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Oyun, birçok bilim adamına göre çocuğu tanımada ve tahlil etmede en iyi yoldur. Oyun temelli eğitim yetişmekte olan nesillerin temel kaynağı olan insanın fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimini amaç edinen, genel eğitimin tamamlayıcısı ve ayrılmaz bir parçası olarak görülen bilinçli ve planlı faaliyetlerdir. Çocuklar öğrenme, karar verme, işbirliği, sıralama, düzenleme, paylaşma, başkalarının hakkına saygı gösterme, yardımlaşma gibi davranışları oyun sırasında öğrenir. Oyun sayesinde

---

4 Yaşar Ekici, F., Bardak, M., Zadeh, M. Y., & Ekici, F. Y. (2018). Erken çocukluk döneminde STEM. Merhaba STEM yenilikçi bir öğretim yaklaşımı, 51-78.

5 Tekerci, H. (2022), Erken Çocukluk Döneminde Duyu Eğitimi ve Nörobilim, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(3), s. 975-994.

çocuk yetişkinliğinde gerekli olacak becerileri pratik yapar, değerlendirir ve mükemmelleştirir. Yapılan araştırmalar, oyunun çocukların zihinsel, duygusal ve psikomotor gelişimlerine olumlu yönde katkıları olduğunu kanıtlamıştır. Oyunlar farklı gruplara ayrılsa da, temelinde çocukların gerçek dünyaya alışmasını sağladığı gibi psikolojik ve fiziksel ihtiyaçlarının da karşılanmasında yardımcı olur. [6] Oyun yoluyla çocuk o kültürün değerlerini, kendi iç ahlakını farkeder ve temek değer sistemlerinde farkındalık oluşur.

ORTA ÇOCUKLUK DÖNEMİ (6-12 YAŞ)

İlişkiler, etkileşim, büyüme, olgunlaşma, hazırbulunuşluk ve öğrenme aşamalarını adım adım gerçekleştiren çocuk, orta çocuklukta farklılaşmakta, gelişim alanları ve gelişim görevleri farklı mecralarda yoğunlaşmaktadır. Altı ila on iki yaş arasındaki orta çocukluk dönemi, erken çocukluk ve ergenlik arasında hızlı fiziksel ve psikolojik geçişlerin yaşandığı kritik bir köprüdür. Birçoğu, onları yüksek ve artan zihinsel sağlık sorunları, yaralanmalar ve genellikle ilerleyen yıllarda bulaşıcı olmayan hastalıklara yol açan riskli davranışların benimsenmesi riski altında bırakan ortamlarda yaşamaktadır.[7]

Çocukların temel becerileri öğrenmesi için mutlaka; vücutlarının olgunlaşması ve alıştırma yapmak için fırsatlarının olması gereklidir. Büyüme ile vücut çeşitli şekillerde olgunlaşır. Bunların hepsi çocuğun gelişen fiziksel becerilerine katkıda bulunur. Kemiklerin sağlamlığı ve kasların kuvveti: Çocuklar geliştikçe kemiklerine ve kaslarına etki eden stres (yüklenme etkisi) kemiklerin sağlamlaşmasını ve kasların kuvvetlenmesini tetikler. Miyelinleşme (Sinirsel gelişim): Herhangi bir hareketin gerçekleşmesi için beynin o hareketi kontrol eden bölümünden o hareketi gerçekleştiren kaslara bir mesaj gönderilmelidir. Miyelinleşme sinirlerin (akson) çevresinde sinir boyunca büyüyen bir yalıtım kılıfı gibidir. Beyin gelişimi: Çocuklarda beyin öğrenmeye hazırdır. Bu dönemde beyindeki en büyük değişim oluşan beyin hücresi sayısındaki artış ve bu hücreler arasındaki bağlantı sayısıdır. Gelişen duyular: Miyelinleşme çocuğun duyularında sürekli gelişimi sağlar. Bu özellikle görme, denge ve kinestezi (kendi kollarını ve bacaklarını görmese bile onların nerede olduğunu bilme yeteneği) duyuları için geçerlidir.[8]

---

6 S. Ayan, & Memiş, U. A. (2012), *Erken Çocukluk Döneminde Oyun*, Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 14(2), s. 143-149.

7 A. Bhana (2010), *Middle Childhood and pre-adolescence*, Promoting mental health in scare-resource contexts, s. 124-142.

8 A. ÇELİK, *6-12 Yaş Çocukların Fiziksel Ve Motor Gelişimi*, Yayın Koordinatörü• Yaşar HIZ Genel Yayın Yönetmeni• Aydın ŞİMŞEK, s. 155.

Orta çocukluk dönemindeki fiziksel değişiklikler, çocuğun fiziksel ve sosyal bir varlık olarak "benlik" algısının gelişmesini etkiler. Çocuklar, atletik, akademik ve sosyal alanlarda eşit derecede yetenekli olmadıklarını anlamaya başladıkça, benlik kavramı farklılaşır. Çocuğun psikolojik iyi oluşu, farklı çocukların bu alanlarda farklı becerilere ve eksikliklere sahip olduğunu anlama ve kabul etme yeteneğinden etkilenir.[9]

ERGENLİK DÖNEMİ (10-12-18 YAŞ)

Ergenliğin zamana göre değişikliğe uğradığı görülmektedir. Günümüzdeki ergenlikle bundan bir kaç kuşak önce yaşanılan ergenlikten farklıdır. Bu görünüm hızlı toplumsal değişimle açıklanabilir. Ergenlik dönemleri iki, üç ya da dört bölüme ayrılabilir. UNICEF(2011) ergenliği erken ergenlik (early adolescence) ve geç ergenlik (late adolecence) dönemleri olarak ikiye ayırmıştır. Erken ergenlik dönemini 10-14 yaşları arasında tanımlarken, geç ergenlik dönemini 15- 19 yaşları arasında tanımlamıştır (http://www.unicef.org/sowc2011/).[10]

10-14 YAŞ ÖN ERGENLİK DÖNEMİ

Çocuklar, bu aşamada objeleri ve olayları anlamak için mantıklarını kullanmaya, olay ve olgulara farklı açıdan bakmaya başlarlar. Örneğin başkalarının fikirlerini anlamaya çalışırlar. Çocuklar, daha ileri seviyelerde düşünebilmektedirler. Soyut olarak tecrübelerini özetleyerek yani, olayları zihinlerinde şekillendirebilirler ve ideolojik olarak da zihinlerinde mükemmellik kavramını oluşturabilmektedirler. Daha sonra; , çocukların millî hisleri yoğunlaşır, millî kimliklerini, bayrağı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kurallarını benimseyip onlara sahip çıkarlar. Dünya görüşlerine yurt severlik duygusunu da katmaktadırlar[11] Çocuklar birey olma sürecindedir. Bu bağlamda kişi olarak bütünlük hissi, zor şartlarda dayanma gücü, bireyin kendi değeri ve gururu, problem karşısında düşünme kapasitesi, değerlere ve inançlara göre yaşama olguları ön plandadır. Güvensiz ortamda olan bir kişi güvenli olabilmek için çaba harcamaktadır. Yeterli düzeyde güvensizlik öğrenme için motivasyon sağlamaktadır. Fakat fazlası çocuğun risk almasını engelleyebilmektedir. Kendini güvende hissetme, özsaygı ile yakından ilişkilidir. Sınıfta rekabetçi bir atmosferin dezavantajlarından kaçınmak için öğretmenler çaba harcasa da çocuklar zamanla rekabetin etkisini

---

9 G. T. Harold, & Hay, D. F. (2005), *Normal Development in Middle Childhood*, Psychiatry, 4(6), s. 3-5.

10 C. Ö. Gözcü (2012), *Orta Ve Geç Ergenlik Dönemindeki Ergenlerde Tutum Ve Davranış Farklılıkları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(2), s. 113-138.

11 J.L. Barth ve Demirtaş, A. (1997), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: YÖK/Dünya Bankası Milli Eğitim Geliştirme Projesi Hizmet öncesi Öğretmen Eğitimi Yayınları.

tecrübe edinmektedirler. İlkokulda çocuk öğretmenleri tarafından kendisinden belirli seviyede performans beklediğinin bilincindedirler. Eğer öğrenci başarısız ise ya bunu pasif bir şekilde kabul etmekte ya da gelecekte yeni şeyler denemede isteksizlik göstermekte, motivasyonu azalmaktadır. Kimi zaman da isyankar olmaktadır[12]

Küçük çocuklar, doğru yada yanlış davranma kuralları olarak annebabalarını ve öğretmenlerinin davranışlarını benimserler ve içselleştirirler. 10-14 yaş grubundaki çocukların ilgileri, gereksinimleri, seviyeleri, aile ve yakın çevrelerinin sosyo ekonomik statüleri ile zeka türleri mutlaka saptanarak geliştirilmelidir. Bilgi toplumundaki bireylerin, bilişsel, duyuşsal ve devinişsel gelişim özellikleri birlikte ele alınarak bilgiyi yapılandırabilen bireyler olması oldukça önemlidir.[13]

Ergenler bilişsel olarak farklı bir yapıdadırlar, çünkü artık soyut kavramları daha çok düşünmeye, daha karmaşık problemler çözmeye, diğer kişilerin bakış açılarını anlamaya başlar ve önceki durumlarına göre ahlaki ve etik bakımdan daha yüksek bir sağduyuya sahip olurlar. Ergenler, bu dönemde bağımsız olma ve kimliklerini bulma yolunda çok zorlu bir süreçten geçmeye başlarlar. Kazanılan fiziksel güç, hızlı düşünme kapasitesi ve etkin olma isteği onların karar vermelerinde baskın rol oynamaktadır. Ergenlerin bu dönemde suç işleme, şiddete başvurma, çete faaliyetlerine katılma ve uyuşturucu madde kullanma ihtimalleri fazladır.[14]

14-18 YAŞ SON ERGENLİK DÖNEMİ

Ergenlik, bu dönemde çeşitli alanlarda geçişler yaşandığı için değerlerin gelişimi açısından kritik bir dönemdir. Bu dönemde değerler, belirli davranışları ve eylemleri motive eden yol gösterici ilkeler olarak işlev görür. Akranlar önemli ölçüde zamanı birlikte geçirirler ve bu da değerlerin edinimi ve gelişimi için eşsiz bir platform sunar. Gençlerin kimliklerini aktif olarak tanımladıkları bir yaşam evresi olan ergenlik döneminde, akranlar değer oluşum sürecine önemli

---

[12] J. Dean (2000), *Improving Childrens Learning*, London: Educational Management Series, Routhledge.

[13] Y. Doğan (2007), *İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri*, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(13), s. 155-187. https://izlik.org/JA34XS79FC.

[14] S. K. Gül, & Güneş, İ. D. (2009), *Ergenlik Dönemi Sorunları Ve Şiddet*, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), s. 80.

ölçüde katkıda bulunan hayati sosyal aktörler olarak ortaya çıkarlar[15] Akran ilişkileri, ergenlik döneminde değerlerin gelişmesi için eşsiz bir bağlam sunar. Birincisi, akranlar önemli miktarda zamanı birlikte geçirirler. Ortak etkinliklere katılırlar ve güçlü duygusal bağlar kurarlar. Ergenler, akranlarının değerlerini ve davranışlarını gözlemleme, onlardan öğrenme ve onlardan etkilenme konusunda bolca fırsata sahiptir. Erken çocukluk döneminde çocuklar, yakın çevrede bulunan ve cinsiyet gibi benzer demografik özelliklere sahip akranlarını tercih ederler. Yaşları büyüdükçe, tercihleri benzer değerlere ve ilgi alanlarına sahip olanlara doğru kayar.[16] örneğin, ergenler aynı kültürden olanlarla vakit geçirme eğilimindedir ve kültürel ritüelleri paylaşarak akranlarına benzemeye başlarlar.[17] Akran ilişkileri, değerlerin karşılıklı alışverişi ve gelişimi için dinamik bir platform görevi görür .[18] Bireysel farklılıklar, aile etkileri ve daha geniş kültürel bağlamlar da değer sisteminin gelişimine katkıda bulunur. Gençlerin değerlerinin oluşumunda akranlar, bireysel özellikler ve diğer etkili faktörler arasındaki karmaşık etkileşimi ortaya çıkarmak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu dinamikleri anlamak, akranların ergenlerin değer sistemlerini nasıl etkilediğine dair daha derin bir anlayış sağlayabilir ve olumlu değerleri ve refahı teşvik etmeyi amaçlayan müdahaleler ve stratejiler konusunda bilgi verebilir.

SONUÇ

Sonuç çocukluk deyip geçmemek gerekmektedir. Her dönemin hem içsel hem de dışsal ortamdan az ya da çok etkilendiği süreçler vardır. Çocuk gelişiminde "Gelişimde Kalıtım ve Çevrenin etkisi vardır" temel ilkesi ile yaklaşırız. Ancak; kalıtsal olarak taşınan özellikler çevrenin etkisi ile daha iyi ya da daha zorlayıcı etkiler yaratabilir. Çocuk gelişiminde her dönemin kritiklik süreci, birbirinden farklı ama birbirinin içinde bir gidişatı vardır. "Beynin olgunlaşmamışlığı dönemlerde ve travmanın benzersiz işlenmesi, erken yaşamda büyük ölçüde gizli kalan ancak ergenlik öncesi dönemde ruh sağlığı sorunları olarak ortaya

---

[15] M. Benish-Weisman (2024), "Tell me who your friends are, and I will tell you who you are: " The contribution of peers to adolescents' values. *Child Development Perspectives*, *18*(4), s. 182-189.

[16] A. J. Rose, & Asher, S. R. (2017), The Social Tasks of Friendship: Do Boys and Girls Excel in Different Tasks?. *Child Development Perspectives*, *11*(1), s. 3-8.

[17] PF., Titzmann, (2014), Göçmen Ergenlerin Yeni Bir Bağlama Uyumu: Etnik Arkadaşlık Homofili ve Bunun Belirleyicileri, *Çocuk Gelişimi Perspektifleri* , 8 (2) , s. 107–112 . **https://doi.org/10.1111/CDEP.12072.**

[18] B. Laursen, (2017), Arkadaş Edinme ve Arkadaşlıkları Sürdürme: Benzer Olmanın Önemi . *Çocuk Gelişimi Perspektifleri* , 11 (4) , s. 282–289 . **https://doi.org/10.1111/cdep.12246**

çıkan istismarın kalıcı etkilerinin altında yatan neden olabileceği "unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Gander,M. J., Gardiner, H. W., Onur, B., & Dönmez, A. (1993). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. İmge Kitabevi.

Şahin S (2020) *Çocuk Gelişimine Giriş,* (ed. N. Aral, F Temel) Çocuk Gelişimi Hedef CS.

Sullivan,R. M., & Toubas, P. (1998). Clinical Usefulness of Maternal Odor Innewborns: Soothing And Feeding Preparatory Responses. Neonatology, 74(6),402-408.

Yaşar Ekici, F., Bardak, M., Zadeh, M. Y., & Ekici, F. Y. (2018). *Erken Çocukluk Döneminde STEM. Merhaba STEM Yenilikçi Bir Öğretim Yaklaşımı*, 51-78.

Tekerci, H. (2022). "Erken Çocukluk Döneminde Duyu Eğitimi ve Nörobilim". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8(3), 975-994.

Ayan,S., & Memiş, U. A. (2012). *Erken çocukluk Döneminde Oyun*. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 14(2), 143-149.

Bhana,A. (2010). Middle Childhood and Pre-adolescence. Promoting Mental Health in Scare-resource Contexts, 124-142.

Çelik,A. 6-12 *Yaş Çocukların Fiziksel Ve Motor Gelişimi*. Yayın Koordinatörü• Yaşar HIZ Genel Yayın Yönetmeni• Aydın ŞİMŞEK, 155.

Harold, G. T., & Hay, D. F. (2005). Normal Development in Middle Childhood. Psychiatry, 4(6), 3-5.

Gözcü,C. Ö. (2012). Orta Ve Geç Ergenlik Dönemindeki Ergenlerde Tutum Ve Davranış Farklılıkları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(2),113-138.

Barth,J.L. ve Demirtaş, A. (1997). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara:YÖK/Dünya Bankası Milli Eğitim Geliştirme Projesi Hizmet öncesi Öğretmen Eğitimi Yayınları.

Dean,J. (2000). Improving Childrens Learning. London: Educational Management Series,Routhledge.

Doğan, Y. (2007). "İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 155-187. https://izlik.org/JA34XS79FC

Gül, S. K., & Güneş, İ. D. (2009). "Ergenlik Dönemi Sorunları Ve Şiddet". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 80.

Benish-Weisman, M. (2024). "Tell me Who Your Friends Are, And I Will Tell You Who You Are:" *The Contribution Of Peers To Adolescents' Values. Child Development Perspectives*, 18(4), 182-189.

Rose, A. J., & Asher, S. R. (2017). The Social Tasks Of Friendship: Do Boys And Girls Excel İn Different Tasks?. Child Development Perspectives, 11(1), 3-8.

Titzmann, PF (2014). Göçmen Ergenlerin Yeni Bir Bağlama Uyumu: Etnik Arkadaşlık Homofili Ve Bunun Belirleyicileri . Çocuk Gelişimi Perspektifleri, 8 (2), 107–112 . https://doi.org/10.1111/CDEP.12072

Laursen, B. (2017). Arkadaş Edinme Ve Arkadaşlıkları Sürdürme: Benzer Olmanın Önemi. Çocuk Gelişimi Perspektifleri , 11 (4) , 282–289 . https://doi.org/10.1111/cdep.12246

KÜLTÜRLERARASI YETKİNLİK BAĞLAMINDA AİLE, EDEBİYAT VE ESTETİK EĞİTİMİN ETKİLEŞİMİ

Filiz İlknur CUMA*

1. Giriş

Edebiyat, kültürlerarası yetkinliğin gelişiminde önemli bir araç olarak işlev görür. Edebi metinler, bireyi kendi deneyim alanının dışına taşıyarak farklı yaşam dünyalarıyla karşılaştırır. Okur, metin aracılığıyla başka kültürlere ait bakış açılarıyla karşılaşır, farklı değer sistemlerini deneyimler ve bu süreçte kendi konumunu yeniden düşünme imkânı bulur. Bu karşılaşma, yalnızca bilişsel bir öğrenme değil, aynı zamanda estetik bir deneyimdir. Estetik eğitim ise bu sürecin derinleşmesini sağlayan temel bir boyut olarak değerlendirilebilir. Friedrich Schiller (1962) estetik deneyimi, insanın duygusal ve akılsal yönleri arasında bir denge kuran özgürleştirici bir alan olarak tanımlar (Schiller, 1962, s. 310). Benzer şekilde Hans Georg Gadamer (1990), estetik deneyimin bir «anlama olayı» olduğunu ve bireyin kendisi ile dünya arasındaki ilişkiyi yeniden kurduğunu vurgular (Gadamer, 1990, s. 102). Bu bağlamda estetik deneyim, kültürel farklılıkların algılanması ve yorumlanmasında merkezi bir rol oynar.

Bu çalışma, kültürlerarası yetkinliği aile, edebiyat ve estetik eğitim arasındaki etkileşim üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Burada temel varsayım, kültürlerarası yetkinliğin aile içinde başlayan estetik deneyimlerle şekillendiği ve edebiyat aracılığıyla derinleştiğidir. Bu doğrultusunda çalışma, söz konusu üç alan arasındaki ilişkiyi kuramsal bir çerçevede oluşturmaktadır ve bu çerçeveye dayalı bir eğitim modeli önermektedir.

Kültürlerarası yetkinlik, yalnızca farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olmakla sınırlı değildir. Bireyin bu farklılıkları anlamlandırma, yorumlama ve onlarla ilişki kurma biçimini de kapsar. Bu noktada estetik eğitim, söz konusu yetkinliğin gelişiminde belirleyici bir rol oynar. Estetik deneyim, bireyin yalnızca ne düşündüğünü değil, nasıl hissettiğini ve nasıl algıladığını da biçimlendirir.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0002-8604-1609, e-Posta: filknurcuma@selcuk.edu.tr

Wolfgang Iser'in (1976) ortaya koyduğu gibi, edebi metinler sabit anlamlar taşımaz, anlam, metin ile okur arasındaki etkileşimde ortaya çıkar (Iser, 1976, s. 38). Bu durum, öğrencinin metin karşısında aktif bir konum almasını sağlar. Özellikle farklı kültürleri yansıtan metinlerle karşılaşan birey, yalnızca yeni bilgiler edinmekle kalmaz, aynı zamanda kendi değerlerini de sorgulama imkânı bulur.

Benzer şekilde Homi K. Bhabha'nın (1994) «üçüncü mekân» kavramı, kültürlerarası karşılaşmaların sabit kimlikler üretmediğini, aksine yeni ve melez anlam alanları oluşturduğunu vurgular (Bhabha, 1994, s. 28). Edebiyat, bu «ara alanı» görünür kılan en güçlü araçlardan biridir.

Bu durumda karşılaştırmalı edebiyat, farklı kültürlere ait metinleri birlikte ele alarak öğrencinin çok yönlü bir bakış açısı geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım, özellikle lise düzeyindeki öğrencilerin soyut kavramları somutlaştırmasına yardımcı olur.

2. Aile, Kimlik ve Aidiyet

Kemal Kurt'un (2001) söz konusu eserinde *Was ist die Mehrzahl von Heimat?* (Vatanın çoğulu neresidir), *Heimat* (vatan/ aidiyet) kavramı tekil bir anlam taşımaktan çıkarak çoğul ve çok boyutlu bir yapıya dönüşür. Eserde yer alan karakterler ne tamamen geldikleri kültüre ne de içinde yaşadıkları topluma tam anlamıyla ait hissederler. Bu durum, kültürlerarası deneyimin temel çıkmazlarından birini ortaya koyar. Romanın başlığında yer alan *Heimat (vatan/ aitdiyet)* kavramının çoğul biçiminin sorgulanması, aslında şu soruyu gündeme getirir:

Aidiyet tek bir yere mi bağlıdır, yoksa birden fazla *yer* ve *deneyim* üzerinden mi şekillenir?

Almanya. Willkommen in Deutschland (Almanya'ya hoşgeldiniz) filmi, göçmen bir ailenin Almanya'daki gündelik yaşamını konu alarak kültürlerarası karşılaşmaları daha somut bir düzlemde ele almaktadır. Filmde özellikle:

-Kuşaklar arası farklılıklar

-Kültürel uyum süreçleri

-Önyargılar ve yanlış anlamalar (Kültür şoku) ön plana çıkar.

Filmdeki karakterler, farklı kültürel beklentiler arasında denge kurmaya çalışırken zaman zaman çatışmalar yaşanmaktadır. Bu çatışmalar, kültürlerarası yetkinliğin neden yalnızca bilgiyle değil, aynı zamanda deneyim ve empatiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Kültürlerarası yetkinliğin gelişimi, yalnızca

kuramsal açıklamalarla değil, somut anlatılar ve sahneler üzerinden daha anlaşılır hale gelir. Bu bağlamda edebi metinler ve filmler, bireyin farklı kültürel deneyimleri hissedebilmesini sağlayan güçlü medya araçlarıdır. Aile içinde ilk estetik deneyim: Bir akşam sahnesi düşünelim: Çocuk, aileyle birlikte otururken annesi ona bir hikâye anlatır. Hikâyede uzak bir ülkeden gelen bir çocuk vardır. Bu çocuk yeni bir okula başlamış, kimseyi tanımamaktadır ve kendini yalnız hissetmektedir. Hikâye ilerledikçe çocuk, anlatıdaki karakterle özdeşleşmeye başlar. «Ben olsaydım ne hissederdim?» sorusu zihninde belirmeye başlar. Bu sahnede gerçekleşen şey yalnızca bir hikâye dinleme değildir. Çocuk: Başka birinin duygularını anlamaya çalışır, kendi deneyimi dışındaki bir durumu hayal eder, farklılıkla ilk temasını kurar. Bu durum, estetik deneyimin aile içinde nasıl başladığını gösterir. Aile, bu anlamda yalnızca bir sosyal kurum değil, aynı zamanda ilk empati ve anlam kurma alanıdır.

Was ist die Mehrzahl von Heimat eserinde karakterlerden biri, yaşadığı şehirde fiziksel olarak bulunmasına rağmen kendini orada hissetmez. Kalabalık bir sokakta yürürken herkesin bir yere ait olduğunu düşünür, ancak kendisini bu düzenin dışında tutar. Bunu bir örnekle açıklayalım: Öğrencilere soru: «Kalabalık bir okul koridorunda yürüdüğünü düşün. Herkes bir gruba ait, herkes birbiriyle konuşuyor. Ama sen kendini o grubun dışında hissediyorsun». Burada yabancılık kavramını soyut olmaktan çıkarır. Öğrenci, karakterin yaşadığı duyguyu kendi deneyimiyle ilişkilendirir.

Almanya. Willkommen in Deustchland filminde, aile içinde geçen bir akşam yemeği sahnesi dikkat çekicidir. Ailenin en genç bireyi (Cenk), içinde bulunduğu toplumun değerleriyle ailesinin beklentileri arasında kalır. Masada konuşulan dil, davranış biçimleri ve beklendiler farklıdır. Genç karakter, bir yandan ailesine ait hissetmek isterken, diğer taraftan içinde yaşadığı toplumun bir parçası olma çabası içindedir. Bu sahne, şu şekilde açıklana bilinir:

- Aynı anda iki farklı «doğru» olabilir mi?

- İnsan kendini farklı yere ait hissedebilir mi?

- Bu durum bir zenginlik mi yoksa bir çatışma mı yaratır?

(Bu sorular, kültürlerarası yetkinliğin temelini oluşturan düşünme süreçlerini tetikler)

Edebi metin ve film birlikte ele alındığında, öğrenciler aynı temayı farklı biçimlerde deneyimler: Romanda duygu daha içsel ve düşünsel olarak verilir.

Filmde ise beden dili, mekân ve görsel unsurlar ön plana çıkar.

Öğrencilere aşağıdaki sorular yöneltile bilinir:

1. Romandaki karakterin yabancılaşma duygusunu bir cümleyle ifade edin?
2. Filmdeki karakterin aynı durumu nasıl yaşadığını anlatın?
3. Hangisi sana daha yakın geldi? Neden?

(Bu çalışma öğrencinin yalnızca konuyu anlamasını değil, aynı zamanda kendi konumunu fark etmesini de sağlamaktadır).

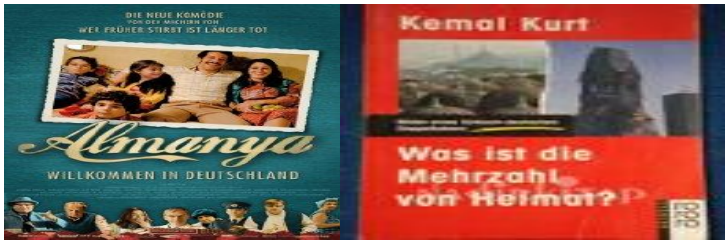
Kültürlerarası yetkinliğin yalnızca bilişsel değil, estetik ve deneyimsel bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Aile, bu sürecin başlangıç noktasındadır, edebiyat ve medya ise bu süreci derinleştiren bir unsurdur. Kültürlerarası yetkinlik, bireyin farklılıklarla kurduğu ilişkinin niteliğini belirleyen temel bir beceridir. Estetik eğitim ve edebiyat, bu becerinin gelişiminde merkezi bir rol oynar. Aile ile desteklenen bu süreç, bireyin çok boyutlu bir bakış açısı geliştirmesini sağlar.

3. Edebi ve Görsel Anlatılar Üzerinden Kültürlerarası Yetkinliğin Somutlaştırılması ve Estetik Eğitim

Kültürlerarası yetkinliğin estetik deneyim yoluyla gelişimini daha görünür kılmak için, göç ve kimlik temalarını ele alan edebi ve görsel anlatılar önemli bir imkân sunar. Bu bağlamda Kemal Kurt'un *Was ist die Mehrzahl von Heimat* adlı eseri ile *Almanya. Willkommen in Deutschland* adlı film, kültürlerarası deneyimin farklı boyutlarını anlamak açısından dikkat çekicidir.

Roman ve Film karşılaştırılması:

Soru	Roman	Film
Aidiyet nasıl tanımlanıyor?	İçsel sorgulama	Günlük yaşamdan kesitlerle
Yabancılık duygusu nasıl veriliyor?	Dil ve anlatı ile	Görsel sahnelerle
Çatışma nerede ortaya çıkıyor?	Kimlik düzeyinde	Aile ve toplum arasında

Değerlendirme

Bu çalışma kültürlerarası yetkinlik, aile, edebiyat ve estetik eğitim arasındaki etkileşim üzerinden ele alınmış, özellikle anlatı ve sahne temelli örnekler aracılığıyla bu ilişkinin somutlaştırılması amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular, kültürlerarası yetkinliğin yalnızca bilişsel bir öğrenme süreci olmadığını, duygusal, deneyimsel ve estetik boyutları içeren çok merkezli bir gelişme alanı olduğunu göstermektedir.

Öncelikle aile bağlamı değerlendirildiğinde, estetik deneyimin erken yaşlarda şekillenmeye başladığı görülmektedir. Hikâye anlatımı, gündelik diyaloglar ve paylaşılan anlatılar aracılığıyla çocuk, farklı yaşam dünyalarına dair ilk temsillerle karşılaşır. Bu karşılaşmalar, çocuğun yalnızca dilsel gelişimini değil, aynı zamanda empati kurma ve farklılıkları anlamlandırma becerisini de etkiler. Dolayısıyla aile, kültürlerarası yetkinliğin dolaylı fakat belirleyici bir zeminini oluşturmaktadır.

Edebiyat ise bu süreçteki rolü daha derinlikli bir dönüşüm alanına taşır. Wolfgang Iser'in belirttiği gibi, okur metinle karşılaştığında yalnızca hazır bir anlatı almaz, aksine anlatımı kendi deneyimleriyle birlikte kurar. Bu durum, öğrencinin metni pasif bir şekilde okuması yerine aktif olarak yeniden yorumlamasını sağlamaktadır. Özellikle göç temalı metinlerde karşılaşılan kimlik, aidiyet ve yabancılık gibi kavramlar, öğrencinin kendi yaşamıyla ilişkilendirdiğinde daha anlamlı hale gelir. Bu bağlamda *Was ist die Mehrzahl von Heimat?* üzerinden ele alınan olay örgüsü, aidiyet kavramının tekil bir yapıdan ziyade çoğul ve değişken bir deneyim olduğunu ortaya koymaktadır. Karakterin kendisini «ne burada ne de orada» hissetmektedir, öğrencinin kendi hayatında karşılaşabileceği benzer duygularla ilişkilendirdiğinde, kültürlerarası yetkinlik soyut bir kavram olmaktan çıkar ve kişisel bir deneyime dönüşür.

Benzer bir şekilde *Almanya. Willkommen in Deutschland* filminde yer alan aile içi sahneler, kültürel farklılıkların gündelik yaşam içerisinde nasıl görünür hale

geldiğini göstermektedir. Özellikle kuşaklararası çatışmalar, öğrencinin aynı anda birden fazla kültürel beklentiyle yaşama durumunu anlamasını kolaylaştırır. Bu tür sahneler, kültürlerarası yetkinliğin yalnızca bilgi değil, aynı zamanda bir denge kurma ve anlamlandırma becerisi olduğunu açıkça ortaya koyar. Karşılaştırmalı edebiyat yaklaşımı ise bu süreci daha da zenginleştirir. Farklı türde edebi metin ve film gibi anlatıların birlikte ele alınması, öğrencinin aynı temayı farklı estetik biçimler üzerinden deneyimlemesine olanak tanır. Bu durum, öğrenmenin eleştirel düşünme becerisini geliştirir. Ayrıca sahne temelli anlatımın pedagojik açıdan önemli bir katkı sağladığı bilinmektedir. Soyut kavramların somut sahnelerle desteklenmesi, özellikle lise düzeyindeki öğrencilerin konuyu daha kolay kavramasını mümkün kılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, kültürlerarası yetkinliğin gelişimini aile, edebiyat ve estetik eğitim arasındaki çok yönlü etkileşim üzerinden ele alarak, bu sürecin bütüncül bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Elde edilen değerlendirmeler, kültürlerarası yetkinliğin yalnızca öğretilebilen bir bilgi değil, zaman içinde deneyimle derinleşen bir beceri olduğunu ortaya koymaktadır.

Aile, kültürlerarası öğrenme sürecinin temel başlangıç zeminini oluşturmaktadır. Çocuk, ilk deneyimleri ve kurduğu ilişkiler aracılığıyla farklılık olgusunu algılamaya ve anlamlandırmaya başlar. Bu erken yaşantılar, ilerleyen dönemlerde edebiyat ve sanat aracılığıyla daha bilinçli, eleştirel ve derinlikli bir niteliğe bürünür. Edebi metinler ve filmler, bireyi kendi yaşam dünyasının sınırlarının ötesine taşıyarak onu çoğul bakış açılarıyla karşı karşıya getirir. Bu estetik karşılaşma, bireyin hem kendilik algısını hem de ötekine ilişkin kavrayışını yeniden yapılandırmasına ve eleştirel bir farkındalık geliştirmesine imkân sağlar.

Estetik eğitim ise bu sürecin merkezinde yer alır. Çünkü estetik deneyim, bireyin sadece düşünmesini değil, aynı zamanda hissetmesini de sağlamaktadır. Bu yönüyle kültürlerarası yetkinlik zihinsel bir kavrayıştan ziyade duygusal ve etik bir farkındalık olarak ortaya çıkmaktadır. Kemal Kurt'un *Was ist die Mehrzahl von Heimat* eseri ile Yasemin Şamdereli'nin filmi *Almanya. Willkommen in Deutschland* üzerinden yapılan analizler, kültürlerarası deneyimin gündelik yaşamdan kopuk olmadığını, aksine bireyin günlük ilişkilerinde sürekli olarak yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu durum, eğitim süreçlerinde edebiyat ve sanatın neden vazgeçilmez olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kültürlerarası yetkinliğin gelişimi, yalnızca eğitim kurumlarının sorumluluğuna bırakılabilecek bir süreç değildir, bu yetkinlik, aile içinde başlayan, edebiyat ve sanatla derinleşen aynı zamanda bireyin yaşam boyunca süren bir deneyim alanında şekillenir. Anlatılar ister bir romanın sayfalarında ister bir filmin sahnelerinde karşımıza çıksın, bireyi kendi sınırlarının ötesine taşıyarak başkalarının dünyasına temas etmesini sağlar. Bu temas, farklılıkları yalnızca fark etmeyi değil, onları anlamayı ve onlarla birlikte düşünebilmeyi mümkün kılar. Bu nedenle kültürlerarası yetkinlik, aktarılan bir bilgi değil, yaşanan, hissedilen ve zamanla içselleştirilen bir sürecin derinleşmesine katkı sağlayacak, bireylerin daha açık, duyarlı ve çok yönlü bir bakış açısı geliştirmesine imkân tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London & New York, Routledge.

Gadamer, H. G. (1990). *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Gesammelte Werke, Band 1: Hermeneutik I. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

Iser, W. (1976). *Der Akt des Lesens: Theorie asthetischer Wirkung*. München: Wilhelm Fink Verlag.

Schiller, F. (2004). *Über die ästhetische Erziehung des Menschen.* J. G. Cotta'sche Buchhandlung.

Kurt, K. (2001). *Was ist die Mehrzahl von Heimat*. Rohwohlt.

Şamdereli, Y. (yönetmen). (2011). *Almanya. Willkommen in Deutschland*. DVD, Dram- Komedi. (Film).

ÇOCUKLA İLETİŞİM

Gülay TEMİZ*

Aile toplumun en küçük birimi olmakla birlikte toplumu en çok etkileyen kurumdur. Aile kurumunun temel işlevlerinden biri de ailedeki herkesin en verimli şekilde gelişimini ve gereksinimini olabildiğince karşılamaktır. Aile içi iletişim de bu gereksinimlerden biridir.

Aile içi iletişim son derece önemlidir. Anne baba ve çocuk arasındaki iletişimin kalitesi, aile ilişkilerinin doğasını etkiler. İçten ve dürüst iletişim, aile bireylerinin, birbirlerine olan duygularını dile getirmeyi sağlayan bir atmosfer oluşturur. Böylece aile bireylerinin bütün ailelerde baş gösteren kaçınılmaz problemleri çözebilmeleri iletişim yoluyla olur (Lucchetti, vd., 2009: 109; Peterson ve Green, 2009: 1).

Çocuklarla kurulan iletişim, onların bilişsel ve duygusal gelişiminde temel bir rol oynamaktadır. Bebeklik döneminden itibaren anne ve babalar, çocuklarına konuşarak, gülümseyerek ve göz teması kurarak ilk iletişim deneyimlerini kazandırırlar. Bu erken dönemde kurulan iletişim, çocuğun dil gelişimini ve sosyal becerilerini desteklemektedir (Oskay, 2017). Çocuk, çevresiyle etkileşimde bulunarak kendisini ifade etmeyi öğrenir ve duygu yönetimini geliştirir. Etkili bir iletişim ortamı, çocuğun problem çözme becerilerini geliştirmesine de yardımcı olur. Çocuklar, sorularına mantıklı ve açıklayıcı yanıtlar aldıklarında, eleştirel düşünme yetilerini güçlendirirler. Ayrıca, sağlıklı bir iletişim modeliyle büyüyen çocuklar, ilerleyen yıllarda da çevreleriyle olumlu ilişkiler kurabilirler (Anttila & Saikkonen, 2012). Copple ve Bredekamp (2009), İyi bir iletişim ortamının, çocuğun kendisini güvende hissetmesini sağladığını, çocukların duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebildiklerinde, kendilerini değerli hissettiklerini vurgulamaktadırlar. Pollak ve Sinha (2002) erken deneyimin çocukların yüz ifadelerindeki duygu ifadelerini tanımaları üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada; ebeveynlerin ve öğretmenlerin çocukları dinlemesinin, çocuklara önem verdiklerini göstermelerinin çocukların özgüvenlerini artırdığına ilişkin kanıtlar sunmuşlardır. Çocuk, duygularını paylaştığında sabırla ve anlayışla yaklaşılması, kendisini kabul edilmiş ve anlaşılmış hissetmesine yol açmaktadır (Özen, 2007).

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0002-8428-8966, e-Posta: gtemiz@selcuk.edu.tr

Aile bireyleri arasındaki iletişimin sağlıklı olduğu bir aile ortamında büyüyen çocuklar kendilerini duygusal olarak iyi hissetmekte ve bunu davranışlarıyla yansıtmaktadırlar. Çocuklar anne babalarının kendilerine gösterdiği ilgi ve davranışlara göre kendi algılamalarını biçimlendirmekte ve bir benlik kavramı geliştirmektedirler. Çocuğun hayatında bu kadar önemli yere sahip anne babaların hem anne baba olma hem de çocuk eğitimi konularında bilgi ve becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Değişen günümüz şartlarında anne babalara verilecek eğitimlerin, artık sistemli bir şekilde yapılması zorunluluğu ortaya çıkmış bulunmaktadır (Graham-Clay, 2005: 118; Sezer ve Oğuz, 2010: 744; Tezel Şahin ve Özbey, 2007: 7).

Gable (2003) çocuk sahibi olan her anne babanın çocukla pozitif bir iletişim ve sağlıklı ilişkiler kurmakla sorumlu olduğunu; çocuğuyla etkili iletişim becerisini ise ancak eğitim alarak geliştirebileceğini ifade etmiştir. Ailenin anne baba çocuk ilişkisinde başarılı bir iletişim kurmaları, duygu ve düşüncelerin birbirlerine aktarmaları halinde sorunlarına çözüm bulmaları mümkündür. Olumsuz iletişim içinde büyüyen çocuk sürekli duygusal bir gerilim içinde bulunur. Güvensizlik, aşağılık, utangaçlık duyguları, saldırganlık, düşmanlık gibi kişilik bozuklukları geliştirirebilir. Sağlıklı bir iletişim kurulamadığı zaman çocukta duygusal yaralar açılır ve çocuğun aile içinde sağlıklı ilişkilerden mahrum kalması onun duygusal gelişimini etkiler (Graham-Clay, 2005: 118). Aile içi iletişimde çocuğun birey olarak kabul görmesinin ve iletişime etkin olarak dahil edilmesinin benlik saygısını geliştirdiği bilinmektedir

Gordon (1999) 'a göre insanlar birbirleriyle iletişim kurmaya ihtiyaç duyarlar. Aile içi iletişimde emir vermenin, yönlendirmenin, uyarmanın, göz dağı vermenin, ahlâk dersi vermenin, öğüt vermenin, çözüm ve öneri getirmenin, nutuk çekmenin, yargılamanın, eleştirmenin, suçlamanın, aynı düşüncede olmanın, ad takmanın, alay etmenin, tanı koymanın, duygularını paylaşmanın, sorgulamanın, sözünden dönmenin, oyalamanın, konuyu saptırmanın iletişimi engellediğini belirtmektedir. Etkili iletişim, iletişim engellerinin ortadan kaldırıldığı veya mümkün olduğunca aza indirildiği, istenilen ve beklendik iletişim biçimidir.

Kurbet (2010)'e göre anne babaların çocuklarının duygularına yönelik olumsuz tepkiler vermesi çocukların duyguları anlama ve ifade etme becerilerinde güvensizliğe neden olur. Dolayısıyla duygularını rahat ifade edemeyen çocuk, duygularını iç ya da dışa doğru dönük problemler şeklinde yansıtmaktadır.

Anne ve babaların geçmişteki deneyimleri, onların çocuklarıyla iletişimlerinde ne kadar esnek olabileceklerini belirlemektedir. Ebeveynler, genellikle çocukluklarında aldıkları eğitim tarzlarından etkilenirler. Ailelerinde, hangi iletişim biçimlerinin kabul edildiği, hangi davranışların ödüllendirildiği veya cezalandırıldığı onların ebeveynlik tarzını şekillendirir. *Otoriter ebeveynlik;* ebeveynlerin katı, kuralcı ve emir verici tutumları, çocuğun kabul sınırlarını daraltmaktadır. Anne ve babalar, çocukların duygusal ihtiyaçlarına karşı daha az duyarlı olmakta ve duygusal esneklik göstermek yerine katı bir sınır çizgisi çizmektedirler. Bencillik ve duygusal yoksunluk durumunda; anne-baba çocukluklarında duygusal olarak ihmal edilmiş ya da yetersiz destek almışlarsa, bu durum ebeveynliklerinde bir dizi zorluğa yol açmaktadır. Çocuklarının duygusal ihtiyaçlarını yeterince anlamamaları, kabul çizgisinin daralmasına neden olmaktadır (Sezer vd., 2016).

Çocuklarla sağlıklı bir iletişim kurmak, onların psikolojik ve sosyal gelişimleri için büyük önem taşır. Çocuklar, yetişkinler gibi soyut kavramları anlamakta zorlanabilir ve duygularını farklı yollarla ifade edebilirler (Soleimani vd., 2024).

İletişim, çocukluk döneminde büyük bir önem taşır. Çocukların zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimleri, kurdukları iletişimle doğrudan bağlantılıdır. Ebeveynler, öğretmenler ve bakım verenler, çocuklarla kurdukları iletişim sayesinde onların dünyayı anlamalarına, kendilerini ifade etmelerine ve sağlıklı ilişkiler geliştirmelerine yardımcı olur. Etkili iletişim, çocukların özgüvenini artırırken, onların sağlıklı bireyler olarak yetişmesini destekler (Cüceloğlu, 2001). Bu nedenle, çocuklarla etkili bir iletişim kurabilmek için özel yaklaşımlar geliştirilmelidir.

Çocuğun sahip olduğu olumlu iletişim becerilerinin, gelişim özelliklerini, kişiliğini ve duygusal zekasını olumlu yönde etkilediği vurgulanmaktadır. Etkili iletişim için dinleme, kendini açma ve ifade etme becerileri çok önemlidir. Dinlemede etkili dinleme, empati kurarak dinleme, açıklıkla dinleme, farkında olarak dinleme önemli bir yer tutmaktadır. Etkili dinlemede; bir konuşmanın anlamını tam olarak kavrayabilmek için soru sormak, geri bildirimde bulunmak yani iletişimde işbirlikçi olmak gerekmektedir. Empati kurarak dinleme, ise kişinin iletişim sırasında karşındakinin duygu ve düşüncelerini anlayabilmesi ve duyarlı bir yaklaşım içinde olması, karşıdaki kişinin dile getiremediği duygularını da sezebilmesi önemlidir. Dinlemede, en önemli olan yargılamadan önce sözün ve konuşmanın tamamını duyabilmektir. Bu tür dinleme anlaşmazlığı

ortadan kaldırabilir. Farkında olarak dinlemede, kişinin ses tonu, yüz ve mimikleri ile konunun içeriğini desteklemesi önemlidir. Etkili iletişimin gerçekleşmesi bu becerilerin mümkün olduğunca kullanılması gerekmektedir. Aile içi iletişimde anne baba tutumları da etkili olmaktadır. Demokratik aile tutumunda çocuk tüm yönleriyle kabul edilir, çocuğa anne ya da baba yol gösterir, ama alacağı kararlar konusunda serbest bırakır. Kuralların mantıklı açıklaması yapılır Çocukları dinlerken, bir ebeveynin gereksinimi olan en önemli yetenek empatidir. Empati bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır (Dökmen, 2011).

Anne babanın çocuğun yüzüne bakarak, göz kontağı kurarak dinlemeleri "sen varsın", "seni seviyorum", "seni anlıyorum", "seni dinliyorum", "sen benim için önemlisin" vb. gibi mesajlar iletir. Anne babanın çocuğunun sorununu paylaşması, bedenen yakın durup yüz yüze konuşarak göz kontağı kurması çocuğun anne babasına yakınlık, güven ve onlarla konuşma isteği duymasını sağlar. Çocuğun her hangi bir sorunu olduğunda ve onu anlatmak istediğinde babanın "tamam, sen anlat ben dinliyorum" diyerek göz kontağı kurmadan gazetesine bakması, TV izlemesi, annenin alelacele yemeğini karıştırmaya devam edip mutfakta koşuşturması veya tırnaklarını törpülemesi, anne babanın çocuğuna "seni dinlemek istemiyorum" ,"seni kabul etmiyorum" gibi mesajlar iletir. Anne baba ve çocuk arasında etkili bir iletişimin gelişmesini engeller (Navaro, 2011: 133; Çağdaş, 2012: 47-48).

Aileler, sevgi ve ilgilerini göstermek için, her türlü işareti, hareketi, gülümsemeye ve el kol harektelerini etkili bir biçimde yogun olarak kullanırlar. Bebeklik süresince dokunma, fiziksel yakınlık, yüz ifadeleri ve bakışlar, anne ve babaların çocuğa sıcaklık ve ilgilerini hissettirdikleri başlıca araçlardır. Bebekler bazı sözlü ve sözsüz mesajların ardındaki niyetleri bilinçli olarak anlayamasa da en azından anne baba ve çocuk arasında işlevsel ve iletişime yönelik bir bağ oluşur. İçtenlik mesajları, çocuğa sevildiğini, desteklendiğini ve kabul edildiğini hissettiren sözlü ve sözsüz davranışlardır. Ancak sözlü kanallar açık olsa bile, anne babalar en 55 anlamlı içtenlik mesajlarını sözsüz araçlarla verebilirler. Bazı durumlarda davranışlar sözlü mesajlardan çok daha önemli birer destek türü olabilirler. Fiziksel temas ya da diğer sözsüz davranışları içeren, anne baba tarafından gönderilen mesajlar, çocuğa güvende olduğunu ve kendi kendine keşfedebileceğini hissettirir (Sears ve Sears, 2004: 304; Baltaş ve Baltaş, 2011: 11; Segrin ve Flora, 2005: 159).

Çocuğun bir ihtiyacı varsa ve yardım bekliyorsa anne babanın dürüstçe yaklaşmaları en sağlıklı iletişim yoludur. Çocuğa gereken cevapları anlatmak yerine dürüst cevaplarla çocuğu aydınlatmak iletişimi yoğunlaştırmak açısından faydalıdır. Örneğin; fasulye yemeğini sevmeyen bir çocuk, annesine "anneciğim, sen çocukken fasulye yemeğini sever miydin?" diye sorduğu zaman, anne sevmediği halde "evet severdim." diyerek cevap verirse çocuğa dürüst davranmış olmaz. Böyle bir durumda anne, "evet çocukken ben de fasulye yemeğinden hoşlanmazdım. Fakat fasulyenin yararlarını öğrendikten sonra azar azar yemeğe başladım ve zamanla sevdim" diyebilir. Anne babanın, çocuğun sorunlarına dürüst cevaplar vermemesi çocuğun kendisini anne babasına yakın hissetmesini ve davranışını olumlu yönde değiştirmesini engeller (Öz, 1997: 73; Çağdaş, 2012: 67).

Çocuklar önce ailenin sonra ülkenin en önemli servetidir. Çocukların sağlıklı birer yetişkin olmaları, sağlıklı ilişkilerin olduğu aile ortamlarında büyümelerine bağlıdır. Çocuğun yaşamında ilk iletişime girdiği kişiler kendi anne ve babasıdır. Okul öncesi dönemde çocuğun sürekli etkileşim içinde olduğu yetişkinlerle olan iletişimi ve onların çocuğa karşı olan tutumu çocuğun dünyasında önemli bir yere sahiptir. Nitelikli bireylerin yetiştirilmesi için anne babaların bu konuda eğitilerek bilinçlendirilmesi gerekir. Anne babaların etkili çocuk yetiştirme tutumları sayesinde çocukların istendik davranışlara, duygusal özelliklere sahip olmaları ve olumlu tutumlar edinmeleri için sistemli ve düzenli şekilde eğitilmeleri önem kazanmaktadır (Erkan ve Durmuşoğlu, 2007: 351; Öz, 1997: 51).

KAYNAKÇA

Anttila, M., & Saikkonen, P. (2012). *Supporting children's self-esteem in early childhood education* [Bachelor's thesis, Helsinki Metropolia University of Applied Sciences].

Baltaş, Z. & Baltaş, A. (2011). *Bedenin Dili*, Remzi Kitabevi.

Cüceloğlu, D. (2001). *Yeniden insan insana*, Remzi Kitabevi.

Copple, C., & Bredekamp, S. (2009). *Developmentally appropriate practice in early childhood programs serving children from birth to age eight*. Washington, DC: NAEYC.

Çağdaş, A. (2012). *Anne-Baba-Çocuk İletişimi*, Eğiten Kitap.

Dökmen, Ü. (2011). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erkan, S. & Durmuşoğlu, M. (2007). Anne Eğitim Programının Annenin Çocuk Yetiştirme Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi. *Avrupa Birliği Sürecinde Okulöncesi Eğitimin Geleceği Sempozyumu* . İstanbul: Ya-Pa Yayınları, Cilt 1, 349-360.

Gable, S. (2003). *Communicating effectively with children* (ss. 1–6). University of Missouri Extension.

Gordon, T. (1999). *E.A.E. Etkili anne baba eğitimi: Aile iletişim dili* (E. Aksay, Çev.). Sistem Yayıncılık.

Graham-Clay, S. (2005). Communicating With Parents: Strategies for Teachers, *the School Community Journal*, 16 (1), 117-129.

Kurbet, H. (2010). *Anaokuluna devam eden çocukların duygusal düzenleme becerileri ile annelerin empatik eğilim ve tutumlarının incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi].

Lucchetti, Anne E., Powers, William G. & Love, Don E. (2009). The Empirical Development of the Child-Parent Communication Apprehension Scale for Use with Young Adults. *Journal of Family Communication.* 2 (3), 109–13.

Navaro, L. (2011). *Gerçekten Beni Duyuyor musun?* . Remzi Kitabevi.

Oskay, Ü. (2017). *İletişimin A.B.C'si*, İnkilap Kitabevi

Öz, İ. (1997). *Çocuk Olmak Çocuk ve İletişim*. Kök Yayıncılık.

Özen, Ü. (2007). *Davranış bilimleri*. Bizim Büro Basımevi Yayın-Dağıtım.

Pollak, S.D., & Sinha, P. (2002). Effects of early experience on children's recognition of facial displays of emotion. *Developmental Psychology*, 38(5), 784-791.

Peterson, R. & Green, S. (2009). *Families First: Keys to Successful Family Functioning Communication. Virginia Cooperative Extension.* Virginia State University

Sezer, Ö. & Oğuz, V. (2010). Üniversite Öğrencilerinde Kendilerini Değerlendirmelerinin Ana Baba Tutumları ve Bazı Sosyo Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18 (3), 743-758.

Sears, W. & Sears, M. (2004). *Başarılı Çocuk Çocuklarınızın İyi Yetişmesi İçin Ne Yapabilirsiniz?* (Çeviren:Özlem Gültekin). Boyner Yayınları.

Greenwalt, B. C. (2006). [Review of the book *Family communication*, by C. Segrin & J. Flora]. *The Family Journal*, *14*(2), 195–196. https://doi.org/10.1177/1066480705282073

Soleimani, F., Yazdi, L., Hassani Khiabani, N., Lornejad, H., Abolghasemi, N., Shariatpanahi, G. (2024). Evaluation of communication skills of child experts in developmental tests: *Design and Psychometrics of a Scale. Archives of Rehabilitation*. 25(1), 116-133. https://doi.org/10.32598/RJ.25.1.3688.1

Tezel Ş. & Özbey, S.(2007). Aile Eğitim Programlarına Niçin Gereksinim Duyulmuştur? Aile Eğitim Programları Neden Önemlidir? *Aile Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 3 (12), 7-12.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ VE TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ

İsmail SABAH*

Giriş

Çanakkale muharebeleri Türk tarihinin en önemli olaylarından biri olarak tarihteki parlak yerini almış bir zaferdir. Ancak sonuçları itibariyle büyük etkilere neden olmuştur. Çok sayıda kişinin seferberlikle silahaltına alınmış olması nedeniyle Türk eğitim sistemi de doğal olarak bu muharebelerden etkilenmiştir. Çünkü birçok öğretmen ve öğrenci Çanakkale'de hayatlarını kaybetmiştir. Nitekim İngiliz resmi harp tarihçisi Aspinal-Oglander Türk kayıplarını anlatırken *Gelibolu'daki kanlı muharebeler Türklerin çiçeğini yedi bitirdi*[1] ifadesini kullanmıştır. Bu ifade, Türklerin Çanakkale'deki kaybını tarif eden en manidar cümlelerden biri olmuştur.

Yazışmalarda, ciddi muharebe günleri haricinde günlük ortalama üç yüz zayiatın olduğu ifade edilen[2] Çanakkale cephesi için her ne olursa olsun ihtiyaçlarının ve asker mevcudunun öncelikli olarak temin edileceği vurgulanmıştır. Müttefiklerin, öncesinde donanma gücü ile ardından da karaya asker çıkararak boğazı geçme girişimleri, doğal olarak devlet yönetimi tarafından öncelikli ve acil bir mesele olarak değerlendirilmiştir. İstanbul'a yani devletin merkezine, bir anlamda varlığına gerçekleştirilen bu harekât neticesinde, İstanbul'a giden kapının açılmaması için hiçbir fedakârlıktan geri durulmamış bu noktada insan kaynakları da seferber edilmiştir.

Osmanlı Devleti Çanakkale cephesi açılmadan hatta daha I. Dünya Savaşı başlamadan evvel yayınladığı Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati (Askeri Yükümlülükler Geçici Kanunu) ile insan gücünü yönetmeye başlamıştır. Bu bölümün konusu da söz konusu beşerî sermaye içerisinde tahsiline devam ederken veya tahsilini tamamlamış olarak Çanakkale muharebelerine katılmış olanlardır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Çanakkale ve eğitimli nesil konusu yıllardır tartışılmakta hatta çeşitli spekülasyonlara konu olmaktadır. Şöyle ki,

* Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Müdürü, ORCİD No: 0000-0002-9530-049X, e-posta: ismailsabah@comu.edu.tr

1 Aspinal Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, C. 2, haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 538.

2 *ATASE Arşivi*, Kls. 1889, Dos. 58. Fih. 1-54.

14-15 yaşlarında çocukların Çanakkale'de vuruştuklarından, 1915 senesinde birçok okulun mezun vermediğine kadar birçok iddia çeşitli platformlarda ve yayınlarda dile getirilmiştir. Bu başlıkta Çanakkale muharebelerinin eğitime olan yansımaları irdelenmekle birlikte söz konusu iddialara da bir açıklık getirilmiştir. Cumhuriyetimizin kurucusu ve aynı zamanda bir Çanakkale gazisi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün veciz bir ifadeyle vurguladığı *tarihini bilmeyen milletler yok olmaya mahkûmdur* hakikati bu anlamda bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu bölüm, iddialara yanıt verebildiği ölçüde söz konusu hakikate hizmet etme maksadını da taşımaktadır.

Öğrenciler ve Öğretmenlerin Silah Altına Alınması

Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 tarihli seferberlik ilanından önce Avrupa'daki gelişmeleri de dikkate alarak 12 Mayıs 1914 tarihinde Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatini[3] yayınlamıştır. Söz konusu kanun maddeleri incelendiğinde kısa dönem askerlik hizmetinin bir sene olduğu ve bu haktan lise mezunları ile liselerin son iki sınıfında okuyan öğrencilerin aynı zamanda öğretmenlerin yedek subay olarak faydalanabilecekleri belirtilmiştir. Görüleceği üzere Osmanlı Ordusu tahsilli bireylerden yedek subay olarak istifade edecektir. Nitekim kanunun yayınlanmasından kısa bir süre sonra 31 Mayıs 1914 tarihinde yedi tertip (1887-1893 doğumlular) askere çağırılmıştır.[4] 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdının öldürülmesi ile Avrupa'daki gerginliğin sıcak çatışmaya dönmesinin ardından, Osmanlı Devleti her ne kadar o an için bu çatışmanın dışında olsa da *savaş hali dolayısıyla kıtaat kadrolarına arz olan eksikliklerin tamamlanabilmesi için 1894 doğumlu olanları da*[5] silahaltına davet etmiştir.

Gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 tarihinde genel seferberlik ilan etmiştir. Seferberliğin birinci günü olan 3 Ağustos tarihinde, İkdam gazetesinde *Yüksek ve Orta Öğretim Görmüş Efrada Harbiye Nezareti'nin Beyannamesi* başlığı ile yayınlanan haberde, 1887-1894 tarihleri arasında doğan kişiler Osmanlı Ordusu'nun yedek subaya ihtiyacı olduğu gerekçesi ile silahaltına çağırılmıştır.[6] Aynı şekilde öğretmenlerle ilgili ilanlar da gazetelere gönderilmiştir. Takvim-i Vekayi, Tanin, İkdam, Tasvir-i Efkâr ve Sabah gazetelerine gönderilen ilanda …seferberlik *nedeniyle silah altına davet olunan İstanbul ili*

3 *BOA Arşivi*, DH. HMŞ. 23/95
4 *BOA Arşivi*, DH. EUM. LVZ. 21/44
5 *BOA Arşivi*, DH. İD. 206/10-53
6 Murat Çulcu, *İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2004, s. 47.

eğitim idaresine bağlı tüm öğretmenler, memurlar ve müfettişlerin nüfus cüzdanları ile beraber… Ağustos'un 14. günü akşamına kadar idareye müracaat eylemeleri[7] istenmiştir. Bununla beraber dönemin yükseköğretim kurumu olan Darülfünun'da görev yapan öğretmenler de seferberlik kanunu gereği silahaltına alınmıştır.[8]

Öğrenciler ise seferberliğin okulların tatil olduğu döneme denk gelmesi nedeniyle bulundukları illerden askerlik şubelerine başvurmaya başlamıştır. Örneğin Darülmuallimin-i Aliye Mektebi (Erkek Öğretmen Okulu) öğrencilerinden Hayrabolulu Recep Efendi, günümüz Millî Eğitim Bakanlığı'na denk gelen Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda, tatil dolayısıyla memleketinde olduğundan bulunduğu bölgedeki askerlik şubesine başvurmuştur[9].

İstanbul'da bulunan öğrenciler de Harp Mektebi'ne kaydolmak için başvurularını yapmaya başlamışlardır. Dönemin tanıklarından Münim Mustafa Efendi; *o günleri hiç unutmuyorum. Bütün münevver Türk gençliği, Harbiye Mektebinde yedek subay talimgâhına girmek için koşuyordu. Ne heyecan! Bütün kapılar, avlular, koridorlar taptaze, genç, dinç Türk çocuklarıyla doluydu. Kalabalık o denli fazla idi ki subaylar kayıt muamelesine yetişemiyorlardı*[10] diyerek İstanbul'daki heyecanı dile getirmiştir. Aynı durum Maarif Nezareti müfettişlerinin raporlarında da karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, müfettiş Mehmet Haluk Bey 19 Kasım 1914 tarihli raporunda *teftiş için Ticaret Mektebi'ne gittim… üç sınıftan ibaret olan okula 28 öğrencinin devam ettiği ve diğer öğrencilerin Harp Okulu'nda talimde bulunduğu anlaşılmıştır*[11] ifadesiyle gerekli şartları taşıyanların talimgahta bulunduklarını vurgulamıştır.

Öğrencilerin silahaltına davet edilmesi ile birlikte bazı muafiyet talepleri de gündeme gelmiştir. Örneğin medrese öğrencileri askerlikten muaf tutulmak için birçok kez günümüz Millî Savunma Bakanlığı'na denk gelen Harbiye Nezareti'ne başvurmuşlardır. Ancak *gördüğümüz Rumeli felaketinin*[12] *sebeplerinden en mühimi çeşitli sebepler dolayısıyla bir hayli dinamik ve dinç efradın kutsal askerlik mesleğinden hariç tutulmasıdır*[13] gerekçesiyle bu talepleri reddetmiştir.

---

7 *BOA Arşivi*, MF. İMF. 41/61

8 *"Darülfünun ulum-ı tabiiyye ve riyaziye şubeleri kimya muallim muavini iken seferberlik münasebetiyle 22 Eylül 1914 tarihinde bir senelik kısa dönem askerlik hizmetini ifa etmek üzere silahlatına alınarak bir müddet Harp Mektebi'nde talimden sonra yeden subay olarak Çanakkale'ye gönderilen ağır topçu kısmına mensup Tireli ve 1889 doğumlu Avni Efendi"* de bunlardan biridir. *BOA Arşivi*, MF. ALY. 82/109

9 *BOA Arşivi*, MF. ALY. 77/8-1.

10 Münim Mustafa, Cepheden Cepheye, 3. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul 2002, s. 9.

11 *BOA Arşivi*, MF. HTF. 2/7

12 Balkan Savaşlarına vurgu yapılmaktadır.

13 *BOA Arşivi*, DH. EUM. MTK. 47/20

Ayrıca Harp Mektebi'nde talime alınan kişiler çeşitli branşlara ayrılmıştır. Yedek subay olmak üzere talime alınanların %75'i piyade, %5'i süvari, %12,5'i sahra topçu, %5'i ağır topçu ve %2,5'i ise kıtaat-ı fenniye yani istihkâm, muharebe vs. gibi sınıflara dağıtılmıştır[14]. Bu dağılım, öğretmen ve öğrenci kayıplarına da bir açıklama getirmektedir. Şöyle ki, %75 gibi büyük oranda piyade sınıfında eğitim almaları, talimgâhtan mezun olarak kıtalarına katılan öğretmen ve öğrencilerin piyade olarak yeri geldiğinde ön saflarda muharebe ettiklerini de göstermektedir.

Talimgâhta eğitim alan yedek subay adayları ile ilgili istatistikler, *yarısına yakın bir miktarın okul müdavimininden*[15] oluştuğunu göstertmektedir. Ayrıca dönemin Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olan Enver Paşa, *seferberliğin başlangıcından beri talimgâhlarda yetiştirilerek takım kumandanlıklarında istihdam edilmek üzere ordulara gönderilen muvazzaf ve ihtiyat zabit namzetlerinin miktarı o derece büyüktür*[16] ifadesini kullanmıştır. Enver Paşa'nın ifadesiyle talimgâha alınanların yarısına yakın bir miktarının okula devam edenlerden olduğu gerçeği birlikte değerlendirildiğinde çok fazla öğretmen ve öğrencinin silahaltına alındığı ortaya çıkmaktadır.

Yedek Subaylıkta Yaş Meselesi

Silahaltına alınan çok fazla sayıda ve farklı yaşlarda bulunan kişilerden hangilerinin yedek subaylık hakkını elde edeceği konusunda Maarif Nezareti ile Harbiye Nezareti arasında bir dizi yazışma yapılmıştır. Maarif Nezareti 15 Ağustos 1914 tarihinde …*doğum tarihi 1887'den önce bulunan kişilere bu hakkın verilmemesinin uygun görülmediğini*…[17] ifade etmiştir. Çünkü bazı askerlik şubelerinin yükseköğretim görmekte olan veya görmüş olan 1887 ve daha önceki senelerde doğan kişileri er olarak sevk etmeleri mağduriyete neden olmaktaydı. Ancak Harbiye Nezareti 19 Ağustos tarihli cevapta *orduda genç subay yetiştirme amacı ile bağdaşmayacağından 1887 yılından önce doğan kişilere bu hakkın verilmeyeceğini*[18] ifade etmiştir. Özetle öğretmen ve öğrenciler, yedek subay olmak için gerekli eğitim koşulunu taşısalar dahi yaşları 27'den büyük olanlar er olarak sevk edilmiştir.[19]

---

14 *ATASE Arşivi*, Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-7.
15 *ATASE Arşivi*, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-16a.
16 *ATASE Arşivi*, Kls. 2041, Dos. 646, Fih. 1-100.
17 *ATASE Arşivi*, Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-5.
18 *ATASE Arşivi*, Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-6.
19 *Bunlardan biri de er İsa'dır. Medrese yüksek tahsiline sahip olmasına rağmen, kayıtlarda İsa'nın er olarak askere alındığı görülmektedir… Medrese tahsilli İsa 5 Temmuz 1915 Zığındere taarruzunda şehit olmuş ve kaybedilen tahsilli nesil saflarındaki yerini almıştır.* Mustafa Arıkan,

Bu durum Çanakkale ve diğer cephelerde yitirilen eğitimli neslin tespitinin neden zor olduğuna bir açıklama getirmektedir. Şöyle ki, arşivlerde subaylarla ilgili kayıtlara daha kolay ulaşılıyor iken er rütbesindeki kişiler için aynı durum geçerli değildir. Bu durumda zayiat cetvellerinde isimleri görülen ve yaşları 27'den büyük olan er/onbaşı veya çavuş rütbesindeki şehitlerin hangilerinin bu gruba dâhil olduğunun tespiti oldukça güçtür.

Seferberlikle beraber ilk etapta 20-45 yaş arasındaki bireyler silahaltına alınmış ve bu gruptan eğitim ile yaş şartını sağlayanlar yedek subay, yaş şartını taşımayanlar ise er olarak silahaltına alınmıştır. Yedek subaylıkla ilgili yaş sınırlaması ancak 25 Kasım 1915 tarihinde değiştirilmiştir. Bu tarihinde alınan, *gerektiğinde çok miktarda yedek subay celp ve istihdamına lüzum görüldüğünde vücut yapılarıyla uygun hizmette istihdam edilmek şartıyla daha yaşlı bulunanlar dahi derecelerine göre celp ve istihdam olunabilir*[20] kararıyla, yaşı 27'den büyük olan kişilere de yedek subay olma hakkı tanınmıştır. Ancak değişiklik tarihine dikkat edilecek olursa, söz konusu tarihin Çanakkale Muharebelerinin son dönemine denk geldiği görülecektir. Dolayısıyla bu tarihten sonra yedek subay olmak için yaşı ileri de olsa talimgâha alınan kişilerin buradaki eğitimleri bitine kadar Çanakkale'de muharebeler sona ermiştir. Son müttefik askerinin 9/10 Ocak 1916 tarihinde Gelibolu yarımadasından çekildiği gerçeğinden hareketle Çanakkale'de yaşı 27'den büyük yedek subay olmadığı anlaşılmaktadır.

İlaveten 27 Mayıs 1915 tarihinde ilgili kanuna *son muayene esnasında liselerin onuncu sınıfında bulunanlar da kısa dönem hakkına nail olacaklardır*[21] fıkrası eklenmiştir. Bu madde günümüzde bazı yanlış anlaşılmalara neden olmuş ve küçük yaşta öğrencilerin de askere alındığı zannına sebep olmuştur. Ancak dikkat edilecek olursa, yaş konusuna vurgu yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla lise onuncu sınıf öğrencilerinden yaş şartını sağlayanları kastettiği açıktır. Çünkü yedi senelik idadilerin son iki senesinin liselerin 10 ve 11. sınıflarına denk gel-

---

"Ağabey ve Kardeşi – Hayat Çizgisi Savaştan Geçen İki Medreseli", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, 385-410, s.390-391. Er İsa yüksek tahsile sahip olmasına rağmen Harbiye Nezareti'nin orduda genç subay yetiştirme amacıyla yürürlüğe koyduğu uygulaması nedeniyle yedek subay olma hakkını elde edememiştir.

20 *BOA Arşivi*, İ. DUİT. 76/26

21 *BOA Arşivi*, İ. DUİT. 76/18

mesi sebebiyle bir eşitsizlik oluşmaktaydı. Nitekim kanunun gerekçesi incelendiğinde onuncu sınıflara bu hakkın verilmesiyle söz konusu eşitsizliğin giderilmesinin amaçlandığı görülmektedir.[22]

Söz konusu uygulamalar, kanunlar vs. öğretmen ve öğrenciler konusunda her konunun detaylı bir şekilde karara bağlandığını göstermektedir. Dolayısıyla girişte de ifade edildiği gibi çeşitli platformlarda ifade edilen ve *Çanakkale'de çocuk askerler de savaştı* gibi tarihi gerçeklikle bağdaşmayan iddiaların tutarsız olduğu ortaya anlaşılmaktadır. Ayrıca liselerin son sınıflarında okuyan her öğrencinin askere alındığı iddiası da doğruyu yansıtmamaktadır. Zira bu grupta yer alan öğrencilerden gerekli şartlara sahip öğrenciler askere alınmıştır. Bu koşulların dışında kalanlar doğal olarak eğitimlerine devam etmişlerdir.[23] Ancak eğitimlerine devam etmeleri bu öğrencilerin savaştan etkilenmedikleri anlamına gelmemektedir.

Çanakkale Muharebelerinin Öğrenciler Üzerindeki Etkileri

Çanakkale muharebelerinin öğrenciler üzerindeki ilk ve en önemli etkisi, birçoğunun şehit olması veya yaralanmaları nedeniyle eğitim hayatlarının sonlanmasıdır. Örneğin Çanakkale Boğazı'nın giriş istihkâmlarına yönelik 19 Şubat 1915 tarihli saldırıda Orhaniye Tabyası Komutanı Dz. Tğm. Hans Woermann'la birlikte tercüman ihtiyat zabit namzedi (yedek subay adayı) Ahmet Refik de şehit olmuştur. 1891 doğumlu Refik Efendi, Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra eğitimine Almanya'da devam ederken seferberlikle askere alınmış, saldırıdan üç gün önce Woermann'ın maiyetine verilmişti[24].

Keza Adnan Ergenli: *amcam yedek teğmen olarak Çanakkale'de savaşlara katılmıştı. Zavallıyı Vefa Lisesi'nin son sınıfından almışlar, bu gibi sivilleri eğitmek için açılmış olan talimgâhta bir süre çalıştırarak yetiştirdikten sonra teğmen rütbesiyle Çanakkale'ye*

---

22 *BOA Arşivi*, İ. DUİT. 76/18-4

23 Örneğin Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi Müdüriyeti, yüksek öğretmen okulu ile ilgili hazırladığı pusulada, okulda öğrenci miktarını birinci sınıfta 56, ikinci sınıfta 75, üçüncü sınıfta 37 ve dördüncü sınıfta 76 olmak üzere toplam 244 olarak vermiştir. *BOA Arşivi*, MF. ALY. 78/50. Aynı pusulada ise 1884 doğumlu olmaları nedeniyle 15 kişinin hizmet-i askeriyeye alındığı kaydı düşürülmüştür. Bu belge ile gerekli şartları taşıyanların celp edildikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca 1884 doğumlu 15 öğrencinin 1887 öncesi bir doğum tarihine sahip olmaları nedeniyle er olarak sevk edildikleri aşikârdır.

24 Emre Özmen, *Osmanlı Ordusu Ağır Topçu Müfettişi Wehrle Paşa'nın Çanakkale Cephesi Günlüğü*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2026, s. 38.

göndermişlerdi. Çanakkale savaşlarının en civcivli zamanında orada çarpışmıştı[25] diyerek Vefa Lisesi son sınıf öğrencisi olan amcasının birçokları gibi Çanakkale muharebelerine katıldığını anlatmıştır. Yine Galatasaray Lisesi öğrencilerden Suat Aray: *tatilden avdet ederek mektebe geldiğimiz zaman birinci cihan harbinin bilhassa Çanakkale muharebelerinin yaraları memlekette açıkça görülüyordu. Mektepten birçok hocalar, muidler askere gitmişler yerlerine daha gençleri veya ihtiyarları tayin olunmuştu. Mektebimizin son sınıflarından veya tahsilini henüz bitirmiş Galatasaraylılardan birçokları her gün sayısız kahramanlık destanları yazılan Çanakkale Harbi'ne koşmuşlar ve orada şehadet rütbesini kazanmışlardır*[26] ifadesiyle birçok öğrencinin Çanakkale muharebelerine katıldığını aktarmıştır.

Hatıralarda bahsedilen bu durum Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi'nin kayıtlarında da karşımıza çıkmaktadır. Meşihat Arşivi'ndeki kayıtlara[27] göre 28 Aralık 1914 tarihli yoklama defterinde 31 öğrencinin karşısında *askere gitmiştir* ibaresi yer almaktadır. Defterin ilerleyen sayfalarında bu durumun devam ettiği ve bir sene sonrasında 11 Aralık 1915 tarihinde sınıfta 12 öğrencinin kaldığı ve bunlardan da dokuzunun karşısına *asker* notu düşüldüğü görülmüştür.

Aynı şekilde okulların 1915 yılına ait istatistikleri incelendiğinde de benzer durumla karşılaşılmaktadır. Söz konusu öğrenci listelerinde, son sınıfların karşılarında *ahval-i hazıra* veya *harp hali dolayısıyla* şeklinde ifade edilen gerekçelerle öğrenci bulunmadığı ifade edilmiştir. Örneğin Bitlis Sultanisi Mart 1915 ayına ait istatistikte 8, 9, 10, 11 ve 12. sınıfların karşısına *mevcut durum dolayısıyla bu sene 8 ve onu takip eden sınıflar açılmamıştır*[28] kaydı düşülmüştür. Bunun sebebi, öğrencilerin silahaltına alınmış olmalarıyla birlikte öğretmenlerin de silahaltına alınmış olmasıdır.[29] Çünkü askere alınmaları sebebiyle derslere girecek öğretmen olmaması da 1915 yılında ciddi bir sorun olmuştur.

Karesi Sultanisinin 1915 yılına ait istatistikleri de aynı durumu doğrulamaktadır. Lisenin 1914-15 yılına ait kayıtları incelendiğinde 12. sınıfta 14, 11. sınıfta 46 ve 10. sınıfta 7 öğrenci bulunduğu görülmektedir. Bir sonraki yılın istatistikleri incelendiğinde ise 12. sınıftaki 7 kişinin mezun olduğu, 11. sınıfta 1 öğrencinin ve 10. sınıfta ise 4 öğrencinin olduğu görülmektedir. Çanakkale

---

25 Adnan Ergenli, *Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 47.

26 Suat Aray, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, TCDD Basımevi, İzmir 1959, s. 59.

27 *Meşihat Dairesi Arşivi (MDA)*, Sahn 2242.

28 *BOA Arşivi*, MF. İST. 17/52.

29 İsmail Sabah, *Çanakkale'nin Şehit Kalemleri: Çanakkale Muharebelerinin Türk Eğitim Sistemine Etkileri*, 2. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 37.

muharebelerinin olduğu döneme denk gelen iki yılı karşılaştırdığımızda son sınıfa kayıtlı öğrenci sayısında bir düşüşün olduğu ortadadır. Bir sonraki yılda (1916-1917) ise son üç sınıfta hiç öğrenci bulunmadığı görülmektedir. Okul müdürü bu durumu, *1916-1917 eğitim-öğretim yılında mektep mevcudu: Harb-i Umumi münasebetiyle 12, 11 ve 10. sınıflarda talebe bulunmadığından sınıflar dokuzdan başlıyor*[30] şeklinde açıklamıştır. Üç yıla ait istatistik verileri incelendiğinde özellikle seferberliğin ilk ayları ve Çanakkale muharebelerine denk gelen yıllarda her ne kadar öğrenci sayısında bir düşüş gözlense de sınıfların tamamen boşalmadığı ve okulun 1915 yılında dahi mezun verdiği görülmektedir. Dolayısıyla tüm okulların hiç mezun vermediği şeklinde dile getirilen iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Veriler, ilgili kanun gereği şartları taşıyan öğrencilerin silahaltına alındıklarını göstermektedir.

Çanakkale muharebelerinin öğrenciler üzerindeki diğer önemli etkisi ise öğretmenlerinin de askere alınmış olmasıdır. Bu nedenle özellikle kırsal kesimde birçok okul öğretmensizlikten ya kapanmış ya da eğitim-öğretim faaliyetleri pedagojik formasyona sahip olmayan kişilerce yürütülmüştür. Nitekim Siirt milletvekili Nasrettin Bey, 14 Ekim 1914 tarihli telgrafında; *maddi ve manevi durumu diğer bölgelerle kıyaslanamayacak olan seçim bölgemde, güçlükle elde edilen öğretmenlerin dahi [askerlikten] istisna tutulan memurlar gibi istisna*[31] tutulmasını isteyerek seçim bölgesinde güçlükle temin edilen öğretmenlerin göreve devamını istemiştir. Benzer bir durum Ünye'de de karşımıza çıkmaktadır. Ünye'de altı dershaneli ve sıhhate uygunsuz bir binada olan ilkokul, öğretmenlerinin askere gitmesi sebebiyle tatil edilmiştir.[32]

Öğretmensizlik sebebiyle okulların iş göremez hale gelmesi üzerine Maarif Nazırı imzasıyla bizzat Enver Paşa'ya gönderilen ve öğretmenlerin askerlik hizmeti konulu yazıda[33], bazı okulların öğretmensizlik nedeniyle kapandığı ve kapanmayan birçok okulda ise eğitimin mükellefiyet haricinde yani yaşlı öğretmenlerle veya vekillerle idare edilmeye çalışıldığından bahsedilmiştir. Maarif Nazırı Şükrü Bey Enver Paşa'ya gönderdiği yazıda temel eğitim olan ilköğrenimin milli bir mesele olduğu vurgulanmış, bu iş için nitelikli kadroların önemine

---

30 *Karasi İdadi-Sultani Lisesine Mahsus Salname* 1342-1340 (1924-1926), s. 128.

31 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1202/13.

32 *BOA Arşivi*, MF. HTF. 2/51.

33 *ATASE Arşivi*, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-70. Belge tercümesi ve ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Sabah, *Çanakkale'nin Şehit Kalemleri: Çanakkale Muharebelerinin Türk Eğitim Sistemine Etkileri*, s. 69-70.

değinilerek öğretmen okulundan mezun olup tecil edilen, 1893 ve öncesi doğum tarihlilerden her nasılsa silahaltına alınmış olanlara da izin verilmesi istenmiştir. Ancak verilen cevapta, terhislerinin mümkün olmadığı belirtilmiştir.[34]

Yukarıda telgrafının bir kısmına yer verdiğimiz Siirt Milletvekili Nasrettin Bey, devamında[35], seçim bölgesine döndüğünde okulları kapalı, bütün talebeyi sokaklarda bulduğunu belirtmiş bu nedenle öğretmenler için tecil talebinde bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Bitlis Maarif Müdürü, 3 Mayıs 1915 tarihli yazısında[36] öğretmenlerin seferberlik nedeniyle silahaltına alınmasından dolayı vilayetteki ilkokulların yarısının kapalı olduğunu, açık olanların da öğretmenlik mesleğini icra etme yeterliliği olmayan vekiller tarafından idare edildiğini söylemiştir. Söz konusu örnekler, öğrencilerin öğretmensizlik nedeniyle okulların kapanmasından dolayı eğitimlerine devam edemediklerini veya bu işe ehliyetli olmayan kişilerden eğitim almak durumunda kaldıklarını göstermektedir.

Öğrencilerin karşılaştığı bir diğer sorun ise asker olmaları nedeniyle okula devam edemediklerinden bazı okulların bu öğrencilerin kayıtlarını silme yoluna gitmesi olmuştur. Maarif Nezareti öğrencilerin hak kaybına uğramaması için okullara gönderdiği yazıda[37], izinli sayılmalarını ve döndüklerinde eğitim haklarını kullanabileceklerini belirtmiştir. Eğitim haklarının saklı kalmasıyla beraber okula devam konusunda da bu öğrencilerin devamsızlık durumlarının 1915 senesine mahsus olmak üzere müracaatları tarihinden itibaren dikkate alınması istenmiştir.[38]

Silahaltına alınmış olmaları, üniversite eğitimine devam edecek öğrenci sayısında da azalmaya neden olmuştur. Şöyle ki, Darülfünuna sınavsız öğrenci kabul edilmediğinden[39] ve iki senedir de son sınıf öğrencilerinin çoğunlukla silahaltında olmasından dolayı istenilen düzeyde başvuru gerçekleşmemiştir. Yükseköğretim gören öğrenci sayısını arttırmak için iki sene müddetle lise mezunlarının sınavsız kabul edilmesini tavsiye edilmiştir.[40]. Görüleceği üzere ülke

---

34 *ATASE Arşivi*, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-78.
35 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1202/13.
36 *BOA Arşivi*, MF. İST. 17/46 .
37 *BOA Arşivi*, MF. HFS. 5/119 .
38 *BOA Arşivi*, MF. ALY. 79/3.
39 Emre Dölen, *Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.353.
40 *BOA Arşivi*, MV. 242/39.

savunması için silahaltında olan gençler, yükseköğretime devam edememişlerdir.

Mevcut durum Avrupa'da öğrenim gören veya öğrenim görmek isteyen öğrencileri de etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin İttifak devletleri safında savaşı dahil olması, İtilaf devletlerinde öğrenim gören öğrencilerin eğitimlerini yarıda bırakmalarına neden olmuştur. Bu öğrencilerden biri olan Faik Tonguç, bu durumu şu sözlerle anlatmıştır:

> *1914 yaz ayları Avrupa'da heyecan verici haberler ve hadiseler birbirini takip ediyordu. O sırada Londra'da tahsilde bulunuyordum. Elçilikler ve konsolosluklar kendi tebaalarını mümkün olan çabuklukla memleketlerine dönmeleri hakkında tebligatlar yapıyorlar. Ben de vesika almak, memlekete dönmek için üç defa konsolosluğumuza müracaat ettim… İstanbul'a geldikten bir hafta sonra bağlı bulunduğum Aksaray Askerlik Şubesi'ne müracaat ederek Harbiye Mektebi'ne kaydoldum.*[41]

Maarif Nezareti ise bu durumda olan öğrencilerin memlekete dönebilmeleri için masraflarının ödenmesi kararını almıştır.[42]

Savaş hali sadece Avrupa'da öğrenim gören öğrencileri değil aynı zamanda Avrupa'da öğrenim görmek isteyen öğrencilerin de eğitim hayatlarını etkilemiştir. Örneğin İzmir Mekteb-i Sultanisi'nden *aliyyü'l-âlâ* derecesiyle mezun olan dört öğrenci, Avrupa öğrenim görmek istediklerine dair başvuruda bulunmuşlar[43] ancak talepleri bu sene (1915) Avrupa'ya öğrenci gönderilemeyeceğinden kabul edilmemiştir.[44] Avrupa'da inşaat-ı bahriye, elektrik mühendisliği, pedagoji ve ziraat eğitimi almak istediklerini beyan eden ve talepleri kabul görmeyen öğrencilerden Mehmet Efendi'nin isminin karşısına *hizmet-i maksureye tabi olduğu* ve Mahir Efendi'nin isminin karşısına ise *birkaç güne kadar Mekteb-i Harbiye'ye sevk olunacağı* kaydı düşürülmüştür. Bu yazışmalar, ülkenin yetişmiş insanlarının, savaş ortamına sürüklendiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

---

41 Faik Tonguç, *Birinci Cihan Harbi'nde Bir Yedek Subayın Hatıraları*, Bengi Matbaası, Ankara 1960, s. 5-6.

42 *BOA Arşivi*, MV. 192/29

43 *BOA Arşivi*, MF. ALY. 82/91-1 .

44 *BOA Arşivi*, MF. ALY. 82/91-2 .

Hiç kuşkusuz en çok etkilenen kesim, muharebe sahası ve ona yakın alanda öğrenim gören öğrenciler olmuştur. Çünkü muharebe sahasında eğitim-öğretim tamamen durmuş[45], yakın çevrede ise bazı okullar askeriyece işgal edilmiş[46] ve en sonunda da can ve mal güvenliği nedeniyle şehri terk etmeleri bu öğrencilerin eğitim hayatlarının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Zamanla İstanbul'a çok miktarda öğrenci gönderilmesi ve savaş nedeniyle kentteki birçok okulun hastaneye çevrilmesi diğer okulların kapasitelerinin üstüne çıkmasına neden olmuştur. Bu sebeple öğrenciler başka şehirlere dağıtılmıştır. Örneğin İstanbul Sultanisi Müdürü; *halen Çanakkale'den gelen öğrencinin yerleştirilememiş* olduğunu ifade ederek öğrenci kabul etmekte sorun yaşadıklarını ifade etmiştir.[47] İstanbul'da yaşanan yoğunluk nedeniyle öğrencilerin gönderildikleri şehirlerden biri de Edirne olmuştur. Çanakkale'den Edirne'ye gönderilen öğrenciler burada bir hatıra fotoğrafı çektirmiş ve bu fotoğraf Servet-i Fünûn gazetesinde *Edirne Sultanisinde misafir Çanakkale talebesi* başlıyla yayınlanmıştır.[48]

ادرنه سلطانیسنده مسافر چناق قلعه طلبه‌سی

Edirne Sultanisinde Misafir Çanakkale Talebesi

[45] Kumkale nahiyesi mevki-i harp olduğundan dolayı eğitimin icra edilemediği, Umurbey nahiyesi merkezindeki mektebin askerler tarafından işgal edilmesi üzerine ufacık bir odada eğitime devam edildiği… *BOA Arşivi*, MF. HTF. 2/42.

[46] Çanakkale Sultanisi 1. Sınıf öğrencisi Seyfullah Efendi annesine gönderdiği mektupta: mektebimizi alıyorlar, hastane olacakmış, bizi de İstanbul'daki mekteplere dağıtacaklarmış. Hocalarımızın çoğu da askerlik hizmetine gidiyorlar… Bugün Türkçe hocamız sınıfa geldi ama çok kalmadı, bize veda etti. Bize; zamanı gelince cephede yapılacak vatan hizmetinin mektepte yapılan hizmetten daha kutsim olduğunu söyledi. Emrullah Nutku, *Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış*, Özyurt Basımevi, s. 8.

[47] *BOA Arşivi*, MF. TLY. 446/13.

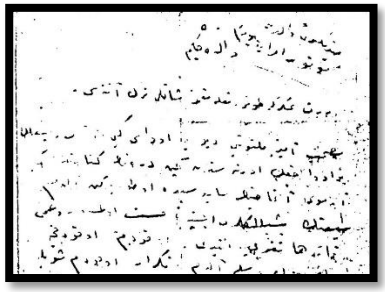
[48] *Servet-i Fünun Gazetesi*, No: 1253, s. 13.

Çanakkale Muharebelerinin Öğretmenler Üzerindeki Etkileri

Çanakkale muharebelerinin öğretmenler üzerindeki ilk ve en önemli etkisi birçoğunun şehit olması nedeniyle meslek hayatlarının sonlanması veya yaralanmaları sebebiyle sekteye uğramasıdır. Bunlar arasında en fazla tanınanı annesine yazdığı meşhur mektubuyla öne çıkan ve fotoğrafı Harp Mecmuası'nda da yayınlanan şehit muallim Ethem Efendi'dir.

Şehit Muallim Ethem Efendi

Şehit Muallim Ethem Efendi'nin Mektubunun Giriş Kısmı

Valideciğim

Dört asker doğurmakla müftehir şanlı Türk annesi!

Nasihat-amiz mektubunu Divrin Ovası gibi güzel, yeşillik bir ovacığın ortasından geçen derenin kenarındaki armut ağacının sayesinde otururken aldım. Tabiatın yeşillikleri içinde mest olmuş ruhumu bir kat daha takviye etti. Okudum, okudukça büyük dersler aldım. Tekrar okudum. Şöyle güzel ve mukaddes bir vazifenin içinde bulunduğumdan sevindim….

O güzel yeşil çayırların üzerine diz çöktüm. Bütün dünyanın dağdağa ve debdebelerini unuttum. Ellerimi kaldırdım, gözümü yukarı diktim, ağzımı açtım ve dedim:

Ey Türklerin Ulu Tanrısı! Ey şu öten kuşun, şu gezen ve meleyen koyunun, şu secde eden yeşil ekin ve otların, şu heybetli dağların Halikı! Sen bütün bunları Türklere verdin. Yine Türklerde bırak. Çünkü böyle güzel yerler, seni takdis eden ve seni ulu tanıyan Türklere mahsustur.

Ey benim ya Rabbim! Şu kahraman askerlerin bütün dilekleri; ism-i celalini İngilizlere ve Fransızlara tanıtmaktır. Sen bu şerefli dileği ihsan eyle ve huzurunda titreyerek, böyle güzel ve sakin bir yerde sana dua eden biz askerlerin süngülerini keskin ve düşmanlarını zaten kahrettin ya, bütün bütün mahfeyle! diyerek bir dua ettim[49].

Şehit Muallim Ethem Efendi'nin Mektubundan Bir Kesit

[49] Mustafa Canbey, *Cephede Bir Muallim Şehit Ethem*, Yarımada Yayınları, İstanbul 2008, s. 48.

1890 doğumlu Hasan Ethem, Beyazıt Numune Mektebi'nde öğretmenlik yaparken aynı zamanda Hukuk Fakültesindeki öğrenimine de devam etmekteydi. Kanunda yedek subaylık için istenilen eğitim ve yaş şartını taşıdığı için ilk önce Harp Mektebi'nde talime alınmış ve yedek subay olarak 57. Alay 2. Tabur 6. Bölükle birlikte harbe katılmıştır.[50] Harp Mecmuası'na göre Arıburnu'nda 19 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleştirilen taarruzda şehit olmuştur.

Öğretmenlerin silahaltında olmaları nedeniyle karşılaştığı bir diğer güçlük ise kıdem ve terfi konusunda olmuştur. Bazı maarif idarelerince sadece görevde olan öğretmenlerin terfi ve yükselme işlemlerinin gerçekleştirilmesi üzerine askerlik vazifesi ile meşgul olan öğretmenlerin hak kaybına uğramamaları için zamanı gelenlerin terfi ve yükselme işlemlerinin yapılmasını istemiştir.[51] Askerlik vazifesi ile asli vazifelerine bedel mesai harcayan öğretmenlerin aksi durumda askerlik hizmetini yerine getirmede şevk ve gayretlerinin kırılacağı vurgulanmıştır.[52]

İdari işlerle ilgili bir diğer sorun, çoğu öğretmenin silahaltına alınması nedeniyle görevine devam eden öğretmenlerin iş yükünün artması olmuştur. Örneğin Kabataş Lisesi tarih-i umumi muallimi Zeki Bey'in *cihet-i askeriyece istihdam edilmesinden dolayı öğrencilerin bu dersten mahrum kalmamaları için yarı vekâlet maaşıyla okulun diğer öğretmenlerinden Mustafa Tevfik Bey* bu ders için görevlendirilmiştir.[53] Ancak bazı okullarda, personelin büyük çoğunluğunun askere alınması, geride kalanların iş yükününün fazlasıyla artmasına neden olmuş ve bu durum arkadaşlarının da vazifelerini üstlenen öğretmenlerden bazılarının sağlık sorunları yaşamalarına neden olmuştur. Ankara Sultanisi Fransızca muallimi Celal Bey, *asli görevinden fazla olarak askerde bulunan arkadaşlarının da vazifelerini üstlendiğinden beş memur vazifesiyle gece gündüz çalışmaktan sıhhatinin bozulduğunu ve çalışamayacak duruma geldiğini* ifade ederek istirahat ve tedavi için izin istemiştir.[54]

---

[50] Şehit Muallim Ethem Efendi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Canbey, *Cephede Bir Muallim: Şehit Ethem*, Yarımada Yayınları, İstanbul 2008. Ayrıca bkz. Mustafa Arıkan, "Bir Çanakkale Şehidi ve Mektubunun Başına Gelenler", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2011, ss. 213-243.

[51] *BOA Arşivi*, MF. MH. 2197/25.

[52] *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1210/24.

[53] *BOA Arşivi*, MF. İMF. 43/41 .

[54] *BOA Arşivi*, MF. TLY. 447/15 .

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin aksamaması için tayin olunan vekil öğretmenlerin maaşlarının azlığı, bu uygulamadan beklenen verimin elde edilmesine mani olmuş, ücret düşüklüğü nedeniyle vekil öğretmen de bulmak güçleşmiştir. Vekil öğretmenlerden istenilen derecede istifade edilemeyince öğretmen açığının kapatılabilmesi için mükellefiyet haricinde kalan emekli veya askerliğe elverişli olmayan öğretmenler temin etmek suretiyle ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır.[55] Ancak bu gruptan 1894 ve 1895 doğumlu kişilerin celp edilmesi, 1896 doğumluların da davet edilmesinden dolayı artık öğretmen bulmanın iyice güçleşmesi, zar zor açık tutulabilen okulların da kapanmak zorunda kalmasına neden olmuştur.[56] Bu durumda yeni çarelere başvurulmuş, yaraları ve özürleri sebebiyle artık orduda istihdamlarına imkân kalmayanlar okullarda ve ihtiyaç duyulan memuriyetlerde istihdam edilmeye başlamıştır.[57] Tüm çabalara rağmen, özellikle köy okulları öğretmen temininde güçlük yaşamaya devam ettiğinden, açığı kapatmak için köy imamlarından istifade edilmeye başlanmıştır. Örneğin Eskişehir'deki bir köy mektebinde öğretmenin silahaltında olması nedeniyle eğitim-öğretim köy imamı tarafından verilen eski usul ders ile sürdürülmüştür. Yine Kavak isimli köyde muntazam okul olmasına rağmen öğretmenlerinin silahaltında olmasından köy imamları ile eğitime devam edildiği görülmektedir.[58]

Erkek öğretmenlerin yanı sıra kadın öğretmenler de mesleklerinin harici görevlerde gönüllü olmuşlardır. Özellikle hastanelerde gönüllü olarak çalışan muallime hanımlar, cepheden yaralı gelen askerlerin tedavisinde önemli hizmetler gerçekleştirmiştir. Ancak bu öğretmenlerin hem hastanelerde hem de okullarda çalışmaları bazı bulaşıcı hastalıkların okullara yani öğrencilere taşınması riskini de doğurduğundan hastanelerdeki gönüllü hizmetleri esnasında bulaşıcı hastalıkların olduğu koğuşlara sokulmaması kararı alınmıştır.[59]

Öğretmenler çeşitli vazifelerde gönüllü olmanın yanı sıra yaptıkları bağışlarla da ülke savunmasına katkıda bulunmuşlardır. Beşiktaş'ta Barbaros Numune Mektebi Müdürü Muallim Ahmet Halit Bey, Hilal-i Ahmer'e 45 lira

---

55 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1207/38-2 .
56 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1207/38-2.
57 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1213/20-1.
58 *BOA Arşivi*, MF. HTF. 4/105.
59 *Kızılay Arşivi*, 590/49 .

bağışlarken[60], Vefa Lisesi öğretmen ve çalışanları *müdafaa-i vatan uğrunda yaralanan* askerler için 580 kuruş bağışlamıştır.[61] Öğretmenlerin Çanakkale savunmasındaki hizmetleri sadece bağışlarla sınırlı kalmamış, bazıları cepheyi ziyaret ederek sanatın çeşitli dallarında bu mücadeleyi gelecek kuşaklara aktarmak için eserler üretmiştir. *Saha-i harplerde büyük bir duygu ile çarpışan askerlerin bu fedakârlıklarını hafıza-i millette ebediyen yaşatmak ve yeni nesli bu hislerle büyütmek* için erbab-ı kalem ve sanattan oluşan bir heyetin Çanakkale cephesine gönderilmesine karar verilmiştir.[62] Bu amaçla cepheye gidecek heyet üyelerinden müfettiş Nazmi Ziya Bey ve Güzel Sanatlar Mektebi yağlı boya ve kara kalem resim muallimi İbrahim Bey'e müsaade verilmiştir.[63] Hatta söz konusu heyetin cepheyi ziyaret dönüşünde gözlem ve duygularını aktarması için Darülfünun konferans salonunda toplantı düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.[64]

Bu heyetten hariç olarak Bursa Sultanisi edebiyat öğretmeni Muhyiddin Baha Bey de *kahramanlık hikâyelerini gözlemlemek ve dönüşünde talebeye naklet-mek üzere* Çanakkale cephesini ziyaret etmiştir.[65] İlaveten Erkek Öğretmen Okulu fotoğraf muallimi Necati Bey de *harekât ve muzafferiyet-i askeriyeye dair mektep öğrencilerine sinema göstermek gibi milli bir emel* ile Çanakkale cephesine gönderilmiştir[66]. Hatta bu görevi esnasında ateş hattına sokularak gösterdiği gayret ve cesaret nedeniyle Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından ordu fotoğrafçısı olarak kalması için 5. Ordu Komutanlığı nezdinde istekte bulunulmuştur.[67] Maarif Nezareti'ne ulaşan bu talep Necati Bey'in Çanakkale'de bir obüs parçası isabetiyle yaralanması ve bu esnada fotoğraf makinesinin de zarar görmesi sebebiyle istirahatte olmasından o an için kabul görmese de[68] harbin devamında diğer cephelerde yine Maarif Nezareti namına fotoğraf çekmeye devam etmiştir.

Mevcut durumdan etkilenen bir diğer zümre ise Osmanlı vatandaşı olmayıp da Osmanlı ülkesinde görev yapan öğretmenler ve Osmanlı vatandaşı

---

60 *Kızılay Arşivi*, 193/257.
61 *Kızılay Arşivi*, 313/70.
62 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1210/28-2.
63 *BOA Arşivi*, MF. ALY. 81/44.
64 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1210/57.
65 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1210/84.
66 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1210/63.
67 *ATASE Arşivi*, Kls. 3438, Dos. 24, Fih. 22.
68 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1213/56-3.

olup da yurt dışında görev yapan öğretmenler olmuştur. Örneğin savaş başladığı sırada Avrupa'da bulunan Mercan Sultanisi'nden Meradiyan Efendi, Paris'te bulunmasından ülkeye dönememiş ve okul açıldığında görevine başlayamamıştır.[69] Aynı şekilde yaz tatilinde Avrupa'ya giden ve bu esnada harbin başlaması nedeniyle yurda dönemeyen dahası ne zaman döneceği de belli olmayan İstanbul İnas Sultanisi dikiş muallimesi Mernaviyans Hanım'ın yerine öğrencilerin bu dersten mahrum kalmaması için vekil öğretmen tayin edilmesi istenmiştir.[70] Yurda ancak 15 Mart 1915 tarihinde dönebilen muallime hanım gecikmesine sebep olarak, Bezm-i Alem Valide Sultanisi namıyla adlandırılan İstanbul *İnas Sultanisi dikiş muallimeliğinde bulunmakta iken tatil günlerinden istifade ederek Belçika'da bulunan biraderini ziyarete gittiğini ancak bu sırada harb-i umuminin çıkması nedeniyle şimdiye kadar dönemediğ*ini belirtmiştir.[71]

Savaş hali nedeniyle hasım ülke vatandaşlarının -ihtiyaç duyulanlar hariç tutulmak üzere- memuriyetlerine son verilmesine dair karar alınması[72] da eğitim sürecini olumsuz etkilemiştir. Bu çerçevede kimilerinin memuriyetine son verilirken yurt dışında bulunanların istifaları da kabul edilmiştir. Sadece memuriyetlerine ihtiyaç duyulanlara çalışma izni verilmiştir. Örneğin Galatarasay Sultanisi Tarih ve Edebiyat-ı Fransiye muallimi Mösyö Şoze, bu istisna durumdan faydalanarak görevine devam etmiştir.[73] Yine Galatarasay Sultanisi'nde öğretmenlik yapan Mösyö Bilanşön Kopet, Lamir Lapeye ve Rachal Turn'un eğitimin sekteden korunması için memuriyetlerine devamı uygun görülmüştür.[74] Hatta bu gibi kişilere okul idaresince birer vesika verilerek polis takibinden kurtulmaları da sağlanmıştır.[75]

Çanakkale muharebelerinden hiç kuşkusuz en çok etkilenen kesim, muharebe sahası ve ona yakın alanda görev yapan öğretmenler olmuştur. Bu öğretmenlerin görev yaptıkları bölgenin harp sahası olması nedeniyle okulları kapanmış veya askeriyece karargâh olarak kullanılmak üzere el konulmuştur. Hatta bu öğretmenlerden bazılarının evleri de aynı akıbete uğramış, askerlerce kullanılmak üzere evleri boşaltılmıştır.

---

69 *BOA Arşivi*, MF. İMF. 43/30.
70 *BOA Arşivi*, MF. TLY. 447/67-1.
71 *BOA Arşivi*, MF. TLY. 447/67-2.
72 *BOA Arşivi*, MF. İST. 15/69.
73 *BOA Arşivi*, MV. 195/99.
74 *BOA Arşivi*, MV. 195/41.
75 *BOA Arşivi*, MF. ALY. 80/1.

Kale-i Sultaniye (Çanakkale) şehrine düşman mermileri düşmeye başladığı zaman bazı okul binaları da acilen tahliye edilmiştir.[76] Müttefik kuvvetlerin uluslararası kuralları hiçe sayarak Çanakkale'yi bombalamaya devam etmesi, şehirde yangınların çıkmasına sebep olmakla birlikte ciddi hasarlar meydana getirmiştir. Şehir halkının can ve mal güvenliğini temin etmenin imkânı kalmaması üzerine ise Bahr-i Sefid Boğazı Umum Kumandanlığınca ahali ve memurlar şehirden tahliye edilmiştir. Öğretmenler de ülkenin değişik yerlerinde görev almıştır. Çanakkale'nin müttefiklerce bombardımanı esnasında kendisine ait eşyanın büyük kısmını kaybeden ve kendisinin de beş ay silahaltına bulunmasından dolayı ailesiyle birlikte çok zor durumda kalan Kale-i Sultaniye Mekteb-i Sultanisi Müdürü Mehmet Nazmi Bey, biriken maaşlarının yeni görev yeri olan Diyarbakır'a gönderilmesini istemiştir.[77]

Bombardıman tehlikesiyle yerini yurdunu terke mecbur kalan öğretmenler gittikleri yerlerde oldukça zor ve sıkıntılı günler geçirmiştir. Nişantaşı Sultanisi Fransızca Muallimi İsak Bozaldi de bu bombardımanın mağdurlarından biri olmuştur. Müttefiklerin Çanakkale'ye taarruzları esnasında elbise gibi çok zaruri eşyasını alarak ailesiyle İstanbul'a giden İsak Efendi, Galata Kulesi'nin arkasındaki bir binanın odasına sığınmak zorunda kalmıştır. Kardeşinin de Çanakkale'de asker olduğunu ifade eden İsak Efendi, harp nedeniyle hayat pahalılığının arttığından ve geçinecek gücünün kalmadığından yakınmıştır. Çanakkale'deki evlerinin de asker aileleri tarafından kullanıldığını belirttikten sonra barındığı odanın kirasından affolunmasını talep etmiştir.[78] Gelibolu İnas Mektebi muallime-i evveli iken savaş dolayısıyla İstanbul'da ikamet iken Fatma Hanım da çocuklarıyla beraber derin bir sefalet içinde olduğunu belirterek gecikmiş maaşlarından bir kısmının ödenmesini isteyen öğretmenlerden yalnızca biri olmuştur.[79]

Sonuç

Aylarca süren kanlı vuruşmaların ardından müttefik kuvvetlerin 19/20 Aralık 1915 tarihinde Arıburnu ve Anafartalar'ı tahliye etmeleri İstanbul'da büyük coşku ve sevince neden olmuş, her kesimden Türk Ordusu'nun zaferi için tebrikler gönderilmiştir. Darülfünun Hukuk Fakültesi talebeleri de bu coşkuya şu mesajla ortak olmuştur:

---

76 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1210/61-1.
77 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1212/72.
78 *BOA Arşivi*, MF. MKT. 1221/72.
79 *BOA Arşivi*, MF. İBT. 550/11.

Mükemmelen mücehhez düşmanların kudurmuşçasına saldırılarına karşı görüşlerini siper yapıp sekiz ay müdafaa ederek nihayet bugün Arıburnu ve Anafartalar'dan düşmanlarını çıkarmaya muvaffakiyetle insanlık tarihinin Dünya Savaşı'na ait kısmına şanlı ve harikulade bir fasıl ilave eden kahraman Osmanlı subay ve erlerinin gazalarını tebrik, muhterem şehitlere Fatihalar ithaf eyler ve Seddülbahir'deki düşman hakkında dahi aynı akıbeti temenni ederiz[80]

Nihayet 9/10 Ocak 1916 tarihinde son müttefik askerinin Seddülbahir'den çekilmesiyle Çanakkale muharebeleri büyük kayıplara rağmen zaferle sona ermiştir. Çanakkale zaferi üzerine çok söz söylenmiş ve pek çok yazı kaleme alınmıştır. Örneğin zaferin üçüncü senesinde Yeni Mecmua'nın Çanakkale Özel Sayısında bir makale kaleme alan Darülfünun müderrislerinden İsmail Hakkı Bey: *Çanakkale bir gençlik savunmasıdır. Subay, astsubay, nefer sıfatıyla orduya katılan binlerce okullu, fikir ve ahlakın birleştiği her noktada kudretlerinin büyüklüğünü ispat etmişlerdir*[81] ifadesiyle öğretmen ve öğrencilerin bu mücadeledeki katkısını vurgulamıştır. Aynı sayıda *Çanakkale'nin Eğitim Kuvveti* başlığıyla bir makale kaleme alan Necmettin Sadık Bey ise; *öğretmenler, eğitimciler ve yazarlar milletin eğitimi için Çanakkale'de tükenmek bilmeyen kuvvet hazineleri bulacaktır… Çanakkale, savaşın bu neslin kendisinden sonrakilere en büyük ve en kıymetli hatırasıdır*[82] ifadesiyle Çanakkale'nin gelecek kuşakların eğitimi için önemli bir kaynak olduğunu beyan etmiştir.

Harbiye Nezareti'nin teşvik ve himayesiyle Çanakkale cephesine gönderilen Heyet-i Edebiye ile muharebe sahasını ziyaret eden Hamdullah Suphi Tanrıöver, bu ziyaret esnasında yüksek rütbeli subaylarla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde kendisinin ifadesiyle daima aynı suali sormuştur: *ihtiyat zabitleri, ordumuzun kendilerinden beklediği hizmeti yapabildiler mi? Bu muharebeye onların bir yararlılığı dokundu mu?*[83] Hamdullah Suphi'nin aldığı cevaplar, cephe hattında vuruşan mekteplilerin bu vazifedeki gayret ve başarılarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Söz konusu soru Mevki-i Müstahkem Komutanı Ce-

---

80 Murat Çulcu, a.g.e. s.827.

81 İsmail Hakkı, "Çanakkale Savunması Nedir?", *Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1915*, Haz. Muzaffer Albayrak, Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s. 307.

82 Necmettin Sadık, "Çanakkale'nin Eğitim Kuvveti", *Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1915*, Haz. Muzaffer Albayrak, Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s. 116.

83 Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Günebakan*, Haz. Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 741, İstiklal Matbaası, İzmir 1987, s. 98.

vat Paşa'ya da sorulmuş ve Paşa, *gerçek şudur ki, ihtiyat zabitlerinin orduya yollanılması bizim için pek büyük bir hayır oldu. Ben buna dair düşündüklerimi özetleyeyim size: eski savaşçı ırklarının seciyelerini kaybetmemiş olan bu delikanlılar, tarihlerinin, milletlerinin hayatı ve namusu ortaya konulduğunu görünce kendilerinden müfrit olmak üzere ne isteyebilirsek, ne umabilirsek hepsini yaptılar, hepsini temin ettiler*[84] cevabını vermiştir. 18 Mart 1915 zaferinin sembol ismi Cevat Paşa'nın öğretmen ve öğrencilerin de içinde bulunduğu ihtiyat zabitleri için sarf ettiği sözler, mekteplilerin hiçbir fedakârlıktan geri durmayarak vazifelerini yerine getirdiğini göstermektedir. Erkan-ı Harbiye Reisine de aynı soruyu yönelten Tanrıöver, ihtiyat zabitleri ile ilgili yine olumlu cümleler[85] duymuştur.

Sonuç olarak Çanakkale muharebelerinin öğretmen ve öğrenciler üzerinde birçok etkisi olmuştur. Öğrencilerin birçoğu şehit olmuş, savaştan dönebilenlerin ise eğitim hayatları büyük oranda kesintiye uğramıştır. Bunların bir bölümü öğretmensiz kalırken bir bölümü de ehliyetsiz kişilerden eğitim almak durumunda bırakılmışlardır. Yine savaşla birlikte hayat pahalılığının artmasından dolayı güçlükler yaşamışlar, yurt dışında okuyanlar öğrenimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmışlar, Avrupa'da öğrenim görmek isteyenler ise bu arzularını gerçekleştirememişlerdir. Aynı şekilde öğretmenlerin de birçoğu şehit olmuş, pek çoğu yaşadığı yeri terk etmeye zorlanmış, savaşın getirisi olan ekonomik güçlüklerle yüzleşmişlerdir. Yalnızca yerli değil yabancı öğretmenler de savaş koşullarından olumsuz etkilenmiş, işlerine son verilmiş, yurtdışında görevli öğretmenler ise görev yerlerine ya dönememiş ya da geç dönebilmişlerdir. Kısaca, Çanakkale muharebeleri, tarihe parlak bir zafer olarak geçmekle beraber Türk eğitim sisteminde derin izler bırakmıştır. Çanakkale'de eğitim görmüş, okuryazar ve aydın binlerce insanın kaybedilmesi ülkenin sosyo-politik dokusunu

---

84 H. S. Tanrıöver, *Günebakan*, s. 99.

85 Tahsil görmüş terbiye almış gençler, hiç şüphe yok ki, ordumuza bu kadar yüksek nispette dâhil olunca onların anlayışından, duyuşundan iyi netice hâsıl olacaktı. Bu muharebede nasıl bir dava güttüğümüzü, memleketimizin tarihi ve geleceği mevzu bahis olduğunu onlar gibi derin bir surette idrak eden kimseler, şüphesiz ordumuza fayda vereceklerdi. Şunu ayrıca ilave etmeye lüzum görüyorum. Pek çabuk bir surette yetiştirildikleri halde, ihtiyat zabitlerimiz eski askerler gibi alışkın bir ruh ile muharebenin bütün şiddetlerine tahammül ettiler ve kendilerine nerede bir vazife verdikse o vazifeyi aşkla, faziletle, kahramanlıkla ifa ettiler. Bu gençlerimizin sağlam bir ruh ile demir gibi bir asker olduklarını, ayrı ayrı dikkate değer yüzlerce misal ile gösterdiler. Biz onlardan son derece memnunuz. H. S. Tanrıöver, *Günebakan*, s. 99.

da olumsuz etkilemiş ve hatta bu etki yakın zamanlara kadar yansımıştır. Cumhuriyetin ilanından yıllar sonra bile iki kuşak arasında kapatılamayan bu yetişmiş beyin gücü eksikliği kendisini her alanda hissettirmiştir.[86]

KAYNAKÇA

Arşivler

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)
Kızılay Arşivi
Meşihat Dairesi Arşivi (MDA)

Süreli Yayınlar

Karasi İdadi-Sultani Lisesine Mahsus Salname 1342-1340 (1924-1926)
Servet-i Fünûn Gazetesi

Kitap ve Makaleler

Aray, Suat, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, TCDD Basımevi, İzmir, 1959.
Arıkan, Mustafa, "Ağabey ve Kardeşi- Hayat Çizgisi Savaştan Geçen İki Medreseli", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, ss 385-410.
Arıkan, Mustafa, "Bir Çanakkale Şehidi ve Mektubunun Başına Gelenler", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2011, ss. 213-243.
Canbey, Mustafa, *Cephede Bir Muallim: Şehit Ethem*, Yarımada Yayınları, İstanbul, 2008.
Çulcu, Murat, *İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2004.
Dölen, Emre, *Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
Ergenli, Adnan, *Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
Hakkı, İsmail, *Çanakkale Savunması Nedir?*, Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1915, Haz. Muzaffer Albayrak, Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.
Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye*, 3. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul, 2002.
Necmettin Sadık, *Çanakkale'nin Eğitim Kuvveti*, Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1915, haz. Muzaffer Albayrak, Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.
Nutku, Emrullah, *Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış*, Özyurt Basımevi.
Oglander, Aspinal, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, C. 2, Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 2005.

[86] Mete Tuncoku, Cemalettin Taşkıran, *Çanakkale Churchill ve Anzaklar*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s.9.

Özmen, Emre. *Osmanlı Ordusu Ağır Topçu Müfettişi Wehrle Paşa'nın Çanakkale Cephesi Günlüğü*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2026.

Sabah, İsmail, *Çanakkale'nin Şehit Kalemleri: Çanakkale Muharebelerinin Türk Eğitim Sistemine Etkileri*, 2. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019.

Tanrıöver, Hamdullah Suphi, *Günebakan*, Haz. Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 741, İstiklal Matbaası, İzmir, 1987.

Tonguç, Faik, *Birinci Cihan Harbi'nde Bir Yedek Subayın Hatıraları*, Bengi Matbaası, Ankara, 1960.

Tuncoku, Mete ve TAŞKIRAN, Cemalettin, *Çanakkale Churchill ve Anzaklar*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK AİLE YAPISI VE SOSYAL MEDYANIN ETKİLERİ

Keriman ÇELİK*

İlk Türklerde Aile

Türklerde bakıldığında en önemli unsurlardan birisinin aile olduğu görülür. Aile dinamiklerinin Anav kültüründen başlayarak İskitler'e ve onlardan da Hunlara miras kalarak günümüze kadar devam ettiği bilinmektedir. Böylece Aile Kültürü kendisinden sonra gelen birçok topluma örnek olmuştur. Türk sosyal hayatı ifade etmek için Oguş, (aile) Uruk,(sülale) Boy,(sülale birliği) Budun(millet) ve İl(devlet) kelimeleri kullanılır.[1] Türk devlet yapısının temeli güçlü orduya ve aile yapısına bağlıdır. Hun devletlerinde aile gücünün kaybedilmesi ile savaş gücünün kaybedilmesi eşdeğer görülmüştür. Aile evlilik ve kan bağına dayanan Karı, koca ve çocuktan oluşan toplumun en küçük birimidir. Türklerde genellikle çekirdek aile yapısı mevcuttur.[2]

Ataerkil bir toplum vardır. Fakat kadının yeri ve konumu her zaman korunmuştur. Türk kadınları hür ve özgür bir birey olarak yaşamlarını sürdürmüştür. Oğuz kağan Destanı'nda 'gülen gözler ırmak dalgası saçlar inci gibi dişler ve süt gibi kımız gibi olup erişler' olarak kadın tasvir edilmiştir. Türklerde anne için 'ög' ve baba için ise 'ata ve kang' sözcükleri kullanılmıştır. Devlet yönetiminde Han'ın ve Han'ın eşinin akrabaları devlette önemli pozisyonlara getirilmektedir. Yani bir ailenin dağılması söz konusu olduğunda aslında bir devletin dağılması gündem olabilmektedir. İslamiyet öncesi Türklerde siyaset sebebiyle evliliklerde yapıldığı görülmektedir örneğin Milat'tan önce 198 yılında Hunlar ve Çinliler arasında yapılan barış antlaşmasından Hun hükümdarının bir Çinli prensesle evlendiği görülmektedir.

Hunlarda aile ocakla bütünleşik bir yapıdadır kısaca ocak sözcüğü ateş yanan yer ev halkı aile ve soy birliği anlamlarına gelir hunlardan itibaren ev mi-

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, ORCID No: 0009-0009-8442-2684, e-Posta: keriman.1547@gmail.com

1 Mehmet Mandaloğlu, "Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları*, Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz, 2022, s. 481-498.

2 https://www.youtube.com/watch?v=NoHx_t7qZA4&t=52s (Erişim Tarihi: 13.05.20226).

marisi öne çıkanlardan birisi de ocaktır. Her çadırda bir ateş yeri yani ocak bulunmaktadır yemekler pişirilir ve soğuk zamanlarda ısınılır Türk mitolojisinde ocak tanrıça Umay ana ile ilişkilendirilir. Umay Ana ailenin koruyucusu olarak nitelendirilir.[3] Çin kaynaklarından aktardığına göre Hun aileleri ortalama yedi kişiden oluşmaktadır. Hun ailesi çekirdek aileye mensuptur ve ayrı ayrı çadırlarda yaşamaktadır. Oğullarının en küçüğü aileyle birlikte kalır. En küçük oğlan babanın ocağını tüttürecek olan kişidir evlense bile ailesiyle birlikte yaşamak ve onlara bakmak zorundadır. Bir saka efsanesine göre gökten inen kutsal altın en küçük erkek çocuk elde eder.

Atalar kültü de Türklerde oldukça önemli bir yere sahiptir. Ağaçtan atalarının adının yazdığı balballar dikerler ve ona hediyeler sunarlar. Ataları temsil eden balbalların önünde gün boyu dans ederler ve şarkılar söylerler tören bittiğinde bütün aile balballarının önünde üç kere eğilir ve dua ederler.[4] Ailenin korunması töre yoluyla sağlanmıştır. Töre eski Türklerde sosyal hayatı düzenleyen kaideler bütünüdür.[5] Törenin önemi 'il gider töre kalır' sözüyle de gösterilmektedir. Törenin önemini gösteren bir diğer önemli söz ise 'töre konuşunca han susar.' Töreye göre miras hukuku belirlenmiştir. Ailenin başının olası bir durumda hayatını kaybetmesi sonucunda ailenin nasıl bir hayat süreceğin töre ile belirlenmektedir. Erkek varisi olmadığı durumda kızlar da miras hakkına sahiptir. Küçük oğlu ise babanın mirasının koruyucusudur bundan dolayı küçük oğul ailenin devamını sağlamak ve ailenin ihtiyacını karşılamakla sorumlu tutulmuştur.

Türk İslam Tarihinde Aile

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra aile yapıyı tamamen değiştirmemiş; aksine mevcut değerlerini İslam'ın getirdiği ahlaki ve hukuki prensiplerle birleştirerek daha sistemli ve derin bir hale getirmiştir.[6] İslamiyet öncesi Türk toplumlarında aile, genellikle **eşler arası dengeye dayalı**, dayanışma içinde ve toplumun temelini oluşturan bir yapıydı. Kadın, aile içinde

---

3 https://www.youtube.com/watch?v=NoHx_t7qZA4&t=52s (Erişim Tarihi: 13.05.2026).

4 https://islamansiklopedisi.org.tr/atalar-kultu (Erişim Tarihi: 13.05.2026).

5 https://www.kitaphaber.com.tr/turk-toresine-gore-aile-k6803.html (Erişim Tarihi: 13.05.2026).

6 Feyzullah Dündar, "Türk İslam Kültüründe Aile: Tarihsel ve Sosyolojik Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz, 2025, s.11.

söz sahibi olup ekonomik ve sosyal hayata aktif olarak katılabiliyordu.[7] Evlilikler belirli kurallar çerçevesinde yapılır, sadakat ve bağlılık önemli değerler arasında yer alırdı. İslamiyet'in kabulüyle birlikte aile bağları güçlenerek devam etmiştir.

Ailenin Manevi Boyutunun Güçlenmesi; İslamiyet ile birlikte aile sadece sosyal bir yapı olmaktan çıkmış, aynı zamanda dini ve kutsal bir kurum haline gelmiştir. Evlilik, bir sözleşmenin ötesinde ibadet olarak görülmüş; aile kurmak teşvik edilmiştir.

Ahlaki Değerlerin Daha Belirgin Hale Gelmesi; İslam dini, aile içinde: Saygı, sorumluluk, sadakat ve merhamet gibi değerleri daha açık ve kesin kurallarla belirlemiştir. Özellikle anne-babaya saygı ve aile büyüklerine bağlılık daha güçlü bir şekilde vurgulanmıştır.

Hukuki Düzenlemeler Getirilmiştir; İslamiyet ile birlikte aile hayatı belirli kurallara bağlanmıştır: Nikâh zorunlu hale gelmiştir. Boşanma kurallara bağlanmıştır. Miras paylaşımı düzenlenmiştir. Bu durum aile içinde adalet ve düzeni sağlamayı amaçlamıştır. Türklerde aile bir gelenekti; İslamiyet'le bir sorumluluk ve kutsal bir emanet haline geldi.

Osmanlı Devletinde Aile

Osmanlı toplumunda ataerkil ve hem çekirdek hemde geniş bir aile yapısı mevcuttur. Çok eşliliğe izin veriliyordu. Erkek ailenin başı kabul ediliyor. Kadın siyasi ekonomik ve toplumsal alanda belli ölçüde dışlanmıştı. Aynı çatı altında birden fazla kuşak birlikte yaşar; dede, nine, anne, baba ve çocuklar arasında güçlü bir bağ bulunurdu. Bu yapı sadece sevgiye değil, aynı zamanda **sorumluluk ve saygıya** dayanıyordu. Osmanlı Devleti'nde aile hukuku büyük ölçüde İslam hukukuna (şer'î hukuk) dayanıyordu. Bunun yanında padişahın koyduğu bazı kurallar (örfî hukuk) da vardı.[8] Aile ile ilgili konular genellikle kadı mahkemelerinde çözülürdü. Kadılar hem hâkim hem de noter gibi çalışır, evlilikten boşanmaya kadar birçok konuyu kayıt altına alırdı.

---

7 Dündar, "Türk İslam Kültüründe Aile", s.15.

8 Halil Binici, *Osmanlı Devletinde Aile*, s.1. https://www.academia.edu/43668563/OSMANLI_DEVLET%C4%B0NDE_A%C4%B0LE (Erişim Tarihi:10.05.2026).

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde İslami hukuk yüzyıllar boyunca geçerliliğini korumuştur. 1839 Tanzimat fermanı ile aile yapısı yasal çizgiye çekilmek istenmiştir.[9] Tanzimatla birlikte kadın ve anne statüsündeki kadını ev içinde koca ve çocukların hizmeti ile sınırlayan aile yapısı kadının dış dünyaya açıldığı bir yapıya dönüşmüştür.

İkinci Meşrutiyet ile birlikte kadınların yavaş yavaş siyasete ilgi duymaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde kız çocuklarının sınırlı bir eğitim hakkından yararlanmaya başlaması ile birlikte aydın bir kadın grubu ortaya çıkmaya başlamıştır.[10] Ardından kadını toplumsal ve ekonomik hayata katmayı hedefleyen küçük çaplı bir kadın hareketi de ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da ilk gerçek aile kanunu 1917 tarihli "Hukuk-ı Aile Kararnamesi"dir.[11] Bu kararname: Evlilik yaşını, boşanmayı, çok eşliliği ve nafakayı daha açık kurallara bağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyetinde Aile

Cumhuriyet dönemi, Türk aile yapısı geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş sürecini temsil etmektedir. Bu süreçte aile hem korunmuş hem de çağın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmiştir.

Türk kadını savaşlarda büyük özveri göstermiş kurtuluş mücadelesinde önemli görevler üstlenmiştir. Kadınlar Kurtuluş Savaşı'nda cephe gerisinde çalışarak aktif bir biçimde yer almıştır. 1919 yılında Sivas'ta "Anadolu Kadınları Müdafaa Hukuk Cemiyeti" kurulmuştur.[12] Zafer kazanıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa kadınlara erkeklerle eşit statü kazanması gerektiği konusunda çalışmalar yapmıştır. Dünyadaki hiçbir milletin kadını 'Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım milletimi zaferi ve kurtuluşa götürmekte daha fazla çalıştım diyemez.'[13] Savaştan sonra da Türk kadını her işi yapabileceğini göstermiştir. İşte bu canla başla mücadele eden Türk kadınına Büyük Millet Meclisi'nde haklar verilmesi gerekmekteydi. Sırtında mermi taşıyan bir kadın nasıl olurda görünmezden gelinebilirdi. Türk kadınının hakları

---

9 Ayşenur Bilge Zafer, "Cumhuriyet İle Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu", *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı: 24, s.123.

10 Zafer, *Cumhuriyet İle Birlikte Değişen Türk Aile*, s.124.

11 Cem Baygın, "Tanzimattan Günümüze Aile Yapısının Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı, 2015-2016, s.455, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/333841.

12 Zafer, *Cumhuriyet İle Birlikte Değişen Türk Aile*, s.124.

13 Zafer, *Cumhuriyet İle Birlikte Değişen Türk Aile*, s.125.

ilk defa Büyük Millet Meclisi'nde 1923 yılı nisan ayında tartışılmaya başlamıştır. Kadınlara tanınacak haklar konusunda Tunalı Hilmi mecliste görevlendirilmiştir.[14] Kurtuluş Savaşı'nın en yoğun olduğu dönemde 1921 yılında Mustafa Kemal Paşa Maarif Kongresi toplamıştır. Toplantıya katılan iki bayan öğretmeni ayrı bir yere oturtmuşlardır. Bayan öğretmenlerin ayrı bir yerde oturduğunu gören Mustafa Kemal Paşa "Bayanları niye ayrı sıralara oturttunuz? Sizin kendinize mi güveniniz yok, Türk hanımının erdemine mi? Bir daha böyle ayrılık görmeyeyim." cevabını vermiştir.[15]

Atatürk'ün kafasındaki aile yapısı modern çekirdek aile yapısıdır. Türkiye'de oluşan aile yapısı ise temeli medeni kanunun kabulüdür. 1926 Medeni kanunla birlikte aile mallarının yönetimi servetin paylaşımı kadın ve erkeklere eşit hak tanınması, çok eşliliğin yasaklanması, evliliğin güvence altına alınması gibi durumlar resmileşmiştir. Medeni kanunla birlikte kadın ve erkek birçok noktada eşit hale getirilmiştir. Medeni kanunla birlikte yüzyıllardan beri erkeğin egemen olduğu bir toplumda kadının statüsü yükselmeye başlamıştır. Atatürk kadınların durumunu iyileştirmek için aceleci davranıp halkı şaşkına çevirmek istememiştir, daha yumuşak kararlar alıp halkı zamanla bu duruma hazırlamıştır. Örneğin kadınlara seçme hakkının verilmesi 1930 yılına kadar beklenmiştir. Önce belediyeye seçme hakkı 1934 yılında ise genel seçimlere katılma hakkı verilmiştir.1935 yılında yapılan seçimlerde 17 kadın milletvekili meclise girmiştir. 1936 yılında kadınların çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.[16] Pek çok alanda yapılan değişikliklerle kadınlar eğitimde ekonomide siyasette ve diğer bütün alanlarda erkeklerle eşit haklara sahip olmuştur. Böylece Türkiye mevcut aile yapısı geleneksel ile modern aile yapısının bir karışımıdır. Türkiye değişen toplumsal düzene ayak uydurmaya çalışmaktadır. 6284 sayılı kanunla

Günümüzde Sosyal Medyanın Aileye Etkisi

Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte sosyal medya, günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Özellikle gençler başta olmak üzere hemen herkes gününün önemli bir kısmını sosyal medya platformlarında geçirmektedir. Bu durum bireylerin iletişim biçimlerini değiştirdiği gibi, aile yapısını ve aile içi ilişkileri de derinden etkilemektedir. Aile, tarih boyunca bireyin ilk

---

[14] Zafer, *Cumhuriyet İle Birlikte Değişen Türk Aile*, s.126.

[15] Cüneyt Arcayürek, *Atatürk'ten Sonra Bugünlere Nasıl Geldik?*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008, s. 69.

[16] Zafer, *Cumhuriyet İle Birlikte Değişen Türk Aile*, s.130.

sosyalleştiği, sevgi, saygı ve değerleri öğrendiği en önemli kurum olmuştur. Ancak günümüzde sosyal medya, bu yapının işleyişinde hem olumlu hem de olumsuz değişimlere yol açmaktadır

Sosyal Medyanın Aile İçi İletişime Etkisi

Sosyal medyanın en belirgin etkilerinden biri, aile bireyleri arasındaki iletişimin değişmesidir. Aynı evde yaşayan bireyler, artık birbirleriyle yüz yüze konuşmak yerine telefonları aracılığıyla zaman geçirmeyi tercih edebilmektedir. Bu durum zamanla: Sohbetlerin azalmasına, duygusal bağların zayıflamasına, aile içi paylaşımların azalmasına neden olabilmektedir. Aynı ortamda bulunmak, her zaman birlikte olmak anlamına gelir mi?

Yalnızlık ve Duygusal Uzaklaşma

Sosyal medya bireylere sanal bir sosyalleşme imkânı sunarken, gerçek hayattaki ilişkilerin zayıflamasına yol açabilmektedir. Özellikle gençler, sosyal medyada daha fazla vakit geçirdikçe aileleriyle olan iletişimleri azalabilmektedir. Bu durum: Yalnızlık hissinin artmasına, aile içinde anlaşılmama duygusuna, duygusal kopukluklara sebep olabilir. Aynı evde olup birbirini tanımayan insanlar olabilir mi?

Mükemmel Hayat Algısı ve Karşılaştırma

Sosyal medyada insanlar genellikle hayatlarının en mutlu, en güzel anlarını paylaşırlar. Bu durum, gerçek olmayan bir mükemmel hayat algısı oluşturur. Aile bireyleri, gördükleri bu içeriklerle kendi hayatlarını kıyaslayarak: Memnuniyetsizlik yaşayabilir, ailelerini yetersiz görebilir, gerçekçi olmayan beklentiler geliştirebilir. Gördüğümüz her şey gerçek mi, yoksa sadece gösterilen mi?

Zaman Yönetimi ve Bağımlılık

Sosyal medya, fark edilmeden uzun saatler harcanmasına neden olabilir. Bu durum, aile ile geçirilen zamanın azalmasına yol açar. Birlikte yemek yeme alışkanlığı azalır, ortak aktiviteler yok olur, aile içi etkileşim düşer.

Sosyal Medyanın Olumlu Yönleri

Sosyal medyanın tamamen olumsuz olduğunu söylemek doğru değildir. Doğru kullanıldığında aile ilişkilerine katkı sağlayabilir: Uzakta yaşayan aile bireyleriyle iletişim kurmayı kolaylaştırır, bilgiye hızlı erişim sağlar, ortak ilgi alanları oluşturabilir. Ancak önemli olan, bu araçların nasıl kullanıldığıdır.

Denge Sorunu

Asıl problem sosyal medyanın varlığı değil, kontrolsüz kullanımıdır. Aile bireyleri arasında denge kurulamadığında, sosyal medya ilişkilerin önüne geçebilir. Teknoloji bizim kontrolümüzde mi, yoksa biz mi onun kontrolündeyiz? Sosyal medya, modern hayatın bir gerçeğidir ve doğru kullanıldığında faydalı olabilir. Ancak kontrolsüz kullanımı, aile içi iletişimi zayıflatabilir ve bireyler arasında duygusal mesafeler oluşturabilir. Aile, sadece aynı ortamı paylaşmak değil; zamanı, duyguları ve hayatı birlikte paylaşmaktır.

Sorular:

Bir saat telefonla oynamak mı? 5 dakika sevdiğin biriyle sohbet etmek mi?

1 milyon takipçi mi? 1 tane gerçek dost mu?

Sizce Türkiye'de kaç kişinin sosyal medya hesabı var?

Bir birey günlük ortalama kaç saat ekrana bakmaktadır?

Günde kaç kez ekranınıza dokunuyorsunuz?

KAYNAKÇA

Arcayürek, Cüneyt, Atatürk'ten Sonra Bugünlere Nasıl Geldik?, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008.

Baygın, Cem, "Tanzimattan Günümüze Aile Yapısının Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı, 2015-2016.

Binici, Halil, Osmanlı Devletinde Aile, https://www.academia.edu/43668563/OSMANLI_DEVLET%C4%B0NDE_A%C4%B0LE (Erişim Tarihi:10.05.2026).

Dündar, Feyzullah, "Türk İslam Kültüründe Aile: Tarihsel ve Sosyolojik Bir İnceleme", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Güz, 2025.

Mandaloğlu, Mehmet, "Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı", Genel Türk Tarihi Araştırmaları, Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz, 2022.

Zafer, Ayşenur, Bilge, "Cumhuriyet İle Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu", Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2014, Sayı: 24.

https://www.youtube.com/watch?v=NoHx_t7qZA4&t=52s (Erişim Tarihi: 13.05.2026).

https://www.youtube.com/watch?v=NoHx_t7qZA4&t=52s (Erişim Tarihi: 13.05.2026).

https://islamansiklopedisi.org.tr/atalar-kultu (Erişim Tarihi: 13.05.2026).

https://www.kitaphaber.com.tr/turk-toresine-gore-aile-k6803.html(ErişimTarihi: 13.05.2026).

TARİHİ SÜREÇTE TÜRK AİLE DÜZENİNİN TEMEL ESASLARI

*Mehmet İPÇİOĞLU

Saygıdeğer Protokol, ve Eğitim Camiamızın Değerli Yöneticileri ve Öğretmenleri, Sevgili Gençler;

Bugün burada, Türk toplum yapısının en temel ve dinamik birimi olan, devlet teşkilatımızın çekirdeği ve toplumumuzun güç merkezi kabul edilen aile kurumunun tarihsel serüvenini ele almak üzere bir araya gelmiş bulunuyoruz,.

Türk devlet geleneğinde aile, yalnızca biyolojik bir birliktelik değil, aynı zamanda siyasi ve hukuki bir sürekliliğin temel taşıdır,. İslamiyet öncesi dönemde "oguş" olarak adlandırılan ve töre kurallarıyla güvence altına alınan bu mukaddes yapı, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İslam hukuku ile harmanlanarak "hüsn-i zindegânî" yani barış, saygı ve hürmet içinde bir arada yaşama ilkesi etrafında kurumsallaşmıştır,,.

Tebliğimizde, özellikle Konya Şer'iyye Sicilleri gibi birincil arşiv kaynaklarından hareketle; sanılanın aksine Osmanlı ailesinin ezici bir çoğunlukla çekirdek aile yapısına sahip olduğunu ve tek eşliliğin toplumun genel karakterini oluşturduğunu verilerle ortaya koyacağız,. Ayrıca kadınlarımızın mehir ve miras hakları sayesinde sahip oldukları ekonomik güvenceleri, mahalle kültürünün sağladığı sosyal sigorta mekanizmalarını ve 19. yüzyıldaki Batılılaşma hareketlerinin bu köklü değerler üzerindeki etkilerini analiz edeceğiz,,.

Toplumun ahlaki değerlerinin taşıyıcısı olan ailenin, tarihsel süreçteki bu sağlam temellerini anlamak, bugünün sosyal yapısına da ışık tutacaktır. Bu vesileyle, Türk aile düzeninin temel esaslarını paylaşacağımız tebliğimize başlarken, kıymetli vaktinizi ayırdığınız için şükranlarımı sunuyor; oturumun verimli geçmesini temenni ediyorum.

Saygılarımla.

Türk toplumunda aile, yalnızca biyolojik bir birliktelik değil, aynı zamanda siyasi ve hukuki sürekliliğin temel taşıdır. Türk devlet geleneğinde aile, toplumun güç merkezi ve devlet teşkilatının çekirdeği olarak kabul edilmiştir. İslamiyet öncesi dönemden Osmanlı'ya, oradan modern Türkiye'ye uzanan bu süreçte aile, ahlaki değerlerin taşıyıcısı olma misyonunu korumuştur. Osmanlı

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, ORCİD No: 0000-0002-3306-6028, e-Posta: mipcioglu@erbakan.edu.tr

döneminde bu köklü gelenek, İslam hukuku ile harmanlanarak "hüsn-i zindegânî" (iyi geçim) ilkesi etrafında kurumsallaşmıştır.

Eski Türklerde aile kurumunun temel özellikleri, göçebe yaşam tarzı ve töre kuralları etrafında şekillenmiştir.

- Çekirdek Aile Yapısı: Genel kanaatin aksine, Eski Türklerde yaygın olan aile tipi "çekirdek aile"dir (anne, baba ve evlenmemiş çocuklar). Göçebe hayatın hareket kabiliyeti gereği, geniş aileler yerine bu küçük birimler daha işlevsel kabul edilmiştir.

- Miras ve Devamlılık: Evlenen oğullar miraslarını alarak ayrı yuva kurarken, baba ocağını "ot tigin" denilen en küçük oğul devam ettirirdi.

- Kadının Statüsü: Aile yapısı ataerkil bir karaktere sahip olsa da mutlak otorite yerine sevgi, saygı ve velayet esasına dayanırdı. Kadın, erkeğin "evdeşi" (ev arkadaşı) olarak kabul edilirdi. "Ana hakkı Tanrı hakkı" olarak görülür, kadınların statüsü "kalın" (başlık) gibi ekonomik güvencelerle desteklenirdi.

- Hukuk ve Töre: Aile hayatı, yazılı olmayan ancak kesin bağlayıcılığı olan töre kuralları ile korunurdu. İffet ve sadakate büyük önem verilir; zina ve kadına yönelik şiddet gibi suçlar ölüm gibi en ağır cezalarla karşılık bulurdu.

Osmanlı döneminde aile düzeni, İslam hukuku (şer'i) ve köklü geleneklerin (örfi) birleşimiyle şekillenmiştir.

- Hüsn-i Zindegânî İlkesi: Toplumsal düzenin ve ailenin temel taşı olan bu kavram, gündelik hayatta barış, saygı ve hürmeti ifade eder. Şer'iyye sicillerinde boşanma davalarının en temel gerekçesi, eşler arasında bu uyumun ("müsâfat") kalmaması olarak kaydedilmiştir.

- Küfüv (Denklik): Evlilik birliğinin sağlamlığı için tarafların sosyal, ekonomik ve dini açılardan birbirine denk olması şart görülmüştür.

- Kayıt ve Denetim: Tanzimat sonrası 1881 Sicill-i Nüfus Nizamnamesi ile evliliklerde mahkemeden "izinname" alma zorunluluğu getirilmiş, devletin aile üzerindeki denetimi artırılmıştır.

Osmanlı toplumunda aile kurma süreci, titizlikle yürütülen dini ve örfi bir süreçtir.

- Nişan (Namzedlik): Evliliğin ilk aşamasıdır. Karşılıklı hediyeler ve törenlerle (tatlı ikramı gibi) gerçekleştirilir. Nişanın bozulması durumunda hediyelerin iadesi hukuki bir mesele olarak mahkemelere yansımıştır.

- Nikâh ve Kadın Hakları: Nikâh, iki erkek şahit huzurunda "îcab ve kabul" prosedürüyle kıyılırdı. Osmanlı hukukunda kadının rızası esastır; ergin kızlar istemedikleri evliliklere karşı mahkemeye başvurma hakkına sahipti.

- Mehir: Erkeğin kadına verdiği maddi değerdir. "Mehr-i muaccel" (peşin) ve "mehr-i müeccel" (ertelenmiş) olarak ikiye ayrılır. Mehir tamamen kadının mülkiyetindedir ve boşanma veya ölüm durumunda kadının en önemli ekonomik güvencesini oluşturur.

Osmanlı ailesi, sanılanın aksine oldukça modern ve dinamik özellikler sergilemektedir.

- Demografi: Özellikle şehir merkezlerinde (Konya örneğinde) çekirdek aile yapısı hakimdir. Tek eşlilik (monogami) oranı %88-90 civarındadır; çok eşlilik ise sadece %10-12 bandında ve genellikle çocuksuzluk gibi özel nedenlere dayalıdır. Aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 2 ile 4 arasındadır.

- Mekânsal Düzen ve Sosyal Kontrol: Aile, mahalle biriminin parçasıdır. Mahalle sakinleri birbirinin ahlaki durumundan sorumludur. Toplumsal kurallara aykırı davrananlar mahalle halkının şikayetiyle mahalleden ihraç (tard) edilebilirlerdi.

- Sosyal Sigorta: Avarız Vakıfları: Mahallelerde aileler arası dayanışmayı sağlayan avarız vakıfları, bir nevi kredi sandığı gibi işlev görerek zor zamanlarda (hastalık, vergi borcu vb.) mahalleliye destek olurdu.

Aile birliğinin bozulması, "hüsn-i zindegânî" ilkesinin ortadan kalkmasıyla gerçekleşirdi.

- Boşanma (Talâk ve Muhâla'a): Boşanma, kocanın iradesiyle (talâk) veya kadının belli haklarından vazgeçerek kocasını ikna etmesiyle (muhâla'a) gerçekleşirdi. Şiddet ve hakaret boşanma için yeterli gerekçelerdi.

- Velayet ve Nafaka: Küçük çocukların bakımı (hadâne) 7 yaşına kadar anneye verilir, masrafları ise baba karşılardı. Babası ölen çocuklar için miraslarını korumak üzere mahkemece "vasi" tayin edilirdi.

19. yüzyıl, Türk ailesi için zihniyet ve ekonomik açıdan büyük bir değişim dönemidir.

- İktisattan İsrafa Geçiş: Klasik dönemin "iktisat ve sadelik" anlayışı yerini lüks tüketime ve "görenek belası" denilen çevreye öykünme duygusuna bırakmıştır.

- Toplumsal Çözülme: Ekonomik dar boğazlar ve geleneksel aile rollerinin zayıflaması, "hüsn-i zindegânî" ilkesine ağır darbe vurmuş ve toplumsal bir çözülme sürecini tetiklemiştir.

Tarihsel süreçte Türk aile yapısı, İslamiyet öncesi töre kurallarından Osmanlı'nın şer'i-örfi sentezine kadar sağlam bir zeminde ilerlemiştir. Aile, her dönemde devletin çekirdeği ve toplumun huzur kaynağı olarak konumlandırılmıştır. Ancak 19. yüzyıldaki modernleşme sancıları, ekonomik değerlerin değişmesi ve geleneksel "iyi geçim" anlayışının zayıflamasıyla aile yapısında önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır.

Saygıdeğer Protokol, ve Eğtiim Camiamızın Değerli Yöneticileri ve Öğretmenleri, Sevgili Gençler,

Tebliğimin sonuna gelirken, Türk aile yapısının tarihsel derinliğini ve sahip olduğu sarsılmaz temelleri özetleyerek sözlerimi noktalamak isterim.

Yaptığımız bu tarihsel yolculuk göstermiştir ki; Türk ailesi, İslamiyet öncesi dönemdeki "oguş" yapısından Osmanlı'nın kurumsallaşmış aile düzenine kadar her zaman devletin çekirdeği ve toplumun en dinamik güç merkezi olmuştur,. Eski Türklerdeki töre ile korunan çekirdek aile yapısı ve kadının saygın statüsü, Osmanlı döneminde İslam hukuku ile harmanlanarak "hüsn-i zindegânî" yani barış, saygı ve karşılıklı hürmet ilkesiyle en olgun seviyesine ulaşmıştır,.

İncelediğimiz şer'iyye sicilleri ve arşiv kaynakları, ailemizin sanılanın aksine tarih boyunca çekirdek aile yapısında olduğunu, tek eşliliğin esas kabul edildiğini ve kadının mehir gibi haklarla ekonomik ve hukuki olarak korunduğunu açıkça ortaya koymaktadır,,. Yine gördüğümüz üzere mahalle kültürü ve avarız vakıfları gibi dayanışma sandıkları, ailemizi zor zamanlarda koruyan bir sosyal sigorta işlevi görmüştür,.

Ancak, 19. yüzyılda başlayan Batılılaşma süreciyle birlikte geleneksel iktisat ve sadelik anlayışının yerini lüks tüketim ve "görenek belası" dediğimiz özentinin alması, aile huzurumuzun ne kadar hassas dengeler üzerinde olduğunu bizlere bir ders olarak sunmaktadır,.

Bugün aile kurumumuzu güçlendirmek adına yapacağımız her çalışmada, geçmişimizdeki bu "iyi geçim" (hüsn-i zindegânî) ruhunu ve yardımlaşma kültürünü yeniden hatırlamak büyük bir önem arz etmektedir,.

Tebliğimi sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkürlerimi sunuyor; bu akademik buluşmanın toplumsal huzurumuza ve aile yapımızın güçlenmesine vesile olmasını temenni ediyorum.

Saygılarımla.

KAYNAKÇA

Altan, Mehmet. *1748-1749 Yılında Konya'da Sosyal ve İktisadi Hayat (57 Numaralı Şer'iye Siciline Göre)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

Aydoğmuş, Abdullah. *75 Numaralı Konya Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012.

Doğan, İsmail. *Osmanlı Ailesi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Ankara, 2001.

Erkul, Ali. "Eski Türklerde Aile." *Türkler*, C. 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 97–106.

Erten, Hayri. *Konya Şeri'yye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyıl İlk Yarısı)*. Ankara, 2001.

İpçioğlu, Mehmet. *Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*. Konya, 2001.

Köstüklü, Nuri. *Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile, (1892-1908)*. Konya, 1996.

Kurtoğlu, Yasemin. *Eski Orta Asya Türk Devletleri'nde Aile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Mandaloğlu, Mehmet. "Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı." *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (GTTAD)*, C. 4, S. 8 (Temmuz 2022).

Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul, 2000.

Sak, İzzet. *Şer'iye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar (1700-1750)*. Konya, 2008.

BİLİNÇLİ ÖĞRENCİ OLMAK

Mehmet KAYA*

Giriş

Bilinç; insanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği, şuur; algı ve bilgilerin zihinde duru ve aydınlık olarak izlenme süreci şeklinde tanımlanır.[1] İnsana özgü bir yeti olan bilinç, kişinin kendisine, yaşantılarına, çevresine, öteki kişilere, bir bütün olarak içinde yaşadığı dünyaya ilişkin farkındalığı, yaşanan deneyimlerden kendiliğinden doğan kendinin farkında olma görüngüsünü ifade eder.[2] Bilinçte irade mevcuttur; bu nedenle bilinç kararlarımızı etkiler. Beş duyumuzla şeyleri algıladıktan sonra, beynimiz kendisine gönderilen bilgileri işler ve aldığı kararlar doğrultusunda ilerler. Bilinçte, "amaca yönelik davranış" sergileyebilmek söz konusudur.[3] Yüksek bilinç etkinliği olan düşünce üzerine düşünmek, insanın bir özelliğidir. Psikolog Kemal Arıkan ise bilinci vicdanla bağlantılı olarak "başka akılsal özneler ile birlikte pratik halinde vicdanlı bir bilginin uygulanışı" şeklinde tanımlar.[4] Vicdan, bireyin kendi davranışlarını, niyetlerini ve karakterini ahlaki değerler temelinde yargılamasını sağlayan, doğruyu yanlıştan ayırt etme yeteneği veren içsel bir mekanizması olduğuna göre[5] bilinç ile sıkı ilişkisi bulunmaktadır.

1. Bilinçli İnsan Ne Demektir?

Bilinçli insan; kendini, çevresini farkında biz zihinle kavrayan, bilinci hayatının her eyleminin merkezine alan, hayat yolculuğunda bilinmeze, bilinmezin macerasına bilinçle, akılla yol alan kimsedir.[6] Arapça bir kelime olan ve hayatımızda sıkça karşılaştığımız "ilim" sözcüğünün karşılığı da "Bir şeyi hakikatiyle

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0003-0066-5232, kayamehmet@selcuk.edu.tr

1 bk. Türk Dil Kurumu Sözlükleri (Erişim: 13.07.2026), https://sozluk.gov.tr/?ara=bilin%C3%A7.

2 Bilinç tanımları için bk. Pınar Basmacı, "Gerçek Sanallığın Simülasyonundan Bilinç Kavramına Bakış: "Upload" Dizisi", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* 8/2 (2022), 34-35.

3 Nevzat Tarhan, "Consciousness", Erişim: 16.07.2026. https://questionsonislam.com/article/consciousness#baslik1

4 Kemal Arıkan, "Bilinç ve Bilinçli Olmak Nedir?", (Erişim: 13.07.20026), https://www.kemalarikan.com/bilinc-ve-bilincli-olmak-nedir.html

5 https://sozluk.gov.tr/

6 Aysem Kaya, Kaya, Aysem. "Bilinçli İnsan Olmak Üzerine". Erişim: 15.07.2026. https://www.martidergisi.com/bilincli-insan-olmak-uzerine/

bilme" anlamındadır.[7] Dolayısıyla bu kelimenin de bilinç ile ilişkisi vardır. Tanımda yer alan hakikat kelimesinin "konu yahut fikre uygun olgu ya da olay" şeklindeki tanımı[8] bilinçle gerçeklik arasındaki sıkı ilişkiyi göstermektedir. Arapçadaki "irfan" ve "ârif" kelimeleri ise bilinç kazanmada bireyin çabasını ifade eder.[9] "Öğrenci" kelimesi de Türkçede "öğrenmek" fiili ile özdeşleşse de esasında Arapçada "arzulayan, isteyen" anlamlarındaki talip, İngilizcede Latincedeki "çabalamak, gayret etmek, öğrenmeye istek duymak" anlamına gelen "studere" fiilinden türetilen student kelimeleri "hakikati arayan, arzulayan; bu yolda gayret gösteren kişi" anlamına gelmektedir. Esasında bu iki fiil hakikate yani bilinci ve bilgiyi elde etme yolunda kişinin arzu ve gayretini ifade etmektedir. Bilinçli olmanın en nihai amacı insanın yaratıcısını tanımak olduğu için[10] Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de bu hedefin kişinin ancak kendisini tanımasıyla mümkün olabileceğini ifade eder.

2. Bilincin Temel Özellikleri ve Bileşenleri Nelerdir?

Bilincin temel özellikleri şunlardır:

Kişisellik (Öznel Olması): Bilinç tamamen kişisel ve özneldir. Dış dünyadaki bir uyarıcıya herkes maruz kalabilir, ancak o uyarıcının zihninizde yarattığı his ve anlam sadece size aittir.

Seçicilik (Bilinç Akımı): Zihnimiz çevredeki sayısız uyarıcıyı aynı anda işleyemez. Algıda seçicilik yaparak, dikkatimizi belirli bir noktaya odaklaştırır ve gereksiz detayları arka planda tutar.

Süreklilik ve Akışkanlık: Bilinç, kopuk parçalardan ziyade sürekli akan bir nehir gibidir. Geçmişteki anılarımız, şimdiki deneyimlerimiz ve gelecekle ilgili beklentilerimiz kesintisiz bir bütünlük içinde birbirine bağlıdır.

Yönelimsellik (Kasıtlılık): Bilincin bir nesnesi veya odağı vardır; boşlukta var olmaz, her zaman bir şeyin bilincindedir. Bir düşünceye, bir nesneye veya duyguya yönelme eğilimindedir.

---

7 Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), 580.

8 Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 10/53.

9 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab,* 9/236.

10 G. W. Leibniz, *Monadoloji* çev. Suut Kemal Yetkin (İstanbul: MEB. Yayınları, 1997), s. 7.

Aktif ve Yapıcı Olması: Bilinç, dış dünyayı basitçe bir ayna gibi yansıtmaz. Gelen bilgiyi daha önceki deneyimlerle, inançlarla ve beklentilerle harmanlar, yapılandırarak yorumlar.

Bilincin temel bileşenleri ise şunlardır:

Farkındalık (Uyanıklık): Kişinin ne yaptığını, niçin yaptığını ve ihtiyaçlarını bilmesi durumudur.

Öz Bilinç (Self-Awareness): Bireyin kendi varlığının, düşüncelerinin ve duygularının farkında olması, kendini diğer varlıklardan ayırmasıdır.

İçebakış: Zihnin kendi içeriklerini (duyumlar, algılar, anılar) gözlemleyebilmesi yeteneğidir.

Deneyim Bütünü: İçsel ve dışsal uyaranlarla ilgili tüm deneyimlerin, hislerin ve düşüncelerin o anki toplamıdır.[11]

3. Bilinç Bize Ne Kazandırır?

Bilincin bize sağlayacağı en önemli kazanç kendimizi tanımaktır. Bilinçli insan, hayatı rastgele yaşamak yerine, kendi değerlerine ve hedeflerine uygun şekilde inşa eder. Bu tutum, daha tutarlı kararlar almayı, sorunlarla daha etkili başa çıkmayı ve hem kendimizle hem de çevremizle daha uyumlu bir ilişki kurmayı sağlar. Bilinç bize ayrıca şunları da sağlar:

İçsel motivasyon: Bilinç kişiye hedefine yönelik içsel motivasyon sağlar. Bilinçli durumların, içsel olarak sahip oldukları motive edici güce sahip oldukları görülmektedir.

Sorumluluk ve Duruş: Kendinin bilincinde olmak, ne yaptığını ve niçin yaptığını bilerek, eylemlerinin sorumluluğunu alma halidir.

Kişisel Gelişim: Kişinin kendi kusurlarını, güçlü ve zayıf yönlerini fark edip bunları düzeltmesine veya geliştirmesine olanak tanır.

İnsan Olma Yetisi: İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biri, bilincinde olduğunun da bilincinde olmasıdır.[12]

4. Bilinçli Olmak İçin Ne Yapmalıyız?

Bilinçli olmak için önce kendimizi tanımalıyız. Daha önce değindiğimiz gibi Ebû Rabbini bilen kişinin yaratıcısını bileceğini yani çevresi ile sağlıklı bir ilişki

---

[11] Bu konuda bk. “Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Consciousness”, (Erişim: 12.07.2026), https://plato.stanford.edu/entries/consciousness/

[12] bk. “Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Consciousness”.

kurabileceğini belirtmiştir. Yûnus Emre (ö. 720/1320 [?]) de "İlim ilim bilmektir. İlim kendir bilmektir. Sen kendin bilmezsen ya nice okumaktır?" ifadesiyle bu gerçeği dile getirmiştir. Bilinçli bir birey olmak için şu adımlar takip edilmeli:

Kendimizin bilincinde olmak (öz farkındalık), bireyin kendi duygu, düşünce, davranış, inanç ve fiziksel varlığının farkına varması, bunları yansıtması ve anlaması sürecidir. Bu yetenek, sadece dış dünyayı algılamakla kalmayıp, o dünyayı algılayan "özne"yi de fark etme durumudur.

Alıcıların yani ibret kanalının açık olması: Beş duyu organımız çevremizdekileri anlamamız ve böylece hayatta kalmamız için verilmiştir. Kişi aklı ve yetileriyle zorlukları aşmak için programlanmıştır. Kur'an'da insanların ibret alması yani yaşadığı deneyimlerden ders alarak ileriye yönelik adımlar atması istenir.[13] Hz. Peygamber de bu gerçeği "İki günü eşit olan ziyandadır" hadisiyle[14] dile getirmiştir. Tecrübeler başarısızlıkların insana başarıdan çok şey öğrettiğini göstermektedir.[15] Bu sebeple başarısız olduğumuza üzülmek yerine onlardan ders almalı; eksiklerimizi görmeliyiz.

Sor(gula)ma

Sorgulama ve bilinç insan zihninin işleyişinde birbirini besleyen ve tamamlayan, varoluşsal bir ilişki içerisindedir. Bilinç, kişinin kendisinin ve çevresinin farkında olma durumu iken; sorgulama, bu farkındalığı derinleştiren, bilgiyi işleyen ve anlamlandıran aktif zihinsel süreçtir. Bu sebeple Kur'an'da düşünme ve sorgulamaya ilişkin çokça âyet yer almaktadır.[16] Kur'an âyetlerini açıklayan birçok müfessir de eserinde soru-cevap yöntemini kullanarak aralarında çelişki olduğu düşünülebilecek âyetleri açıklığa kavuşturmuştur. Bu noktada *el-Keşşâf* tefsirinde soru cevap yöntemine sıkça yer veren Zemahşerî hatırlanmalıdır.[17]

---

13 bk. en-Nûr 24/44; el-Haşr 59/2.

14 Ebû Naîm Ahmed b. Abdillâh el-Isfahâni, *Hılyetü'l-evliyâ, (*Mısır: Matbaatü's-Saâde 1974), 8/35.

15 bk. William Pietri, Have you learned more from failure than from success? Can you provide an example from your own life? *Quora* (Erişim: 14.07.2026), https://www.quora.com/Have-you-learned-more-from-failure-than-from-success-Can-you-provide-an-example-from-your-own-life

16 Bu konuda bk. İhsan Kutluer, "Düşünme", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (İstanbul: TDV. Yayınları, 1994), 10/53-57.

17 Bu konuda bk. Mehmet Kaya, "Türk Müfessir Zemahşerî'nin Kur'an'ın Üslubuna İlişkin Bazı Soruları ve Bu Sorulara Verdiği Cevaplara İlişkin İnceleme", 1. *International Isarc Turkısh World Scientific Research and Innovation Congress Bildirileri,* ed. Cenk Yavuz – Evrim Şencan Gürtunca. Gaziantep: 2021, (2021), s. 79-89.

Anlamlandırma

İnsanın en büyük arayışı anlama yöneliktir. Bu aynı zamanda onun en büyük boşluğunu da oluşturuyor. İnsan bu boşluğu doldurmak için yanlış yollara gitmektedir. Bilinç, insanın kendisinin, çevresinin ve deneyimlerinin farkında olma hali; anlamlandırma ise bu farkındalığın yarattığı yaşantıları değerler ve hedeflerle yapılandırıp bütünleştirme sürecidir. Bilinç farkındalık (neyin olduğu) iken, anlamlandırma (neden ve ne için olduğu) sorusuna odaklanır. Dolayısıyla bilinçli bir insan içindeki boşlukları doldurmuş, hedefleri olan ve yaşamdan zevk alarak yaşayan kişidir.[18] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Sinan Canan'ın *Hayatın Anlamı* ve Viktor Emil Frankl'ın *İnsanın Anlam Arayışı* isimli kitapları okunabilir.

Hedef Koyma

İnsanı bir hedefe odaklanmak hayata bağlar. Aksi durumda hayat anlamsızlaşır. Bilinçli bir yaşam sürmenin ve kişisel gelişimin temel taşı olan hedef koyma, bireyin ne istediğini tanımlamasına, hayatına anlam katmasına ve potansiyelini gerçekleştirmesine olanak tanır. Hedefler, karmaşık düşünce süreçlerini yöneterek bireyin geleceği tasarlamasına ve bu yönde eyleme geçmesine yardımcı olur.[19]

6. İdeolojilerden Uzak Durma

İdeoloji, bireylerin ve toplumların dünyayı anlamlandırmasına, yorumlamasına ve değiştirmesine rehberlik eden tutarlı fikirler, inançlar, değerler ve amaçlar bütünüdür. Her insan bir ideolojiye sahiptir. İdeolojiler hedeflerin gerçekleşmesinde itici bir etkiye sahiptir. Bizim burada kastettiğimiz kişinin bilincini sınırlayan olumsuz ve faydasız ideolojilerdir. Kişi faydalı ve faydasız ideolojileri ayırt etmez her ideolojinin peşinden giderse kullanışlı bir aparata dönüşebilir ve benliğini kaybeder.[20]

---

[18] Bu konuda bk. Kemal Sayar, "Boşluk Hissi", (Erişim: 13.07.2026), https://kemalsayar.com/haftanin-yazisi/bosluk-hissi

[19] İyilik, sağlık ve mutluluk yolunda hedef belirlemenin önemi ve hedeflerinize ulaşmak için atmanız gereken etkili-adimlar", (Erişim: 13.07.2026), https://www.uplifers.com/iyilik-saglik-ve-mutluluk-yolunda-hedef-belirlemenin-onemi-ve-hedeflerinize-ulasmak-icin-atmaniz-gereken-etkili-adimlar/

[20] Bu konuda bk. M. Hanifi Macit, "İdeoloji Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme", *Kaygı Dergisi* 26 (2016), s. 29-34.

7. Farklı Fikir ve Bakış Açılarından Yararlanma

İnsan farklı düşünce ve fikirlerden beslenerek gelişen bir varlıktır. Bu sebeple kişinin tek bir düşünce yapısına dayanması onu eksik kılacaktır. Dolayısıyla ilim talebesinin sosyoloji, tarih, felsefe, din, matematik, fizik… gibi farklı ilimlere ilişkin okumalar yapması onun bakış açısını genişletecek ve derinleştirecektir. Namık Kemal'in de (1840-1888) belirttiği gibi Barika-i hakikat müsademe-i efkârdan doğar. Bireyin farklı alanlardan beslenmesi onun hayata bakış açısını değiştireceği gibi deneyime açıklık, özellikle çeşitliliğe daha fazla açıklık anlamına da gelebilir; yani, diğer kültürlerden gelenler de dahil olmak üzere farklı bakış açıları ve değerlerle etkileşime girme, bunları takdir etme ve saygı duyma eğilimi de kazandırır.[21]

8. Meraklı Olma

Bilimin temelinde merak duygusu vardır. Eğer bilim adamları bazı şeyleri merak eedip o konuda sorular sormasaydı bilim bugün bu düzeyde olmazdı. Merak duygusu kişiyi kendinden başlayarak etrafındakileri incelemeye sevk eder. Bu da yeni bilimsel keşiflerin yapılmasına katkı sağlar. Bu nedenle, eğitim sistemleri ve öğretmenler özellikle de keşfetme ve araştırma için sonsuz fırsatların olduğu teknoloji odaklı bir dünyada öğrencilerde merak duygusunu beslemeye öncelik vermelidir.[22]

9. Sosyalleşme

İnsan sosyal bir varlıktır. Sosyalleşme bir bireyin toplumun kültürünü edinme sürecidir. Bu amaçla toplum, bireyi kendi değer, amaç, inanç ve idealleri doğrultusunda biçimlendirmektedir. Bu biçimlenme sonucunda birey toplumsal bir varlık olmaktadır. Başka bir anlatımla birey, zihinsel ve duygusal olarak belli bir dönüşüme uğramakta ve bu dönüşüm de kültürün istediği yönde olmaktadır.[23] Sosyalleşmek sadece kültür aktarımını sağlamakla kalmaz bilgi ve tecrübelerin insanlara aktarımını ve bu sayede bilgi üretiminin hızlanmasına da katkıda bulunur. Kafede arkadaşlar ile oturmak sıradan bir birlikteliğin ötesinde

---

21 Bu konuda bk. Abu Raya M, vd., "The Reciprocal Relationship Between Openness And Creativity: From Neurobiology To Multicultural Environments", *Frontiers in Neurology* 14 (2023), s. 2.

22 Bu konuda bk. Mustafa Zülküf Altan, "Öğrenmenin, Gelişmenin ve Büyümenin Temel Unsuru: Merak *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8/19 (2024), s. 256-271.

23 Sezgin Elbay, "Sosyal Bilimlerin Odağındaki Bir Konu Olan Sosyalleşmenin Disiplinlerarası Doğasının İncelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/3 (2023), s. 943.

aynı fikre ve hedefe sahip kişilerle birlikte olup aidiyet bilincini yükseltmeyi, yapılan sohbet ise bilgi ve tecrübe aktarımını ifade eder.

10. Doğayı Gözlemleme

Gözlem bilim elde etmenin bir yoludur. Gözlem, varlık sahasında bulunan (veya bulunması muhtemel olan) şeylere yönelik bir eylemi işaret eder. Bilim de varlık sahasını araştırma alanı olarak kabul eder. Gözlem, bilimin oluşum sürecinde hayati bir öneme sahiptir. Bilim, gözlem yaparak kendini oluşturan süreçleri yönetir.[24]

Finlandiya gibi ülkelerde gözlem bir eğitim metodu olarak kullanılmaktadır. Finlandiya eğitim sisteminde okul öncesi eğitimle kendi kendine öğrenme, yaşam boyu öğrenme, kendi öğrenme etkinliklerini planlayabilme becerilerinin küçük yaşlardan itibaren kazandırılabilmesi amaçlanmaktadır.[25] Bu durum öğrenci ve öğretmenlerde güven temelli bir öğrenme ortamı sağlamaktadır. Bu özerklik, öğretmenlerin karar verme yetkilerini geliştirerek öğrenci merkezli uygulamaları desteklemektedir.[26]

Kur'an'da gözlemi teşvik etmektedir. Zira gözlem varlıkla ilişki kurmak ve en nihayetinde yaratıcıyı tanımak anlamına gelmektedir. 14 âyette "Yeryüzünde dolaşın ve görün" ifadesine yer verilmesi[27] İslam dini açısından da gözlemin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Şu âyette de gözlemin amacının hakikate ulaşmak olduğu edebi bir üslupla anlatılmaktadır:

> *"Gökten su indiren odur. (Buyurdu ki:) İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de kendisinden üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşil bitki, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik; birbirine benzeyeni var, benzemeyeni var. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir topluluk için ibretler vardır".*[28]

---

[24] Gülsüm Esen, "Bilimsel Realist Perspektiften "Gözlem" Kavramı", *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 4/1 (2020), s. 61.

[25] Songül Demirkan, "Finlandiya Eğitim Sisteminden Türkiye'ye Mesajlar, *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (2018), s. 191.

[26] Melih Dikmen - Ayfer Yıldırım, "Türkiye ve Finlandiya Eğitim Sisteminin Genel Yapılanması, Eğitim Politikaları, PISA ve TIMMS Başarılarının Karşılaştırılması", *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi* 14/28 (2025), s. 136.

[27] bk. Âl-i İmrân 3/137; en-Neml 27/69; el-Ankebût 29/20 vd.

[28] el-Enâm 6/99.

Hz. Peygamberin "Seyahat edin, sıhhat bulursunuz" hadisi[29] de gözlem ile ruh arasındaki bağa işaret etmektedir. Buna göre gözlem sadece etrafı incelemek değil, çevre ile bağ kurmak, yaratıcının kudretini görmek ve ruhsal bir iyileşmeye adım atmak anlamına gelmektedir.

11. Sanatla İlgilenme

"Duygu ve düşünceleri göze ve gönle hitap edecek şekilde söz, yazı, resim, heykel vb. ile ifade etme" şeklinde tanımlanan sanat[30] bilincin (farkındalık, algı, bellek) duygusal ve estetik bir yorumla yeniden şekillendirilmesidir. Bu ilişki, bireysel deneyimlerin evrensel bir dille aktarılmasını sağlayan yaratıcı bir süreci içerir. Varlık sürecine katılmak anlamına gelmektedir. Sanat, sağlık hizmetlerinin kritik bir bileşenidir. İfade edici sanat, sağlıklı bir yaşam biçimi olarak yaratıcılığı keşfetmek, geliştirmek ve uygulamak için bir araçtır. Sanatın beyin dalga düzenleri ve duygular, sinir sistemi üzerinde etkisi vardır. Sanat serotonin seviyelerini bile yükseltebilir. Sanat, bir kişinin bakış açısını ve dünyayı deneyimleme biçimini değiştirebilir. Derin bir sanat eserini gözlemlediğinizde, potansiyel olarak sanatçının onu ortaya koyarken harekete geçirdiği nöronları izleyiciler de harekete geçirir; böylece yeni sinir yolları oluşur ve bir ilham hali tetiklenir. Bu tabloya çekilme hissi 'bedensel biliş' olarak adlandırılır.[31]

12. Kendine Zaman Ayırma

Bilinçli bir yaşam sürmek ve zihinsel dinginliğe ulaşmak için kendine zaman ayırmak, sadece dinlenmek değil, ruhsal ve fiziksel sağlığı korumak için hayati bir ihtiyaçtır. Bu zaman, dış dünyanın gürültüsünden uzaklaşarak içsel farkındalığı artırma ve kendi düşünceleriyle yüzleşme sürecidir.[32] Hemen her peygamberin peygamberlik öncesi inzivaya çekilmesi esasında biliçsel farkındalığı artırma alıştırması olarak görülebilir.

---

[29] Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 7/245.

[30] https://sozluk.gov.tr/

[31] bk. Renee Phillips, "Art Enhances Brain Function and Well-Being", (Erişim: 12.07.2026), https://www.healing-power-of-art.org/art-and-the-brain/

[32] "Yoğun İş Temposunda Kendine Zaman Ayırma Yolları", (Erişim: 12.07.2026), https://www.pluxee.com.tr/blog/yogun-is-temposunda-kendine-zaman-ayirma-yollari/

Sonuç

İnsana özgü bir özellik olan bilinç onun hayatını yönlendirmesine, hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olduğu gibi kendisine sorumluluk da yüklemektedir. Bilinçli öğrenci, kendi öğrenme sürecinin sorumluluğunu alan, hedefleri doğrultusunda planlı çalışan, meraklı ve öz disipline sahip kişidir. Etkili not tutma, doğru soru sorma ve zaman yönetimi becerileriyle kaynakları verimli kullanır. Sadece ders başarısına değil, kişisel gelişimine, sosyal sorumluluğa ve eleştirel düşünmeye odaklanır. Bilinç düzeyinde zaman zaman azalmalar olabilir. Yatkın olduğunuz ve hoşlandığımız alanları belirlemek, merak duygusunu canlı tutmak, derse hazırlıklı gelmek, dersi iyi dinlemek, evde konuları tekrar etmek, sınavlara vaktinde hazırlanmak, farklı alanlarda kitap okumak, farklı anlayıştaki kişilerle arkadaşlık kurmak, hobi, gezmek gibi uğraşlar edinmek, yabancı dil öğrenmek, yabancı dili geliştirmek, spor yapmak gibi aktiviteler bilinç düzeyini yüksek tutmayı sağlar.

Bilgi sadece öğrenmek için üretilmemiştir. Bilgi zihin ya da gönül dünyamızda yahut da somut yaşamda bir yarar sağlamalıdır. Bunun için peygamberimiz Allah'tan faydalı ilim talep etmiştir. Bu da bilgiyi öğrenen kişiye onu yaşama aktarma ya da ileriye götürme noktasında bir sorumluluk yüklemektedir. Merhum Doğan Cüceloğlu'nun da belirttiği gibi sorumluluğunu keşfetmemiş insan ne kadar çok bilirse bilsin yaşamda anlam bulamaz. Bu sebeple bize düşen Howard Thurman'ın dediği gibi Dünyanın neye ihtiyacı olduğunu sormak değil bizi canlandıran şeyin ne olduğunu sormak ve onu yapmaktır. Bunu yapmak için de önce kendimizi tanımalıyız.

KAYNAKÇA

Abu Raya M, vd., "The Reciprocal Relationship Between Openness And Creativity: From Neurobiology To Multicultural Environments". *Frontiers in Neurology* 14 (2023), 1-10. 10.3389/fneur.2023.1235348.

Altan, Mustafa Zülküf. "Öğrenmenin, Gelişmenin ve Büyümenin Temel Unsuru: Merak". *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8/19 (2024), 256-271. https://doi.org/10.57135/jier.1596563.

Arıkan, Kemal. "Bilinç ve Bilinçli Olmak Nedir?", (Erişim: 13.07.20026), https://www.kemalarikan.com/bilinc-ve-bilincli-olmak-nedir.html

Basmacı, Pınar. "Gerçek Sanallığın Simülasyonundan Bilinç Kavramına Bakış: "Upload" Dizisi". *International Journal of Cultural and Social Studies* 8/2 (2022), 28-41. 10.46442/intjcss.1194909.

Demirkan, Songül. "Finlandiya Eğitim Sisteminden Türkiye'ye Mesajlar". *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi* 2/4 (2018), 171-195.

Dikmen, Melih - Yıldırım, Ayfer. "Türkiye ve Finlandiya Eğitim Sisteminin Genel Yapılanması, Eğitim Politikaları, PISA ve TIMMS Başarılarının Karşılaştırılması". *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi* 14/28 (2025), 121-144. 10.55605/ejedus.1705893

Elbay, Sezgin. "Sosyal Bilimlerin Odağındaki Bir Konu Olan Sosyalleşmenin Disiplinlerarası Doğasının İncelenmesi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/3 (2023), 943-968.

Esen, Gülsüm. "Bilimsel Realist Perspektiften "Gözlem" Kavramı", *Academic Platform Journal of Islamic Researches* 4/1 (2020), 60-69.

Isfahâni, Ebû Naîm Ahmed b. Abdillâh. *Hılyetü'l-evliyâ*. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1974.

Isfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb. el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân. thk. Safvân Adnan ed-Dâvî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.

İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.

İyilik, sağlık ve mutluluk yolunda hedef belirlemenin önemi ve hedeflerinize ulaşmak için atmanız gereken etkili-adimlar" (Erişim: 13.07.2026), https://www.uplifers.com/iyilik-saglik-ve-mutluluk-yolunda-hedef-belirlemenin-onemi-ve-hedeflerinize-ulasmak-icin-atmaniz-gereken-etkili-adimlar/

Kaya, Aysem. "Bilinçli İnsan Olmak Üzerine". Erişim: 15.07.2026. https://www.martidergisi.com/bilincli-insan-olmak-uzerine/.

Kaya, Mehmet, "Türk Müfessir Zemahşerî'nin Kur'an'ın Üslubuna İlişkin Bazı Soruları ve Bu Sorulara Verdiği Cevaplara İlişkin İnceleme". 1. Internatıonal Isarc Turkısh World Scientific Research and Innovatıon Congress Bildirileri. ed. Cenk Yavuz – Evrim Şencan Gürtunca. Gaziantep: 2021, 81-92.

Kutluer, İhsan. "Düşünme". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/53-57. İstanbul: TDV. Yayınları, 1994.

Leibniz, G. W. Monadoloji. çev. Suut Kemal Yetkin. İstanbul: MEB. Yayınları, 1997.

Macit, M. Hanifi. "İdeoloji Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme", *Kaygı Dergisi* 26 (2016), 29-36.

Phillips, Renee. "Art Enhances Brain Function and Well-Being". Erişim: 12.07.2026. https://www.healing-power-of-art.org/art-and-the-brain/

Pietri, William. Have you learned more from failure than from success? Can you provide an example from your own life? Quora (Erişim: 14.07.2026), https://www.quora.com/Have-you-learned-more-from-failure-than-from-success-Can-you-provide-an-example-from-your-own-life

Sayar, Kemal, "Boşluk Hissi". (Erişim: 13.07.2026). https://kemalsayar.com/haftanin-yazisi/bosluk-hissi.

Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Consciousness". Erişim: 12.07.2026. https://plato.stanford.edu/entries/consciousness/

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. el-Mu'cemü'l-evsat. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.

Tarhan, Nevzat. "Consciousness". Erişim: 16.07.2026. https://questionsonislam.com/article/consciousness#baslik1

Türk Dil Kurumu Sözlükleri Erişim: 13.07.2026. https://sozluk.gov.tr/?ara=bilin%C3%A7.

"Yoğun İş Temposunda Kendine Zaman Ayırma Yolları". Erişim: 12.07.2026. https://www.pluxee.com.tr/blog/yogun-is-temposunda-kendine-zaman-ayirma-yollari/.

GELECEK OKUL ÖNCESİNDE BAŞLAR
Güçlü Temeller, Mutlu Çocuklar ve Ebeveynin Kritik Rolü

Mehmet MART*

Giriş

Okul öncesi dönem, insan yaşamının yalnızca bir hazırlık evresi değil, hayatın bizzat kendisinin provası niteliğindedir. Bir çocuğun zihinsel, duygusal ve sosyal altyapısının inşa edildiği bu dönem, doğru yaklaşımlarla desteklendiğinde yaşam boyu sürecek kalıcı ve pozitif etkiler bırakır.

1. 0-6 Yaş: Beynin Altın Çağı ve Bilimsel Temeller

Erken çocukluk dönemi, nörolojik açıdan bir mucize barındırır (Majumdar, 2020). Yaşamın ilk yıllarında çocuğun beyni, saniyede bir milyondan fazla yeni nöral bağlantı (sinaps) kurar. Bu muazzam hız, insan ömrünün geri kalan hiçbir evresinde tekrar edilmez. Çocuğun maruz kaldığı sevgi, eğitim, oyun ve uyaranlar bu nöral bağlantıların kalıcılığını belirler.

Bu yaş aralığı aynı zamanda belirli becerilerin öğrenilmesi için "kritik pencere" dönemlerini içerir. Dil gelişimi, stresle baş etme mekanizmalarının temeli olan duygu kontrolü ve güven duygusunun inşasını sağlayan sosyal algı süreçleri bu yaşlarda şekillenir. Bilimsel veriler, nitelikli okul öncesi eğitim alan çocukların okul başarısının (üniversiteye giriş oranları, okuma-yazmaya hızlı geçiş vb.) eğitim almayanlara kıyasla %33 oranında daha yüksek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunun temel nedeni, bu çocukların yüksek öz-disiplin ve sosyal uyum yeteneği geliştirmesidir.

2. Ebeveyn Dinamikleri: Anne ve Babanın Tamamlayıcı Rolleri

Çocuğun gelişim sürecinde anne ve baba, birbirinden farklı ama birbirini mükemmel şekilde tamamlayan iki güçlü dinamiktir (Güçhan Özgül & Avci, 2025). Çocuğun dış dünyayı nasıl algılayacağı, bu iki figürle kurduğu bağ ile doğrudan ilişkilidir.

Annenin Şefkatli Rehberliği: Duygusal Güvenlik

Anne, çocuğun duygusal dünyasının ilk mimarıdır ve duygusal güvenliğin ilk durağıdır. Kurulan sağlıklı ve güvenli bağ, çocuğun ileriki yıllarda karşılaşacağı zorluklara karşı dayanıklılığını (resilience) artırır. Çocuğun dünyayı keşfederken yorulduğunda, hata yaptığında veya korktuğunda döneceği yerin şartsız

* Doç. Dr. , Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi , ORCID No: 0000-00015055-9951, e-Posta: mmart@erbakan.edu.tr.

şefkat sunan güvenli bir liman olduğunu bilmesi gerekir. Annenin çocuğun hislerini isimlendirmesi ve kendi duygularını doğru regüle etmesi, çocuğun stresle başa çıkma kapasitesini doğrudan artırır.

Babanın Keşif Yolculuğu: Özgüven ve Risk Alma

Baba figürü, çocuğu güvenli aile kozasından dış dünyaya çıkmaya teşvik eden bir köprü işlevi görür. Babaların genellikle daha fiziksel ve rekabetçi oyunları tercih etmesi tesadüf değildir; bu oyun tarzı, çocuğun sınırlarını test etmesini, problem çözmesini ve risk alma cesaretini destekler. Babasıyla nitelikli zaman geçiren çocuklarda özsaygının, akademik motivasyonun ve mantıksal sınır algısının çok daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

3. Açık Havada Öğrenme: En Büyük Sınıf Olarak Doğa

Günümüz dijital çağında çocukların kapalı alanlara sıkışması, fiziksel ve psikolojik gelişimlerini olumsuz etkilemektedir (Bilton, 2010). Oysa doğa, dünyanın en kapsamlı ve iyileştirici sınıfıdır. Açık havada vakit geçirmek sadece bir eğlence değil, duyusal bir gereksinimdir.

- Duyusal Keşif**:** Toprağın kokusu, suyun sesi, yaprakların dokusu, ekranların asla sunamayacağı bütünsel bir öğrenme ortamı sağlar (Blackham et al., 2021).
- Stres Azaltma: Doğada geçirilen zaman, çocuklardaki kortizol (stres hormonu) seviyelerini düşürür; buna bağlı olarak uyku kalitesini ve odaklanma süresini artırır (Wells & Evans, 2003).
- Merak ve Bilimsel Düşünme: Karıncaları incelemek, bulutları takip etmek veya taşları sınıflandırmak, ilerideki akademik öğrenimin temeli olan 'gözlem ve merak' yeteneğini geliştirir (Gorrie, 2021).

4. Kaliteli Zaman, Rutinler ve Sınırlar

Ebeveynlerin çocuklarıyla geçirdiği zamanın süresinden ziyade derinliği ve içeriği önemlidir. 'Kaliteli zaman', göz teması kurulan, telefonların bir kenara bırakıldığı ve odağın tamamen çocuğa verildiği anlardır.

Günlük Rutinlerde Bağ Kurma

Büyük etkinliklere gerek duymadan, günlük rutinin içindeki küçük anlar devasa bağlar kurabilir. Mutfakta birlikte basit bir yemek yapmak sorumluluk bilincini; her akşam uygulanan uyku öncesi kitap okuma ritüeli ise güven duygusunu pekiştirir. Ebeveynlere önerilen en etkili yöntem, günde en az 15 dakika

sürecek 'Sadece Oyun' kuralıdır. Bu 15 dakika boyunca ebeveyn oyunu yönetmez, eleştirmez; tamamen çocuğun koyduğu kurallara dahil olarak ona 'senin fikirlerin benim için değerli' mesajını verir.

Dijital Dünyada 3T Kuralı ve Sınırlar

Erken dönemde ekran maruziyeti, pasif bir eylem olması sebebiyle çocuğun gelişimini baltalayabilir. Ekran kullanımı zorunlu olduğunda 3T Kuralı (Takip Et, Tekrar Et, Temas Kur) işletilmelidir. İçeriği takip etmek, öğrenilenleri gerçek hayatta tekrar etmek ve izlerken temas/iletişim kurmak zararları minimize eder (Lenhart et al., 2010). İki kesin sınır ise şöyledir:

- Yemek Zamanı: Ekran kullanımı çocuğun doyma sinyallerini beyne iletmesini engeller. Bu nedenle yemekte ekran kesinlikle olmamalıdır.
- Uyku Öncesi: Ekrandan yansıyan mavi ışık, melatonin üretimini durdurur. Uykudan en az 1 saat önce evdeki tüm ekranlar kapanmalıdır.

5. Vaka Analizi: Olumlu Disiplin ve Kriz Yönetimi

Çocuk yetiştirirken yaşanan kriz anları, aslında birer eğitim fırsatıdır. Örneğin; parkta oyuncağını bir başkasıyla paylaşmak istemediği için ağlama krizi geçiren bir çocuk senaryosu, ebeveynin tutumunu test eder.

Bu gibi durumlarda oyuncağı zorla elinden almak (katı otorite) korku yaratır. Durumu görmezden gelmek veya hemen ortamdan uzaklaşmak (aşırı serbestlik) ise kaçınma davranışı oluşturur. Olumlu disiplinin temeli: Önce duyguyu kabul etmek, sonra alternatifi ve sınırı sunmaktır. 'Şu an oyuncağını paylaşmak istemediğin için kızgınsın, bunu anlıyorum (duygu kabulü). Ancak arkadaşına vuramayız. İstersen önce sen 5 dakika daha oyna, sonra sırayı ona verelim (sınır ve seçenek)' yaklaşımı, çocuğun hem anlaşıldığını hissetmesini hem de kuralları öğrenmesini sağlar.

"Çocuklarımıza sadece ne öğreneceklerini değil, nasıl keşfedeceklerini öğretmek; onlara verilebilecek en büyük mirastır."

6. Sonuç

Gelecek, tesadüflerle değil; bugün okul öncesi çağındaki çocuklarımıza ektiğimiz tohumlarla şekillenecektir. Ebeveynin şefkati, net sınırları ve okulla kurulan güçlü iş birliği sayesinde, kendini güvende hisseden, potansiyelini gerçekleştiren mutlu bireyler yetiştirmek mümkündür. Çocuğun elinden tutmak, aslında onun geleceğini inşa etmektir ve bu yolculuktaki en büyük güç kaynağı anne ve babanın ortak ve bilinçli sevgisidir.

KAYNAKÇA

-Bilton, H. (2010). *Outdoor Learning in the Early Years: Management and Innovation* (3rd ed.). Routledge.

-Blackham, L., Cocks, A., & Bunce, L. T. (2021). 'Our Forest School isn't just the trees.' Forest Schools: micro-communities for social and emotional development. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 1–12. https://doi.org/10.1080/14729679.2021.1984964

-Gorrie, A. (2021). A Curiosity About Links Between Adventure Playgrounds, Loose Parts, Playwork Approach, a State of "Flow" and Children's Wellbeing. *International Journal of Playwork Practice*, *2*(1), 1–19. https://doi.org/10.25035/ijpp.02.01.01

-Güçhan Özgül, S., & Avci, K. (2025). Erken Çocukluk Eğitiminde Dış Mekan Etkinliklerine Yönelik Ebeveyn Tutumları için bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, *9*(1), 53–73. https://doi.org/10.24130/eccdjecs.1967202591638

-Lenhart, A., Purcell, K., Smith, A., & Zickuhr, K. (2010). *Social Media & Mobile Internet Use among Teens and Young Adults*. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED525056.pdf

-Majumdar, A. (2020). Role of Play in Child Development. *International Journal of Technical Research and Science*, *5*(4), 9–16. https://doi.org/10.30780/IJTRS.V05.I04.002

-Wells, N. M., & Evans, G. W. (2003). Nearby nature: A buffer of life stress among rural children. *Environment and Behavior*, *35*(3), 311–330. https://doi.org/10.1177/0013916503035003001

DİJİTAL ÇAĞDA YAPAY ZEKÂ VE AİLEYE ETKİLERİ

Mustafa Can ŞİMŞEK*

GİRİŞ

Yapay zekâ araçları Ada Lovelace ve Charles Babbage'nin bilgisayarın atası olan ilk analitik motoru geliştirmesiyle ortaya çıkmıştır. Manuel kullanımı olan bu araçlar matematik işlemlerinde insanlara yardımcı olması için ortaya çıkmıştır. Özellikle Alan Turing adındaki İngiliz bilim insanı "Makineler konuşabilir mi?" sorusu adına bir dizi denemeler yapmış, Turing Test I-II-III içerisinde sonuçlarını yayınlamıştır. Türk bilim insanı Cahit Arf'ın da bu tip konular üzerine çalışma yaptığı bilinmektedir. Nitekim John McCarthy adlı bilim insanı yapay zekâ konusunda etkileyici çalışmalar yaparak 20. Yüzyıl içerisinde Stanford Üniversitesi bünyesinde Yapay zekâ laboratuvarını kurmuştur.[1]

Yapay zekâ araçları ve insanların doğrudan teması ise maddi kaynaklı sorunlardan dolayı gecikmiştir. Bunun sebebi ise: ilk nesil bilgisayarların yüksek maliyetleri, kullanımı için uzman gerektirmeleri ve dahi cihazların boyutlarının büyük olmasıdır.[2]

IBM gibi teknoloji şirketlerinin destekleri ve yatırımları vasıtasıyla dönemin süper bilgisayarlarının temeli atılmış, yapay zekânın gelişimi 20. Yüzyılın son çeyreğinde hız kazanmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde Rus satranç şampiyonu Garry Kasparov yapay zekâ araçları tarafından yenilgiye uğratılmış, sosyal alanda televizyon programları içerisinde insanlar ile yapay zekâ araçları rakip olmuştur.[3]

Günümüz sosyal alanlarında bilgisayar, cep telefonu gibi uygulamalar oldukça yaygın şekilde kullanılmakta, aile kurumu içerisinde teknolojik aletler kendisine oldukça fazla yer bulabilmektedir. Nitekim 2000'li yıllarda başlayan teknoloji ve insan etkileşimi, bilgisayarların veya akıllı ürünlerin hayatımızın vazgeçilmezlerinden olmasına olanak sağlamıştır.

---

* Tarih Eğitimi Bilim Dalı Uzmanı, ORCID No.: 0009-0007-5515-3839. mustafacansimsek9@gmail.com

1 ŞİMŞEK, Mustafa Can. *Tarih Eğitiminde Yapay Zekâ Kullanımı*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Konya. 2025. s.1-5.

2 Keser, Hafize. "Bilgisayarın Evrimi". *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 24/2 2019. s. 415-422. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000679.

3 ŞİMŞEK. Agt. s.4-7.

Yapay zekâ araçları ile aile etkileşimlerinin tavan yaptığı dönem ise Pandemi olarak bilinen, küresel hastalık Covid-19'un ortaya çıkması ve insanların ev içerisinde kalması ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sosyal bir canlı olan insan, çevre ve dışarıdan uzakta, hastalığa yakalanmamak adına devletler ve protokoller öncülüğünde evde yaşamını idame ettirmekteydi. İnsanların işlerini, görüşmelerini ve sosyalleşmelerini sağlayan yegâne ürün ise yine teknoloji olarak görülebilmekteydi.[4] Nitekim tüm bu bilgiler ve yaşantı sonucunda insanoğlu sosyal anlamda yapay zekâ araçları ile oldukça etkin bir temas sağlamıştır.

YAPAY ZEKÂ ARAÇLARININ AİLE KURUMUNA OLUMLU ETKİLERİ

Yapay zekâlar rasyonel araçlardır, duygu ve düşüncelerde insani hatalardan arındırılmış olarak daha gelişmiş ve doğru tahminler yapmaktadır. Bu durum bizlere insani varlık olduğumuzdan herhangi bir hata durumunun ortadan kaldırılmasına olanak sağlamıştır.

Herhangi bir ülke vatandaşları için aile ile bir etkinlik planlamak veya bir gezi düzenlemek ciddi anlamda problem seviyesine kadar gelebilmektedir. Yapay zekâ uygulamaları vasıtasıyla aile için en uygun yöntemler belirlenerek, farklı varyasyon veya planlar oluşturularak rahat gezi yapılması veyahut etkinlik oluşturulması planlanabilir. Böylelikle ailelerin tasarruf etmesine imkân sağlanıldığı gibi, insanların dinlenmek veya tatil yapmak amacıyla hazırladıkları planları yapay zekâ araçları daha rasyonel ve hata oranı en düşük şekilde düzenleyebilir. Ailelerin yaptıkları yurtdışı seyahatlerinde oluşabilecek dil sorunlarını ise aktif transkript yeteneği ile kısa bir süre içerisinde çözerek rotaların güvenli şekilde görülmesine olanak sağlayabilmektedir.[5]

Yapay Zekâ araçlarının tarihi incelendiğinde ve araştırmanın giriş kısmında bahsi geçen kısımda askeri alanda kullanımın olduğu gösterilmektedir. Bilgilerden yola çıkıldığında ülkelerin savunma protokolleri ve savunma sanayi gelişimleri doğrudan bir devleti yani her bir bireyi etkilemektedir. Savunma sana-

---

4 KINIK, Kadri. "Yapay Zeka ile Ailenin Dönüşümü: Maneviyat, Anlam Arayışı ve Dijital Rehberlik". In: Yelboğa, N. (ed.), *Yapay Zekâ Çağında Sosyal Hizmet: Uygulama ve Gelecek*. Özgür Yayınları. 2026. s.146.

5 Baldıran, Şerif - Eryılmaz, Burak. "Yapay Zeka Araçlarının Seyahat Planlamada Kullanımı: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 71. 2025. s.380. https://doi.org/10.30794/pausbed.1631905.

yisi yeterince gelişmiş, koruma gereksinimlerini yapabilen ve vatandaşların huzurunu sağlamaya yarayan bu tip faaliyetlerde yapay zekâ araçlarının kullanılması son derece olumlu bir görüntü olarak karşımıza çıkabilmektedir.[6]

Sektörler arası hareketler incelendiğinde savunma sanayi sonrasında yapay zekânın kullanım alanları içerisinde sağlık sistemleri gelmektedir. Bireylerin aktif olarak yaşamlarını sürdürmesi doğrudan düzgün ve gelişmiş bir sağlık sistemine bağlıdır. Nitekim bir tarihçi gözüyle incelemeler yapıldığı takdirde artan yaşam süreleri ve standartları da bunu gösterebilmektedir. Yapay zekâ araçları sağlık sektörü içerisinde tespit etme alanında kullanılmaktadır. Bu durum bireyin hastalık tespitini kolaylaştırmaktadır. Ekstra olarak elde edilen verilerin yorumlanabilmesi ve analiz yetenekleri vasıtasıyla bu tip araçlar sağlık sisteminde teşhis de yapabilmektedir.[7]

Günümüzde teknolojik aletlerin aile kurumuna doğrudan etki ettiği alanlardan bir tanesi de ev eşyalarıdır. Ev içerisinde kullanılan aletler kurumun oluşumu ile birlikte kullanılmaya başlamakta ve ikili iletişimde insanlara fayda sağlamaktadır. Ebeveynler ev işlerinde yapay zekâ destekli akıllı ürünler kullandıkça eş veya çocuk ile konuşma fırsatını daha da arttırabilmektedir. Bu süreç eğitimin başladığı ana kurum olan aile de daha fazla vakit ve daha fazla bilgi aktarımına sebep olarak son derece olumlu bir yol sunmaktadır. Yine teknolojik aletlerin kullanımı vasıtasıyla aile kurumu içerisinde insanların birbirine hediye ettiği veyahut belirli aşamada kullandıkları saatler insanların kalp atışı ve hareketlerini kayıt altına almaktadır. Bu durum sağlık sorunu yaşanması durumunda saatten takip edilerek daha erken müdahale etme imkânı sağlamaktadır. Uzaktan kontrol edilebilen uygulamalar ile evlerde ısınma, pişirme gibi doğal işlemlerde aile kurumuna faydaları olduğu da görülmektedir. Bu gibi olumlu etkileri vasıtasıyla özellikle çalışan ailelerin birbirine ayırdıkları zamanda artışın yaşanabileceği de düşünülmektedir.[8] Aile içerisinde bazı olumsuzlukların temeli olan bu durumun önüne geçebilecek düzeyde aile içi etkileşim seviyesinin artabileceği de varsayılabilir.

---

6 Çifçi, Orhan. "Yapay Zekâ Ve Silahlanma Yarışı: ABD Ve Çin Arasındaki Güç Dengesinin Değişen Dinamikleri". Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi 12/2. 2024. s.180-181. https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1436516.

7 Manavgat, Gökçe. "Yapay Zekâ Destekli Sağlık Hizmetleri Sunumu: Fırsatlar, Zorluklar ve Stratejik Yönelimler". *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi* 23/1 (01 Şubat 2026). s.3-5. https://izlik.org/JA98WT28SH.

8 Güngör, Ali - Şanal Güngör, Beyza. "Yapay Zekânın Aile, Çift ve İlişki Dinamiklerine Etkisi: Ruh Sağlığı Odaklı Bütünleştirici Bir Derleme". *İçtimaiyat* 10/2 (01 Haziran 2026). s.782-783.

Yapay zekâ araçları veya uygulamaları insanlar için yardımcı asistan rolünde sıkça tercih edilen varyasyonlar arasında görülmektedir. Hatırlatma yetenekleri vasıtasıyla aile kurumunda fayda sağlayabilmektedirler. Böylelikle insanın yegâne unsurlarından bir tanesi olan unutma işlemini yapay zekâ araçlarının faydası vasıtasıyla geride bırakma imkanına sahip olmaktayız.

Aile kurumu için önemli diğer bir fonksiyon ise geçim ve maddi konulardır. Yapay zekâ araçları içerisinde bulundurdukları finans yetenekleri ve matematik algoritmaları sonucunda doğrudan birikim veya finans alanında bir danışman işlevi görmektedir. Böylelikle insanlar için gelecek konusunda doğru hamleler yapabilme imkânı sağlamaktadır.

Aile kurumu başlangıcından itibaren ikili ilişki tabanlı başlayan tartışmalar geri dönülmez sonuçlar doğurabilmekte ve kurumun dağılmasına sebep olabilmektedir. Günümüzde kullanılan yapay zekâ araçları doğal dil işleme ve duygu analizi gibi yetenekleri vasıtasıyla aile içerisinde başlayan tartışmalarda sonuç ve çözüm üretebilme imkanına sahiptir.

Aile Okulu projesi 2022 yılında başlatılmıştır. Proje güçlü ve bilinçli nesil amacı taşımaktadır.[9] Projenin amacı doğrultusunda okullar içerisinde yapay zekâ araçlarının kullanılmaya başlaması olumlu sonuçları beraberinde getirmesi olası sonuçlardan bir tanesidir. Sosyal zekâsı yüksek olan öğrenciler yapay zekâ araçları tarafından oluşturulmuş görsel veya simülasyonlar ile birlikte daha gelişmiş ve güncel, görsele dayalı bir eğitim ile gelişim göstermesi yine olası sonuçlardan bir tanesi olarak ele alınabilir. Öğrencilerin okuldan evlerine veya çalışma alanlarına döndüklerinde ise MEB tarafından geliştirilen MEBİ gibi yapay zekâ destekli platformları kullanması olanağı açılmıştır.[10] Öğrenciler vakit ve zamandan tasarruf ederek, ücret ödemeksizin gelişimlerini devam ettirebilmektedir. Bu durum doğrudan aileye de etki sağlamaktadır. Öğrencinin kişisel gelişimi aile ve öğretmenler tarafından denetlendiğinde doğru müdahaleler yapma imkanına sahip olmaktadır. Öğrenci geride kaldığı veya anlamadığı konularda yine yapay zekâlardan faydalanarak bireysel anlamda gelişim sağlayarak eksik olduğu konuları kapatabilmekte ve ileri atılım sağlayabilmektedir.

Çağımızda hemen hemen birçok ev veya iş yerinde, ailelerinin vakit geçirdiği kafe gibi alanlarda güvenlik kameraları gibi birçok teknolojik alete ve bu kayıtların depolandığı bulut veya depolama alanlarına rastlamaktayız. Çocukların veya bireylerin sınava girdiği alanlarda kullanılan kameralarda yapay zekâ

---

9 *https://meb.gov.tr/aile-okulu-projesi-calistayi-ankarada-basladi/haber/27911/tr*. Er. Tar.:24. 04.2026.

10 *https://mebi.eba.gov.tr/*. Er. Tar.: 14.04.2026.

destekli güvenlik önlemleri de alınmaktadır.[11] Bu bilgi eşliğinde teknolojik faydalar vasıtasıyla ailelerin güven ve huzur içerisinde yaşaması daha ön plana çıkmıştır. Aile içerisinde yaşı büyük olan kişilerimiz için kullandığımız akıllı aletler sayesinde sağlıklarını an be an görebilme imkânı ve erkenden sorun yaşamadan tespit etme seçeneğimiz de bu araçlar ile ortaya çıkmıştır.

Yapay zekâ araçları getirdikleri yenilikler ile birlikte aile içi kültür aktarımlarına da fayda sağlayabilmektedir. Aile içerisinde başlayan kültür aktarımları ve folklorik özellikleri yapay zekâ araçları ile, çocukların belirli bir yaşa geldikten sonra simülasyon oluşturma, video ve görsel hazırlama yetenekleri vasıtası ile daha rahat ve hafızada kalıcı şekilde aktarılmasını sağlayabilmektedir.[12] Günümüzde gelinen süreç ailenin geleneklerini ve göreneklerini kapsadığı gibi, insanoğlunun doğumundan ölümüne kadar kült olarak öğrendiği iyi veya kötüyü ayırma süreçlerine kadar etki etmektedir.

YAPAY ZEKÂ ARAÇLARININ AİLE KURUMUNA OLUMSUZ ETKİLERİ

Yapay zekâ araçları savunma da yardımcı olabildiği gibi bir düşman devlet ile savaş durumunda ailenin ortadan kaldırılmasına yol da açabilmektedir. Günümüzde aktif olarak devam eden savaşlar ve insansız dronların hava saldırılarında kullanılması bu durumun en spesifik örneğidir.[13] Bu bağlamda güçlü olan ülkeler kendi devletini ve en alt kurum olan aileyi koruyabilirken, nispeten daha az güçlü ve saldırılara karşı koyamayan devletler yapay zekâ destekli araçlara boyun eğmekte, savaş sırasında zararsız bireylerin tehdit altına girmesine sebebiyet verebilmesi gibi etkenleri sonucunda aile kurumunda büyük tahribatlar doğabilmektedir.[14]

Aile ve fertler üzerinde yapay zekâ araçlarının kullanımıyla özgüven düşüklüğü ve aile içi kopuklukların başlandığı araştırmalarda kendine yer bulmuştur. Eve fazladan iş getirmek ve aile içi görüşmelerin azalması ile evde yaşanan iletişim kopukluğu aşırı bireyselleşme ve sosyalleşme sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Herkesin teknolojik aletler ile fazladan vakit geçirmesi de yine bu

---

[11] MEB. "*Ortaokul ve Liseler İçin Yapay Zekâ Uygulamaları Öğretmen El Kitabı*". Ed. Uğur Tecir. Ankara. 2023. s.18-20

[12] Ceylan Dadakoğlu, Sevda, ve Hülya İz Bölükoğlu. "Yapay Zekâ Aracılığıyla Oluşturulan Görsel Tasarımların Kültürel Aktarıma Katkısı". *Anadolu Journal of Educational Sciences International* 15 (2). 2025. s.436-438.

[13] https://www.globalpanorama.org/2025/09/israilin-dahiya-doktrinini-yapay-zeka-destekli-sistemlerle-evrimlestirmesi-emine-celik/. Er. Tar.:27.05.2026.

[14] STM ThinkTech. "*Yapay Zekâ ve Silahlı Kuvvetlere Etkileri*". Yaz. Alper Kendi. https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608902944_trend-analizi-yapay-zeka-ve-silahli-kuvvetlere-etkileri.pdf. 2018. s.4-6

etmenler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sıcak aile ortamlarından soğuk ve donuk aile ortamlarına geçiş bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Tüm aile yapıları olmasa bile çocuk yetiştiren birçok ailemizin kendi tecrübeleri veya sosyal durumları haricinde yapay zekâ destekleri çocukları yetiştirmeye çalışmaktadır. Bu durum yapay zekâları fazla kullanmaktan ortaya çıkmaktadır.[15]

Aile arasında insani ilişkiler ve empati kaybından kaynaklanan bir diğer sorun ise anneye, babaya danışılmadan çocukların direkt olarak yapay zekâ üzerinden hareket etmesidir. Bu şekilde çocuklar sosyal durumlarda ailesine danışmadan hareket ederek kültürlerin aktarımında tek düze hareket etmeye başlamıştır. Geçmişten günümüze kadar gelen Türk aile yapısının en önemli özelliklerinden bir tanesi olan bu durum yapay zekâlar ile değişmiş, her ailede her bireyin farklı bilgilere sahipliği yerine teknoloji vasıtasıyla sorulara alınan cevabın neredeyse aynı olmasından kaynaklı olumsuz durumlar ortaya çıkmıştır. Ahlak sistemimiz bu duruma tamamen yabancı kalmıştır. Zira Türk-İslam kültürü ile yetişen bir birey, kökeni ve üretim yeri farklı olan bir durumda danışma işlemini teknolojiye devretmiştir.

Yapay zekâların konuşma eylemlerinde kullandıkları altyapıların ilk çıkışından beri eğitilerek daha da insani tepkiler vermesi gerçek dostluk bağlarının zayıflamasına, sosyal ortamların kuruluşunun azalmasına ve bireyselliğin artmasına sebep olan bir diğer önemli sorundur.

Aile içi mahremiyet olgusu önemli bir kuramdır. Nitekim tüm bu araçlar insanlar tarafından kodlanmakta ve bazı durumlarda (potansiyel saldırılar) verilerin sızdırılmasına, çalınmasına olanak sağlamaktadır. Bu gibi durumlar aile içerisinde bulunan bireylerin fotoğrafları, sesleri, eşyaların durumları gibi son derece önemli verilerin 3. Şahıs kişilerin eline geçmesine ön ayak oluşturabilir. Bu durum teknolojik aletlerin getirdiği en büyük olumsuz risklerden bir tanesidir. Fotoğraf veya önemli bir verinin çalınması sonucunda zihniyeti kötü kişiler tarafından açık hedef olma imkânı olduğu gibi hiç yapılmamış bir durumda suçlu olma ihtimalleri de mevcuttur.[16] Verilerin kaydedilmesi ve depolanması özellikle sosyal yaşayan insanlar için ciddi sorunlar oluşturabilmektedir. Yapay

---

[15] Kemal, Kadir, ve Mustafa Serkan Abdüsselam. 2026. "Yapay Zeka Döneminde Çocuk Olmak: Fırsatlar ve Riskler". *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi* 6 (1).s.32

[16] Eryılmaz, Hüseyin Ensari. 2023. "Yapay Zekâ Çağında Kişisel Veri Mahremiyeti". *UMAY Sanat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2).s.16-20

zekâ araçları insanların konum servislerine izinle erişebilmektedir. Atılan adımların araçların depolama servislerinde kayıt edilmesi olası durumlarda zorluklar yaşamasına sebep olabilir.

Artan harcama limitleri ve dünya çapında insanların kazanç biçimleri hesap edildiğinde aylık giderler içerisinde artık yapay zekâ araçlarının faturaları da görülmektedir. Yapay zekâ araçlarının son derece hızlı artması, içerisinde barındırdıkları yetenek setleri ve zekâ seviyelerinin farklı olması nedeniyle yapay zekâ araçlarının fiyatlandırılması değişkenlik gösterebilmektedir. Bu durum aile için maddi bir yük oluşturmaktadır.[17]

Yapay zekâ araçları yapılan görüşmeleri hafızasına kaydedebilmektedir. Halüsinasyon görme veyahut internet içerisinden veri tarama faaliyetleri sırasında hata yapma imkânı oldukça olası bir durumdur. İnsanların asistan olarak kullandığı bu araçlar hatalı bilgi, hatalı veri işlemesi durumunda bireyleri yanlışa sürükleyebilmektedir.[18] Bu ihtimal değerlendirildiğinde finans için danışan aile maddi kayba, etkileşim için yapay zekâ kullanan aile iletişim sorunu yaşayabilmektedir.

Yapay zekâ araçları bireyselleşmenin de getirdiği etkilerle birlikte doğru orantılı olarak, çocuktan veya baba-anne faktöründen başlayarak otorite kaybı yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu durumun sebebi olarak ise kontrolsüz ve bilinçsiz kullanım örnek verilebilir. Nitekim dijital ebeveynliğin getirdiği sorunların bir tanesi olan durum, çocuklar üzerinde kontrolün kaybedilmesine sebep olurken, çocukların baba ve anne faktörü olmadan bilinçsiz bir şekilde dijital olarak yetişmesine sebebiyet verebilir. Araçların birden fazla olması ve sürekli kullanılması ayrıca insanlar için sorumluluktan kaçış sebebi olmaktadır. Genç yaşta başlayan ve özellikle aile kurumunda temelleri atılan sorumluluk durumları yapay zekâ araçları vasıtasıyla tahrip edilebilir ve birey sorumluluk almadan tembel bir şekilde gelişim gerçekleştirebilir.[19]

Yapay zekâ teknolojileri günümüzde her alanda kullanılmasından kaynaklı aile içerisinde bireylerin sağlık problemleri yaşamasına ve hazıra alışma gibi durumların ortaya çıkmasına sebep olabilir.[20] Yaşlı bireylerde ise algoritma tabanlı

---

[17] Bkz.: *https://gemini.google/tr/subscriptions/?hl=tr*; *https://claude.com/pricing*; *https://chatgpt.com/tr-TR/pricing/*. Er. Tar.:25.05.2026.

[18] Birer, Gürkan Caner. "Yapay Zekâ Ne Kadar Uyduruyor?". *TUBİTAK Bilim ve Teknik*. 2024.

[19] Google Gemini, "Yapay zekanın aile yapısına olumsuz etkileri nelerdir?" sorusuna yanıt olarak üretilen metin, Google DeepMind, 26.05.2026, google.com.

[20] *https://www.akdenizgazetesi.com/yapay-zeka-caginda-zihinsel-tembellik*. Er. Tar.: 18.05. 2026.

araçların kullanım zorlukları problemler doğurabilmektedir.[21] Bilgiler göz önünde bulundurulduğunda; düzgün uyku uyumama, tembelleşme, donuklaşma, göz problemleri gibi çeşitli sağlık problemleri teknolojinin sürekli kullanılmasına, ekran bağımlılığına ve sonucunda ise sağlık için gerekli hareketlerin yapılmamasına yol açacağı kanısı ortaya çıkmaktadır.

Yapay zekâ araçları duygudan arınmış ve rasyonel olmalarından kaynaklı aile içi ilişkilerde insan varyasyonu belirtilerden uzak araçlar olarak rivayet edilebilir. Nitekim bu gibi durumlar insanları partnerlerinden ve çocuklarından uzaklaştırmaya, kusursuz eş veya kusursuz aile gibi kavramları aramaya itebilir. Eşlerin belirli bir döngü ile birbirinden uzaklaşması sonucunda doğrudan aile kurumunun dağılmasına veya tahrip edilerek zaman ve duygu kaybı yaşanmasına sebep olabilir. Nitekim ikili ilişkilerde oluşan tartışmalarda yapay zekâ araçlarının kullanılması aynı zamanda her kullanıcının haklı olmasına sebep olmaktadır. Bu süreç aynı zamanda bireylerin problem çözme, olası tartışmaları önleme gibi becerilerini de olumsuz etkilemektedir.[22]

İnsani yeteneklerden bir tanesi olan sezgi veya his becerisi yapay zekâ araçları, çılgınlığı döneminde hızla önemini kaybetmektedir. İnsanlar histen tamamen uzak, araçlara ve algoritmalarına güven duyarak hareket etmektedir. Bu durum araçların rasyonel kimlikleri, Nlp adı ile bilinen doğal dil işleme becerileri ve matematiksel olarak tahmin yeteneği insana göre daha doğru olan araçlar karşısında kayıp yaşamaktadır. İnsanı oluşturan basit temellerden biri olan hisler ve anlık kararlar hayatı şekillendirebilen yetenek setleridir. İnsanların hislerinden uzaklaşması ve karar almakta sürekli algoritmalar ile hareket etmesi insanın romantizm yeteneğinin bozulmasına hatta tecrübe edinme gibi durumların tamamen ortadan kalkmasına sebebiyet verebilmektedir.[23]

Aile içi sağlık takiplerinde yarar sağlayan yapay zekâ araçları, yaşlı veya bakıma muhtaç insanlarda sıcaklığın ortadan kalkmasına ve robotikleşmeye sebep

---

[21] Tezel, Elçin. "Yaşlıların Akıllı Ev Teknolojileriyle İlgili Tutumları: Destek Teknolojileriyle İlgili Bulgular Ve Öneriler". *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi* 3 (3). 2015. s.288-290.

[22] DeepSeek, "Yapay zekâ araçlarının ikili iletişimler ve problem çözme becerileri üzerindeki olumsuz etkileri nelerdir?" sorusuna yanıt olarak üretilen metin, DeepSeek-R1, 12.04.2026, deepseek.com.

[23] Claude, "Yapay zekâ araçlarının insan özelliklerinden his ve sezgi yeteneklerine olumsuz etkileri nelerdir, bu etkiler aile kurumunda olumsuz sonuçlar doğurabilir mi?" sorusuna yanıt olarak üretilen metin, Claude 3.5 Sonnet, Anthropic, 27.07.2026, claude.ai.

olmaktadır. İnsanın ailesini görmeden araçlar vasıtasıyla tedavisine sebep olması gelenek ve görenek gibi kült olmuş folklorik bütünlere de ters düşmektedir.[24]

Yapay zekâ araçları günümüzde hızla gelişen sektörler arasında kendisine yer bulmaktadır. Günümüzde aile içi görev dağılımlarında insanların belirli bir paydaş işe sahip olması gerekmektedir. Ailenin geçiminin sağlanması gibi durumlar yapay zekâ etkisiyle tehdit altına girebilmektedir. Nitekim Avrupa Birliği tarafından 2024 yılında yayınlanan yasa içerisinde belirli maddelerde bu tip araçların belirli iş ve meslek gruplarını ortadan kaldırabileceği görülmüş ve önlem alınmıştır.[25]

Yapay zekâ araçları ile günümüzde bireyler sosyal konuşmalar gerçekleştirmektedir. Uygulamaların sahip oldukları yetenek setlerine göre bireylerin fotoğrafları üzerinde oynama veya değiştirme yapılmaktadır. Bu durum ilerleyen zamanlarda belirli burslardan ret cevabı alınmasına, kamu veya devlet gibi alanlarda iş bulma konusunda geçmişe dönük araştırmalarda sorun yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu durum bir dizi itibar suikastları ve bilinç dışı hareketleri de barındırmaktadır.[26]

SONUÇ

Bireylerin hareketleri, sesleri ve görsellerinin yapay zekâ verileri içerisinde kullanılmamasına özen gösterilmelidir. İzinler dikkatle değerlendirilmelidir. Karar aşamasında oluşabilecek sorunlardan araçların mesul olmadığı bilinmelidir.

Yapay zekâ araçları yazılım dili ile insanlar tarafından geliştirilen uygulamalar bütünüdür. Atılacak adımlarda yapay zekâ araçlarından destek alınacağı durumda daha sağlıklı veri analizi veya araştırma için yapay zekâlardan "bu yargıya nasıl ulaştın" gibi ifadeler kullanılarak eriştiği kaynaklar istenebilir.

Yapay zekâ, II. Dünya Savaşı'ndaki şifre kırma çalışmalarından günümüze kadar uzanan süreçte insan hayatının merkezine yerleşmiş algoritma tabanlı bir

---

[24] Google Gemini, "Yapay zekâ araçları yaşlı bakımında kullanıldığında aile sıcaklığını verebilir mi, bu durum yaşlılar ve ailesi arasında olumsuzluklar doğurur mu?" sorusuna yanıt olarak üretilen metin, Google DeepMind, 29.07.2026, google.com.

[25] European Parliament and Council of the European Union, Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain legislative acts, *Official Journal of the European Union*, L serisi, 12 Temmuz 2024, Europa.eu.

[26] Turan, Seda Gökçe. 2025. "Deepfake Teknolojisi, Siber Şiddet Ve Dijital İletişim: Etkileşimli Tehditler Ve Toplumsal Sonuçlar". *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 4 (1). s.51-54.

yazılım ürünüdür. John McCarthy ve Alan Turing gibi öncülerin çalışmalarıyla şekillenen bu teknoloji, başlangıçta yüksek maliyetler ve devasa boyutlar sebebiyle bireysel kullanımdan uzak kalmış olsa da zamanla hızla gelişmiştir. Özellikle Covid-19 pandemisi dönemi, insanların evlerine kapanmasıyla birlikte yapay zekâ destekli araçların modern aile yapısıyla en yoğun temas kurduğu kritik bir kırılma noktası olmuştur. Günümüzde yapay zekâ, "Taştan Kalelerden Yaşayan Hanelere" uzanan tarihsel süreçte aile kurumunu hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle derinden etkileyen dinamik bir güce dönüşmüştür.

Yapay zekanın rasyonel yapısı, aile yaşantısına pratiklik, tasarruf ve güvenlik bağlamında önemli katkılar sunmaktadır. Seyahat planlamalarından dil bariyerlerini aşan aktif transkript çözümlerine, akıllı ev eşyalarından bireysel sağlık durumlarını anlık takip eden giyilebilir saatlere kadar birçok teknoloji aile içi yaşam standartlarını yükseltmektedir. Ev işlerinin yapay zekâ destekli ürünlerle kolaylaşması, ebeveynlerin çocuklarına daha fazla vakit ayırmasına zemin hazırlayabilmektedir. Eğitim alanında ise 2022 yılında başlatılan Aile Okulu projesi ve MEBİ gibi yapay zekâ destekli platformlar, çocukların ücretsiz ve verimli bir şekilde gelişim göstermelerine, ailelerin ise bu süreci daha etkin denetlemelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca, bu teknolojiler folklorik özelliklerin ve kültürün gelecek nesillere kalıcı simülasyonlar veya görseller aracılığıyla aktarılmasına da yardımcı olmaktadır.

Tüm bu faydaların yanı sıra, yapay zekanın kontrolsüz kullanımı aile yapısında ciddi tahribatlara yol açabilmektedir. Teknolojik aletlerle geçirilen sürenin artması, bireyleri aşırı bireyselleşmeye itmekte, özgüven düşüklüğüne yol açmakta ve sıcak aile ortamlarını donuk, kopuk ilişkilere dönüştürmektedir. Çocukların anne ve babalarına danışmak yerine doğrudan yapay zekayı bir rehber olarak görmesi, ebeveyn otoritesinin kaybına ve Türk aile yapısının özgün, kültürel danışma reflekslerinin zayıflamasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, aile içi mahremiyetin ihlali, veri sızıntıları, ses ve fotoğraf hırsızlığı gibi siber tehditler aile bireylerini açık hedef haline getirebilmektedir. Yapay zekanın getirdiği aylık fatura yükleri aile bütçesini zorlarken, sunduğu hatalı bilgiler finansal veya sosyal kayıplara yol açabilmektedir. Ekran bağımlılığı, tembellik ve uyku bozuklukları gibi fiziksel sağlık sorunları da bu olumsuz tablonun bir diğer parçasıdır.

Yapay zekanın duygudan arınmış ve tamamen rasyonel yapısı, insan ilişkilerinde empati, sezgi ve his gibi temel insani değerlerin körelmesine yol açmaktadır. Eşlerin yapay zekâ algoritmalarına güvenerek hareket etmesi, kusursuz eş arayışına girerek gerçek partnerlerinden uzaklaşmasına ve nihayetinde aile birliğinin sarsılmasına neden olabilmektedir. Benzer şekilde, yaşlı veya bakıma

muhtaç bireylerin tedavisinde robotik araçların aşırı kullanımı, aile içi sıcaklığı ortadan kaldırarak geleneksel bağları zayıflatmaktadır. Diğer yandan, yapay zekanın meslek gruplarını ortadan kaldırma potansiyeli ailelerin geçim kaynaklarını tehdit ederken, dijital ortamlarda yapılan manipülasyonlar ve itibar suikastları gençlerin gelecekteki eğitim ve iş imkanlarını baltalayabilmektedir.

Ailelerin bu teknolojiden zarar görmemesi için öncelikle devletler tarafından onaylanmış, test edilmiş ve güvenilirliği kanıtlanmış uygulamaların tercih edilmesi büyük önem arz etmektedir. Verilerin kaydedilmesi ve depolanması süreçlerinde izinler son derece dikkatli yönetilmeli, kişisel mahremiyet sınırları titizlikle korunmalıdır. Yapay zekanın sunduğu verilerin sorgulanması, kararlar alınırken "bu yargıya nasıl ulaştın" sorusuyla kaynakların denetlenmesi, teknolojinin getireceği zihinsel tembelliğin ve manipülasyonların önüne geçecektir. Yapay zekâ, aile bağlarının yerini alan bir otorite değil, yalnızca rasyonel bir yardımcı asistan olarak konumlandırıldığı ölçüde modern aile yapısının geleceğini destekleyebilecektir.

KAYNAKÇA

Baldıran, Şerif- Eryılmaz, Burak. "Yapay Zeka Araçlarının Seyahat Planlamada Kullanımı: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 71. 2025. s.377-395. https://doi.org/10.30794/pausbed.1631905.

Birer, Gürkan Caner. "Yapay Zekâ Ne Kadar Uyduruyor?". *TUBİTAK Bilim ve Teknik*. 2024.

Ceylan Dadakoğlu, Sevda ve Hülya İz Bölükoğlu. "Yapay Zekâ Aracılığıyla Oluşturulan Görsel Tasarımların Kültürel Aktarıma Katkısı". *Anadolu Journal of Educational Sciences International* 15 (2). 2025. s.413-445.

Çifçi, Orhan. "Yapay Zekâ Ve Silahlanma Yarışı: ABD Ve Çin Arasındaki Güç Dengesinin Değişen Dinamikleri". Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi 12/2. 2024. s.175-200. https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1436516.

Eryılmaz, Hüseyin Ensari. 2023. "Yapay Zekâ Çağında Kişisel Veri Mahremiyeti". *UMAY Sanat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2).s.6-25.

European Parliament and Council of the European Union, Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain legislative acts, *Official Journal of the European Union*, L serisi, 12 Temmuz 2024, Europa.eu.

Güngör, Ali- Şanal Güngör, Beyza. "Yapay Zekânın Aile, Çift ve İlişki Dinamiklerine Etkisi: Ruh Sağlığı Odaklı Bütünleştirici Bir Derleme". *İçtimaiyat* 10/2 (01 Haziran 2026). s.778-795.

Kemal, Kadir ve Mustafa Serkan Abdüsselam. 2026. "Yapay Zeka Döneminde Çocuk Olmak: Fırsatlar ve Riskler". *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi* 6 (1).s.26-38

Keser, Hafize. "Bilgisayarın Evrimi". *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 24/2 2019. s. 411-422. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000679.

KINIK, Kadri. "*Yapay Zeka ile Ailenin Dönüşümü: Maneviyat, Anlam Arayışı ve Dijital Rehberlik*". In: Yelboğa, N. (ed.), *Yapay Zekâ Çağında Sosyal Hizmet: Uygulama ve Gelecek*. Özgür Yayınları. 2026.

Manavgat, Gökçe. "Yapay Zekâ Destekli Sağlık Hizmetleri Sunumu: Fırsatlar, Zorluklar ve Stratejik Yönelimler". *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi* 23/1 (01 Şubat 2026). s.1-11. https://izlik.org/JA98WT28SH.

MEB. "*Ortaokul ve Liseler İçin Yapay Zekâ Uygulamaları Öğretmen El Kitabı*". Ed. Uğur Tecir. Ankara. 2023.

STM ThinkTech. "*Yapay Zekâ ve Silahlı Kuvvetlere Etkileri*". Yaz. Alper Kendi. https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608902944_trend-analizi-yapay-zeka-ve-silahli-kuvvetlere-etkileri.pdf. 2018.

ŞİMŞEK, Mustafa Can. *Tarih Eğitiminde Yapay Zekâ Kullanımı*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Konya. 2025.

Tezel, Elçin. "Yaşlıların Akıllı Ev Teknolojileriyle İlgili Tutumları: Destek Teknolojileriyle İlgili Bulgular Ve Öneriler". *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi* 3 (3). 2015. s.285-292.

Turan, Seda Gökçe. 2025. "Deepfake Teknolojisi, Siber Şiddet Ve Dijital İletişim: Etkileşimli Tehditler Ve Toplumsal Sonuçlar". *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 4 (1). s.49-59.

KULLANILAN YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

DeepSeek, DeepSeek-R1, 12.04.2026, deepseek.com.

Google Gemini, Google DeepMind, 26.05.2026, google.com.

Claude, Claude 3.5 Sonnet, Anthropic, 27.07.2026, claude.ai.

WEB KAYNAKLARI

https://meb.gov.tr/aile-okulu-projesi-calistayi-ankarada-basladi/haber/27911/tr. Er. Tar.: 24.04.2026.

https://www.akdenizgazetesi.com/yapay-zeka-caginda-zihinsel-tembellik. Er. Tar.: 18.05. 2026.

https://www.globalpanorama.org/2025/09/israilin-dahiya-doktrinini-yapay-zeka-destekli-sistemlerle-evrimlestirmesi-emine-celik/. Er. Tar.:27.05.2026.

https://mebi.eba.gov.tr/. Er. Tar.: 14.04.2026.

TÜRK SAVUNMA DOKTRİNİNİN DİJİTALLEŞMESİ VE YAPAY ZEKÂ

Mustafa Can ŞİMŞEK*

GİRİŞ

Türk Savunma Sanayisi köklü bir geçmişe uzanan oldukça kuvvetli temel bölümlerden oluşan komplike bir sistemdir. Hava, Kara ve Deniz olmak üzere üç ana konum içerisinde yer alan çeşitli gruplar ile günümüz Savunma alanını şekillendirip, oluşturmaktadır. Türk Savunma Sanayisi özellikle son dönemlerde oldukça farklı atılımlar geliştirmiştir. Peki bu savunma sistemi veya sanayisi kısa bir sürede mi oluştu? Gidişatı belirlemek amacıyla yazı üç noktaya ayrılmıştır. Süreç- Dijitalleşmeye geçiş ve Günümüz başlıkları altında değerlendirme yapılacaktır.

A- Tarihsel Süreç içerisinde Geçmişten Kıbrıs Harbine Kadar Türk Savunma Sanayi.:

Türkler tarih sahnesinde tam bir devlet olarak Asya Hun Devleti zamanında tanınmışlardır. Bilinen ilk Türk Devleti olan Asya Hunlarının en parlak hükümdarı Mete Han'dır. Onlu sistem şeklinde eğitilmiş ve düzenli bir ordunun kurulması ile birlikte bu dönem TSK'nın temelini oluşturmuş, kuruluş yıl dönümü olarak MÖ. 209 tarihi belirlenmiştir[1]. Türk tarihi açısından değerlendirme yapıldığında Kızılelma veya Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi gibi kavramların önemi ilk olarak göze çarpmaktadır. Bahsi geçen iki adet kavram; hedef ve dünyaya hâkim olmayı temsil etmektedir[2]. Bu kavramların alt yapısı olarak ilerleme kaydedebilmek adına askeri sistemlerinin ve savunmalarının güncel olmak zorunda olduğu da varsayımsal olarak değerlendirebilir.

Türk denizciliği, Büyük Selçuklu Devleti Hakanı Sultan Alpaslan'ın kutlu Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'da ortaya çıkmıştır. İlk faaliyetler; akınlarla kılıç hakkı olarak ele geçirilen ve daha sonrasında Türkleştirilmeye başlanan bu topraklarda filizlenmiştir. İşbu süreç içerisinde ele alınabilecek yargılardan bir tanesi de Türkün Oğuz boyları içerisinde Deniz kuvvetlerinin temelinin atıldığı alanın günümüz Türkiye'si olduğudur. Nitekim bu coğrafyada Büyük Selçuklu

---

* Tarih Eğitimi Bilim Dalı Uzmanı, ORCID No: 0009-0007-5515-3839, mustafacansimsek9@gmail.com

1 KK Komutanlığı, "Tarihçe", Kara Kuvvetleri Komutanlığı Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: [13.05.2026l], *https://www.kkk.tsk.tr/kkksablonmaster/header/kurumsal/tarihce.aspx*.

2 GÖKYAY, Orhan Ş. "Kızılelma". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C,25. s.559-560 Ankara. 2025& Turan, Osman. 2022. "Türk CİHan Hâkİmİyetİ MefküresİTarİHİ: Türk Dünya NİzamınınMİllÎ, İslamİ ve İnsani Esasları". *Düşünce Dünyasında Türkiz*. C,5 (25): 7-24. https://izlik.org/JA27LE94FN.

Devleti komutanlarından Çaka Bey'in kurduğu Çaka Beyliği Türk Denizcilik tarihinin başladığı alandır[3]. Türk Denizciliği Preveze Deniz Zaferi sonrasında Osmanlı Sultanı Kanuni döneminde pik noktaya ulaşmıştır. Akdeniz'de haçlılara karşı alınan bu zafer büyük yankılar sağlamış ve Osmanlı Deniz kuvvetleri o dönem savunma veya saldırı fark etmeksizin düşmanları yenebilecek potansiyele varmıştır. Barbaros Hayreddin gibi önemli denizcilerin varlıkları donanma kuvvetlerimizin iyiden iyiye artmasını sağlamıştır.[4] Deniz'de tam anlamıyla Osmanlı Devleti'nin güç olarak görülmesi Kanuni dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim bu dönemde Hint Deniz Seferleri gibi önemli faaliyetler de düzenlenmiştir.[5] Denizcilik alanında gerileme yaşamamız gemi tiplerinin değişmesi, Kadırga tipi gemilerden Kalyonlara geçişin çok geç olması ve dahi deniz gücünde askeri teknoloji standartların geride kalmasıyla ortaya çıkmıştır.[6] İşbu bilgiler ışığında denizde rakiplerin süratle modernize olarak yeni ve güncel araçlar vasıtasıyla savaşa girmesi, deniz aşırı sömürge arayışları ve Osmanlı Devleti'nin gelişimlere geç tepki vermesi gibi sebepler, önemli geride kalma sebepleri olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan Islahat ve yenileşme hareketleri Savunma sanayi alanında da yankı uyandırmıştır. Zira Osmanlı deniz ve kara güçleri, rakip devletlerle yapılan savaşlarda veya imzalanan antlaşmalarda yenik duruma düşmektedir.[7] "… Tüm bu olumsuzluklar, Osmanlı Devleti'ni gelişmek ve savaşlarda daha fazla yenilgi almamak için Batı'nın olumlu yanlarını almaya sevk etmiştir".[8] İşbu bilgiler eşliğinde Islahat ve Tanzimat gibi hareketler, başlayan modernize olma ve batılılaşma çabaları pek çok aşamadan geçmiş, devlet ve askeri güç için önemli adımlar atılmıştır. Gerekçe olarak diğer devletlerin güçlü hale gelmesi, savaşlarda veya antlaşmalarda yenilgi alınması gösterilebilir.

Havza ve hemen akabinde Erzurum Kongreleri ile temeli atılan, I. TBMM heyeti ve sonrasında I. TBMM döneminde süper güç olarak sayılabilecek bir dizi Batılı devlete karşı İstiklal Harbi başlatılmıştır. İstiklal Harbi Türk askeri için

---

3 AKBAŞ, Murat. "Çaka Bey: İlk Büyük Türk Denizcisi". *ETA Journ*al. C,5 (9). 2023. s.18-20.

4 EMECEN, Feridun. *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. s.296-303. Ankara. 2022.

5 Emecen. *A.g.e*. s.304-312/455-459.

6 AYDIN, Yusuf Alperen. *Osmanlı Denizciliği (1700-1770)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. s.6-18. İstanbul. 2007.

7 KOÇAK, Burak. "Cumhuriyetin Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi". *İMGELEM*. C,3 (5). s.214-220.

8 KOÇAK. *Agm*. s.217

önemli savaşlara konu olmuştur. İstiklal Harbi muharebeleri sırasında ve devletin bağımsızlığını kazandığı dönemde Askeri Fabrikalara destekler verilmeye başlamıştır. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922 tarihinde iki önemli söz ile Savunma Sanayi için yapılan adımlardan bahsetmiştir.[9]

1. *" Özellikle, savaş sanayii üretimi yapan fabrikaların çalışmalarını özel takdirlerimle anmayı bir değerbilirliğin gereği olarak kabul ederim. Bu son yıl içinde bu fabrikaların eksiklikleri yavaş yavaş tamamlanmıştır. Bu gün her türlü ihtiyacın imal edilmesi mümkün bulunmaktadır. Yeni kurulan mermi ve fişek fabrikalarında çok miktarda topçu piyade cephanesi ile bombaların hazırlanması ve yapımı sağlanmıştır."*
2. *"Ordu saflarına telsiz telgraflarla diğer modern haberleşme gereçleri ve istihkâm araçları gibi birçok araç ve gereç eklenmiştir. Elbise ve kunduranın ülke içinde yapılması ile ilgili çalışmalarımız sürdürülmektedir. Bu yıl içinde Anadolu'da bazı önemli kuruluşların kurulmasına karar verilmiştir."*

Lozan Konferansı sonrasında devletin tam anlamıyla bağımsızlığı diğer devletlerce tanınmış[10], cumhuriyet rejiminin belirlenmesi ile birlikte inkılaplar yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti içerisinde Lale Devri, Tanzimat dönemlerinde Islahat hareketleri yapılmıştır. Islahatlar var olanı düzenlemeye ve geliştirmeye yöneliktir. Cumhuriyet döneminde ise eski yöntemler kaldırılarak yenileri kurulmuştur. Bu bağlamda inkılaplar, ıslahatlar ve ihtilaller karıştırılmamalıdır.[11]

Devlet girişimleri ile birlikte Uçak, motor, tersane, silah ve mermi gibi dönemin savunma ihtiyaçlarını karşılayacak fabrika kurma girişimleri başlamıştır.[12] Bu durum Truman Doktrini, Marshall Planının devreye sokulmasına kadar devam etmiştir. Kısaca ilk etap gelişimlerin 1920'den 1940'lı yıllara kadar değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim Truman Doktrini ve Marshall Planı II. Dünya Savaşı sonrasında Türk Savunma Sanayi'nin gelişimini duraklatan önemli gelişmelerden olmuştur. Türk bürokratların Rusya ve etkisi, ABD ve etkisi karşısında yaptığı seçim ve Marshall planı ile başlayan yardımlar ürünlerin Türkiye Cumhuriyeti'ne gelmesini ve üretimin yavaşlaması gibi olumsuzlukları

---

9 Millî Savunma Bakanlığı. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. D,1. C,18. Sa.2. "1 Mart 1922 Tarihli Konuşması".

10 *TBMM Kanunlar ve Kararlar Dergisi*, Cilt: 2, No.340-341.

11 HAZIR, Hayati. "İnkılâpçılık ve Atatürk'ün İnkılâp Anlayışı". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (2). s.135-138. 1989.

12 YILMAZTÜRK, Aysun. "Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörü Ve Ekonomi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi". *Enderun*. C,7 (2). 2023. s.145-146.

(Havacılık alanında savunma için gerekli faaliyetlerin durması gibi) ortaya çıkartmıştır.[13]

II. Dünya Savaşı Sonrasında yaşanan gelişmeler ve Sovyet Rusya'nın olumsuz faaliyetleri Avrupa Devletleri tarafından izlenmiştir. Bu durum sonrasında Avrupalı devletler tekrar toplanmış, Kuzey Atlantik Anlaşması'nı (Vaşhington Anlaşması) imzalamışlardır. Yapılan Anlaşma kurucu 12 üye tarafından imzalanmış, 18 Şubat 1952'de Türkiye Cumhuriyeti NATO'ya resmen dahil olmuştur. "*Türkiye üye olduğu andan itibaren Washington Antlaşması'nda ifade edilen ittifak ruhu içerisinde üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmiştir*".[14]

Soğuk Savaşın kapsam alanında Türkiye, Yunanistan ve Küba gibi alanlar ön plana çıkmıştır. Türkiye ve Yunanistan ABD'nin başını çektiği blokta, Küba ise Rusya'nın Komünizm bloğuna dahil olmuştur. Üç devlet sınırı içerisine füzeler yerleştirilmiş, olası savaş için iki süper güç savunma önlemi almıştır. Türkiye ve ABD arasında imzalanan antlaşma sonrasında Türkiye Cumhuriyeti içerisinde Amerikan Üsleri kurulmuştur. [15] ABD ve Rusya arasında artan gerilim Kruşçev ve Kennedy'nin liderliği döneminde gerilemeye başlamıştır. Yapılan anlaşma gereği dünyada üçüncü bir savaş endişesi kalkmış ve üç ülkeye yerleştirilen füzeler toplanmıştır (Füze üslerinin kaldırılması 1962 Küba Buhranı sonrasında olmuştur).[16] Fakat bu durum Türkiye için iki devlet arasında etkileşimin kurulmasına sebebiyet vermiştir. ABD ve Rusya arasında imzalanan anlaşma sonrasında Türkiye-ABD ilişkilerinde gerileme başlamış, *Johnson olayı* ve *Kıbrıs Harbi* sonrasında başlayan ambargolar gibi etmenler Türk-Rus ilişkilerinin artmasına sebep olmuştur.[17]

1974 yılı içerisinde Kıbrıs içerisinde yaşayan Türklerin kurtarılması ve adada barışı sağlamak amacıyla Kıbrıs Harekâtı düzenlenmiştir. Harp yaşanırken Millî Savunma Bakanı Işık'ın Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilgili kullandığı cümle önem arz etmektedir. "*Hükümetiniz, hepinizce malûm olan sebepler dolayısıyla güveninize mazhar oldu. Bütün milletin güvenine mazhar olan Silâhlı Kuvvetlerimize, kendisinin gayretlerinden ve alacağı sonuçtan emin olarak olağanüstü bir görev vermiştir.*

---

[13] KORKMAZ, Erdal. "Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Askeri Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi". *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. C,1. 2023. s.7-26.

[14] T.C İletişim Başkanlığı. "*Türkiye'nin NATO Üyeliği: Fırsatlar ve Sınamalar*". Cumhurbaşkanlığı İletişim Bakanlığı Yayınları. İstanbul. 2023. s.15-17.

[15] GÖNLÜBOL, Mehmet. "*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*". Siyasal Kitabevi. 9. Baskı. s.235-236.

[16] GÖNLÜBOL. *Age*. s.236.

[17] YILMAZ, Muzaffer Ercan. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri". *Journal of Management and Economics Research* C,8. (13). 2010. s.28.

Böyle görevlerin olağanüstü bazı tedbirler gerektirdiği de bir gerçektir. İşte, kendisine olan güvenini kararınızla oybirliği ile tasvip ettiğiniz Silâhlı Kuvvetlerimize, bu görevi en ufak bir badireye duçar kalmaksızın süratle ve tam bir başarıyla yapabilmesine imkân verecek şartların da sağlanabilmesini bu teklifimizle Yüce Meclisin tasvibine arz ediyorum."[18]

Kıbrıs harbi sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri Kıbrıs içerisinde yaşayan Türklerin kurtarılmasına vesile olmuş ve dahi 1983 Yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurulmuştur.[19] Yaşanan Harp ise Türk savunma hamlesinde bir dizi gereklilikleri de ortaya koymuştur. Bir dizi devlet tarafından başlayan ambargolar Yerli ve Milli üretimin temelini de ortaya atmıştır.

B- Türk Savunma Sanayi'nin Dijitalleşmesi ve Yapay Zekâ:

1974 ambargolarını takip eden ve Türk savunma sektöründe kurumsal altyapı ile teknoloji birikiminin sağlandığı geçiş evresinin ardından, 20 Haziran 1998 tarihli Resmî Gazete'de Savunma alanında bir dizi politika ve strateji ele alınmıştır. Yayınlanan kanuna göre 1998 yılı Savunma Sanayi Stratejisi şu şekildedir:

-Türk Savunma Sanayi içerisinde ordunun kullanım alanı içerisinde ihtiyaç duyulan ürünlerin yerli olarak üretilmesi, belirli dönemleri kapsayan orta, uzun süreli planlar ve dahi ticaret hacmi olarak yerellik harici dış pazara yönelik esaslar bulunmaktadır.

-Savunma Sanayisi için güncel ve hassas gelişimlerin yapılması, standartların yükseltilmesi, teknoloji için Ar-Ge faaliyetleri, bu sektörün güvenli ve özel koşullara sahip olması, dinamik ve yerli yabancı fark etmeksizin gelişime açık olması, üretilen teknolojinin gelişmişliğinin uluslararası düzeyde olması, güncel sanayi gelişimlerine uyarlamada sorun teşkil etmemesi ve adapte olması maddeler arasında yer almaktadır.[20]

Kuruluşundan itibaren belirli düzeyde önü kapatılan Savunma Sanayi faaliyetleri 1998 yılında yayınlanan esaslarla gelişimi ve yükselişi hedeflemiş, milli ve yerli teknoloji hedefleri atılmıştır. Bahsi geçen kanun üzerinde görüldüğü üzere savunma alanı ve teknolojileri yenilikçi, yeniliğe hazır şekilde tasarlanıp üretilecektir. Böylelikle geçmişinden günümüze kadar Türk Savunma Sanayi ve

---

[18] *TBMM Gizli Oturum Tutanak Dergisi*, Dönem 15, Cilt 13/1, Toplantı 13, 3. Birleşim, 1. Oturum, 20.07.1974, s.53.

[19] T.C İletişim Başkanlığı. *"Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı"*. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları. İstanbul. 2024. s.167-176.

[20] "*Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esaslarının Yürürlüğe Konulması Hakkında Karar*", Bakanlar Kurulu Karar No: 98/11173, T.C. Resmî Gazete, Sayı: 23378 (20 Haziran 1998), s. 12 (Erişim Yeri: 23378.pdf, Er. Tar.: 17.06.2026).

tarihinde; dijital savunma, savunma sanayi alanında dijitalleşmenin etkili olacağı bulgusu çıkarılabilir.

20. Yüzyıl'dan 21. Yüzyıla geçiş sırasında özellikle ambargolar sonrasında pek çok savunma sanayi fabrikası kurulmuştur. Söz edilen kurumların başında TUSAŞ, TÜMOSAN, HAVELSAN, ASELSAN, BAYKAR gibi firmalar gelmektedir. Bu firmalar oldukça yenilikçi teknolojiler üreterek kendi standartlarını kanıtlamış, Türk Savunmasında MKE gibi firmalar ile iş birliği yaparak savunma alanında Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Savunma Sanayinde Dijitalleşme ve Yapay Zekânın Savunma Sanayi İçerisinde Kullanımı

Başlangıç Dönemi: Simülasyon ve Karar Destek Sistemler 90'lı yılların sonu ve 2000'lerin başında yapay zekâ, daha çok "*kural tabanlı*" sistemler ve eğitim simülasyonlarında karşımıza çıkmaktadır.

Savunma Sanayi Faaliyetleri içerisinde "*YETEN*" adını taşıyan, kullanıcı ihtiyaçlarına göre Milli şekilde tedarik edilmesini sağlayan bir bölümde yer almaktadır. "*Lojistik ve Karar Destek: Ordu envanterinin yönetim ve operasyonel planlamada kullanılan ilk veri işleme algoritmaları, bugünün karmaşık Türk Savunma Sanayi içerisinde kullanılan Yapay zekâ sistemlerinin atası sayılır.*"[21]

• Eğitim Simülatörleri (HAVELSAN): Pilotların ve operatörlerin eğitim için geliştirilen simülatörler, düşman unsurların davranışlarını belirleyen temel algoritmalar yapay zekânın ilk örnekleridir. Havelsan bu alanda "40 yıllık tecrübesi" ve gelişmiş merkezleri ile ön plana çıkmaktadır.[22]

• Lojistik ve Karar Destek: Ordu envanterinin yönetim ve operasyonel planlamada kullanılan ilk veri işleme algoritmalarıdır. Karar-Destek ve Ömür Devri gibi işlevleri bulunmaktadır.[23]

-İHA ve SİHA Kullanımı: Görüntü İşleme ve Otonom teknolojiler 21. Yüzyıl'da Türk Savunma Sanayi ve yapay zekâ teknolojilerinin kullanımında yaşanan artışla birlikte Bayraktar TB2 ve ANKA gibi platformlar sahneye çıkmıştır.

---

[21] 2024-2028 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dökümanı. s.24.

[22] HAVELSAN. *Simülasyon, Otonom ve Platform Yönetim Teknolojileri Kataloğu*. Ankara: HAVELSAN Yayınları, 2024. https://www.havelsan.com/uploads/docs/kataloglar/1722603638_simulasyon-ve-egitim-teknolojileri-katalog.pdf. s.16-19. (Er. Tar.:17.06.2026).

[23] HAVELSAN. A.g.e. s.94-95.

Üretilen bu araçlar ve platformlar yapay zekânın kullanım alanını "görüntü işleme" ve "otonom uçuş" seviyesine taşınmıştır. Bu alan, Türkiye'nin yapay zekâyı en yoğun ve görünür şekilde kullandığı sahaların başında gelmektedir.[24]

• Otonom Operasyonlar: Bayraktar TB3 SİHA, yapay zekâ desteğiyle TCG Anadolu gemisine tam otomatik kalkış ve iniş yaparak dünya havacılık tarihinde bir ilke imza atmıştır.[25] Bu durum basında büyük yankı uyandırdığı söylenebilir.

•Akıllı Mühimmat ve Sürü Zekâsı: Baykar'ın geliştirdiği K2 Kamikaze İHA ve MIZRAK/SİVRİSİNEK gibi akıllı donanım kullanan mühimmatlar, yapay zekâ destekle tam otonomiye ve hedef tespit gibi kabiliyetlere sahiptir. Ayrıca, bu sistemlerin sürü otonomisi testleri de başarıyla gerçekleştirilmektedir. [26]

• Gelişmiş Platformlar: Bayraktar AKINCI ve Bayraktar KIZILELMA gibi platformlarda da özgün yapay zekâ sistemlerin kullanıldığı belirtilmektedir.

• Hedefleme ve Seyir: ROKETSAN, TRG-122 balistik füzesine hedef hassasiyetini artırmak için yapay zekâ tabanlı görüntü işleme algoritmaları entegre edilmektedir.[27]

•Otonom İniş-Kalkış: GPS sinyalinin olmadığı durumlarda bile uçağın kendi kendine kalkış yapabilmesi ve inebilmesi yapay zekâ tabanlı seyrüsefer algoritmalarıyla sağlanmıştır. KERKES adı verilen bu proje 2019 yılında Savunma Sanayi Başkanlığı tarafından duyurusu yapılmış bir projedir.[28]

•Hedef Tespit ve Takip: İHA ve SİHA gibi insansız hava araçları içerisinde kullanılan yapay zekâ araçları vasıtasıyla düşmanlar analiz edilerek tespit edilebilmektedir. Bu durum tespit imkânı sayesinde nesne veya hedefin takip edilmesini de sağlamaktadır.[29] Aktarılan bilgiye göre insansız araçlar ve yapay zekâ

---

[24] GÜNDÜZ, Kamil Aykutalp. "The Evolution of Unmanned Aerial Systems in 2024: Turkey's Export Leadership and Global Military Applications". *Uluslararası İleri Doğa Bilimleri ve Mühendislik Araştırmaları Dergisi.* Sayı 9, 2025. s. 186-188.

[25] *https://baykartech.com/tr/haberler/bayraktar-tb3ten-tcg-anadoluya-basarili-4-sorti/*. Er. Tar. 19.06.2026.

[26] *https://baykartech.com/tr/uav/k2-kamikaze/*. Er. Tar:17.06.2026. & *https://baykartech.com/tr/uav/sivrisinek/*, *.https://baykartech.com/tr/uav/mizrak/*. Er. Tar.:19.07.2026

[27] *https://www.millisavunma.com/roketsan-trg-122-gudumlu-topcu-roketi/*. Er. Tar.19.07. 2026.

[28] STM ThinkTech. "*Navigasyon Savaşları: Küresel Konumlama Sistemi (GNSS) Bağımsız Seyrüsefer Teknolojileri*". s.3-6. https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1633008433_stm-navigasyon-savaslari.pdf?. Er. Tar. 19.07.2026.

[29] STM ThinkTech. "*Yapay Zekâ ve Silahlı Kuvvetlere Etkileri*". Yaz.: Alper Kendi. s.5-6. https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608902944_trend-analizi-yapay-zeka-ve-silahli-kuvvetlere-etkileri.pdf. Er. Tar. 21.07.2026.

araçlarının güncel doğru tahmin yeteneği ele alındığında dönemin önemli kazanımlarından bir tanesi olarak görülebilmektedir.

Günümüzde ise Sürü Zekâsı ve Derin Öğrenme, bugün gelinen noktada yapay zekâ, savunma sistemlerinin "beyni" haline gelmiş durumdadır. Savunma Sanayi ve kuruluşlar tarafından geliştirilen araçlar artık sadece takip yapmamakta, karar verebilmektedir. Bu durum İnsansız araçlar ve özellikle yapay zekâ teknolojilerinin aktif kullanıldığı alanlarda Türk Savunma Sistemlerinin de gelişimini de göstermektedir.

-İnsansız Kara ve Deniz Araçları (İKA & İDA):

• Vurucu İHA'lar: STM'nin KARGU[30] ve ALPAGU[31] gibi sistemleri, derin öğrenme tabanlı görüntü işleme sayesinde hedef tanıma ve takip yapabilmektedir.

• Sualtı Araçları: Yine STM tarafından geliştirilen NETA 300 insansız otonom sualtı aracı, dinamik tehdit ortamına uyum için yapay zekâdan faydalanmaktadır.[32]

• ASELSAN ve SEFİNE (ULAQ, SANCAR): Deniz araçlarında engelden sakınma, rota planlama ve hedef sınıflandırma tamamen yapay zekâ kontrolünde bulunmaktadır.[33]

• HAVELSAN (BARKAN): Kara araçlarında karmaşık arazi şartlarında otonom devriye atabilme yeteneği ön plana çıkmaktadır. [34]

-Karar Destek ve Veri Analitiği: Büyük verinin işlenmesi ve hızlı karar alınması gereken durumlarda yapay zekâ kritik bir rol üstlenmektedir.

• Gerçek Zamanlı Analiz ve Sinyal İstihbaratı: STM tarafından yapılan araştırmada, veri analizleri ve gerçek zamanlı istihbarat analizi, otonom görev planlaması gibi alanlarda yapay zekâ teknolojilerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.[35]

---

30 STM. "Kargu" Tanıtım Broşürü. *https://www.stm.com.tr/uploads/docs/tanitim-materyalleri/1761311118_kargu-tr.pdf*. Er. Tar.: 22.07.2026.

31 *https://www.stm.com.tr/tr/alpagu-sabit-kanatli-vurucu-iha-sistemi*. Er. Tar. 22.07.2026.

32 *https://www.stm.com.tr/tr/stm-neta-300*. Er. Tar.: 22.07.2026.

33 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Tersaneler ve Kıyı Yapıları Genel Müdürlüğü. "*Gemi Sanayi ve Kıyı Yapıları Bülteni*". 2023. s.13-19.

34 *https://www.havelsan.com/tr/urunler/barkan-2-otonom-ika*. Er. Tar.:22.07.2026.

35 STM ThinkTech. "*Sinyal İstihbaratı*". Yaz. Mert Gökduman. s.3-14. *https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608973657_stm-sinyal-istihbarati.pdf*. Er. Tar.: 22.07.2026.

• Üretken Yapay Zekâ: ASELSAN'ın ASEL GPT'si ve HAVELSAN'ın MAIN GPT'si, veri güvenliğini ön planda tutarak asker personelin karar alma süreçlerine destek olmayı hedefleyen önemli projeler olarak 2024 yılında duyurulmuştur.[36]

-Sürü Teknolojileri (Swarm Intellgence).:

• STM (KARGU & ALPAGU): Birden fazla dronun birbiriyle haberleşerek bir hedef imha etmesi veya bir alanı taraması. Bu, biyolojik sistemlerden ilham alan bir "sürü zekâsı" örneği olarak görülmektedir. (Detaylı bilgi için tanıtım broşürleri ve bir önceki sayfada yer alan Kargu-Alpagu kısmının dipnotunda bulunan web sayfaları incelenebilir.)

Siber Güvenlik: Kritik altyapıların ve verinin korunmasında yapay zekâ vazgeçilmez hale gelmektedir. Nitekim günümüzde sistemler ve algoritmalar anti-virüs sistemleri ile denetlenmektedir. Yapay zekâ destekli güvenlik önlemleri bu bağlamda önem arz etmektedir.

•Tehdit Tespit ve Müdahale: Yapay zekâ, siber tehditlerin daha oluşmadan tespit edilmesini ve müdahale süresinin kısaltılmasını sağlamaktadır.

•Ulusal Stratejiler: "Yapay Zekâ Çağında Siber Güvenlik" raporu ve "Yapay Zekâ Kalkanı" stratejisi gibi belgeler, bu alandaki ulusal öncelikler ve savunma hatlarını tanımlıyor.

-**Lojistik ve Bakım**: Operasyonların perde arkasında yapay zekâ, verimliliği artırmak için kullanılmaktadır. İnsan gücü ile yapılan faaliyetler yapay zekâ ile kısa sürede yerine getirilmektedir. Yapay zekâ ayrıca askeri lojistikte rotaların optimize edilmesi, envanter yönetimi ve kestirimci bakım gibi süreçlerin iyileştirilmesinde kullanılmaktadır.

-**Elektronik Harp ve Radar**:

•Dijital Sinyal İşleme: ASELSAN'ın geliştirdiği radar sistemleri (ör; EİRS), gelen milyonlarca sinyal arasından hangisinin düşman uçağı, hangisinin kuş sürüsü veya bulut olduğunu yapay zekâ algoritmalarıyla ayırt etmektedir.[37]

---

[36] *https://www.tgrthaber.com/teknoloji/yerli-yapay-zeka-araci-asel-gpt-nedir-nasil-2932878*. & *https://www.havelsan.com/tr/urunler/main-kurumsal-yapay-zeka-platformu*. Er. Tar.:23.07. 2026.

[37] https://www.millisavunma.com/aselsan-eirs-erken-ihbar-radar-sistemi/. Er. Tar.: 23. 07.2026.

Türkiye'nin 5. nesil savaş uçağı KAAN[38], yapay zekânın, Türk Savunma Sanayi ve Hava Komutanlığı alanında zirve noktasını olarak yorumlanabilmektedir. Yine KAAN gibi yeni nesil savunma ürünleri olan Türk Savaş Jetleri ve uçaklarında yapay zekâ destekli ürünler mevcuttur. KAAN ve diğer üretim ürünlerde kullanılması hedeflenen ve üretilen ürünler:

• Kognitif Kokpit; Sensör füzyonu vasıtasıyla gelen yoğun veri akışını süzerek pilota sadece durumsal farkındalık için en kritik olan bilgileri sunan ve pilotun bilişsel iş yükünü hafifleten yapay zekâ tabanlı karar destek asistanları olarak görülmektedir.[39]

"Sadık Kol Uçucusu teknolojisi, bir İHA'nın belirli görevler için insanlı bir uçağa eşlik etmesi ve onunla birlikte çalışması bakımından insanın döngüde olduğu otonom bir sürüyü ifade eder." Bu bilgi eşliğinde Loyal Wingman İHA'sının ABD tarafından 2018 yılında yapımına başlandığı bilinmektedir.[40] Bayraktar tarafından üretilen Kızılelma İnsansız Savaş Uçağı bu tip teknolojiye sahiptir. Ayrıca Kızılelma Dünya tarihinde bir ilk olarak Hava'dan havaya hedef vurma başarısına 2025 yılında sahip olmuştur.[41]

SONUÇ

Türk savunma sanayisinin tarihsel gelişimi incelendiğinde, karşı karşıya kalınan jeopolitik kısıtlamaların ve dış baskıların, aslında ulusal bir uyanışa ve tam bağımsızlık arayışına zemin hazırladığı görülmektedir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında uygulanan ambargolar, Türkiye'yi dışa bağımlılıktan kurtaracak yerli üretimin fitilini ateşlemiş; ASELSAN, HAVELSAN ve TUSAŞ gibi hayati kurumların temellerinin atılmasına yol açmıştır. Bu zorunlu yerlileşme süreci, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün koşulsuz şartsız bağımsızlık vizyonunun ve milletin azminin muharebe sahasındaki modern bir yansıması olarak değerlendirilebilir. 1998 yılında yürürlüğe giren Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları ise yenilikçi teknolojilere hızlı adaptasyonu ve Ar-Ge faaliyetlerini yasal bir güvenceye kavuşturarak günümüzdeki dijital dönüşümün kurumsal omurgasını oluşturmuştur. 1990'ların sonunda eğitim simülatörleri ve kural tabanlı lojistik karar destek sistemleriyle başlayan bu dijital serüven, günümüzde

---

[38] SARIGÜL. Tuba. "Milli Muharip Uçak Kaan Göklerle Buluştu". *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*. 2025. *https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/wp-content/uploads/sites/154/2025/09/b067bdf8-541d-4fdc-ab16-9b14f0a1041e-1.pdf*. Er. Tar.:24.07.2026.

[39] *https://www.thecognitivecockpit.com/the-pilot-as-a-cognitive-system/*. Er. Tar.:25.07.2026.

[40] KALINBACAK, İmren. "Sürü Otonom İHA Sistemlerinin Muharebe Sahasında Uygulama Taktikleri ve Geliştirilen Yeni Teknolojiler". *Savunma Bilimleri Dergisi*. C,1 (43). 2023. s.195-196.

[41] *https://www.savunmasanayist.com/kizilelmadan-dunyada-ilk-hava-hedefini-vurdu/*. Er. Tar. 22.07.2026.

yapay zekânın savunma sistemlerinin "beyni" haline gelmesiyle tamamen yeni bir boyuta evrilmiştir.

Bugün Türk savunma doktrini; otonomi, sürü zekâsı ve derin öğrenme algoritmalarının entegre edildiği çok katmanlı bir dijital ekosisteme dönüşmüştür. Bayraktar TB2 ve ANKA ile başlayan otonom uçuş ve görüntü işleme kabiliyetleri, Bayraktar TB3'ün TCG Anadolu gemisine tam otomatik iniş-kalkış yapmasıyla dünya havacılık tarihinde çığır açan bir seviyeye ulaşmıştır. GPS sinyalinin olmadığı zorlu harp ortamlarında dahi otonom seyrüsefer sağlayan KERKES projesi, Türk ordusunun operasyonel bağımsızlığını pekiştirmiştir. Sadece havada değil; karada BARKAN, denizde ise ULAQ ve SANCAR gibi otonom platformlar ile NETA 300 sualtı aracı, yapay zekânın dinamik tehdit ortamlarında rotalama ve hedef sınıflandırma yeteneklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca ROKETSAN'ın TRG-122 füzelerindeki görüntü işleme teknolojisi ve K2 Kamikaze İHA gibi akıllı mühimmatların sahip olduğu otonomi, vuruş hassasiyetini en üst düzeye çıkarmıştır. STM'nin KARGU ve ALPAGU gibi platformlarında vücut bulan derin öğrenme tabanlı sürü zekâsı, biyolojik sistemlerden ilham alarak tehditlerin koordineli bir şekilde etkisiz hale getirilmesini olanaklı kılmaktadır.

Gelişen bu kabiliyetler siber güvenlik, istihbarat ve komuta kontrol süreçleriyle de desteklenmektedir. "Yapay Zekâ Kalkanı" stratejisiyle siber tehditler daha oluşmadan engellenirken; üretken yapay zekâ projeleri olan ASEL GPT ve MAIN GPT, askeri personelin karar alma süreçlerinde güvenli birer asistan rolü üstlenmektedir. Radar sinyal işlemede ASELSAN'ın EİRS sistemi, milyonlarca sinyal arasından kuş sürüleri ile düşman unsurlarını ayırt ederek durumsal farkındalığı artırmaktadır. Tüm bu teknolojik olgunluğun zirve noktasını ise 5. nesil milli savaş uçağımız KAAN temsil etmektedir. KAAN'da kullanılan "Kognitif Kokpit" teknolojisi pilotun bilişsel iş yükünü hafifletirken; KIZILELMA'nın "Sadık Kol Uçucusu" (Loyal Wingman) konsepti ve dünyada ilk kez hava-hava hedefi vurma başarısı, geleceğin insansız hava muharebesi doktrinini Türkiye'nin şekillendirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, tarihsel bir perspektifle okullarda ve sahada halka aktarılan bu dijitalleşme hamlesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin yalnızca askeri envanterini modernize etmekle kalmayıp, küresel düzeyde caydırıcı ve oyun kurucu bir savunma doktrini inşa ettiğini açıkça kanıtlamaktadır.

Birden fazla İHA'nın birbiriyle haberleşerek bir alanı taraması veya hedefi imha etmesi, düşmanın hava savunma sistemlerini doygunluğa uğratarak geleneksel savunma hatlarını teorik ve pratik olarak işlevsiz kılmaktadır.

KAAN'ın sahip olduğu ve geliştirilmeye devam eden "Kognitif Kokpit" teknolojisi bu kuramsal dönüşümün en somut örneklerinden bir tanesidir. Pilotun bilişsel yükünü azaltarak onu bir operatörden ziyade stratejik bir yönetici haline getirmiştir. Benzer şekilde, KIZILELMA'nın temsil ettiği konsept, insanlı bir uçağın liderliğinde otonom sistemlerin görev yaptığı ve "insanın döngüde olduğu otonom bir sürü" doktrinini literatüre kazandırmıştır.

Tarihsel süreçte Mete Han'ın kurduğu düzenli onlu sistem askeri hiyerarşide merkezi bir karar alma yapısı getirdiyse, modern otonom sistemler (örneğin BARKAN, ULAQ, SANCAR) karar alma yetkisini sahaya yayarak taktiksel hızı saniyeler seviyesine indirmektedir. Türkiye'nin bu alandaki çalışmaları, savunma doktrinin İnsan Yoğun bir yapıdan teknoloji ve veri yoğun bir yapıya dönüştürmüştür. Bir tarihçi olarak, bu dönüşümün Türk askeri tarihindeki en radikal değişimlerden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

"*Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esaslarının Yürürlüğe Konulması Hakkında Karar*", Bakanlar Kurulu Karar No: 98/11173, T.C. Resmî Gazete, Sayı: 23378 (20 Haziran 1998), (Erişim Yeri: 23378.pdf, Er. Tar.: 17.06.2026).

T.C İletişim Başkanlığı. *"Türkiye'nin NATO Üyeliği: Fırsatlar ve Sınamalar"*. Cumhurbaşkanlığı İletişim Bakanlığı Yayınları. İstanbul. 2023.

AKBAŞ, Murat. "Çaka Bey: İlk Büyük Türk Denizcisi". *ETA Journ*al. C,5 (9). 2023. s.16-30.

AYDIN, Yusuf Alperen. *"Osmanlı Denizciliği (1700-1770)"*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. İstanbul. 2007.

EMECEN, Feridun. *"Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı"*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara. 2022.

GÖKYAY, Orhan Ş. "Kızılelma". Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C,25. s.559-560 Ankara. 2025.

GÖNLÜBOL, Mehmet. *"Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)"*. Siyasal Kitabevi. 9. Baskı

GÜNDÜZ, Kamil Aykutalp. "The Evolution of Unmanned Aerial Systems in 2024: Turkey's Export Leadership and Global Military Applications". *Uluslararası İleri Doğa Bilimleri ve Mühendislik Araştırmaları Dergisi*. Sayı 9, 2025. s. 184-190.

HAVELSAN. *Simülasyon, Otonom ve Platform Yönetim Teknolojileri Kataloğu*. Ankara: HAVELSAN Yayınları, 2024. https://www.havelsan.com/uploads/docs/kataloglar/1722603638_simulasyon-ve-egitim-teknolojileri-katalog.pdf. s.16-19. (Er. Tar.:17.06.2026).

HAZIR, Hayati. "İnkılâpçılık ve Atatürk'ün İnkılâp Anlayışı". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (2). s.133-156. 1989.

KALINBACAK, İmren. "Sürü Otonom İHA Sistemlerinin Muharebe Sahasında Uygulama Taktikleri ve Geliştirilen Yeni Teknolojiler". *Savunma Bilimleri Dergisi*. C,1 (43). 2023. s.191-209.

KOÇAK, Burak. "Cumhuriyetin Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi". *İMGELEM*. C,3 (5). s.207-238.

KORKMAZ, Erdal. "Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Askeri Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi". *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. C,1. 2023. s.1-34.

Millî Savunma Bakanlığı. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. D,1. C,18. Sa.2. "1 Mart 1922 Tarihli Konuşması".

SARIGÜL. Tuba. "Milli Muharip Uçak Kaan Göklerle Buluştu". *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*. 2025. *https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/wp-content/uploads/sites/154/2025/09/b067bdf8-541d-4fdc-ab16-9b14f0a1041e-1.pdf*. Er. Tar.:24.07.2026.

STM ThinkTech. "*Navigasyon Savaşları: Küresel Konumlama Sistemi (GNSS) Bağımsız Seyrüsefer Teknolojileri*". https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1633008433_stm-navigasyon-savaslari.pdf?. Er. Tar. 19.07.2026.

STM ThinkTech. "Sinyal İstihbaratı". Yaz. Mert Gökduman. *https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608973657_stm-sinyal-istihbarati.pdf*. Er. Tar.: 22.07.2026.

STM ThinkTech. "*Yapay Zekâ ve Silahlı Kuvvetlere Etkileri*". Yaz.: Alper Kendi. https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608902944_trend-analizi-yapay-zeka-ve-silahli-kuvvetlere-etkileri.pdf. Er. Tar. 21.07.2026.

STM. "Kargu" Tanıtım Broşürü. *https://www.stm.com.tr/uploads/docs/tanitim-materyalleri/1761311118_kargu-tr.pdf*. Er. Tar.: 22.07.2026.

T.C İletişim Başkanlığı. "*Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı*". Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları. İstanbul. 2024.

T.C. Resmî Gazete. "*Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esaslarının Yürürlüğe Konulması Hakkında Karar*". Bakanlar Kurulu Karar No: 98/11173, Sayı: 23378, 20 Haziran 1998, ss. 11-18. 23378.pdf (Er. Tar: 17.06.2026).

TBMM Kanunlar ve Kararlar Dergisi, Cilt: 2, No.340-341.

Turan, Osman. 2022. "Türk Cİhan Hâkİmİyetİ MefküresİTarİhİ: Türk Dünya Nİzamının MİllÎ, İslamİ ve İnsani Esasları". *Düşünce Dünyasında Türkiz*. C,5 (25). s.7-24.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). *Gizli Oturum Tutanak Dergisi*. Dönem 15, Cilt 13/1, 1974.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Tersaneler ve Kıyı Yapıları Genel Müdürlüğü. "*Gemi Sanayi ve Kıyı Yapıları Bülteni*". 2023.

YILMAZ, Muzaffer Ercan. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri". *Journal of Management and Economics Research* C,8. (13). 2010. s.27-42.

YILMAZTÜRK, Aysun. "Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörü Ve Ekonomi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi". *Enderun*. C,7 (2). 2023. s.139-165.

WEB KAYNAKLARI:

.https://baykartech.com/tr/uav/mizrak/. Er. Tar.:19.07.2026.

https://baykartech.com/tr/haberler/bayraktar-tb3ten-tcg-anadoluya-basarili-4-sorti/. Er. Tar.:19.06.2026.

https://baykartech.com/tr/uav/k2-kamikaze/. Er. Tar. 17.06.2026.

https://baykartech.com/tr/uav/sivrisinek/. Er. Tar.:19.07.2026

https://www.havelsan.com/tr/urunler/barkan-2-otonom-ika. Er. Tar.:22.07.2026.

https://www.havelsan.com/tr/urunler/main-kurumsal-yapay-zeka-platformu.. Er. Tar.:23. 07.2026.

https://www.millisavunma.com/aselsan-eirs-erken-ihbar-radar-sistemi/. Er. Tar.:23.07.2026.

https://www.millisavunma.com/roketsan-trg-122-gudumlu-topcu-roketi/. Er. Tar.:19.07. 2026.

https://www.savunmasanayist.com/kizilelmadan-dunyada-ilk-hava-hedefini-vurdu/. Er. Tar.:22.07.2026.

https://www.stm.com.tr/tr/alpagu-sabit-kanatli-vurucu-iha-sistemi. Er. Tar.:22.07.2026.

https://www.stm.com.tr/tr/stm-neta-300. Er. Tar.: 22.07.2026.

https://www.tgrthaber.com/teknoloji/yerli-yapay-zeka-araci-asel-gpt-nedir-nasil-2932878. Er. Tar.:23.07.2026.

https://www.thecognitivecockpit.com/the-pilot-as-a-cognitive-system/. Er. Tar.:25.07.2026.

KK Komutanlığı, "Tarihçe", Kara Kuvvetleri Komutanlığı Resmi İnternet Sitesi, *https://www.kkk.tsk.tr/kkksablonmaster/header/kurumsal/tarihce.aspx*. Er. Tar.: 13.05.2026

MEVLÂNA MESNEVÎ'SİNDE ANNE, BABA VE ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ*

Nuri ŞİMŞEKLER**

Giriş

Başta Mesnevî'si olmak üzere eserlerinde ve yaşam şeklindeki örnek davranışları ile dini, sosyal, kültürel ve hatta çalışma hayatı, siyasi erk ve halk, insanlar arası ilişkiler gibi birçok konuda fikir beyan eden ve gerçek ya da kurgusal örneklemelerle, hikâyelerle evrensel öğretiler sunan Mevlâna aile içi ilişkiler, anne-baba ve çocukların yetiştirilmesi konusunda da önemli mesajlar verir, kendine has teşbihleriyle de konunun daha iyi anlaşılmasını sağlar. Eserlerinde işlediği hemen hemen tüm konularda Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerden örnekler ve deliller sunan Mevlâna, ayrıca hayvan hikâyeleri başta olmak üzere farklı kişiliklerden kurguladığı hikâyeler ile de mesajlarını her kesimin insanın anlayabilmesine imkân tanır. Yine hayatında iki evlilik yapan Mevlâna, ilk evliliğinden iki oğul, ikinci hanımından da bir oğul bir kız sahibidir, ayrıca evlatlıkları ve öğrencileri ile de "çocuk" yaşta simalarla bir aradadır ve çocuk ve eğitimi konusundaki yansıttığı örnekler, mesajlar tecrübeye dayalıdır.

Mevlâna'nın Evlilikleri, Çocukları, Torunları

Mevlâna hayatında iki evlilik yapmış; ilk eşi Belh'ten Konya'ya beraber geldikleri Semerkantlı Lala Şerafettin'in kızı ve çocukluk arkadaşı Gevher Hatun'un vefatının ardından (1227 sonrası) ilk kayınpederi, kayınvalidesi ve çevresindeki dostların ısrarıyla daha önce eşi vefat etmiş olan Konyalı Kerra (Kira, Gera) Hatunu eş olarak almıştır. Mevlâna döneminde yaygın olmakla birlikte aynı anda birden fazla kadınla evli olmamış, tek eşli yaşamıştır.

---

* Bu yazıda yer alan konular ve Mevlâna hayatından alıntılar GÖNÜL DAĞI KÜLTÜREL MİRAS SANAT VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ yürütücülüğünde ile **Taştan Kalelerden Yaşayan Hanelere** "Değerlerle Yükselen Güçlü Aile ve Bilinçli Gelecek" projesi çerçevesinde 8 Mayıs 2026 tarihinde Beyşehir Anadolu Lisesi ve Seydişehir Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde verilen seminerlerde öğrencilerin anlayacağı ve akıllarında kalacağı şekilde hikâye şeklinde aktarılmaya çalışılmış ve konu ile ilgili öğrenci soruları karşılığında da burada yer verilmeye çalışılan farklı Mevlâna beyitleri, hikâyeleri ve hayatından kesitlerle anlatılmıştır.

** Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, ORCID No: 0000-0001-7502-6801, e-posta: n.simsekler@gmail.com

Mevlâna ilk eşi Gevher Hatundan Bahâeddin Sultan Veled (d. 1226) ve Alâeddin Çelebi (d. 1227); ikinci eşi Kerra Hatundan ise Muzaffereddin Emir Âlim (öl. 1297) ve Melike Hatun (öl. 1304) olmak üzere üç oğlu ve bir kızı dünyaya gelmiştir.

Bu çocuklardan en büyüğü Bahâeddin Sultan Veled babasının ölümünden sonra Mevlevîlik Tarikatını kurarak onun düşünce ve felsefesini yaymış; kardeşi Alâeddin ise esnaflık ve ilimle uğraşmış ve Mevlâna'nın yaşadığı dönemlerde vefat etmiştir (1262).

Mevlâna'nın ikinci hanımından dünyaya gelen Muzaffereddin Emir Âlim ise Selçuklu sarayında görev yapmış ve padişahın hazinedarlığına kadar yükselmiştir. Mevlâna'nın tek kızı Melike Hatun da babasına olan bağlılığından dolayı 'Hüdavendigârzâde' (Efendipula) diye anılmıştır. Günümüzde 24. kuşağa ulaşan Mevlâna'nın soyu ise kendisine huy ve fizikî bakımdan en çok benzeyen Bahâeddin Sultan Veled'in vasıtasıyla olmuştur.

Mevlâna çocuklarıyla daima iyi iletişimler kurmuş ve bilhassa ilk oğlu Sultan Veled'i yanından hiç ayırmayarak ders ve meclislerinde hazır tutmuştur. Sultan Veled daha küçükken babasının kucağında uyumayı çok sever ve kucaktan bırakıldığı zaman ağlamaya başlarmış. Mevlâna, ailesi ve dönemi hakkında bilgi veren Eflâkî Dede Menâkıbü'l-ârifîn (Âriflerin Menkıbeleri) adlı eserinde bu olayı şöyle anlatır:

"Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled Hazretleri henüz meme emen bir çocukken daima babasının kucağında uyurdu. Mevlâna, teheccüd zamanı kalkıp namazını kılacağı vakit, Sultan Veled bağırır ve ağlardı. Mevlâna Hazretleri, susturmak için namazı bırakır, onu kucağına alır ve tekrar uyuturdu." (Eflâkî, 1989, c. II, s. 196)

Yine Mevlâna'nın büyük oğlu Bahâeddin Sultan Veled babasının kendilerini yetiştirme ve sıkıntılı zamanlarında "hikâye" ve "şaka" yolu ile kendilerini eğittiğini söyler ve başından geçen bir olayı şöyle aktarır:

"Bir gün bana büyük bir ruh bezginliği ve sıkıntı galebe etmişti. (O sırada) babam hazretlerinin medresenin kapısından içeri girdiğini gördüm. Beni bezgin ve sıkıntılı görünce;

'Birinden mi incindin, çünkü hiç böyle sararıp solmamıştın?' dedi.

Ben;

'Bilmiyorum, bu ne haldir?' dedim.

Babam kalkıp eve girdi ve bir müddet sonra başına ve yüzüne bir kurt postu geçirip;

'Bu! bu! bu!' yaparak dışarı çıktı. Benim yanıma gelince de çocukları korkuttukları gibi yine 'Bu! bu! bu!' yaptı.

Onun bu hareketinden bana büyük bir gülme geldi; alabildiğine güldüm, baş koyup babamın ayaklarını öptüm.

Babam;

'Bahâeddin eğer lâtif bir sevgili sana sıkı sıkıya bağlansa, seninle şaka şenlik etse ve birdenbire yüzünün şeklini değiştirip gelse ve sana; kurt gibi 'Bu! bu! bu!' deseydi, ondan hiç korkar mıydın?' buyurdu.

Ben de;

'Hayır, korkmazdım' dedim.

Babam yine buyurdu ki;

'Seni sevindiren, seni sevinç ve neşe içinde tutan sevgili, seni üzen ve kendisinden sıkıntı duyduğun aynı sevgilidir. Hep O'dur, hep ondan feyizlenirsin.

Şiir:

Kıvılcım gibi kahır elbisesi de giyse onu tanırım,

çünkü o bu tarzda mest olarak bize defalarca gelmiştir.

İçinde sıkıntı görünce onun çaresine bak;

çünkü dalların hepsi kökten biter.

İçindeki genişliğin, ferahlığın meyve vermesi için ona su ver.

Kalp ferahlığın verdiği meyveyi de dostlara ve ahbaplara sun."

(Eflâkî, 1989, c. I, s. 255 vd.)

Mevlâna, Sultan Veled ve gelini Fatma Hatundan olma torunu Ârif Çelebi'yi de çok sever ve yaşlılığı döneminde dünyaya gelen bu torununa ayrı bir önem verirdi. Yine Eflâkî Dede'nin eserinde yer alan aşağıdaki hikâye, günümüzde de dersler alınması gereken ana fikirleri barındırmaktadır:

"Mesnevihân Sirâceddin Mevlâna'nın, çocuklarla olan iletişimini anlatırken şöyle der: Bir gün Çelebi Hüsâmeddin'le birlikte Mevlâna'yı ziyaret etmek için medreseye gelmiştik. Birdenbire bahçenin kapısı açıldı, bir de baktım ki, Mevlâna'nın torunu

Çelebi Emir Ârif'i küçük bir arabaya oturtmuşlar, lalası da onun arabasını çekiyor. Mevlâna, hemen yerinden kalkarak arabanın ipini mübarek omzuna koyup; 'Ârif'e öküzcülük edebilirim' dedi. Bunun üzerine Çelebi Hüsâmeddin de kalkarak arabanın bir tarafını tuttu, bir iki defa medresenin avlusuna dolaştırdılar. Çelebi Ârif, tatlı tatlı gülüyor ve seviniyordu. Mevlâna, 'Çocukları okşamak, şeriat padişahı ve hakikat ayının feleği olan Peygamberimizden biz Müslümanlara kalmış bir mirastır. Peygamber; 'Çocuğu olan çocuklaşsın' buyurmuştur' dedi ve şu şiiri okudu:

Babanın aklı dünyayı ölçerse de küçük çocuğun

anlaması için 'ti ti' der.

Madem ki, işim-gücüm çocuklardır;

o halde çocukların diliyle konuşmak lâzımdır." (Eflâkî, 1989, c. II, s. 241)

Eserlerinde çocuklar için de anlamlı ve eğitici öğütler veren Mevlâna, hayatına da uyguladığı bu güzel hasletlerle hem çağdaşı hem de sonraki insanlara örnek olmuştur. Yine çocuklarla iletişime her zaman dikkat eden Mevlâna medresesinden evine dönerken karşılaştığı oyun oynayan çocuklarla da genellikle sohbet eder, acelesi olsa da onların gönlü olmadan yanlarından ayrılmazdı. (Eflâkî, 1989, c. I, s. 165)

Annenin Değeri

Bilindiği üzere Peygamber efendimiz kendisine gelip en çok kime hürmet ve şefkat besleneceğini soran bir sahabeye "Annene" diye cevap vermiş; sahabenin "Daha sonra kime" diye iki defa daha tekrarlamasına Peygamber Efendimiz iki defasında da aynı cevabı vermiş; dördüncü seferde ise "Babana" diyerek annenin, dolayısıyla kadının da değerini vurgulamıştır.

Mevlâna da *"Kadın Hak nurudur, sevgili değil; sanki yaratıcıdır yaratılmış değil"* diyerek kadının anneliğini adeta kutsal sayar. Mevlâna, annenin 9 ay boyunca karnında taşıyıp bin bir güçlükle dünyaya getirdiği yavrusunu Allah'ın inayetiyle göğsünde hâsıl olan sütüyle beslemesi gerektiğini vurgular; eğer süt yerine başka bir gıdaya beslerse çocuğun zarar göreceğine değinir.

"Kerîm olan Allah çocukları beslemek, yetiştirmek için sütü verdi, her kadının göğsünü bu süt ırmağına kaynak yaptı.

Çocuğa süt yerine ekmek verirsen zavallı yavruyu o ekmek yüzünden öldü bil!" (Mesnevî, 1995, c. V, beyit: 1634; c. I, beyit: 581)

Bu, modern tıbbın henüz son yıllarda keşfettiği anne sütünün değerinin yedi yüz küsur yıl önce Mevlâna tarafından açıklanışıdır.

Yine Mevlâna'nın; çocuğun anne karnındayken kan ile beslendiğini vurgulaması da onun bilgisinin çeşitliliği ve ileri dereceliğinin delillerindendir.

"İnsan, ana karnındayken kan emer, varlığı kanladır, bedenin kanla vücut bulur. Kandan kesilince gıdası süt olur, sütten kesilince lokma yemeğe başlar." (Mesnevî, 1995, c. III, beyit: 50, 51)

Mevlâna çocuklarına iyi davranmayan anneleri eleştirir ve acıklı bir benzetmeyle annelerin çocuklarının ölümünden sonra perişan olduğunu, onların mezarına giderek topraklarına yüzünü gözünü sürdüğünü belirterek, ölümden sonra toprağa yüz-göz sürmektense çocukları hayattayken onları bu sevgiyle sevmeleri gerektiğini belirtir. (*Mesnevî*, 1995, c. III, 3399 ve devamındaki beyitler)

Mevlâna yine anne hakkının Allah hakkından hemen sonra geldiğini söyler:

"Ana hakkı Allah hakkından hemen sonra gelir.

Çünkü Allah, anayı senin ana karnındaki şekline borçlu etmiştir." (*Mesnevî*, 1995, c. III, beyit: 325)

Çocuk ve Eğitimi: Çocuğun İlk Öğretmeni Annesidir

Mevlâna, anne olarak kadının çocuğunun ilk öğretmeni olduğunu, çocukların eğitiminde ise babanın teşvik edici bir rol üstlenmesi gerektiğini; çocukların da bu teşviki boşa çıkarmayarak gerek okul hayatında ve gerekse öğrendiği san'atta iyi yetişmesi gerektiğini önemle vurgular. Yine çocukların iyi ve başarılı bir fert olmasının da anne babaya olumlu yansıyacağını, böyle olmadığı takdirde ise bir ağacın köküne benzeyen ebeveynin kuruyup dallarının yapraksız kalacağını belirtir. Yine Mevlâna'ya göre "öğretmen" çocukların eğitimi için büyük bir fedakârlıkla çalışmalı, dersini aksatmamalı ve kendini sürekli yenilemeli.

Hz. Mevlâna çocukların henüz bebek olduğu dönemlerde annelerinin sözleriyle kulaklarının dolduğu ve büyüyünce de bu söz ve üslupla konuştuğunu belirterek annelerin çocukları üzerindeki etkisini önemle vurgular. Tabi ki hal böyle olunca annelere büyük bir sorumluluk düşmekte ve ilk eğitimi vermeleri özelliklerinden dolayı sanki hiçbir şey anlamaz gibi görünen çocuklarına çok hassas ve olumlu bir üslupla davranmaları gereği ortaya çıkmaktadır. Mevlâna yine burada çocuklarına kızdıklarında "geber" diye bağıran anneleri eleştirir; ama yine de onları kayırarak *"Annen sana geber, dese bu*

sözüyle sendeki kötü huyun, kötülüklerin gebermesini ister" (Mesnevî, 1995, c. III, beyit: 4017) der ve aslında annenin bir şekilde çocuklarını yetiştirmek için gayret sarf ettiğini söyler:

"Anneler çocuklarının üstüne titrer; onların elini tutar, onları yücelere, yüceliklere çeker götürürler." (Mesnevî, 1995, c. VI, beyit: 3626)

Yine Mevlâna'ya göre çocuklar da anneleri ne yaparlarsa yapsın, kızsalar bağırsalar da gider onun kucağına sığınır:

"Çocuk, anası kendisine kızsa bile yine anasına sarılır! Ondan başka birisinin varlığını bilmez bile; ondan mahmurdur, ondan sarhoş.

Anası ona bir sille indirse yine anasına gelir, ona sokulur, ondan başka kimseden yardım istemez; bütün şerri de odur, bütün hayrı da o." (Mesnevî, 1995, c. IV, beyit: 2923-2926)

Mevlâna anne ve babanın zaman zaman çocuklarına kızdıklarını, suratlarını ekşittiklerini ve bu hareketlerin de aslında çocuğun zarardan korunmasına vesile olacağını belirtir:

"Annenin ve babanın ekşi suratı (gerektiği zaman çocuklarına kızmaları), çocuğu her zarardan korur." (Mesnevî, 1995, c. VI, beyit: 1583)

Mevlâna ayrıca çocukların oyunlar vasıtasıyla da olgunlaştığını; erkek çocuklarının tahta kılıçlarla, kız çocuklarının da oyuncak bebeklerle oynayarak farkında olmadan kendilerini geleceğe hazırladıklarını belirtir. Mevlâna'nın bu fikirleri son yıllarda bilimsellik kazanan 'oyunla eğitim' formasyonunun yüzyıllar öncesinde ortaya konmasıdır. (bkz. Şimşekler, 2003, s. 142)

Çocuk ve Okul

İlk eğitimini annesinden alan çocuğun ikinci eğitmeni okuldaki hocasıdır. Mevlâna'ya göre; çocuk okula giderken eğitiminden sorumlu olan öğretmen kadar babası da sorumluluk sahibidir. Artık büyüyüp evden çıkan çocuk öğretmeni ve babası vasıtasıyla eğitimine devam eder.

Şuna da dikkat çekmek gerekir ki Mevlâna, dünya işleri, ev, aile, çocuk geçimi için kulluk görevlerini ihmal etmemek gerektiğini da savunur ve;

"Çoluğun, çocuğun nafakasını kazanmaya uğraşıyorum; ne başımı kaşımaya vaktim var ne din kaydına düşüp ibadet etmeğe, deme; çünkü bu sözleri ancak münafıklar söyler. Bu sözler aşktan değildir; 'ayalimin rızkını kazanmaktan başka bir şey yapamıyorum, ne çare? Dişimle, tırnağımla çalışıp çabalıyor, helâlinden kazanıyorum' diyorsun, ama bir

vakit gelir 'Ey Allah'ım lütfet, bize himmet göster de biz de velîlerden olalım' diye mazeretler sunar durursun." (Mesnevî, 1995, c. II, beyit: 3067-3071)

Babanın görevi;

Çocuğunun düzenli olarak okula gitmesini temin etmek; eğer gitmek istemiyorsa onu ödüllendirme yöntemiyle para ve çeşitli hediyeler vererek gitmesini sağlamaktır. Çünkü çocuk henüz okulda görüp öğrendiklerinin faydasını, ileride ne işe yaradığını henüz bilmemektedir. Yine Mevlâna'ya göre; çocuk okuldaki bilgilerin ne işe yaradığını bilip, anladıktan sonra hiçbir zorlama olmadan okula gidecektir. Kısaca söylemek gerekirse babanın çocuğunun eğitimindeki görevi; onun eğitimi için gerekli olan maddi-mânevî alt yapıyı tesis etmektir.

"Çocuk, babası lütfedecek, kendisine ödül verecek ümidiyle okula gider; ama gerçekte bilgi ve sanat sahibi olur. Okulu bitirince yücelir, en yüksek mevkiye sahip olur. Hocaya ücret öderken âlemi aydınlatan apaydın bir ay haline gelir." (*Mesnevî*, 1995, c. I, beyit: 2792, 2793)

"Hz. Peygamber, 'Çocuk, babanın sırrıdır' buyurdu. İşte bu yüzden bütün insanlar, sevgilerinden çocuklarına sanat öğretirler de kendileri ölünce mânâları âlemde bâki kalsın isterler. Allah, hikmetiyle istidat sahibi olan her küçük çocuğun doğru yolu bulması için onların taleplerine bir ciddiyet vermiştir." (Mesnevî, IV, 3116-3119)

Öğretmenin görevi ise;

Okula gelen çocuğu okuma-yazma ve çeşitli misaller vermek suretiyle diğer ilimleri öğreterek yetiştirmek; okula gelemeyecek kadar hasta bile olsa çocukları evine çağırarak hasta yatağında eğitime devam etmesidir. Öğretmenin başarısı da öğrencinin istekli olmasıyla doğru orantılıdır. Öğretmen bazen de okula gelmeyen veya dersi iyi anlamayan öğrenciye ceza verebilir. (*Mesnevî*, 1995, c. III, 1522 ve devamındaki beyitler)

Mevlâna, pozitif veya sosyal bilimler ile ilgili öğrencilerin en iyi şekilde yetiştirilmesi, en değerli hocalar eliyle bilim sahibi olmalarının anlamlı olduğunu özellikle belirtmekle birlikte asıl "ilm"in insanın kendisini tanıması, kıyas ve karşılaştırma yapabilmesi, yorumsal beceriyi kazanabilmesi olduğunu söyler, bilim insanlarının bütün bilimleri öğrenmekle birlikte kendilerinden gafil olduklarını, öz eleştiri yapmadıklarının altını özellikle çizer:

"Padişahın biri, oğlunu, yıldız, remil bilgileriyle başka bilgileri öğrenmesi için hünerli bir topluluğa vermişti. Çocuk, pek aptal olmakla beraber bu bilgileri elde etmiş, tam usta

olmuştu. Bir gün padişah, 'yüzüğünü' avucuna aldı, oğlunu sınamak için gel dedi, söyle bakalım, avucumda ne var? Çocuk, avucundaki dedi, yuvarlak, sarı, ortası boş. Padişah, doğru bildin dedi. Peki, söyle bakalım, bu çeşit bir şey ne olabilir? Çocuk 'kalbur' dedi. Padişah dedi ki: Akılları şaşırtacak kadar ince vasıflarını bilgi kuvvetiyle bildin de kalburun avuca sığamayacağını nasıl bilemedin?

Şimdi zamane bilginleri de böyledir işte. Bilgilerde kılı kırk yararlar, kendilerine ait olmayan şeyleri iyiden iyiye bellemişlerdir; onları iyice kavramışlardır. Fakat asıl önemli olan, bütün bunlardan fazla kendilerine yakın bulunan, kendi varlıklarıdır; kendi kendilerini bilmezler. Her şeye helâldir, haramdır diye hüküm verirler, bu caizdir, o caiz değildir, şu helâldir, şu haramdır diye hükmederler de kendileri helâl midir, yoksa haram mı?; caiz midir, değil mi?; temiz midir, pis mi? onu bilmezler…

Şu içi boş oluş, sarı renk, şekil, yuvarlaklık, yüzük için geçicidir. Yüzüğü ateşe attın mı bunların hiçbiri kalmaz; hepsinden arı olan özü, zâtı kalır. İşte her şeyin vasfını söylemek, bilgilere, işlere, sözlere ait övüşlerde bulunmak da böyledir, buna benzer. Bütün bunlardan sonra bâki kalan zâtıyla ilgisi yoktur bunların. Onların övüşleri şuna benzer: Hep bunları söylerler, anlatırlar da sonunda, avuçtaki kalburdur hükmüne varırlar; çünkü asıl olan şeyden haberleri yoktur." (*Fîhi mâfîh*, 1985, 4. Bölüm'den)

Çocuk ve San'at

Mevlâna öğretmensiz bilgi öğrenilmeyeceği gibi ustasız da san'atın bellenmeyeceğine dikkat çeker ve teorik ve pratik eğitimin de gereğini vurgulayarak şöyle der:

"Dünyada en aşağılık sanat bile hiç ustasız elde edilebilir mi?

Her sanatın öncesi bilgidir, ondan sonra icra, amel gelir...

Ey akıl sahibi! Sanat öğrenmeye çalış;

fakat o sanatı ehil olan kerem sahibi temiz bir kişiden öğren." (*Mesnevî*, 1995, c. V, beyit: 1054, 1055)

Çocuğun görevi de kendisine sağlanan bu imkânlar çerçevesinde kendisini yetiştirmek; derste hocasını, dükkânda ustasını iyi dinleyerek ona saygı duymak ve asla onlarla iddialaşmamaktır. Yine Mevlâna san'at öğrenen veya öğrendiğini zanneden gençlere şu önemli tavsiyelerde bulunur:

"Ticarette olgunlaşmamışsan yalnız başına dükkân açma; yoğrulup ustalaşıncaya kadar birinin emri altına gir!

Ustaya müracaat etmeksizin sanat öğrenip, dükkân açan kişi şehirde de alay konusu olur, köyde de!" (*Mesnevî,* 1995, c. II, beyit: 3455; c. III, beyit: 590)

Sonuç

XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda hayatının büyük bölümünü Selçuklu başkenti Konya'da geçiren Mevlâna, sadece bir din âlimi, müftü, medrese hocası, şair olarak yaşam sürmemiş eserlerinde ve sohbetlerinde halkın ve hatta devlet adamlarının sorunlarını çözmeye yönelik fikirler üreten, öneri ve tavsiyelerde bulunan bir kanaat önderi olarak da kabul görmüştür. Eserlerinde naklettiği olaylar, gerçek ve kurgu kişilikler, onların yaşam tarzları ile de sosyolojik ve psikolojik açıdan önemli tespitlerde bulunan Mevlâna aile, ebeveynler, çocuklar, eğitimleri gibi hususlarda da başta Mesnevî'si olmak üzere eserlerinde ve kendi yaşam tarzı ile somut bilgiler vermektedir. Bu yazıda işlenmeye çalışılan konular üzerinde sahanın günümüz bilim insanları tarafından yapılan değerlendirmelerle de modern bilimin Mevlâna fikirlerini desteklemesi onun 800 yıl öncesi düşüncelerinin evrensel ve güncel yönünü ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise Mevlâna'yı sadece bir din adamı, şair gibi görmenin bir eksiklik olacağını, eserlerinde birçok bilim dalını ilgilendiren bilgi ve bulguların bulunduğunu söylemek; bu çerçevede farklı disiplinlerden bilim insanı, araştırmacı ve okuyucuların Mevlâna eserlerini okuduklarında kendi alanları ile ilgili somut bulgu ve yöntemlere ulaşabileceklerini hatırlardan uzak tutmamak gerektiğini söylememiz anlamlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Eflâkî (1989), Şemseddin Ahmed, *Menâkıbü'l-ârifîn,* Çev. Tahsin Yazıcı, *Âriflerin Menkıbeleri*, I-II c., İstanbul.

Fîhi mâfîh (1985), *Mevlâna,* Çev. Meliha Ü. Tarıkâhya, MEB Yay., İstanbul.

Mesnevî (1995), *Mevlâna*, Çev. Veled İzbudak, I-VI c., MEB Yay., İstanbul.

Şimşekler, Nuri (2003), "Hz. Mevlânâ'da Evlilik, Aile ve Çocuk Eğitimi", *Yeni İpek Yolu Konya Kitabı VI*, Konya Ticaret Odası Yay., 528 s., Konya, ss.135-143.

RİTÜELİN KAYBI VE AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ

***Özlem ÜNLÜ**

Sadece Türkiye'de değil, global kültürün özellikle sanayileşmiş Batı ülkelerine baktığımızda, evlenme-boşanma ve doğum oranlarına kabaca baktığımızda bile, tablonun hiç de iç açıcı olmadığını görürüz. Global çaptaki dönüşümler ailedeki dönüşümleri de tetiklemiştir. Global kültürde, özellikle sanayileşmiş toplumlarda son otuz yılda gözlemlenen dönüşümler, bireycilik, eşitlikçilik, iyimser ilericilik (*meliorism*) ve evrenselcilik olarak belirlenen dört başlıkta inceldiğinde, yine global çapta bunların ailede bir karşılığı mevcuttur: (1) Doğurganlıktaki niteliksel değişimler, ki buna ilk çocuğun doğum yaşının gecikmesi anlamında doğurganlığın azalması, evlilik dışı doğurganlık ve çocuksuz kadın sayısındaki artış dahildir. (2) Toplumsal akitlerin niteliksel değişimi, yani ilk evlilik yaşının yükselmesi anlamında evlilik oranının düşmesi, evlilik dışı birlikteliklerin ve boşanmaların yaygınlaşması olarak belirlenebilir. (3) Ev hanesindeki niteliksel değişimler olarak tek kişilik hanelerin artması ve çocuklu-çocuksuz (akrabasız) çiftlerden oluşan hanelerin gözlemlenmesidir (Wijaya ve Besouw, 2023, s. 47).

Bu tabloyu istenen yönde değiştirmek için neler yapılabileceğini konuşmaktan ya da aileyi nostaljik bir iç çekişle anacağımız bir özlem mekânı/nesnesi yapmaktan çok, aileye ve hanemize dair neyi kaybettiğimizi açığa çıkaran felsefi bir kıyaslama zemini ortaya koymak daha önemli olabilir. Bugün aile erozyonu yaşanıyorsa, aile ilişkilerinde kaybedilen bir şey var demektir. İşte bu erozyona uğrayan şeyin ne olduğunu Berlin Üniversitesinden Koreli filozof Byung-Chul Han'ın 2019 tarihli *Ritüellerin Yok Oluşuna Dair* (*Vom Verschwinden der Rituale*) metnine başvuracağım. Chul Han bu kaybın bir topolojide gerçekleştiğini, yani bizde zaman-mekâna dair bir erozyona yol açtığını ileri sürmektedir. Kamusal ve özel yaşamlarımızın sürdüğü topolojilerden biri de ailemiz ve hanemiz olduğu için Chul Han'ın topluluk yaşantısına bakarak yaptığı çözümlemeyi, biz aile topolojisine doğru yapacağımız bir projeksiyonla kendimiz için daha anlamlı kılabiliriz. Aile aidiyetlerimizin çözülmesi, topluluk (komünite) aidiyetlerinin çözülmesinden hızlı gerçekleşiyor olabilir ve hatta aile aidiyetlerimizin çözüldüğü için topluluk (komünite) aidiyetlerinin çözülüyor olabilir. Buradaki nedensellik daha çok sosyolojinin konusu olmakla birlikte tüm bu nedenselliği üreten koşullar felsefi bir incelemenin konusudur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi- Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi. ORCID No: 0000-0001-5260-5499, e-Posta: ozlem.unlu@selcuk.edu.tr

Ailenin radikal bir biçimde dönüşmesine neden olan koşullar bir kaybı ve eksikliği açığa çıkarmıştır. Bu dönüşüm aslında aile üyeleri arasındaki ilişkilerin tutkalı olan ritüellerin birer birer kaybedilmesiyle gerçekleşiyor. Ritüeller, ailenin taşıyıcılığını yaptığı değerler ve düzenleri gelecek kuşaklara aktarır ve onların temsilciliğini yapar (Han, 2022, s. 9). Ritüel, içerikten çok biçiminin önemli olduğu, temsil gücü olan sembollerle kurulur. Bu semboller, tıpkı bilmeyenin/söylemeyenin içeri alınmadığı bir parola gibi, yeniden-tanınmanın göstergeleri olarak işlev görür. Bu, önceden varolan bir yaşantıyı tanımak ve böylelikle tekrar tekrar, oturan dek altını çizmektir. Chul Han'a göre, her yeniden-tanıma, ilk tanımanın olumsallığından gelen bilgiye dayanır ve idealleştirilerek kendi altını çizer. Böylelikle yüzeyselliği geride bırakır, kalıcılığa doğru bir adım atar. Dolayısıyla yeniden-tanıma bu dünyaya atılan bir demir, tözselllik kuruluşlardır (Han, 2022, s. 9).

Chul Han'a göre ritüellerin sembolik gücü, liberalizmin talep ettiği yaşam tarzı serbestiyetindeki biçimsellikten, yani kendisini yaşamın içeriğinin düzenlenmesini bireylere bırakma ve böylelikle bireyleri özgürleştirme olarak gösteren biçimsellikten farklıdır. Chul Han, liberalizmin belirleyicileri olan veri ve enformasyonun sembolleştirme gücüne, tam da bu nedenle ritüel oluşturma gücüne sahip olmadığını ileri sürer (Han, 2022, s. 9). Tersine, liberalizmin talep ettiği yaşam tarzı ritüeli ortadan kaldırır ve yerine rutinleri ikame eder.

Chul Han, Antoine de Saint Exupéry'nin "muhafazanın zaman teknikleri" tanımına referans vererek ritüel için 'muhafaza etmenin sembolik tekniği' tanımını yapar (Han, 2022, s. 10). Herhangi bir yerde olma halini, evde olma haline dönüştürür. Geçici ve olumsal olanı, kalıcı ve tözsel olana dönüştürür. Tıpkı mekân olarak evde ikamet etmek gibi, zamanda köklenmek ritüellerle mümkün olur. Dolayısıyla, şimdilerde çok yaygın olan inanç gibi zaman, bizi yaşlandırıp tüketen değil, bizi tamamlayan bir şey olarak tasavvur edilmelidir. Zamanı artık içinde döşeme yaparak sağlamlaştırdığımız bir konak olarak düşünmüyoruz. Zamanı bir düşman gibi değil de böyle düşünürsek ancak, onu bayramlaşmalarla, yıldönümleriyle, kutlamalarla, doğum günleriyle döşeyebiliriz.

Modernizmin zamanı kavramsallaştırması birbirini izleyen anların belli bir aritmetik nedensellik içerisinde tanımlanabilen aralıklar oluşturmaktır. Noktalardan oluşan bir doğrunun ardışıklığında dağılıp parçalanan ve devrilen zaman, yerleşik hale gelmemize imkân tanıyamaz. Oysa kaybettiğimiz ritüeller yaşamı istikrarlı hale getiriyordu. Peki nasıl? Ritüeller, tıpkı bir mekandaki şeyler gibi, yaşamı dekore eder; yaşamı, oynaklığın bir karşıtı olarak istikrarlı hale getirirler (Han, 2022, s. 11). Aynı aynaya bakmak, aynı masada yemek yemek, aynı yol-

dan yürümek şeylerin bize sağladığı aynılık etrafında örülen bir istikrardır. Ritüeller de şeyler gibi yinelenmeleri dolayısıyla yaşamlarımıza aynılık sağlar; tıpkı bir ailenin aynı masanın etrafında her akşam o saatte hep birlikte yemek yemesi gibi ya da Ramazan sofrasında buluşulması gibi…

Chul Han bugün bazı şeylerin yaşamı, istikrarlı, dayanıklı, köklü hale getirmek yerine tersine, oynak, kırılgan ve köksüz hale getirdiğini öne sürer. Şeyler, yaşamı, konumuz özelinde aile yaşamını, "üretim zorlaması"yla zayıflatıyor ve köksüzleştiriyor (Han, 2022, s. 11). Chul Han'ın özel bir kavramı olan "üretim zorlaması" yaşamda kendini gösteren anlamı, kavramın tersinden tüketimi zorlamasıdır. Üretimin iması, daha çok üretmek ve daha çok tüketmek demektir. Şeyler günümüzdeki gibi sadece kullanıldığında ve tüketildiğinde, onların yaşantımızda bizi yerleşik hale getiren hasletlerini, yani bizi yaşama ve mekâna yerleştiren özelliklerini kaybetmekteyiz. Dolayısıyla (aile) yaşantımız, istikrarını kaybediyor ve dayanıksız hale geliyor ve "üstelik yaşam süresini uzatmalarına rağmen" (Han, 2022, s. 11). Yani aslında, tıpkı üretim zorlaması kavramının tersten çalışması gibi, şeyler de yaşam süremizi uzatmakta ama yaşantımızı kırılgan kılmakta ve köksüzleştirerek yoğunluğunu düşürmektedir.

Peki şeylere ne oldu da böyle oldu ve şimdilerde şey dediğimiz şey nasıl bir şeydir? Chul Han'a göre, şeylerin şahı, şeyler arasında bir şey değildir. Şeylerin şeyi, akıllı telefon dediğimiz mini kompüter, bize o ritüelliktik aynılığı sağlayan etrafında yemek yediğimiz masa gibi bir şey değildir. Dikkatimizi sürekli bir şekilde el koyması, medya içeriklerinin durmaksızın değişmesi, bize bırakın aynılık sağlamayı, en ufak bir şekilde onda yerleşik hale gelmemize izin vermez. Tersine, akıllı telefonda aygıtın içine yerleşmiş bir telaş mevcuttur. Chul Han'a göre, bu onu yukarıda ifade ettiğimiz anlamda şey olmaktan çıkarıp bir "şey-olmayan" yapıyor (Han, 2022, s. 12). Daha da kötüsü, şey-olmayan bu mini kompüter eli, kendisini tutmaya zorlar. Yani üretim zorlamasını en yüksek şekilde deneyimlediğimiz yer işte bu şey- olmayandır. Oysa, şeyin zorlayıcı olmaması, yani üretim ve dolayısıyla tüketim zorlaması yapmaması beklenir. Yani, hiçbir masa durmaksızın bizi yemeğe davet etmez ya da hiçbir kalem durmaksızın bizi kendisini tutmaya çağırmaz. Ancak akıllı telefonlarımız öyle değil. Üstelik akıllı telefonlarda deneyimlediğimiz üretim zorlaması genellikle bizi istenmeyen şekillerde bireyselleştiren, içinde bulunduğumuz topluluğun diğer üyeleriyle birlikte yerine getireceğimiz tüm etkinliklerden soyutlayan ve nihayet yalnızlaştıran tek kişilik deneyimlerdir.

Ritüeller insanlar arasında nezaket ve kibarlık gibi erdemleri olanaklı kılarken, aile yaşamında da birbirimize gösterdiğimiz özenleri olanaklı kılar. Akıllı telefona gömülü bireylerin diğerlerine özen göstermesi beklenemez. Bu ilgi sadece birbirimizle değil, şeylere kurduğumuz ilişkide onlara gösterdiğimiz özeni

de belirler ki şeylerin kullanımı şeylerin eskimesine olanak tanıyacak şekilde gerçekleşir. Üretim zorlaması altında şeyler karşısında, hatta dünya karşısında, kullanıcı değil, üretim zorlamasıyla harcayıcı bir davranış sergiliyoruz. Yanılgımız belki bunun bir bedeli olmadığını düşünmemiz. Hiç de öyle değil. Karşılık olarak onlar da bizi harcıyor (Hari, 2024). Medya/ekran tüketimi, bizim tükenmemiz ve bizim harcanmamızdır. Bu aslında bize hiç de uzak olmayan günlerce gecelerce dizi izleyerek yaptığımız *binge watching* ya da *binge eating* gibi rutin deneyimlerden sonra nasıl hissettiğimize bakarak rahatlıkla anlayabileceğimiz bir şeydir.

Şeyleri harcamak —bu durumda dur durak bilmeksizin ekrana bakmak ve kaydırma yapmak oluyor, yaşamı savuran ve köksüzleştiren bir zorlamadır. Aile aidiyetlerimiz geri dönülmez biçimde çözülmeye götüren ritüelin kaybı dediğimiz şey, şeylerin harcanması ve bunun karşılığında ilişkilerimizin harcanmasıdır; kendi bireysel rutinlerimize gömülmek ve ailemizle ve diğerleriyle olan ritüeli kaybetmek. Dolaysıyla, Chul Han'a göre rutin ve ritüel arasında uzlaşmaz bir karşıtlık mevcuttur.

Buna karşılık ritüelleşmiş pratikler sadece ailemize ya da başka insanlara değil, şeylere de özenli davranmamızı, onlarla belli bir titreşime girmemizi sağlamaktadır; yani şeylerle o aynılıkta varolmaktır. Chul Han, şeylerle ilişkimizi Kudas ayinine işaret ederek anlatır; "Papazlar şeylere güzel davranmayı Kudas ayininin yardımıyla öğrenirler: ayaklı kupanın ve okunmuş ekmeğin yumuşak bir biçimde tutulması, haznenin usul usul silinmesi, kitap sayfalarının çevrilmesi ve şeylere güzel davranmanın neticesi yüreği kanatlandıran bir sevinçtir" (Han, 2022, s.12). Biz de birbirimize özenli olmayı o bayram sabahında öğreniriz ya da bayramda kabir ziyaretlerinde gerçekleştirdiğimiz kabir bakımlarında öğreniriz. Yine birbirimize özen göstermeyi, birbirimizi tanımayı her akşam birlikte yenilen o yemekte ya da o ramazan sofrasında öğreniriz. Halbuki bir akıllı telefon ya da ekrana sahip olan bir aygıt, hiçbiri bir ritüelin parçası olamaz. Chul Han'ın üretim zorlaması dediği şey tam da budur. Şey-olmayanları, bizi üretime/tüketime zorlamasıyla anlarız. Telefonların genellikle öfke anında fırlatılmak suretiyle parçalanması, bilgisayarlarını parçalayan Koreli çocuklar, playstation başında yemek yemeyi unuttuğu için açlıktan ölen çocuklar… Üretim zorlaması kavramı etrafında düşündüğümüzde bunların hiçbirinin tesadüf olmadığını görürüz çünkü sadece şeyleri sadece tüketmekle kalmıyoruz, onlara yüklenmiş duyguları ve heyecanları da tüketiyoruz. Nesnelerin tüketimi sonsuz olamaz, buna maddi koşulları olanak vermez ama duygular ve heyecanlar durmaksızın tüketilebilir. Dolayısıyla şey olmayanlar, yeni, sonsuz bir tüketim alanı açmaktadırlar. Metanın heyecan ve duygu yüklenmesi ve buna bağlı olarak da estetize edilmesi üretim zorlamasının içine girer. Şey-olmayanların görevi

üretim ve tüketimi artırmaktır. Şey-olmayanların verdiği duygu ve heyecanlar şey-olmayanlardan daha uçucu olduğu için üretim ve tüketim zorlaması burada kendini daha iyi gösteriyor.

Ritüelin tam tersine, rutinler, yaşamı bırakın tözsellleştirmeyi, sabun köpüğü kadar uçucu bir hale getirir. Bunun en kesin yollarından biri sosyal medya rutinidir. Ekran bir şey-olmayan olduğu için, onu kullanmamız, orada harcadığımız duygular ve heyecanlardır. Heyecan tüketiminde biz bizatihi şeylere yönelmiyoruz çünkü aslında o şey değil; bir şey-olmayan. Aksine, örneğin sosyal medyada, kendi kendimize yöneliyoruz. Bireyselleşmenin en emin yollarından biri işte bu tür rutinlerdir. Ritüeller, rutinin tersine, insanları buluşturan ve bir birliktelik, bütünlük, topluluk oluşturan bir sembolik pratiklerdir (Han, 2022, s.14).

Rutin ise tersine kendine yönelmenin bir yoludur; kendi üstüne katlanmak ama tam da bu nedenle, heyecan tüketiminin sürüklediği yerde insanın narsistik kendilik-ilişkisini beslemek.

Kaybettiğimiz ritüeller, narsistik içselliğin uzağındadır. Ritüel alanı, ben egosunun sızamayacağı bir yer olarak kendini gösterir. Ritüelle kaybettiğimiz şey, kendimize yönelmemizle, dünyadaki şeylerle olan ilişkimizi kaybetmemizdir aslında. Aile aidiyetinin kaybedilmesi de burada aranmalıdır. Biz dünyayla olan ilişkimizi kaybettiğimiz için aile aidiyetimizi kaybediyoruz. Aile aidiyetlerimizi kaybettiğimiz için şeylerle ilişkimizi kaybetmiyoruz. Ancak ailenin burada zamansal bir önceliği olduğunu söyleyebiliriz çünkü şey-olmayanla tanıştığımız yer genellikle ailedir. Belki daha da önemlisi, çocuk her zaman şey-olmayanla ilişkisini ebeveynleri üzerinden kuruyor ve kuracaktır. Ebeveyn, eğer bunu sorun edecekse, şey-olmayandaki tüketim zorlamasını görmelidir.

Chul Han'ın üretim zorlaması kavramıyla yaptığı açılım, ritüellerin yerine ikame ettiğimiz rutinlerin neden *muhafaza etmeyi* imkânsız hale getirdiğini açıklar. Buna aile yaşamımız da dahildir; yaşam daha olumsal, daha gelip geçici ve daha dayanıksız, daha vazgeçilebilir, daha olmasa da olur hale geldikçe aile yaşantımız da buna göre şekilleniyor. Peki ne yapabiliriz? Kendini bırakıp, en yakın topluluk deneyimimiz olan aileye yönelmek ilk iş olabilir. Yineleme becerilerimizi, ekranda değil, yani ritüel yaratma kapasitemizi, aile içinde açığa çıkarabileceğimiz bağlamlar üzerine düşünebiliriz çünkü yeni uyarıcıların, heyecanların ve deneyimlerin peşinde koşarken en başta yineleme becerimizi kaybediyoruz. Sürekli yenilik arayışı, unutmayalım ki, bir üretim zorlamasıdır. Muhafaza etmek, eski olanın karakteristik özelliğidir. Yeni olan hızla sığlaşmakta ve rutinleşmektedir. Rutin, tüketilen ve yeniye olan ihtiyacı tekrar tekrar alevlendiren bir etkinliktir. Rutin hep daha fazla rutin üretmektedir ve hep daha fazla

rutin talep edecektir. Dolayısıyla, kanımca, bireye en yakın topluluk olan ailemiz için rutinleşmeden koruyan ritüelistik yoğunlaşmalar düşünmekten başka bir yol yok gibi görünüyor. Başka bir yaşam biçiminin mümkün olduğu bir bağlamda, aile yeni şekliyle belirmeye ancak o zaman başlayabilir.

KAYNAKÇA

Han, Byung-Chul. (2022). *Ritüellerin yok oluşuna dair: Günümüzün bir topolojisi*. (Ç. Tanyeri, Çev.) İnka Kitap.

Hari, Johann. (2024), *Çalınan Dikkat*, (B. E. Aksoy, Çev.). Metis Yayınları.

Wijaya, Sukarno., & Besouw, Adi Dewi. (2023), The Concept of the Family: Philosophical Analysis in the Context of Modern Globalized Society, *Journal of Contemporary Philosophical and Anthropological Studies*, 1(1), 43-55.

KONYANIN HAFIZA MEKÂNLARI ÜZERİNE KÜLTÜREL BİR OKUMA

Ramazan KARAKUŞ*

GİRİŞ

Hafıza, konusunu teorik düzlemde inceleyen bilim insanları öncelikle onu tanımlamak için tarihte farklı örneklemlere başvurmuşlardır. Antik Yunan dönemi filozofları tarafından daha betimleyici biçimde anlatımı destekleyici ögelere başvurarak kavramı derinleştirdikleri görülmektedir (Draaısma, 2014, s.47-48). Platon ve Aristotales'in açıklamalarında genellikle imge ve hafıza arasındaki çizgi belirlenmeye çalışılmıştır (Ricoeur, 2012, s.25). Hafızanın kullanım olanaklarının ön plana çıkmasıyla zamanla Hafıza sanatı veya Hafıza sarayı gibi muhtelif yöntemlerle konu ele alınmaya başlanmıştır. Hatipler anlatımlarını geliştirip insanları ikna edebilmek için bu yöntemi kullanmışlardır (Draaısma, 2014, s.67). Bilimsel bilginin yayılım ve gelişiminin imkanlar ölçüsünde arttığı Sanayi Çağından itibaren hafıza kavramı daha detaylı ele alınmaya başlanmıştır. Durkheim, den etkilenen Bergson ve ardılları tarafından incelenme fırsatı yakalamıştır (Assmann, 2015, s.43). Bu tarihten sonra hafıza üzerine nitel dışında nicel çalışmalarında yoğunlaşarak geliştiği görülmüş ve disiplinler arası ele alınan bir kavram mahiyetini almıştır (Karakuş, 2026, s.7).

Çalışmalardaki niceliksel büyüme ile beraber farklı bakış açılarının da ortaya çıktığı XX. yüzyılda Henri Bergson, insanların algılayış biçimlerini odak noktasına alarak yaptığı çalışmalarda, hafızanın işlevinin temelinde imgelerin kullanımını ele alarak bireysel bir hafıza metaforu üzerinde durmuş oluşturduğu şemanın merkezine de insan bedenini koymuştur (Bergson, 2007, s.18). Halbwachs ise bireysel hafızanın dışında toplumları ilgilendiren bir üst kümeye benzetilebilecek Kolektif Hafızanın varlığını öne sürmüştür. Ona göre kolektif hafıza mevcut bireysel hafızadan bağımsız olmamakla birlikte, paralel bir yapıda bulunmaktadır (Olick, 2014, s.179).

Jan Assmann, yazılı kültürün gelişmediği toplumlarda kültürel bellek aktarımında bayramların bir amaç doğrultusunda fiziksel bir çaba ile grubu toplayıcı özelliğinden bahsederek kültür aktarıcı rolünden bahsetmiştir (Assmann,

* Tarih Eğitimi Bilim Dalı Uzmanı, ORCID No: 0009-0001-1862-938X. Karakusrmzn@hotmail.com

2015, s.65). Paul Connerton gibi isimler kolektif bellek üzerine çalışmalar sürdürerek kavramın içeriğini geliştirmişlerdir. Fransız tarihçi Pierre Nora, ülkesinin tarihini aktarmada Mekân ve Hafıza kavramlarının uyum olanaklarını kullanarak, daha sonra hafıza mekânları olarak adlandırılacak yöntemi vücuda getirmiştir (Montaño, 2008, s.3).

Pierre Nora, Hafıza mekânlarının oluşumunu üç temel kavram üzerine bina etmiş. Maddi, sembolik ve işlevsel olarak açıkladığı bu kavramların her birinin bir hafıza mekânı tanımına uyacak soyut veya somut hatırlanacak şeylerde bulunması gerektiğinden bahsetmiştir. (Nora, 2006,31-32). Bunu sınıflandırırken tarih ile bellek arasındaki farklıkları da ortaya koymayı ihmal etmemiştir. Ona göre bellek manipülasyona açık bir şekilde sürekli bir gelişim halinde iken tarih üzerinde titizlikle durularak geçmişte kalan bir zaman dilimini temsil etmektedir (Boyer & Wertsch, 2015, s.160-161).

Hafıza mekânları kavramından hareketle Konya şehrinin bütünsel kültürel yapısı üzerinde bu kavramla özdeşleşen birçok soyut ve somut kültürel öge bulunmaktadır. Bu açıdan Nora'nın üç temel hafıza mekânı tanımlamasına uyacak maddi ve soyut unsurlarla Connerton, Assmann ve Halbwachs gibi isimlerin kolektif bellek üzerinde etkisi olduğunu ifade ettikleri alanlar bu çalışmada yer alacaktır.

Konya'nın kent kimliği tarihsel olarak ele anılacak bu çalışmanın coğrafi kapsamı mevcut Günümüz Konya il sınırları içerisindeki alanları kapsamaktadır. Çünkü şehir özellikle Cumhuriyet öncesinde birçok idari taksimat değişimlerinden geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1831 tarihli nüfus sayımına bakıldığı vakit Karaman Eyaleti içerisinde yer alan Konya günümüzde sınır komşusu olduğu illerle o dönemlerde bir bütünün içerisinde bir parçadan oluşmaktadır (Akbal, 1951, s.620). Bu bakımdan çalışmanın genel sınırlandırmasının yapılmasında günümüz Konya merkezinin temel oluşumundan yola çıkılarak hazırlanmıştır (Şaşmaz, 2022, s.69)'un aktarımına. Göre *"Konya İli Merkezinde Karatay, Selçuklu, ve Meram Adıyla Üç İlçe Kurulması Hakkında Kanun"* ve son idari taksimat kanunlarındaki değişimler dikkate alınmış İl sınırları içerisinde kalan yerleşim bölgelerinin kapsamından çıkılmamıştır.

Konya'nın Selçuklu öncesi İslam orduları tarafından fethi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kronolojik biçimde aktarılamaya özen gösterilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı milli mücadele dönemi şehrin işlevinden bahsedilecektir. Kentin Kültürel dokusunu ve tarihsel önemini ön plana

çıkaracak kolektif bellekte yer alan fiziksel ve soyut kültürel materyallerden faydalanılmıştır. Çalışmanın kronolojik sınırlandırılmasını oluştururken kentin hafızasında iz bıraktığı düşünülen olaylar ele alınmış, konun kapsamı dışında kalan sahalar anlatılmamıştır.

Tarihçilerin zaman içinde aynı konu üzerine farklı fikirlerle yola çıkıp yaptıkları araştırmalar birinci elden kaynakların çeşit ve sayısını arttırarak geçmişte birinci elden kaynak olarak incelenmemiş materyallerinde incelenmesine yol açmış, araştırılan dönem veya olaylar hakkında bilinen bilgilerin derinliğini arttırmıştır (Ricoeur, 2009, s.40-41). Çalışmada ikinci elden kaynak kullanımın önceliklendirilmesindeki temel ölçüt toplumun büyük kısmının bu kaynaklardan faydalanılarak yapılan araştırmalarla iç içe olması ve zamanla bu araştırmaların toplumun kolektif belleğinde yer almasıdır.

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanmış bu çalışmanın tarihi bilgi safhasında doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır. Tarih araştırmalarında sentez bölümü uzunca yıllardır tarihçinin olayları yorumlama sırasında neleri esas aldığı tartışma konusu olagelmiştir. (Ricoeur, 2009, s.27). Bu çalışmada amaç tarihsel anlatım metodolojisinden kopmadan tarihi bir edebi kurgu kümesi haline getirmek değil dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak tarih bilginin aktarımı sırasında hafıza mekânlarının kavramsal bütünlüğü içinde hafıza mekânları üzerine düşüncelerde bulunabilmektir. Bu amaçla çalışma örneklemindeki tarih yazımı kavramın inceliklerini ortaya çıkarabilmekle sınırlıdır.

1.EMEVİLERDEN CUMHURİYET DÖNEMİNE KONYA

Konya'nın İslam orduları nitelikli karşılaşmalarından biri olan tarih Miladi tarihle 723-724 tarihleri arasında daha sonra Emevî halifesi olacak Abdülmelik b. Mervan komutasındaki İslam ordusunun şehri alma girişimiyle gerçekleşmiştir (Kurt, 2004, s.227). Kaynaklara bakıldığı vakit bu fetih hareketinin kalıcılığının sınırlı olduğu görülmektedir. Daha sonraki yıllarda Abbasi Devletinin Tarsus emiri Ebu Sabit, Bizans ile mücadelesi sırasında esir düşmüş ve Konya'da yüksek bir mevkide konumlanan Gevale Kalesine hapsedilmiştir. Tarsus Emiri Rüstem bin Baradu ve Halife Mutilillah'ın 906 ve 963 yıllarında art arda yaptıkları seferlerle Konya şehri ve Gevale Kalesi tahrip edilmiş ancak Abbasiler şehirde Kalıcı olmamıştır (Hacıgökmen, t.y.).

1.2.ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ

Selçuklu hanedanına mensup Kutalmışoğlu Süleyman şah Türkistan bölgesinden yanında binlerce Türkmen'le Anadolu'ya geçmiş ve Bizans'ın egemenliğinde bulunan Konya'da Gevale kalesinden İznik'e kadar olan bölgeyi 1075-1080 tarihleri arasında hakimiyeti altına almıştır. Bu dönemde İznik'in başkent oluşu ve Anadolu Selçuklu Devletinin kuruluşunun gerçekleştiğinden söz edilebilir. (Hacıgökmen, 2011, s.235-236). Konya' ilk Fethi edildiğinde, şehrin demografik dağılışının Alaaddin Tepesi [1]ve çevresinde kümelendiği ve burada yer alan günümüze ulaşamayan Eflatun kilisesinin, Mecit'e (Ek-1) çevrildiği bilinmektedir (Akşit, 2014, s.70). Yaygın olan bu uygulamadaki temel amaç yapılar aracılığıyla fethin sembolleştirilmesini sağlamaktır. Cuma günleri ibadetlerini fetih camilerinde gerçekleştiren cemaat fetih ruhunun aktarılmasına katkı sağlaması ile değerli mekânlar haline gelir (Baykara, 1996, s.36-37). Fetih sonrası iç kalelerde yer alan yapıların hem bölgedeki kültürel dokunun nesilden nesille aktarılmasını sağladığı için anı mekânı oldukları söylenebilir.

I.Kılıçarslan döneminde devlet Anadolu'nun içindeki diğer Türkmen beylikleri ile mücadele ederken aynı zamanda I.Haçlı Seferi başlamış, Anadolu'nun içlerine gelmişlerdir. 19 Haziran 1097 tarihinde Anadolu Selçuklu başkenti İznik, Bizans'a kaybedilmiştir. (Baykara, 2002, s.183). İznik'in düşüşünden sonra I.Kılıçarslan döneminde Konya'nın başkent olarak ilan edilip edilmediği hakkında kesin bilgi söz konusu olmamakla birlikte onun Danışmentlilerlerden ele geçirilen Malatya'yı hareket merkezi olarak kullandığı ifade edilmektedir (Hacıgökmen, 2011, s.240-241). Konya'dan Selçuklu Başkenti "Daru'l-mülk" olarak ifade edilmeye başlanılması Sultan I.İzzeddin Mesud'un tahta kaldığı (1116-1155) tarihleri arasına denk gelmektedir. Bu tarihten itibaren Konya başkent statüsüne ulaştığı aktarılmaktadır (Hacıgökmen, 2011, s.244). Sultan Mesud 1155 tarihinde ülke topraklarını 11 oğlu arasında pay ederek idari taksimat içerisinde Konya'yı Büyük oğlu II.Kılıçarslan yönetimine vermesi şehrin başkent statüsünü perçinlemiştir (Özcan, 2011, s.178). Konya'da ikamet eden sultanlar Türk kültürüne uygun olarak kışları Akdeniz bölgesindeki Antalya ve Alanya (alaiye) de geçirirken yazın ise Konya' ya dönmekteydiler (Baykara, 2002, s.425).

XIII. Yüzyıla kadar açık bir kent örneği gösteren Konya bu tarihten sonra şehir güvenliğini sağlamak için yaptırılan surlarla birlikte kapalı şehir özelliği

göstermeye başlamıştır (Akşit, 2014, s.71). Surların güvenliğini desteklemek için birden fazla savunma kulesi bulunduğu yine birden fazla kapının yer aldığı tahmin edilmektedir. (Baykara, 2002, s.428). Alaaddin Keykubad zamanında yaptırılan surların yapımında devşirme malzemelerin kullandığı ifade edilmektedir. 5-6 km çapında ve 18 metre yüksekliğindeki bu surların şehrin savunmasını kolaylaştıracak maharette olduğu söylenebilir (Önge, 1988, s.50).

Şehirdeki sivil konutların fiziki yapısı üzerine *"…evlerin kerpiçten olduğunu, eşraf ve zenginlere ait olan evlerin kireçle badana edildiğini bildirmektedir."* Şeklindeki bilgiden sosyal yaşantı içerisinde ahalinin ekonomik durumu evlerin yapısal farkından anlaşılabilmekte olduğu algılanırken insanların statüsüne göre farklı mahallelerde ikamet ettiklerine dair bilgi yer almamaktadır (Akşit, 2014, s.77).

Konya'da Anadolu Selçuklu döneminde yapılıp günümüze ulaşan kamu yapılarından Kervansaray, Hamam, Cami, Mescit, Saray yapılarının sayısı oldukça fazladır örneğin Selçuklu döneminde sivil halkın eğitimi için iki kurum ön plana çıkmaktadır. Bunlar ilk eğitim seviyesi için sıbyan mektepleri ve daha üst öğrenimin gerçekleştiği medreselerdir (Karakuş, 2026, s.20-21). Konya'nın devletin merkezi olması nedeniyle göz önünde bir şehir olması bu kurumların sayısını da etkilediği söylenebilir XIII. Yüzyılda 15'e yakın Medrese'nin[2] yer aldığı şehirde devletin son dönemleri olan XIV. Yüzyıl başlarına kadar sayının 25'e çıktığı ifade edilmektedir (Birekul, 2018, s.89).

1.3.ANADOLU BEYLİKLERİ DÖNEMİ

1.3.1.EŞREFOĞULLARI (XIII. Yüzyıl)

Beyliğin kurucusu Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey Anadolu Selçuklu devletinde devlet adamı olarak görev almıştır. II. Mesud döneminde Selçuklu ile Eşrefoğluları arasındaki mücadeleler artmıştır. Beyşehir merkezli bu beyliğin Karamanoğulları ile ittifak ve bölge mücadelesi üzerine karmaşık ilişkilere sahip oldukları görülmektedir XIV. Yüzyılın ikinci yarısı ikinci çeyreği başlarına kadar varlıklarını korumuşlardır (Kofoğlu, 1995, s.484-485).

---

[2] Medreselerin isimleri hakkında detaylı bilgi için Kemaloğlu, Muhammet. (2015). XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Medreseler). Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2(5), 89-106. https://izlik.org/JA83ER93WA ve BİREKUL, Mehmet. (2018). Anadolu Selçuklu Devletinde Eğitim Ve Konya Medreseleri. Mecmua, 5, 85-98. https://doi.org/10.32579/mecmua.379343 çalışmalarından faydalanılabilir.

1.3.1.1.Beyşehir Kalesi

Anadolu Selçuklu hükümdarı II.Gıyaseddin Mesud döneminde Eşrefoğlu Süleyman Bey tarafından 1290 tarihinde yaptırıldığı düşünülen yapının içindeki mescit ve medrese bulunduğu tahmin edilmektedir (Tekin, 2017, s.112). Kalenin sınırlılarının Beyşehir gölüne kadar uzandığı bilinmekle birlikte günümüze yalnızca kitabesi ve kaynaklardan yola çıkarak üç tane olduğu tahmin edilen sadece bir kapısı ulaşmıştır (Çaycı, t.y.).

1.3.1.2.Eşrefoğlu Camii

Beyliğin kurucusu Seyfeddin Süleyman Bey tarafından 1296-1299 tarihleri arasında inşa ettirilmiştir. Anadolu'da ahşap direkli camiler içerisinde kendisine özgün mimari üslubu ile ön plana çıkmaktadır. Kendine has taç kapısı ve yaptırıcısının türbesinin bitişiğinde bulunmasıyla Eşrefoğlu beyliğini hatırlatacak tarihsel bir merkez konumundadır (Çilek, 2021, s.35).

1.3.2.TURGUTOĞULLARI (XIII-XV. Yüzyılları arasında)

Karaman oğulları ile ilişkileri iyi olan bu beylik zamanla Osmanlı- Karaman mücadelesinde Karamanoğullarının yanında yer almalarıyla bilinmektedirler. Birçok eser inşa ettirdikleri kaynaklarda geçmesiyle birlikte Konya'da en bilinen günümüze ulaşan eseri Turgutoğlu Türbesidir (Aköz, t.y.). Sadreddin Konevi mahallesinde bulunan türbenin kitabesi vardır. M. Zeki Oral'a göre "Beyaz mermer üzerine güzel ve girift bir sülüs ile yazılmış olan" şeklinde tanımlamıştır (Oral, 1957, s.2).

1.3.3.KARAMANOĞULLARI (XIII-XV. Yüzyılları arasında)

Kökenleri üzerine çeşitli kaynaklarda "Salur", "Bayındır" ve "Avşar" boylarına mensup oldukları belirtilse de bu kaynakların beyliğin kuruluşundan daha sonra oluşturulmuş eserler olması onların net köken bilgisi hakkında soru işaretleri oluşturmaktadır (Başkan, 2012, s.32). Anadolu Selçuklu devletinin II. Keykavus ve IV. Kılıçarslan arasındaki mücadelesinden doğan güç boşluğundan faydalanan Karaman Bey beyliğinin temellerini oluşturma fırsatını yakalamıştır. IV. Kılıçarslan'ın 1261 tarihinden itibaren Karamanoğullarına yurt verip onları uç bölgelerde vazifelendirilmişlerdir (Sümer, 2001, s.455) Karamanoğulları Anadolu siyasetinde Moğollarla giriştikleri mücadelelerde genç yaşlı demeden birçok mensubunu kaybetmiştir. Bu kayıpların en ciddi yaşandığı tarihlerden biri Moğol komutanı Konğurtay tarafından 1277-1278 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir (Sümer, 2024, s.49).

Karamanoğulları döneminde Konya'da birçok eser inşa edilmiştir. Bu eserler içerisinde yalnızca yaptırılan medrese sayısı 17 olarak ifade edilmektedir (Erdaş & Semerci, 2025, s.195). Yaptırılan eserler Selçuklu mimari üslubunu devam ettirmiştir (Kılınç, 2008, s.19).

Genel düşüncenin aksine Mevlâna Külliyesi (Ek-4) günümüzdekine yakın formuna Karamanoğulları beyliği döneminde ulaştığı söylenebilir. Selçuklu dönemi devlet adamı Muiniddin Pervane'nin birkaç girişimi olsa da külliyenin genişletilme çalışmaları Karamanoğlu Aleaddin Bey (1361-1398) arasında gerçekleşmiştir (Karpuz, 2004, s.449).

1.4.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ (XV-XX. yüzyılları arasında)

I.Murat döneminden itibaren Osmanlı- Karamanoğulları arasındaki temaslar artmış Yıldırım Beyazıd tarafından Konya ele geçirilmiştir. Osmanlı devletinin Timur'la yaşadığı 1402 Ankara Savaşı sonrası beylikler tekrar güçlenme fırsatı yakalamış, Karamanoğulları şehri tekrar ele geçirmiştir. Fatih Sultan Mehmet'e kadar tam hakimiyetin sağlanamadığı şehir 1467 tarihinde kesin olarak Osmanlı devletinin sınırları içerisine girmiştir (Küçükdağ, 2003, s.17). Osmanlı idari taksimat sistemine 1512 tarihinden itibaren Karaman Eyaletine tabi olan Konya'nın XVI. Yüzyıl içinde paşa sancağı haline geldiği bilinmektedir Şehir, İstanbul- Halep arasında yer alması sebebiyle gelişmiş ticari yol ağalarına bağlantılıdır (Muşmal, 2006, s.203-4, 222).

Osmanlı dönemi şehrin sosyal yaşantısından aile kurumuna kadar birden fazla çalışma yapılarak sosyal yapının temelleri tarihçiler tarafından gösterilmiştir. Toplumun temel taşı aile üzerine bakıldığında XVIII.yüzyılın sonlarına doğru Konya'da hane nüfusunun sayı olarak genelde anne, baba ve iki veya üç çocuktan oluşması çekirdek ailelerin beş kişiden oluştuğunu göstermektedir (Barman & İpçioğlu, 2009, s.243).

Şehrin sosyal hayatına Selçuklu döneminden itibaren olduğu söylense de kaynak yetersizliğinden kaynaklı Osmanlı döneminde ele alınması gereken *"Konya oturakları"* olarak tabir edilen toplantılı müzikli eğlenceler bu dönemde katılmıştır. Kavalalı Mehmet Paşa'nın ordusunun Konya'da durduğu 1830'lu tarihlerde bu eğlencelere katıldığı aktarılmaktadır (Sakman, 2001, s.429). 1900'lü yıllarda eğlencelerin başlangıçtaki eğlence temelinin yozlaştığı öne sürülerek 1900'lü yıllarda yasaklanmaya başlanmıştır (Çakır, 2005, s.361)

1867 Vilayet nizamnamesi ile Karaman eyaletinin bir parçası olan Konya vilayete dönüşmüştür (Küçükdağ, 2003, s.21).

Batılı gezginlerin ellerindeki teknolojik imkanları kullanarak bıraktıkları eserler açık kaynak erişimi sayesinde tarihi dönemlere ışık tutabilmektedir. İngiliz gizli hesaplarına çalışan arkeolog ve casus Gertrude Margaret Lowthıan Bell'in Konya'nın xx.yüzyılı hakkında ip uçları vermektedir (Ek-3). İpçioğlu'na göre *"Bell'in Bıraktığı belgeler sadece sanat tarihi ve arkeolojik değer içermemekte, Osmanlı siyasi tarihi ile ilgili de çok önemli fotoğraflar bulunmaktadır..."* (İpçioğlu, 2009, s.251). Yine aynı dönemlerde Fransız sanat tarihçisi Friedrich Sarre, Konya'ya gelmiş ve etrafı raporlandırarak arşivine kaydetmiştir (Sarre, 1989). Onların farklı amaçlar doğrultusunda yaptığı bu çalışmalar günümüzde Anadolu Selçuklu ve Osmanlı son dönemi tarihlerini anlamlandırabilmek için sıklıkla kullanılan eserler haline gelmiştir.

Osmanlı dönemi Konya'nın ulaşım ve haberleşme altyapısı kurulmuş az sayıda merkez ve ilçeler arasında telgraf hattına sahip olması bakımından Anadolu'nun çok az şehrinde görünen teknik altyapıya sahiptir. Şehrin ilk demir yolu bağlantısı 1898 senesinde gerçekleşmiştir (Güven, s.271). Bağdat demiryolunun istasyon noktalarından olan şehir 1906 senesi sonrasında ise bu niteliğiyle ulaşım avantajıyla stratejik konumunu güçlendirmiştir (Semiz & Toplu, 2017, s.256). Şehir su kaynakları bakımından ise üç koldan desteklenmektedir. Çayırbağı, Dutlu Suyu, Hotan isimleri ile anılan bu su kaynakları şehirdeki çeşmeleri beslemektedir (Doktor Nazmi, 2009, s.24).

Şehrin İç Anadolu, Marmara ve Akdeniz bölgesinde yer alan Adana ve Antalya illeri ile kara bağlantısı bulunmaktadır (Semiz, 2000, s.1).

Konya'da hicri takvim aylarından olan recep ayının gelişinin kutlandığı diğer adıyla "İlk Namaz" kutlamaları olarak geçen şivilik kutlamaları adeti üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış ama tam tarihlendirmedeki muğlaklık nedeniyle bugünden bahsedilen Osmanlı kaynaklarının etkisiyle burada ele alınmıştır. Çocukların katıldığı ve fener alayı düzenlenilen bu etkinlikte çocuklara sosyal toplum içerisinde bir görev verilmesi onların bireysel gelişimi için önemli olduğu aktarılmaktadır (Güzel-Yanpınar, 2026, s.337)

1.5.MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

Mondros mütarekesinden sonra başlayan işgal hareketlerinden Konya'da olumsuz anlamda etkilenmiştir. 22 Ocak 1919 yılında şehrin tren istasyonu İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmiş İşgalci İtalyan kuvvetleri ise şehir merkezinden ilçelere doğru yayılım göstermiştir (Köstüklü, 2008, s.302-303). Başlan-

gıçta sayıca az olan İtalyan işgal birliklerinin sayısı nisan ayına doğru 1000 kişinin üzerine çıkmış, istasyonu karargâh olarak kullanmaya başlamışlardır. Günümüzde Konya Lisesi olarak kullanılan tarihi bina bu dönemde istasyonda bulunan işgalcilerin karargâhı olarak kullanılmıştır (Güven, s.278).

Konya'da Milli Mücadele aleyhtarı Bozkır ve Delibaş Mehmet isyanlar çıkmış olsa da bu isyanlar amaçlarını başaramamış halkın genel desteğini alamamıştır. Konya halkı Millî mücadeleye destekte bulunmuştu. Vali Cemal Bey'in milli Mücadele aleyhtarı faaliyetleri maksadına ulaşamamıştır (Karaca, 2004, s.173). Tekalifi Milliye emirlerinin yayımlandığı Sakarya Meydan Muharebesi hazırlık döneminde Konya'nın da yurdun geri kalan bölgeleri gibi cepheye erzak gönderdiği bilinmektedir (Şavkılı & Köseler,2022, s.28). Delibaş Mehmet isyanı, Çumra ilçesine saldırı ile başlamış ve akabinde diğer ilçelere yayılarak şehrin tümünde etkisini göstermiştir. 2 Ekim 1920 tarihinde başlayan bu isyanın altında itilaf devletleri ve hürriyet ve itilaf fırkasının propaganda faaliyetlerinin etkisinde sürmüştür (Akandere, 2010, s.60). Konya'da çıkan isyanlarda şehit edilen Millî mücadele taraftarları için ziyaretgahlar bulunmaktadır. Konya Alavardı Şehitliği ve Ali Kemal Efendinin kabri Millî Mücadele dönemi Anadolu itilaf devletlerinin desteği ile yayılan yanlış bilgilerin halka olan etkilerinin açıkça görüldüğü alanalardır. (Güven, s.301-302).

Osmanlı devletinin kuruluş devrinde baş şehir olmuş Bursa'nın düşman işgaline uğramasından kısa bir süre sonra 3 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa içerisinde Konyalı Refik Koraltay'ın da bulunduğu bir heyet ile Konya'yı ziyarete geldi (Semiz, 2000, s.6). Günümüzde ziyaretleri sırasında konakladığı ev 1964 yılından itibaren müze olarak kullanılmaktadır (Ek-2). Şehrin merkezinde yer alan yapının içerisinde içindeki ziynet eşyalar ve şehitleri anma bölümü ile burayı değerli anı ve saygı mekânlarından biri haline getirmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.).

Milli Mücadele dönemi yayım ve basım halkın bilgilendirilmesi açısından oldukça mühim araçlardandı. Konya'da yayımlanan 1910 yılında Babalık adıyla kurulan gazete 1918-1922 arasında Millî Mücadele destekleyici bilgi yayılım faaliyetlerine çaba göstermiştir. Güven *"…. Anadolu'da Milli Mücadele'nin öne çıkan belli başlı dört gazetesinden biri olduğu söylenebilir."* sözleriyle kapsam alanın büyüklüğünü ifade etmiştir (Güven, s.274-275).

1.5.1.AKŞEHİR

Akşehir Müdafai Hukuk cemiyeti ve 1920 sonbaharından itibaren Akşehir askerlik şubesinin faaliyetleri neticesinde askere alımlarda idari bir merkeze dönüşmüştür. 18 Kasım 1921 tarihinden itibaren Akşehir Büyük taarruz hazırlıklarında Başta Mustafa Kemal Paşa ve komuta kademesinin sıklıkla uğradığı bölgelerden biri olmuştur. (Köstüklü, 2008, s.305-306).

22 Temmuz 1922 tarihinde düşmanın dikkatlerini üzerlerine çekmemek için Akşehir'de bir futbol maçı amacıyla toplanıldığı süsü verilerek Türk ordusu komuta kademesi başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere toplandı. Tarihi maç 2-2 olarak sona erdi ve komuta kademesi maç sonrası Başkomutanlık Meydan muharebesinin başlangıç emri komuta kademesine bildirildi. Takvimler 24 Ağustos 1922 gününü gösterdiğinde Türk ordusu Akşehir karargahından Başkomutanlık Meydan Muharebesinin yaşanacağı Kocatepe mevkine ilerlemeye başladı (Akşehir Belediyesi, t.y.) Konya'nın Akşehir ilçesi bugünü hatırlamak ve unutturmamak için her yıl *"24 Ağustos Onur Günü"* adı altında kutlamaktadır (Haber Dairesi, 2022). İlçede yapılan etkinlerde futbol maçının canlandırılması kolektif belleği tarihi bir olayla taze tutan yerinde örneklerden olduğu söylenebilir (Arı, 2023).

SONUÇ

Konya'nın İslam orduları ile tanışma tarihi hicretten yüzyıl geçmeden önceye denk gelmektedir. Bu dönemlerde ve daha sonraki Selçuklu ve Beylikler döneminde şehir kültürel katmanlarını oluşturmuş adeta Türk-İslam kültürü ile yoğurulmuştur. Nora'nın hafıza mekânları tanımına göre bu dönemde dikkat çeken başlıca yapıların günümüze ulaşan mimari yapılardan meydana geldiğini söyleyebiliriz. Gevale kalesi şehrin savunma ve esirlerin tutulduğu yer olarak sembol özelliğiyle dikkat çekmektedir. İşlevsellik açısından burası günümüzde yapılan çalışmalarla maddi özelliği ön plana çıkarılmaya başlanarak kısmi ziyarete açık günümüze ulaşan kalıntılardan oluşan alanlar düzenlenmeye başlamıştır. Konya'da böyle mekânların örnekleri çok fazladır. Selçuklu döneminde kullanılmaya devam eden gevale kalesi yanında bir fetih camii niteliğindeki Eflatun mescidi ile Şehrin Türk-İslam orduları öncesindeki tarihinin bellek alanlarını oluşturmaktadır. Bu dönemde Selçuklunun başkent olmasıyla kamusal yapı kümelerinin yer almaya başladığı savunma yapılarından surların gelişim gösterdiği ve eğitim kurumu Medreselerin inşa edilip yaygınlaştığı görülmektedir.

Anadolu Selçuklu devleti ile çağdaş aynı coğrafyada beylikler kurulmuştur. Karamanoğulları, Turgutoğluları ve Eşrefoğluları bu beyliklerden ön plana çıkanlardır. Eşrefoğlu Süleyman Bey'in yaptırdığı kendi adıyla anılan camii gibi özgün üslupta yer almaktadır.

Şehrin sosyal hayatına "Konya oturakları" olarak ifade edilen gruplar tarafından bir meskende icra edilen sözlü eğlencelerin varlığına dair ilk kanıtların ise Osmanlı yakınçağından itibaren ortaya çıktığı zamanla yasaklandığı görülmektedir. Toplumun kültürünü nesilden nesille aktarıp geliştirebileceği materyallerin kolektif hafızada olumsuz aksetmesinin örneklerinden biri olarak görülebilir. Şehrin kültüründe Şivilik, gibi dini ibadetlerin yerine getirilmesini hatırlatan şehre özgü günlerin bulunması da kentin kolektif hafızası bütünden ayıran özel durumlardan sayılabilir.

Osmanlı devleti Konya'nın kültürel mimari ve sosyal uygulamalarının sürdürüldüğü ve geliştirildiği bir dönemdir. Osmanlılar Konya'nın Selçuklu ve beylikler döneminden kalan eserlerin tamirat ve bakımlarını yaptırmış Şehirde yer alan toplum nezdinde önemli isimlere saygı ziyaretleri yapmışlarıdır. Özellikle Osmanlı son döneminde şehre yapılan altyapı yatırımlarından Konya'nın jeopolitik konumundan yararlanılmak istendiği anlaşılmaktadır.

2 Ekim-22 Kasım 1920 tarihleri arasında cereyan eden Delibaş Mehmet isyanı sonucunda şehit olanları anmak ve bu kardeş katlini gözler önüne sermesi bakımından bu alanların hem şehitlere saygı ve anma hem de toplumda yanlış bilgilerin cehalet ve ihtirasların nelere sebebiyet vereceğini göstermesi açısından korunmalı ve bakımları yapılmalıdır. Böylece toplumsal birlik ve bütünlüğün önemi gün yüzüne serilecektir.

Ulusal tarihimizin dönüm noktalarından birine mekânsal ev sahipliği yapan Akşehir Milli Mücadelenin en mühim döneminde Batı cephesi komutanlığı merkezini barındırması hem coğrafi hem de orada yaşayan insanların atalarının bu süreçte emekleri ortaya koyması bakımından değerlidir. "24 Ağustos Onur Günü" olarak her yıl anılması bazı zamanlarda sembolik futbol maçları ile anılarda yer edinme imkânı sağlanması Konya'nın Türkiye'nin yakın ulusal tarihi açısından önemini tekrardan göstermektedir.

Konya, anımsatan somut ve soyut ögeleri içerisinde barındırması bakımından Anadolu'da özel bir konuma sahiptir. Bu alanların düzenlenmesinde Hafıza Mekânları kavramından yararlanılarak yapılacak düzenleme çalışmalarıyla şehir 'in kültürel dokusunun sadece tek bir devletle indirgenmemesi gerektiği ön

plana çıkartılarak kolektif hafızada pozitif çağrışımları desteklenici olunabilir. Düzenlemelerde günümüze ulaşan eserlerin kullanılmasının yanı sıra ulaşamayan eserlerinde iç içe kullanılması Türk tarihinin bir bütünlük içerisinde aktarımını kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AKANDERE, Osman. (2010). 1/3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi'nin Konya İsyanı" İle İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanllğı'na Sunduğu Raporu / The Report Presented By The Konya Thırd Independence Court To The Chaırman Of Turkısh Grand Natıonal Assembly Regardıng Konya. *Atatürk Dergisi*, 4(2). https://izlik.org/JA88LB88KK

AKBAL, Fazıla. (1951). 1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda idari Taksimat ve Nüfus. *BELLETEN*, 15(60), 617-628. https://izlik.org/JA85UW49AG

AKÖZ, Alaattin. (t.y). Turgutoğulları. *Konyapedia*. Konya Büyükşehir Belediyesi. https://www.konyapedia.com/makale/3581/turgutogullari (05.06.2026.)

AKŞEHİR BELEDİYESİ. (t.y.). *24 Ağustos Akşehir Onur Günü*. https://www.aksehir.bel.tr/gundem/baslica-etkinlikler/24-agustos-aksehir-onur-gunu Er.Tar:05.07.2026

AKŞİT, Ahmet. (2014). Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(1), 67-88. https://izlik.org/JA76KD26XPEK

ARI, Mehmet. Remzi. (2023). Akşehir'in onur günü kutlanıyor. Hakimiyet Gazetesi. https://www.hakimiyet.com/aksehir-in-onur-gunu-kutlaniyor/62731/ Er.Tar.07.07.2026).

ASSMANN, Jan (2015). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (Çev. Ayşe Tekin). (2.Baskı). Ayrıntı Yayınları. İstanbul

BARMAN, Mehmet., & İPÇİOĞLU, Mehmet. (2009). 1792–95 Yılları Arasında Osmanlı Konya'sında Sosyal Yaşamdan Kesitler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 239-253. https://izlik.org/JA92RB85WP

BAŞKAN, Yahya. (2012). Karamanoğullarının Kökeni Meselesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 1(27). ss.23-35.

BAYKARA, Tuncer. (1996). Ulucami. Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak. *Belleten, 60*(), 33-58. doi:10.37879/belleten.1996.33

BAYKARA, Tuncer. (2002). Konya. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, s. 182-187). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/konya#1

BAYKARA, Tuncer. (2002). Türk tarihi ve şehir: Türklerde yerleşik hayat. *Yeni Türkiye*, *8*(45), 421-438. https://makale.isam.org.tr/handle/123456789/196995

BELL, G. M. L. (1905). *Karatay Medrese, doorway* [Fotoğraf]. Gertrude Bell Archive, Newcastle University Library. https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-4-1-106Er. Tar:06.07.2026

BERGSON, Henri. (2007). *Madde ve bellek: Beden-tin ilişkisi üzerine deneme* (Çev.Işık Ergüden). Dost Kitabevi. Ankara.

BİREKUL, Mehmet. (2018). Anadolu Selçuklu Devletinde Eğitim ve Konya Medreseleri. *Mecmua*, 5, 85-98. https://doi.org/10.32579/mecmua.379343

BOYER, Pascal & WERTSCH, James, V. (Ed.). (2015). ZİHİNDE VE KÜLTÜRDE BELLEK (Çev. Yonca Aşçı Dalar). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÇAKIR, Vedat. (2005). Konya'nın Geleneksel Eğlence Kültürü. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 355-382. https://izlik.org/JA88RE95FM

ÇAYCI, Ahmet. (t.y.). *Beyşehir*. Konyapedia. https://www.konyapedia.com/makale/3879/beysehir

ÇİLEK, Ümmügülsüm. (2021). Beyşehir Eşrefoğlu Camii Taçkapısının Özgün Bezemeleri. *Lale*, 4, 34-50. https://izlik.org/JA59SA24FP

DRAAİSMA, Douwe. (2014). *Bellek metaforları* (Çev. Gürol Koca). (2.Baskı). Metis Yayınları. İstanbul.

ERDAŞ, Gülçin., & SEMERCİ, Fatih. (2025). Konya'daki Medrese Yapılarının Günümüz Konya Kent Merkezinin Biçimlenmesi Üzerine Etkileri. *Art-Sanat*, 23, 181-214. https://doi.org/10.26650/artsanat.2025.23.0009

EYİCE, Semavi. (1994) Eflatun Mescidi. TDV İslam Ansiklopedisi. (C.10 s.477-478). https://islamansiklopedisi.org.tr/eflatun-mescidi.

GÜZEL-YANPINAR, Miyase. (2026). Konya'da Şivlilik Ritüeli. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 66(1), 333-341. https://doi.org/10.33171/dtcfdergisi.1638318

HABER DAİRESİ. (2022). Bakan Akar, Akşehir Milli Mücadele Günü etkinliğine katıldı. https://haberdairesi.com/konya/bakan-akar-konyada-aksehir-onur-gunu-etkinligi-i-canli-78566h Er. Tar: 05.07.2026

HACIGÖKMEN, Mehmet. Ali. (2011). Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 231-260. https://izlik.org/JA26EA67KA

HACIGÖKMEN, Mehmet. Ali. (t.y.). Gevale/Kevele Dağı ve Kalesi Selçuklu Dönemi. *Konyapedia*. Konya Büyükşehir Belediyesi. https://www.konyapedia.com/makale/1578/gevalekevele-dagi-ve-kalesi-selcuklu-donemi

https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=KTE01&DistId=MRK

İPÇİOĞLU, Mehmet (2009). Gertrude Bell'in Anılarında Konya. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21, 249-253. https://izlik.org/JA65TU69WZ

KARACA, Taha. Niyazi. (2004). Milli Mücadele'de Bozkır İsyanları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 169-190. https://izlik.org/JA55GP87LR

KARAKUŞ, Ramazan. (2026). Hafıza mekânlarının tarih öğretiminde kullanılması: "Anadolu Selçuklu devri Konya örneği". [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Konya.

KARPUZ, Haşim. (2004). Mevlânâ Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 448-452). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlana-kulliyesi/

KILINÇ, Emin. (2008). Klâsik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârü'l-Huffâzları (XVII. Yüzyıl). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 18-43. https://izlik.org/JA24WJ65WP

KOFOĞLU, Sait. (1995). Eşrefoğulları. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 484-485). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/esrefogullari

KÖSTÜKLÜ, Nuri. (2008). Millî Mücadele'de Akşehir. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(71), 299-318. https://izlik.org/JA63RJ77YE

KURT, Hasan. (2004). Mervân II. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, s. 227-229). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/mervan-ii [1, 2]

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf. (2003). OSMANLI DÖNEMİNDE KONYA. T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Konya.

MONTAÑO, Eugenia. Allier. (2008). Places of memory. Is the concept applicable to the analysis of memorial struggles? The case of Uruguay and its recent past *. *Cuadernos Del Claeh, 4*, 87-109.

MUŞMAL, Hüseyin. (2006). 1640-1650 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair Bazı Tespitler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 201-232. https://izlik.org/JA86PG22NX

NORA, Pierre (2006). *Hafıza mekânları* (M. E. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları. Ankara.

OLİCK, Jeffrey. K. (2014). Kolektif bellek: İki farklı kültür [Collective memory: The two cultures] (M. Güneşdoğmuş, Çev.). *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 175-211. https://doi.org/10.17572/mj2014.2.175211 (Orijinal çalışma basım tarihi 1999)

ORAL, Mehmet. Zeki. (1957). TURGUT OĞULLARI, ESERLERİ-VAKFİYELERİ. (Vakıflar Dergisi Sayı III. Den ayrıbasım). Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

ÖNGE, Yılmaz. (1988). Alaaddin Keykubad Döneminde Konya'da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3, 49-60. https://izlik.org/JA64MU86ZJ

ÖZCAN, Koray. (2011). Anadolu'da Erken Dönem Türk Kent Morfolojisi "Selçuklu Başkenti Konya". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 16(4). s.176-189.

RİCOEUR, Paul. (2009). Zaman ve anlatı 2: Tarih ve anlatı (Çev.Mehmet Rifat). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

RİCOEUR, Paul. (2012). *Hafıza, tarih, unutuş*.(Çev.Mehmet Emin Özcan). Metis Yayınları. İstanbul.

SAKMAN, Mehmet. Tahir. (2001). Konya Oturakları Üzerine. *Erdem*, 13(39), 425-444. https://izlik.org/JA86MJ63PM

SARRE, Friedrich. (1989). *Konya köşkü* (Ş. Uzluk, Çev.). (2.Baskı). Türk Tarih Kurumu. Ankara.

SEMİZ, Yaşar & TOPLU, Güngör. (2017). Milli Mücadele Dönemi Konya ve Atatürk. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 12(7). 254-283. https://doi.org/10.26466/opus.318321

SEMİZ, Yaşar. (2000). Millî Mücâdele'nin Başlangıcında Konya ve Atatürk'ün Konya'ya İlk *Gelişleri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 8, 1-10. https://izlik.org/JA25DA24RH

SÜMER, Faruk. (2001). Karamanoğulları. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, s. 454-460). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/karamanogullari#1 []

SÜMER, Faruk. (2024). ANADOLU'DA MOĞOLLAR. (2.Baskı). Türk Tarih Kurumu. Ankara.

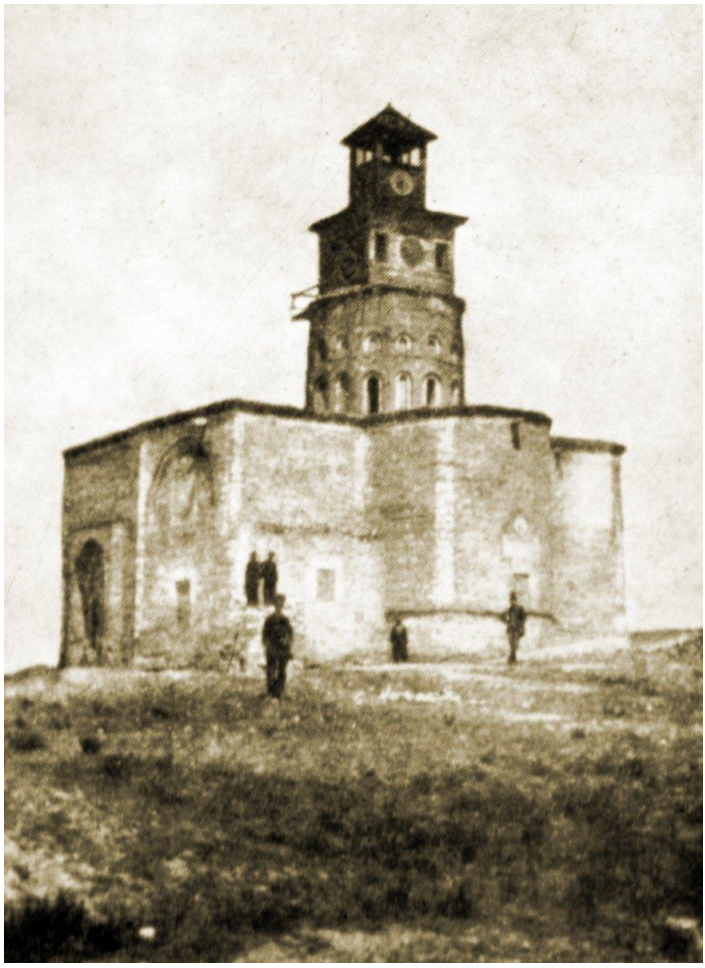
ŞAŞMAZ, Hasan. Çağrı. (2022). İdari Yapılanmalara Dair Hukuki Düzenlemeler. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 53-72. https://izlik.org/JA55AN25ZS

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI. (t.y.). *Konya Museum of Ataturk House*. Müze.gov.tr. https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=KTE01&DistId=MRK

TEKİN, Yasin. (2017). Tarih Boyunca Beyşehir ve Eşrefoğluları Beyliği. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.

TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI. (t.y.). Atatürk Müzesi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/ataturk-muzesi Er.tar: 05.07.2026.)

EK-1

EYİCE, Semavi. (1994) Eflatun Mescidi. TDV İslam Ansiklopedisi. (C.10 s.477-478). https://islamansiklopedisi.org.tr/eflatun-mescidi. s.477.

EK-2

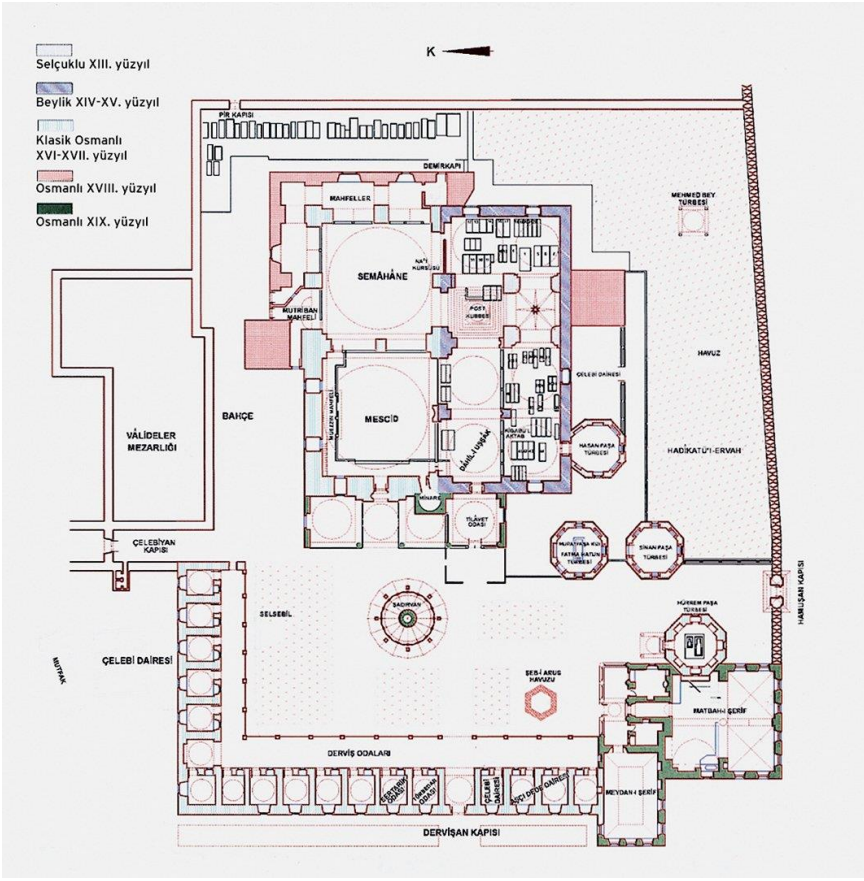
(https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/ataturk-muzesi, Er.tar: 05.07.2026.) İlyas Çaha'nın evi günümüzde Atatürk Evi Müzesi olarak ziyarete açık bulunmaktadır.

EK-3

(https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-4-1-106 Er. Tar:06.07.2026) Gertrude Bell'in fotoğraf arşivinde yer alan Konya ziyareti sırasında Karatay Medresesi'nin fotoğrafı Gertrude Bell'in Ortadoğu planı ve daha detaylı Bilgi için İPÇİOĞLU, Mehmet. (2009). Gertrude Bell'in Anılarında Konya. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21, 249-253. https://izlik.org/JA65TU69WZ

EK-4

HAŞİM KARPUZ, "MEVLÂNÂ KÜLLİYESİ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlana-kulliyesi (07.08.2026). S.451

MEDYANIN GENÇLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

[*]Ruhi GÜL

Giriş

Geleneksel ve yeni medya (dijital medya), çocuklar ve gençler için artık hayatın çevresel bir unsuru değil, bizzat sosyalleştikleri temel altyapıdır. TÜİK 2024 verilerine göre 16-24 yaş grubunda internet kullanımı %98.3 olmuştur. Gençler arasında yaygın olan bu yoğun kullanım, medyanın etkileri konusunda yapılan tartışmaların "olumlu-olumsuz" boyutunun da ötesinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Çocukluk ve ergenlik, kimlik oluşumunun ve nörobiyolojik gelişimin en hızlı olduğu dönemlerdir. Steinberg (2008), ergen beyninde ödül merkezlerinin kontrol mekanizmalarından önce olgunlaştığına dikkat çekmektedir. Sosyal medyanın beğeni ve bildirim gibi değişken ödül sistemleri, bu nörolojik yapıyı doğrudan hedef alarak dikkat, uyku düzeni ve benlik saygısı üzerinde risk oluşturabilmektedir. Öte yandan dijital platformlar, akran desteği, yaratıcı ifade ve eğitsel kaynaklara erişim gibi önemli fırsatlar da sunmaktadır (Jenkins, 2006). Medya Etkilerine Farklı Duyarlılık Modeli'ne (Valkenburg & Peter, 2013) göre etkinin yönünü belirleyen temel unsur, ekran süresi değil kullanım biçimi, içerik türü ve sosyal bağlamdır. Pasif kaydırma sosyal karşılaştırma ve Fomo'yu tetiklerken, aktif üretim sosyal sermayeyi artırmaktadır. Bu nedenle bu makale, çocuk ve gençlerde medya etkisini riskler ve fırsatlar ekseninde çok boyutlu olarak ele almayı, koruyucu faktör olarak medya okuryazarlığı ve etkin ebeveyn arabuluculuğunun rolünü tartışmayı amaçlamaktadır.

Medyanın etkilerini daha iyi anlamak için temel kavramları ve bazı kuramları ele almakta fayda vardır.

1. İletişim Nedir?

İletişim, belki de hakkında en fazla tanımlama yapılan kavramlardan biridir. Türk Dil Kurumu'na göre iletişim; "Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması" olarak açıklanmaktadır. Yine aynı sözlükte yapılan bir başka tanımlamada ise, "Telefon, telgraf, televizyon, radyo

[*] Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Görevlisi, ORCID No: 000-0003-0655-762X, e-Posta: ruhigul@selcuk.edu.tr

vb. araçlardan yararlanarak yürütülen bilgi alışverişi; bildirişim, haberleşme" denilerek açıklama genişletilirken, iletişim yöntem ve araçlarını da de içine alacak bir boyut getirilmektedir. Latince "Communicare" sözcüğünden türetilen terim, 'ortak/yaygın hale getirmek' anlamında kullanılmaktadır. Ünsal Oskay iletişimi "insanların oluşturduğu topluluk ya da toplum yaşamı içinde gerçekleştirilen tutum, yargı, duyuş, duyu, duygu bildirişimleri" olarak tanımlamaktadır (Oskay, 2011, s.9).

İnsan kendini ifade etmek, duygu ve düşüncelerini karşısındakine aktarmak için çeşitli yöntemlere başvurur. Aynı şekilde karşısındakinin de duygu ve düşüncelerini birtakım yöntem ve araçlarla anlamaya ve anlamlandırmaya çabalar. Bu çabalar, ilk çağlardan itibaren mağara duvarlarına çizilen resimler, duman, güvercin, ulak vb. yöntemlerden günümüzde kullandığımız dijital haberleşme yöntemlerine kadar gelişim göstermiştir.

İletişim süreci en yalın haliyle üç ögeden meydana gelmektedir; kaynak, ileti, alıcı (hedef kitle). Kaynak tek kişi olabileceği gibi, bir dijital platform ya da kurumsal yapı olabilir. İnsanlar belirli amaçlar için iletişime ihtiyaç duyarlar. Bu amaçlar arasında; bilgi edinme, bilgi verme, ikna olma, ikna etme, eğlenme, kişisel gelişim gibi unsurlar yer almaktadır. Kitle iletişim araçları yoluyla yapılan iletişim de kişiler arası iletişime benzer bir süreç izler. Örneğin günümüzde en çok izleyici kitlesine sahip araçlardan biri olan televizyon iletişiminde şöyle işlemektedir.

Amaç – Mesaj Üretimi – İletim – Alımlama – Etki/Tepki – Geri Bildirim

Bir televizyon kuruluşunun, hedef izleyici kitleyi istenen yönde etkileme çabası amacı ifade eder; televizyon kuruluşunun belirlediği amaca göre programlar yapması mesaj üretimidir; türlerine belli yöntemlerle üretilen programlar izleyicinin en sağlıklı ve kolay biçimde erişmesi için teknik olarak uydu, kablo, internet vb. araçlarla iletilir; izleyicilerin programın mesajını alması ve yorumlaması alımlama olarak değerlendirilir; program (mesaj) izlerkitlenin ihtiyaç ve beklentileri bağlamında etkiler ve buna göre tepki alır. Geri Bildirim, ise sürecin son aşamasını ifade etmektedir. Hedef kitlenin (alıcının) mesaja (programa) verdiği olumlu ya da olumsuz tepkiyi ifade eder. Televizyon iletişiminde geribildirim günümüzde sosyal medya gibi etkenlerle eski dönemlere göre daha çabuk ve etkili olabilmektedir (Mutlu, 1995, s.14).

2. Kitle İletişimi

Kitle iletişimi kavramını daha sağlıklı anlamak için genel hatlarıyla tarihsel gelişimini irdelemek gerekmektedir. İnsanların güvenlik, ticaret, üretim biçimleri ve kültürel ilişkilerden kaynaklı nedenlerle bir arada yaşamak zorunda kalmaları onları birey ya da topluluk olmaktan çıkarıp toplumlaşma aşamasına geçirmiştir. Nüfusun belli bir düzlemde artması, üretim kaynaklarının çeşitliliğini zorunlu hale getirmiş ve daha iyi koşullarda yaşama isteği bir bakıma teknolojik buluşların da yolunu açmıştır. İnsanlığın mağaralarda başlayan yaşam serüveni günümüze geldiğimizde devasa metropollerde büyük yığınlar halinde yaşadığı bir aşamaya gelmiştir. Artık insanlar hem bireysel hem de kitlesel olarak iletişim halinde olmak zorunda kalmıştır. Özellikle ekonomi, siyaset, sanat, spor, turizm gibi toplumları doğrudan ilgilendiren gelişmelerden geniş kitlelerin haberdar olması kaçınılmaz olmuştur.

Toplumların kendi içlerinde ve toplumlar arası ilişkilerde meydana gelen olaylar hakkında geniş kitlelerin haberdar edilmesi teknolojinin gelişimine koşut olarak kitle iletişim araçlarıyla mümkün olmuştur. Bu bilgiler çerçevesinde kitle iletişimine, herhangi bir kişi ya da kurum tarafından üretilen içeriklerin (mesajların) geniş kitlelere çeşitli yöntem ve araçlarla aktarılması sürecidir demek mümkündür. Kitle iletişimi kavramı Stratejik İletişim Terimleri sözlüğünde, "Belirli bir iletişim aracı veya platform aracılığıyla geniş, bir izleyici kitlesine bilgi, mesaj veya içerik iletimini ifade etmektedir." Tanımlanmakta ve bu iletişim biçiminin, genellikle televizyon, radyo, gazeteler, dergiler ve dijital medya gibi araçları kullanarak gerçekleştiğine dikkat çekilmektedir (Stratejik İletişim Terimleri Sözlüğü, 2025: s. 106-107).

Çeşitli yöntemlerle üretilen içerikler (haber, bilgi, konuşma, program, film vb.) geniş kitlelere birtakım teknolojik araçlarla ulaştırılmaktadır. Bu araçlar matbaanın icadından günümüze gelen süreçte; yazılı iletişim araçları (kitap, gazete, dergi, afiş, billboard, broşür vb.), işitsel iletişim araçları (radyo, anons), görsel/işitsel iletişim araçları (sinema, televizyon, internet) şeklinde kitlelere iletinin en hızlı ve sağlıklı şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Bu kitle iletişim araçları tarihsel süreçte teknolojik gelişimi de göz önünde bulundurulduğunda; geleneksel medya ve yeni (dijital) medya olarak da adlandırılmaktadır.

Geleneksel medya grubuna; televizyon, radyo, gazete ve dergi gibi tek yönlü iletişimin söz konusu olduğu kitle iletişim araçları girmektedir. **Yeni medya** ise internet, sosyal ağlar ve bilgisayar, akıllı mobil telefon cihazları

üzerinden kişiselleştirilmiş ve çift yönlü bilgi akışına olanak veren dijital iletişim ortamlarıdır.

1. Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımına göre, kitle iletişim araçlarından faydalanan izleyiciler, bu araçları belli ihtiyaçları ve doyumları için kullanmaktadır. İzleyici bu yaklaşıma göre edilgen değil, etken konumdadır ve kendi ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayacak kitle iletişim araçlarında üretilen mesajları aramaktadır (Mutlu, 1995: 39).

Kitle iletişim araçlarını kullanan izleyicilerin edilgen olduğu görüşü 1940'lı yıllara kadar yaygındı. Bu tarihe kadar yaygın olan görüşe göre, izleyicinin ihtiyaç ve beklentileri ikinci planda gelmektedir. Oysa bu tarihten önce yaygın olan görüş, kitle iletişim sürecinde mesajı üreten ve iletenin daha önemli olduğu yönündedir (Mutlu, 1998: 226).

İzleyici, 1940'lı yıllara kadar edilgen bir hedef ve kitle iletişim araçları ürünlerinin pazarı olarak algılanmıştır. 1940'lar izleyicilerle kitle iletişim araçları arasındaki ilişkide yeni bir yaklaşımın başlangıcı olmuştur. Bu yaklaşıma göre, kitle iletişim araçlarından yararlanan izleyiciler bu araçları belli ihtiyaçlarının doyumu için kullanmaktadır. Özellikle televizyon, radyo, internet yayıncılığı (sosyal medya) bakımından bu anlayış önemlidir. Artık gerek bireysel gerekse kurumsal medya içerik üreticileri formatını belirlerken kendi amacı kadar izleyicinin kullanım amacını da göz önünde tutmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının karşıladığı ihtiyaçlar genel olarak dört ana başlık altında toplanmaktadır. Bu ihtiyaçların birincisi, günlük yaşamın sıkıntılarından kaçış ve duygusal rahatlamadır. İkincisi, kişisel ilişkiler ve sosyal fayda ihtiyacıdır. Üçüncüsü kişisel kimlik ve değer ihtiyacıdır. Son ihtiyaç ise, çevrede olup bitenlerden haberdar olma ihtiyacıdır (Mutlu, 1995: 40).

Günlük yaşamın sıkıntılarından kaçış ihtiyacında medya takipçisi, günlük sıkıntılardan uzaklaşarak stresini azaltmak, duygusal anlamda rahatlama ve hoş vakit geçirmeyi amaçlamaktadır. Kitle iletişim araçları insanları tekdüze yaşamdan kısa süreliğine de olsa uzaklaştırmak, sorunları unutturmak, endişe veya gerilimleri azaltmak gibi etkilerde bulunmaktadır (Watson, 2003: 63-64).

Kişisel ilişkiler ve sosyal fayda ihtiyacı deyince, bireyin başkalarıyla iletişim kurması, aidiyet hissetmesi, sosyalleşmesi ve yalnızlıktan kaçınması ihtiyaçların karşılanması anlaşılmaktadır.

Kişisel kimlik ihtiyacında ise bireyin kendi değerlerini pekiştirmesi, kendini ifade etmesi ve toplumdaki yerini anlamlandırması söz konusudur.

Bilgilenme ve gözetim (bilişsel İhtiyaç) olarak adlandırılan bu ihtiyacın karşılanması sürecinde birey çevresinde ve dünyada neler olup bittiğini öğrenmek, merakı gidermek ve öğrenme arzusunu tatmin etmek istemektedir.

2. Kitle İletişim Araçları ve İşlevleri

Kitle iletişim araçları, herhangi bir kişi ya da kurum tarafından üretilen içerikleri geniş kitlelere (hedef izleyici/okuyucu kesimine) en sağlıklı ve en hızlı şekilde doğruluk, gerçeklik, etik ve yasal kurallara uymak koşuluyla ileten teknolojik araçları ifade etmektedir. Kitle iletişimi bilgi ve düşüncelerin eş zamanlı olarak geniş kitlelere aktarılmasını sağlayan gazete, dergi, radyo ve internet gibi teknolojik sistemlerden oluşmaktadır. Kitle iletişim araçları haber verme, eğitme, eğlendirme, tanıtma, kamuoyu oluşturma ve harekete geçirme gibi temel işlevleri yerine getirirler.

Radyo televizyon yayını yapan işletmeler hangi sistemle yönetilirlerse yönetilsinler, kamu hizmetlerini yaparken belirli ortak işlevleri yerine getirirler. Televizyonun işlevleri de diğer kitle iletişim araçlarının işlevlerinden farklı olmadığına göre, kitle iletişim araçlarının işlevleri ile ilgili kuramlar televizyon için de geçerlidir, genel olarak kitle iletişim araçlarının toplumdaki işlevleri ile ilgili dört ana yaklaşım vardır. Bunlar otoriter yaklaşım, liberal yaklaşım, komünist yaklaşım ve sosyal sorumluluk yaklaşımıdır. Bu yaklaşımlar çerçevesinde kitle iletişim araçlarının işlevleri şöyle sınıflandırılmaktadır: Bu işlevlerin uygulama biçimleri ülkelere göre farklılık gösterse de belirtilen bu işlevlere her ülkede rastlamak mümkündür (Aziz, 1981: 50-52).

Bu yaklaşımlar doğrultusunda televizyonun işlevleri şu başlıklar altında değerlendirilmektedir.

a. Haber Verme İşlevi

Kitle iletişim araçlarının temel işlevi haber vermektir. Özellikle radyo ve televizyon teknolojilerindeki hızlı gelişmeye koşut olarak bu işlev daha etkin bir şekilde yerine getirilmektedir. Diğer kitle iletişim araçlarına göre televizyonun

birçok artısının olması haber verme işlevini öne çıkarmasında önemli bir rol oynamaktadır. İnternet haberciliğinden yararlanmak için belli bir teknik bilgi ve deneyim gerekmektedir. Gazete dergi gibi basılı yayınlardan yararlanmak için okuma yazma ve anlama becerisi ve belli bir çaba gerekmektedir. Aynı şekilde radyonun da sadece ses unsuruyla kısıtlı olması nedeniyle televizyon diğer program türlerinde olduğu gibi haber işlevini yerine getirirken de etki bakımından öne çıkmaktadır. Televizyonun haber işlevini yerine getirmek konusundaki önemi, herhangi bir olay ya da etkinliğin görüntülerin gelişen teknoloji sayesinde olayları yerindeymiş gibi verebilmesinden kaynaklanmaktadır. Artık günümüzde hızlı haber almak için radyodan, olayları derinliğine, yorumlarıyla birlikte öğrenebilmek için elektronik ve yazılı basından, olayları yerindeymiş gibi izleyebilmek yönünden televizyon tercih edilmektedir. Haber verme işlevini yerine getiren program türleri haber bültenleri, hava ve yol durumu, spor bültenleri, haber programlarıdır.

b. Eğitme İşlevi

Televizyonun önemli işlevlerinden biri de eğitmektir. Özellikle kalkınmakta olan ülkelerde televizyondan eğitim konusunda yararlanmak her geçen gün daha büyük önem kazanmaktadır. Bunun en belirgin örneği Afrika ülkelerinde görülmektedir.

Türkiye'de de TRT Kurumuna yasal olarak ulusal eğitim ve kültüre yardımcı olma görevi verilmiştir. Televizyonun çeşitli tanımlarının ve işlevlerinin içinde eğitim işlevi mutlaka yer almaktadır. Ayrıca televizyonun teknik özellikleri nedeniyle eğitim işlevinin yerine getirilmesindeki üstünlüğü tartışılamaz. Ancak televizyonun çok iyi ya da çok kötü olabilme gücü hiçbir zaman unutulmamalıdır.

c. Eğlendirme İşlevi

Televizyonun önemli işlevlerinden biri de eğlendirmektir. Bu işlev daha çok özel televizyon işletmelerinin program türlerinde kendini göstermektedir. Özel televizyon işletmelerinde eğlendirme işlevine daha çok önem verilmektedir. Devlet televizyonlarında daha çok bilgi, eğitim ve haber işlevi öne çıkarken, özel televizyon işletmelerinde bu oran düşmektedir. ABD'deki bazı özel televizyon işletmelerinde eğlendirme işlevli programlar yüzde 75"lik bir oran teşkil ederken, devlet televizyonlarında bu oran daha düşük olmaktadır. (Aziz, 1981: 54).

d. İnandırma ve Harekete Geçirme İşlevi

Aslında tüm işlevlerin amacı Bireyi inandırmak ve harekete geçirmektir. Örneğin, televizyonda eğitim programı adı altında tüketici hakları konusunda izleyicinin hakkını araması için gerekli bilgiler verildikten sonra, tüketiciler bilinçlenip yasal yollardan haklarını arıyorsa televizyonun bu işlevi amacına ulaşmış demektir. Ancak kitle iletişim araçlarında ve özellikle televizyonda bu işlev daha çok reklam ve siyasal propaganda yayınlarıyla gerçekleşmektedir. Reklam programlarının amacı belirli mal ya da hizmetlerin yararları ve gerekliliğinin anlatılması ve sonuçta satışın sağlanmasıdır. İzleyicinin kanaat ve tutumlarında istendik yönde değiştirmeyi hedefleyen bu işleve en ilginç örnek seçim dönemlerinde televizyonu en iyi kullanan siyasal partilerin ve liderlerinin daha başarılı sonuçlara ulaştığı tartışılmaz bir gerçektir. Bu nedenledir ki 3984 sayılı yasaya aykırı olmasına rağmen bu işlevle doğrudan ilgisi olan propaganda amaçlı olduğu bilinen siyasi partilerin dolaylı olarak televizyon işletmesi kurdukları da bilinen bir gerçektir. Örneğin Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) yakınlığıyla bilinen HALK TV, Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) yakınlığıyla bilinen BENGÜTÜRK TV, Saadet Partisi'ne (SP) yakınlığıyla bilinen TV5 gibi televizyon işletmeleri, izleyici üzerinde etki yapıp kendi politikalarını aktararak partilerine oy toplama amacı taşımaktadırlar.

e. Mal ve Hizmetlerin Tanıtımı İşlevi

Reklam, tüketicileri bir ürün veya markanın varlığı hakkında uyarmak ve ürüne, markaya, hizmete veya kuruma karşı olumlu bir tutum yaratmak amacıyla göz ve/veya kulağa seslenen mesajların hazırlanması ve bu mesajların ücretli araçlarla yayınlanmasıdır.

Türkiye'de serbest piyasa ekonomisi geliştikçe reklama verilen önem de artmaktadır. Aslında reklam yoluyla mal ve hizmetler halka tanıtılarak, nasıl, nereden sağlanacağı, kalitesi, kullanılışı gibi konularda bilgi verilerek doğru seçim yapabilmelerine yardımcı olunmaktadır. Kitle iletişim araçları yönünden ise önemi maliyeti düşürmesidir. Günümüzde TRT Kurumu gelirini reklamlardan ve ruhsat ücretlerinden elde etmektedir.

Reklam, kişilerin çevreleriyle iletişimini sağlamaktadır. Ancak burada önemli olan kişinin hayatını kolaylaştırmak, bilinçli seçim yapmasına yardımcı olmaktır. Televizyon bu yönden çok önemlidir.

3. Medya İzleyicisinin Sınıflandırılması

Gerek geleneksel medya gerekse yeni medyanın kullanıcıları sosyal, kültürel, ekonomik ve yerleşim birimi gibi birçok bakımdan birbirinden farklı bir profile sahiptir. Medya içerik üreticileri de hedef kitlesini seçerken olabildiğince geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemekte ve bu amaçla içerik üretmektedir. Buna göre medya takipçilerini şöyle sınıflandırmak mümkündür: cinsiyete göre izleyici; kadın ve erkeğin toplumsal yaşamdaki farlılıklarına göre program türleri değişiklik göstermektedir.

Yaş gruplarına göre izleyici; yani çocuk, genç, yetişkin, yaşlı gibi sosyal yaş kümeleri göz önünde bulundurarak yayınlar yapılmaktadır. Özellikle genç ve çocuk yayınları ön plana çıkmaktadır. Yerleşim birimlerin göre; insanların yaşadıkları yerleşim birimleri oldukça önemlidir. Baktığımızda yayınların çoğunluğu kırsal kesimde yaşayanları ilgilendirmektedir. Bununla beraber de kentte yaşayan insanlara yönelik yayınlarda yapılmaktadır. Mesleklere göre; çeşitli mesleklere yönelik yayınlar ön plana çıkmaktadır. Burada önemli olan ise o mesleklere mensup olan insanların eğitilmesidir. Toplumda yaygın olan meslekler önem kazanmasıdır. Dizi, sürekli yayınlar olabileceği gibi, tek tek yayınlar şeklinde de görülebilir. Eğitim ve kültür düzeyine göre; eğitim ve kültür düzeylerinin farklı olması da yayınların çeşitli özellikler göstermesine sebep olmaktadır. İnsanların anlama oranı, eğitim düzeylerine bağladır. Bu yüzden medyada üretilen içerik çeşitliliğinde artış gözlenmektedir.

4. Hedef Kitlenin Üretilen İçeriklerden Beklentileri

Medya takipçilerinin üretilen içeriklerden beklentileriyle ilgili yapılan araştırmalarda medya organlarını belli ihtiyaçlarının doyumu amacıyla ve etkin biçimde kullandıkları ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçlarına göre bu beklentilerin temelde üç kategoride toplandığı tespit edilmiştir. Kullanımlar ve doyumlar kuramıyla da doğrudan bağlantılı olan bu kategoriler; duygusal rahatlama, bilgi sahibi olma ve kişisel kimliktir. Yapılan araştırmalardan elde edilen veriler, izleyicilerin kitle iletişim araçlarını kullanırken; gerilim, aksiyon, cinsellik, güldürü, enformasyon, önem, değer, kişisellik, merak, gerçekçilik ve yenilik gibi beklentilerin karşılanmasını amaçlamaktadır. İlk beklenti izleyicinin gündelik yaşamın sorunlarından ve tekdüzeliğinden kaçma, keyifli vakit geçirme, duygusal rahatlama gereksinimi ile ilgilidir. Duygusal rahatlama gereksinimini karşı-

lamaya yönelik programlarda bulunan özellikler; gerilim, aksiyon, cazibe ve güldürüdür. İkinci beklenti izleyicinin içinde yaşadığı toplum ve dünyaya ilişkin bilgi edinme gereksinimini karşılamaya yönelik bilişsel bir beklentidir. Haber bültenlerinden, güncel konulara yönelik görüşme ve tartışma programlarından bilgi edinme isteği buna örnek verilebilir. Bilgi sahibi olma gereksinimini karşılamaya yönelik programlarda bulunan özellikler; enformasyon, önem ve değerdir. Son beklenti ise izleyicinin kendi hayatına dair anlamlı bir şeyi vurgulamasına ve kişiliğine ilişkin referans noktaları sağlamasına yönelik kişisel kimlik gereksinimidir. Kişinin karakterle veya olay örgüleriyle kendisi arasında bir özdeşlik kurduğu dramatik programları izlemesi buna örnek gösterilebilir. Kişisel kimlik gereksinimini karşılamaya yönelik programlarda bulunan özellikler; kişisellik, merak, gerçekçilik ve yeniliktir (Mutlu, 1995: s. 39-46).

5. Sosyal Medya Kavramsalı

Bu genel ve kısa bilgiler çerçevesinde medyanın, bilim ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmelerden en büyük payı alan sektörlerden biri olduğu artık herkes tarafından kabul edilmektedir. Matbaanın 15. Yüzyılda (1450) icadıyla başlayan süreç, elektronik yayıncılığın başlıca kitle iletişim araçları radyo, sinema ve televizyonun toplumsal yaşama girmesiyle ivme kazanmış, 1970'li yılların başlarından itibaren kullanıma giren bilgisayar teknolojilerinin 1990'lı yıllarda World Wide WEB'in (WWW) icadıyla birlikte 1995 yılında internetle bütünleşmiştir. Ticari, kültürel, siyasi ve toplumsal alanlar başta olmak üzere akla gelebilecek her alanda insanlığın yaşamında en etkili ve yaygın kitle iletişim aracı günümüzde hiç şüphesiz internet ve özellikle sosyal medya olmuştur. İnternet aracılığıyla oluşturulan ve kullanıcılarının internet üzerinde profiller oluşturarak birbirleriyle iletişim kurduğu; fikirlerini yazı, grafik, resim, fotoğraf ve video biçiminde içerik üreterek, bireysel ya da çeşitli amaçlarla sosyal gruplar oluşturduğu veya bu gruplara üye olduğu dijital platformlar sosyal medya olarak adlandırılmaktadır.

Birleşmiş milletler verilerine göre 2026 itibarıyla dünya nüfusunun yaklaşık 8,2- 8,3 milyar civarında olduğunu göz önüne alacak olursak, "datareportal.com" web sitesinde yayımlanan verilere göre yapılan araştırmalarda bu nüfusun yaklaşık 6,1 milyarı düzenli olarak internet kullanırken, bu kullanıcıların 5,8 milyarının herhangi bir sosyal medya platformunda "kullanıcı kimliği" oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu da demektir ki, her yüz kişiden yaklaşık yetmişi aktif olarak sosyal medya kullanmaktadır.

İnsanların çeşitli amaçlarla içerik ürettiği ya da üretilen içeriklerin takipçisi olduğu sosyal medya türlerini kısaca belirtmekte fayda var. Günümüzde sosyal medya uygulamaları farklı amaçlarla içerik üretmekte ve takipçilerine ulaşmaktadır. Bu türleri genel hatlarıyla amaçlarına göre şöyle sınıflandırmak mümkündür; sosyal ağlar (Facebook, Linkedin vb.), forum ve tartışma siteleri (DonanımHaber Forum, R10.net vb.) medya paylaşım siteleri (YouTube, İnstagram, Tiktok), mikro bloglar- bloglar (X, İnstagram, Pinterest vb.), mesajlaşma uygulamaları (WhatsApp, Telegram, Signal vb.). Biz bu çalışmada söz konusu sosyal medya platformlarının yapısı ve özelliklerinden ziyade kullanıcılar üzerindeki olumlu, olumsuz etkileri üzerinde durmanın daha önemli olacağı kanaatindeyiz.

6. Medya ve Sosyal Medyanın Kullanıcılar Üzerindeki Etkileri

Gerek medyanın gerekse sosyal medyanın kullanıcılar üzerindeki etkisini iki yönlü düşünmemiz gerekmektedir; olumlu etkileri, olumsuz etkileri. İster geleneksel medya organları olsun isterse yeni medya olsun, izlerkitleyi ve aktif kullanıcılarını hem olumlu hem de olumsuz açıdan etkisi altına almış bulunmaktadır. Geleneksel medya olarak tanımlanan televizyon yayınları ülkemizde yaygın olarak tercih edilmektedir. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından (RTÜK) 12.11.2025 tarihinde yayımlanan araştırma sonuçlarında, Türkiye genelinde günlük ortalama televizyon izleme süresinin 3 saat 43 dakika olarak belirlendiği, bu sürenin, 65 yaş ve üzeri grupta 5 saat 16 dakika olarak belirlendiğine dikkat çekilmiştir. Aynı araştırmada elde edilen sonuçlar cinsiyet bazında kadınların günlük ortalama televizyon izleme süresinin 4 saat 2 dakika, erkeklerin ise 3 saat 25 dakika olarak hesaplandığı belirtilmiştir. Ayrıca araştırmada, haftada en az bir kez televizyon izleyenlerin oranı yüzde 93,4 olarak tespit edildiği belirtilmiştir (RTÜK, 2025).

Bu da gösteriyor ki, insanlar televizyonu hâlâ etkin biçimde izlemekte ve zamanının önemli bir bölümünü ekran karşısında geçirmektedir. Sosyal medya kullanımı açısından da durum farklı değildir. TRT Haber Web Sitesi'nde 26.06.2026 tarihli bir haberde, sosyal medyada geçirilen sürelerle ilgili araştırma sonuçlarına yer verilmektedir. Haberde şu bilgilere yer verilmektedir: "We Are Social ve Meltwater tarafından hazırlanan Dijital 2025 Türkiye Raporu'na göre, Türkiye'de 77,3 milyon aktif internet kullanıcısı bulunuyor. Bu, nüfusun yüzde 88,3'üne karşılık gelirken, bu durum Türkiye'de her 10 kişiden 9'unun internete bağlı olduğunu gösteriyor.

Sosyal medya kullanıcı sayısı 2025 itibarıyla 58,5 milyona ulaşırken, bu, ülke nüfusunun yüzde 66,7'sini oluşturuyor. Yani her 3 kişiden 2'si sosyal medya platformlarında aktif.

Kullanıcıların yüzde 46,6'sını kadınlar, yüzde 53,4'ünü ise erkekler oluşturuyor. Kullanıcılar, günlük ortalama 7 saat 13 dakikayı internette, her gün ortalama 2 saat 43 dakikayı ise sosyal medyada geçiriyor. 18 yaş üzeri sosyal medya kullanıcı sayısı 55,9 milyonken, bu, 18 yaş üzeri nüfusun yüzde 85,5'inin sosyal medya kullandığını gösteriyor" (TRT, 2026).

Bu bilgiler çerçevesinde sosyal medyanın ülkemizde etkin ve yaygın biçimde kullanıldığını göstermektedir. Günümüzde sosyal medya kullanım yaşının okul çağındaki gençler ve çocuklar arasında hızla yayılması ve bilinçsiz kullanımı, ciddi bir sorun teşkil etmektedir.

7. Medyanın Olumlu Etkileri

Genelde medyanın, özelde sosyal medyanın kitleler üzerindeki olumlu etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür; sosyal medya kullanıcılarının uzakta bulunan yakınları veya arkadaşlarıyla hızlı bir şekilde iletişim kurma şansına sahip olmaları sosyal ilişkiler bağlamında önemli bir avantaj sunmaktadır. Özellikle eğitim öğretim çağındaki çocukların ve gençlerin bilgi kaynaklarına rahatça ulaşmaları mümkün olmaktadır. Kişinin kendisini özgürce ve rahatça ifade edebilmesi için sosyal medya en önemli iletişim platformlarını sunmaktadır. Birey, herhangi bir konuda bilgisini, deneyimini, isteğini, yorumunu sosyal medya platformlarından rahatça iletebilir. Yine kullanıcılar çevirimiçi yayınlar yoluyla dil kursları, kişisel gelişim içerikleri, yemek yapımı vb. konularda kişisel yeteneklerini ve el becerilerini geliştirme şansına sahip olabilmektedir. Sosyal medya sayesinde çevremizde ve dünyada neler olup bittiğini en hızlı şekilde öğrenmek artık çok kolay hale gelmiştir. Belki de sosyal medyanın avantajlarından en önemlisi budur. Bireyin çevresinde gerçekleşen ve katılabileceği toplumsal, sanatsal, kültürel ve sportif etkinliklerle ilgili gelişmeler hakkında sosyal medyadan kolaylıkla destek alınabilmektedir. Sosyal medyanın önemli faydalarından biri de iş ve ticaret hayatına ilişkin gelişmelerle ilgilidir. Sosyal medya kullanıcıları uzaktan alışveriş, bankacılık işlemleri, ürün ve hizmetler hakkında çok yönlü bilgi sahibi olma gibi avantajlara sahip olabilmektedir. Sosyal paylaşım sitelerinin iş olanaklarını takipçilerine haber vermesi sayesinde iş arayan kişiler

aradıklarına daha hızlı ve kolay ulaşabilmektedir. Sosyal sorumluluk projelerinin daha etkin ve yaygın biçimde yürütülmesi için sosyal medyadan destek alınabilmektedir.

Bütün bu avantajlarına daha yenilerini de eklemek mümkündür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, bütün avantajlar zararlı boyutunu da düşünerek bilinçli bir şekilde kullanılmazsa dezavantaja kolayca dönüşebilmektedir.

8. Medyanın Olumsuz Etkileri

Yukarıda belirttiğimiz faydaları kadar, hatta daha fazla zararları da vardır. Bu zararları genel hatlarıyla ele alacak olursak; sosyal medyada gereğinden fazla ve amaçsız şekilde zaman geçirmek en büyük zararlarından biridir. Özellikle bilinçsiz kullanıcıları bekleyen en büyük tehlike zararlı içeriklerin oldukça fazla olmasıdır. Bu içerikler yalan haber, ırkçılık, nefret söylemi, pornografik yayınlar, bahis ve kumara teşvik eden siteler, oyun ve madde bağımlılığı, toplumu kin ve nefrete sürükleyen yayınlar başta olmak üzere manipülasyon ve dezenformasyona müsait olduğu için kolayca kullanıcıları etkisi altına alabilmektedir. Uzun süreli ve aralıksız kullanım Ruhsal ve fiziksel birtakım rahatsızlıklara yol açabilmektedir. Özellikle çocukların ve gençlerin ruhsal fiziksel gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Uzun süre kullananlar fiziksel olarak omurga rahatsızlıkları, iştahsızlık, düzenli beslenememe, uyku bozuklukları; ruhsal olarak da asabiyet yalnızlaşma ve içe kapanma, mutsuzluk, gerçek hayata uyum zorluğu gibi durumlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Kullanıcılar çoğu kez siber zorbalığa maruz kalabilmektedir. Bu durum bazı bireylerin ruhsal yapısını derinden ve olumsuz etkilemekte, bazılarını şiddete yöneltebilmektir. Sosyal medyada dolaşan bilgilerin ve haberlerin güvenilirliği önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir. Bilinçsiz kullanıcılar bunların çoğunu gerçek zannetmekte inanabilmektedir. Özellikle sosyal medyada da yapay zekâ kullanımının yaygın biçimde kullanılması, bilinçsiz kullanıcıların gerçekle yalanı ayırmakta zorlandığını göstermektedir. Kimliğini gizleyen ve suç teşkil eden çıkar amaçlı profillerin tuzağına bilinçsiz kullanıcılar kolayca düşebilmekte ve dolandırılmak suretiyle zarar görebilmektedir. **Mahremiyetin tehlikeye girmesi ve kişinin güvende olmaması durumu söz konusudur.** Kişisel verilerin dijital ortamlarda paylaşılması siber zorbalık, dolandırıcılık ve mahremiyetin ihlali gibi riskleri beraberinde getirmektedir.

Görüldüğü üzere sosyal medya bilinçli kullanıldığı zaman kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığı açısından bir zarar teşkil etmemektir; ancak bilinçsiz kullanılması durumunda telafisi mümkün olmayan zararlara maruz kalabilmektedirler.

Sosyal medya kullanıcılarını bütün bu tehlikelerden korumak için neler yapılabilir?

Gerek geleneksel medyanın gerekse sosyal medyanın kullanılmasında en önemli etken bilinçli ve kontrollü olmaktır. Ancak özellikle çocukların ve ergenlik dönemindeki gençlerin başta aileleri olmak üzere bilinçlendirilmeleri okullarda medya okuryazarlığı konusunda eğitilmeleri gerekmektedir. Çocuklar ve gençler faydalı içerik üreten sosyal medya platformlarına teşvik edilmelidir. Çocukların ve gençlerin günlük yaşamda normal kabul edilen davranış biçimlerini bozabilecek alışkanlıklar aşılayan zararlı sitelere karşı düzenli olarak takip edilmesi gerekmektedir. Çocukların günlük yaşamın rutinlerinden kopmamaları için süre sınırlamaları getirilebilir. Ebeveynler, çocuklarıyla daha çok zaman geçirerek Teknik olarak gizlilik ve güvenlik ayarları yapılmalı, özellikle çocukların erişebileceği zararlı içeriklerle ilgili kısıtlama getirecek önlemler alınmalıdır. Sosyal medyada üretilen içeriklerin büyük bölümü dezenformasyona açık olduğu için özellikle resmi makamlardan yapılmayan açıklamalara itibar edilmemelidir. Ülke güvenliğini tehlikeye sokan terör amaçlı yayınların hiçbirisine itibar edilmemeli ve gerektiğinde güvenlik güçleri ve yargı birimlerine bildirilmelidir. Bütün bu önlemlerde ilk sırayı kuşkusuz bilinçli aileler almaktadır. Bunun için de ülke genelinde ailelere belli bir plan program dahilinde medya okuryazarlığı konusunda bilgilendirici eğitim seminerleri yapılabilir. Radyo ve televizyonlarda spot programlarla bilinçlendirici kısa filmler yayınlanabilir.

SONUÇ

Geleneksel ya da yeni medya diye gruplandırılan kitle iletişim araçları, teknolojinin gelişmesine koşut olarak bireyler ve toplumlar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileriyle gündemdeki yerini her zaman canlı tutmaktadır. Gelişmiş ya da gelişmekte olan bütün ülkeler iletişim ağlarıyla artık kuşatılmış durumdadır. Gerek bireysel gerekse kurumsal olarak dünyanın her yerinde kitleler medyanın ve sosyal medyanın kontrolündedir. Siyasetten, ekonomiye, uluslararası ilişkilerden ticarete, sanattan spora her alanda medya, çalışmaların ve faaliyetlerin takipçisi olmaktan çok neredeyse doğrudan içerisinde yer almaktadır. Kişi mahremiyetinden, ulusların stratejik güvenlik bilgilerine değin her alanda bir tedirginlik durumu söz konusudur ve olumsuzluklara karşı tedbirler almak için sürekli yeni yöntemler geliştirilmektedir.

KAYNAKÇA

Aziz, Aysel (1981). *Radyo ve Televizyona Giriş*. AÜ. SBF Yayınları, Ankara.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2025). Stratejik İletişim Terimleri Sözlüğü, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları İstanbul.

Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new Media Collide*. NYU Press.

Steinberg, L. (2008). A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking. Developmental Review, 28(1), 78-106.

Katz, E.J, Haas, H ve Gurevitch, M (1973). On the use of the Mass Medıa for Important Things. *American Sociological Review*, 38(2), 164-181.

Mutlu, Erol (1995). *Televizyonda Program Yapımı,* Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları No:4, Ankara.

Oskay, Ünsal (2011). İletişim ABC'si, Der Yayınları:213, İstanbul

Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2013). The differential susceptibility to media effects model. Journal of Communication, 63(2), 221-243.

Watson, James (2003). *Media Communication. Second Edition*. Palgrove MacMillan, Inc, Great Britain.

İnternet Kaynakları

https://repository.upenn.edu/asc_papers/267

https://datareportal.com/social-media-users (Erişim tarihi: 13 Temmuz 2026).

https://www.rtuk.gov.tr/rtuk-"medyametre"-kamuoyu-arastirmasi-yayinlandi/5106 (Erişim tarihi: 12 Temmuz 2026).

https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/uzmanlar-sosyal-medyada-gecirilen-sure-konusunda-uyariyor-912004.html (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2026).

https://www-apa-org.translate.goog/monitor/2023/09/protecting-teens-on-social-media?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=tc (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2026).

https://doi.org/10.1016/j.dr.2007.08.002Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması. TÜİK.

https://doi.org/10.1111/jcom.12024.

KUR'AN'IN KALBİNDEN GENÇLERİN KALBİNE: YÂSÎN SÛRESİ BAĞLAMINDA GENÇLİĞE YÖNELİK MESAJLAR

Süleyman NAROL*

Giriş: Kavramsal Çerçeve

Bu çalışma, Kur'an-ı Kerim'in "kalbi" olarak nitelendirilen Yâsîn Sûresi'ndeki evrensel mesajları, günümüz dünyasının sosyokültürel ve dijital meydan okumalarıyla karşı karşıya olan gençlerin dünyasına taşımayı amaçlamaktadır. Kur'an, gençlik ve kalp kavramlarının etimolojik ve teolojik tahlilinden yola çıkılarak, insanın biyolojik merkezinin ötesinde manevi ve ruhi inşası ele alınmıştır. Yâsîn Sûresi'nden istinbat edilen prensipler; zaman yönetimi, dijital özdenetim, inisiyatif alma, doğru rol modeli seçimi, ebediyet vizyonu, tevazu, sosyal adalet, Kur'an'ı hayatın merkezine alma ve entelektüel derinlik alt başlıklarında incelenmiş; günümüz gençliğine somut bir strateji rehberi olarak sunulmuştur.

1. Kur'an ve Gençlik

Kur'an, lafzan "okumak, tilavet etmek" anlamlarına gelmektedir. İstılahta ise, Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla indirilen, mushaflarda yazılı olan, nesilden nesile tevatüren nakledilen, tilavetiyle ibadet edilen ve Allah'ın mucizevi kelamıdır.[1] Sürekli okunan ve hatta her gün namazda tilavet edilmesi zorunlu olan bu ilahi hitabın en önemli muhataplarından biri de gençlerdir.

Türkçemize Farsçadan geçen "genç" kelimesi, "hazine" anlamını taşımaktadır. Arapçada ise hazine kavramı "kenz" kelimesiyle ifade edilmektedir. Telaffuz bakımından "genç" ile "kenz" arasındaki bu fonetik yakınlık, iki dil arasındaki geçişi çağrıştırmakla birlikte derin bir anlama da işaret etmektedir.[2] Genç demek, adeta bir toplumun en değerli hazinesi demektir. Bu hazinelerin kıymetini bilmek, Hz. Peygamber'in tebliğ metodunun merkezinde yer

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir A.B.D Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0003-0828-6819, e-posta: snarol@selcuk.edu.tr

1 Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 24.

2 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 1986), 345.

almıştır. Nitekim ilk Müslümanların profiline bakıldığında çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu görülmektedir.

1.1. İnsanın Merkezi: Kalp ve Beyin Dengesi

Sözlükte "döndürmek, çevirmek ve bir halden başka bir hale geçmek" anlamlarına gelen kalp, tıbbi açıdan muazzam bir yapıya sahiptir. Yetişkin bir insanın kalbi, bir günde ortalama 7.200 ila 8.000 litre kan pompalar. Dakikada yaklaşık 5 litre kan ileten, her atışında 70 mililitre kanı vücuda dağıtan bu organ; fiziksel efor anında günlük 10.000 litre kapasiteye ulaşabilir. Ortalama 85 yıllık bir ömürde kalp 3 milyar kez atarak devasa bir döngüyü tamamlar.[3]

Kur'an-ı Kerim'de "kalp" kavramı genellikle anlama, idrak etme ve düşünme (akıl) boyutuyla ele alınmıştır. "*Allah onların kalplerini mühürlemiştir; artık bilmezler*"[4] ve "*Elbette bunda, içinde bir kalb taşıyan veya zihnini derleyip toplayarak can kulağıyla dinleyen kimseler için alacak bir ders vardır*"[5] ayetlerinde kalp, akıl ve şuur manasında kullanılmıştır. Klasik tefsir otoritelerinden Taberî, Kurtubî ve İbn Kesîr gibi müfessirler bu ayetlerdeki kalbi "akıl" olarak tefsir etmişlerdir.[6]

İnsanın merkezinin beyin mi yoksa kalp mi olduğu hususu multidisipliner bir tartışma konusudur. İnsanın hareket organları beynine, beyni ise kalbine tâbidir. Kalp; akıl, hafıza, nefis ve dış etkenlerin toplandığı manevi bir merkezdir. Bir hadis-i şerifte bu durum şöyle ifade edilir: "*İnsanın bedeninde bir et parçası vardır. Bu iyi olursa bütün uzuvları iyi olur, kötü olursa bütün organları bozuk olur. Bu kalptir.*"[7] Bilim dünyasında aklın merkezi beyin kabul edilse de insan mekanik bir varlıktan ibaret değildir. California Institute of HeartMath araştırmalarına göre beyin bağımsız hareket etmemekte, sinyalleri kalpten

---

[3] https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/bunu-biliyor-muydunuz/bunu-biliyor-muydunuz-2. (Erişim Tarihi: 25.07.2026). https://www.acibadem.com.tr/ilgi-alani/kalbimiz-nasil-calisir/ (Erişim Tarihi: 25.07.2026.

[4] et-Tevbe 9/93.

[5] Kāf 50/37.

[6] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an tevîli âyi'l-Kurân* (Kahire: Dâru Hecer, 2001), 21: 462; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kurân* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1384/1964), 17: 23; Ebu'l-Fida İmâdüddîn İsmâîl İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurâni'l-Aẓîm* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 3: 517; 7: 409.

[7] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakī, *Şuabü'l-îmân* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 1: 154.

almaktadır. Kalbin manyetik alanı, beyninkinden yüz kat daha kuvvetlidir ve bedenin yaklaşık bir metre dışına kadar uzanan bir enerji yayar.[8] Dolayısıyla hakikati kavramak, aklın ve gönlün uyumunu gerektirir.

1.2. Kur'an'ın Kalbi: Yâsîn Sûresi

Hz. Peygamber, "*Şüphesiz ki her şeyin bir kalbi vardır. Kur'an'ın kalbi ise Yâsîn'dir*"[9] buyurmuştur. Mekke döneminde inen ve 83 ayetten oluşan sûre, adını ilk ayetindeki huruf-ı mukattaadan alır. Fahreddin er-Râzî'nin belirttiği üzere sûre, İslam inancının üç temel umdesini (tevhid, nübüvvet ve ahiret) kusursuz bir kurguyla ele alır.[10]

1.2.1. Kur'an'ın Kalbinden Gençlerin Kalbine Mesajlar

Yâsîn Sûresi'nin ayetleri, günümüz gençliğinin karşılaştığı krizlere yönelik pratik ve varoluşsal çözümler sunar.

1. Gençlik Sermayesinin Tükenişi: Zaman Yönetimi

"*Kime uzun ömür verirsek, biz onun yaratılışını (gelişimini) tersine çeviririz. Hiç düşünmüyorlar mı?*"[11] Bu ayet, gençliğin sonsuz bir kredi değil, hızla tükenen bir sermaye olduğunu hatırlatır. Ayetteki "nünekkishü" (tersine çeviririz / baş aşağı ederiz) kelimesi, bedensel ve zihinsel zirvenin kalıcı olmadığını vurgular. Gençlere yönelik net mesaj şudur: Bu altın çağı geçici dijital eğlencelerle tüketmek yerine kalıcı eserler ve sarsılmaz bir şahsiyet inşa etmek için kullanın. Nitekim ahirette insana "*ömrünü nerede tükettiği ve gençliğini ne uğurda yıprattığı*"[12] sorulacaktır.

2. Dijital Çağın Özdenetimi: İhsan Bilinci

"*O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder.*"[13]

Anonim olunduğunun sanıldığı dijital dünyada klavyede gezinen parmakların ve siber âlemdeki ayak izlerinin silinmeyen bir kaydı vardır. Kim-

---

8 Rollin McCraty, *Science of the Heart: Exploring the Role of the Heart in Human Performance*, Vol. 2 (Boulder Creek, CA: HeartMath Institute, 2015), 5, 36.

9 Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Fezâilü'l-Kur'ân", 7.

10 Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999), 26: 43.

11 Yâsîn 36/68.

12 Tirmizî, *es-Sünen*, "Sıfatü'l-kıyâme", 1.

13 Yâsîn 36/65.

senin görmediği bir odada ekran karşısındaki tutum, kişinin asıl karakteridir. Ayet, beden organlarının dile gelerek şahitlik edeceğini bildirerek güçlü bir "otokontrol" ve ihsan bilinci aşılamaktadır.

3. Pasif İyilikten Eyleme Geçiş: İnisiyatif Alma

"*Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve şöyle dedi: Ey kavmim! Bu elçilere uyun.*"[14]

Doğruyu bilmek tek başına yeterli değildir; onu savunmak risk almayı ve harekete geçmeyi gerektirir. Ayetteki *yes'â* (çabalayarak gelir) fiili şevk ve sürekliliği ifade eder. Gençler, haksızlıklar karşısında köşesine çekilmemeli, inançları onları eyleme sevk etmeli ve hakikati kalabalıklara karşı savunma cesaretini göstermelidir.

4. Doğru Rol Modeli Seçimi

"*Sizden hiçbir ücret (ve karşılık) istemeyenlere uyun, onlar doğru yoldadırlar.*"[15]

Bilgi ve iletişim çağında kitleleri yönlendiren binlerce içerik üreticisi (influencer) bulunmaktadır. Kur'an, takip edilecek rehberin ölçüsünü koymuştur: Kendi çıkarları, popülaritesi veya maddi kazancı için kitleleri sömürmeyen, tek derdi hakikat olan samimi şahsiyetleri izlemek.

5. Sadece Bir Kez Yaşarsın Yanılgısına Karşı Ebediyet Vizyonu

"*Kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi: 'Şu çürümüş kemiklere kim can verecek?' dedi.*"[16]

Modern kültür "anı yaşa, sonrasını düşünme" (YOLO) anlayışını dikte etmektedir. Fakat yaratılış gayesini unutup ufku dünya ile sınırlı kalan insan manen çürümeye mahkumdur. Eylemlerin ölüm ötesine uzanan bir boyutu olduğunun kavranması, hayatı sıradan bir haz arayışından çıkarıp yüce bir anlama kavuşturur.

6. Kibrin Tuzağından Çıkış: Tevazu

"*İnsan, bizim kendisini bir damla sudan yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi apaçık bir hasım kesildi?*"[17]

---

[14] Yâsîn 36/20.
[15] Yâsîn 36/21.
[16] Yâsîn 36/78.
[17] Yâsîn 36/77.

Zekâ, akademik başarı, güzellik veya yetenekler insanı narsist bir kibre sürükleyebilir. Ayet, en temel biyolojik gerçekliği hatırlatarak egoyu dizginler. Elde edilen başarılar Yaratıcı'ya isyan edilecek bir küstahlığa değil, O'na karşı tevazuya vesile olmalıdır.

7. Bireyciliğe Karşı Sosyal Adalet: İnfak Şuuru

"*...İnkâr edenler iman edenlere dediler ki: 'Allah'ın dileseydi doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız?'...*"[18]

Kariyer planlamasında merkeze sadece bireyin kendisini alması bencilce bir hezeyandır. Vakitten, enerjiden ve bilgiden başkalarına pay ayırmak (infak) elzemdir. "Herkes kendi başının çaresine baksın" yaklaşımı, ayetin kınadığı merhametsiz zihniyetin tezahürüdür.

8. Kur'an'ı "Diri" Bir Strateji Kitabı Haline Getirmek

"*(Bu Kur'an,) diri olanları uyarması ve inkârcılar hakkındaki o sözün gerçekleşmesi için...*"[19]

Kur'an, sadece mezarlıklarda okunacak statik bir metin değildir. Ayetteki "hayy" (diri) vurgusu, Kur'an'ın güncel krizlere çözüm üreten, hayatın tam içinde yaşayan dinamik bir stratejiler bütünü olduğunu gösterir.

9. Sünnetullahı Okumak ve Entelektüel Derinlik

"*Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir... Ayın dolaşımı için de konak yerleri belirledik...*"[20]

Din aklı dondurmaz, aksine harekete geçirir. Evrendeki muazzam matematik ve biyolojik yasalar incelenmelidir. İman ancak bilimsel tefekkür ve kâinat kitabının okunmasıyla derinleşir. Ayrıca "*Bir şeyi dilediğinde O'nun buyruğu, sadece 'Ol!' demektir...*"[21] ayetleri, hedeflere ulaşmak için dünyevi sebeplere sarılmanın şart olduğunu ancak sonucun O'nun iradesiyle gerçekleşeceğini hatırlatarak genci kibrin ve mutsuzluğun esaretinden kurtarır.

---

[18] Yâsîn 36/47.
[19] Yâsîn 36/70.
[20] Yâsîn 36/38-39.
[21] Yâsîn 36/82-83.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, gencin zihinsel ve ruhsal gelişimine rehberlik eden ilahi bir pusuladır. Yâsîn Sûresi bağlamında ele alınan prensipler, gençliğin karşı karşıya kaldığı anlam krizlerine kurucu bir reçete mahiyetindedir.

Yâsîn Sûresi'nin kalbinden süzülen bu mesajlar, gençlerin sadece bireysel bir ahlak inşa etmelerini değil, aynı zamanda dijital çağın getirdiği sanal yanılsamalara karşı somut ve proaktif bir duruş sergilemelerini salık vermektedir. Sûredeki "şehrin uzağından gelen adam" figürü, pasif bir iyilik anlayışından ziyade hakikati cesaretle savunan ve inisiyatif alan bir gençlik modelini öngörür. Bununla birlikte, çıkar gözetmeyen samimi şahsiyetlerin rol model alınması ve anlık hazların ötesine geçerek ebediyet vizyonunun kazanılması, modern kültürün dayattığı geçici haz anlayışlarına karşı güçlü bir manevi kalkan oluşturur.

Nihayetinde, kâinat kitabını okumayı ve evrendeki muazzam biyolojik ve matematiksel yasaları tefekkür etmeyi emreden bu ilahi hitap, aklı donduran değil; bilakis aklı ve kalbi entegre eden bir entelektüel derinliği hedefler. Yaratılış hakikatini unutarak narsist bir kibre kapılan insana tevazuyu öğütleyen, bencilce bireyciliğe karşı infak şuurunu ve sosyal adaleti merkeze alan bu ilkeler, Kur'an'ı hayatın tam içinde yaşayan dinamik bir strateji rehberine dönüştürür. Özetle, kalbin salt biyolojik bir organ değil, anlam ve şuurun manevi merkezi olduğu hakikatinden hareketle Yâsîn Sûresi, gençlerin hem dünyevi eylemlerini hem de ebedi kurtuluşlarını temin edecek evrensel bir denge sunmaktadır

Kaynakça

el-Beyhakī, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Şuʿabü'l-îmân*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1986.

İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmâdüddîn İsmâîl. *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAẓîm*. Riyad: Dâru Taybe, 1999.

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Kurʾân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1384/1964.

McCraty, Rollin. *Science of the Heart: Exploring the Role of the Heart in Human Performance*. Vol. 2. Boulder Creek, CA: HeartMath Institute, 2015.

er-Râzî, Fahrüddin. *Mefâtîḥu'l-ġayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi u'l-beyân an te vîli âyi'l-Kur ân*. Kahire: Dâru Hecer, 2001.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/bunu-biliyor-muydunuz/bunu-biliyor-muydunuz-2. (Erişim Tarihi: 25.07.2026)

https://www.acibadem.com.tr/ilgi-alani/kalbimiz-nasil-calisir/ (Erişim Tarihi: 25.07.2026)

TÜRK KÜLTÜRÜNDE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AİLE VE ÇOCUK

Turgay KABAK*

Giriş

Yeryüzünde insan hayatının başladığı binlerce yıl öncesinden günümüze kadar farklı farklı milletler, toplumlar ve kültürler ortaya çıkmıştır ve çıkmaya da devam etmektedir. Ancak ne kadar farklılık gösterirlerse göstersinler bu insan topluluklarının hepsinin bir temel taşı vardır o da ailedir.

İnsanoğlunun kurduğu en eski, köklü ve hayati kurum aslında aile kurumudur diyebiliriz; çünkü insanı insan yapan diğer bütün kültürel, siyasi ve ekonomik toplumsal kurumlar aile yapısının üzerine inşa edilmiştir. TDK Sözlüğünde aile (URL: 1):

1. isim, toplum bilimi Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik; ev, familya: "Birbirlerine nasıl tutkun, yangın bir aile olduklarını sayıp döktü." - Lâtife Tekin

2. isim Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü: "Kendilerinin hangi asil aileye mensup olduklarını bilmiyorum." - Nâzım Hikmet

3. isim Birlikte oturan hısım ve yakınların tümü; ev: "Beş dakika sonra bütün aile Macit'in heybesinin etrafını almış, o da her birine bir şey uzatıyordu." - Halide Edip Adıvar

4. isim Eşlerden kadın için kullanılan bir söz: "Yalnız dostlarını ve değerli fikir adamlarını değil; kendini, ailesini ve çocuklarını bile bir an düşünmedi." - Yahya Kemal Beyatlı

5. isim Aynı gaye üzerinde anlaşan ve birlikte çalışan kimselerin bütünü.

6. isim Temel niteliği bir olan dil, hayvan veya bitki topluluğu; familya.

Şeklinde altı anlam ile yer almaktadır. Ancak ilk anlam bizim yukarıda da söylediğimiz unsura dikkat çekmektedir. Aile toplumun içindeki en küçük birimdir, toplumun çekirdeğidir. Toplum ailelerin bir araya gelmesiyle meydana gelir. Aile bütün toplumlarda ortak bir kurum olsa da tek bir aile çeşidi yoktur. Zamana, bölgeye ve toplumsal yapıya göre çekirdek aile, geniş aile, ataerkil aile, anaerkil aile gibi çeşitli isimlerle anılan farklı aile yapıları ortaya çıkmıştır. Bu

* Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. ORCİD No: 0000-0002-0823-3074, turgaykabak@gmail.com

yapılar aileyi oluşturan fertlere veya aile reisinin kim olduğuna göre araştırmacılar tarafından tasniflenmiştir. Bu tasniflerin en çok bilineni aileyi oluşturan kişi sayısına göre yapılan çekirdek aile ve geniş aile şeklindeki tasniftir.

"Çekirdek aile terimi eşler ile onlara bağımlı çocuklardan oluşan bir birimi anlatmak üzere kullanılır" (Marshall, 2005, s. 112-113). Bu aile tipi ailenin en küçük ve temel halidir. Anne, baba ve çocuklardan meydana gelen bu aile tipi günümüz endüstri toplumlarında daha yaygındır.

Geniş aile ise çekirdek ailenin tam tersi olarak tek bir evde birden çok kuşağın bir arada yaşadığı bir aile sistemini anlatılmaktadır (Marshall, 2005, s. 265). Genelde anne, baba, çocuklar, büyükbaba ve büyükannelerin hatta kardeşlerin de bir arada yaşadığı bu aile türü geçmiş tarım toplumlarında yoğun bir şekilde görülmektedir. Endüstri devrimi öncesi emek yoğun çalışmanın zorunlu olduğu dönemlerde geniş aile bir anlamda bir zorunluluktur. Çünkü tarlaların ekilip biçilmesi, hayvanların otlatılıp bakımlarının yapılabilmesi için çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın en kolay ve ucuz şekilde sağlanabileceği yer ise ailedir. Bundan dolayı geniş ailede çok sayıda çocuk vardır.

Görüldüğü gibi geniş ailede en az üç kuşak bir arada yaşayabilmekteyken çekirdek ailede anne, baba ve çocuklar yani iki kuşak bir arada yaşamaktadır.

Ailenin büyüklüğünden başka yönetim şekli de araştırmacıların dikkatini çekmiş ve günümüzde ataerkil aile ve anaerkil aile olarak bilinen aile türleri tasniflemeye dahil edilmiştir.

Anaerkil aile annelerin aile reisi olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Bu sistemde kişinin soyu annesine göre belirlenmektedir. Bir dönem bütün toplumların tarih öncesi çağlarda mutlaka anaerkil bir dönem yaşadığı ancak daha sonra bunun ataerkilliğe dönüştüğüne dair bir kuram popüler olmuştur; ancak yirminci yüzyılın başında bu kuram önemini kaybetmiştir (Marshall, 2005, s. 22).

Ataerkil aile ise erkeğin ailenin reisi olduğu toplumsal bir sistemdir. Ailenin reisi erkek olduğu için ve toplum da ailelerden oluştuğu için toplumun reisi de erkekler arasından seçilir olmuştur (Marshall, 2005: s. 47).

Yukarıda görüldüğü gibi toplumun çekirdeği olan ve farklı biçimlerde oluşturulabilen ailenin toplumsal açıdan çok önemli işlevleri vardır. Bu işlevler bize göre şunlardır:

1. Neslin devamını sağlar. Bir millet için en önemli şeylerden birisi varlığını devam ettirmektir. Bunun için üremenin garanti altına alınması gerekir. Bunun için de sistemli bir yapı gereklidir. Aile neslin devamını garanti altına alan sistemli yapıdır.
2. Kültürel aktarımı sağlar. İnsanlar özellikle yazının olmadığı veya çok az kullanıldığı dönemlerde bilgileri sözlü kültür yoluyla aktarmaktadır. İlk aktarım aile içinde büyüklerden çocuklara terbiye kurallarının, temel dini kuralların, sofra adabı gibi kuralların öğretilmesiyle başlar. Bu anlamda aile kültürün yeni bireye öğretildiği ilk okuldur.
3. Akrabalık bağları kurarak toplumun bir arada yaşamasını ve aileden daha büyük boy, klan gibi toplumsal birliklerin ortaya çıkmasını sağlar.
4. Bireylerin cinsel ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar (Güler & Ulutak, 1992, s. 53).
5. İnsanoğlu doğduktan sonra uzun süre bakıma muhtaç bir varlık olduğu için aile çocuğun bu uzun dönemi sağlıklı bir şekilde atlatarak hayatta kalmasını sağlar (Güler & Ulutak, 1992, s. 53).
6. Aile aynı zamanda ekonomik bir birimdir. Aile bireyleri güçlerini birleştirerek birlikte üretip ekonomik bir güç oluştururlar (Güler & Ulutak, 1992, s. 54).

Ailenin toplum içerisinde ne kadar çok önemli olduğu yukarıda saydığımız işlevlerden görülmektedir. Bu kadar önemli bir yapının Türk milleti açısından da önemli olması ve üzerine pek çok kültürel ögenin oluşması son derece doğaldır. Türk kültürünün temel üretici birimi ailedir. Ailede üretilen kültür yine ailenin içinde gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Yani Türklerin kendi kimliğini kazanma ve milletleşme sürecinde aile çok merkezi bir rol oynamıştır.

Yerli yabancı pek çok araştırmacının da belirttiği gibi Türklerin milletleşme süreci çok eski devirlere dayanmaktadır. Bu sebeple Türk aile yapısının kökenlerini ve gelişimini İslamiyet öncesi dönemde aramak çok doğru olacaktır. Göktürk Kitabelerinden Çin yıllıklarına, yabancı seyyahların seyahatnamelerinden çeşitli sözleşmelere kadar milattan öncesinden ve hemen sonrasından Türklerle ilgili bilgi veren yazılı kaynakların hemen hepsinde Türk aile yapısı ile ilgili bilgiler de vardır (Aslan, 2019, s. 459). Aslan'ın Donuk'tan aktardığına göre bu belgelerde Türk aile yapısı ile ilgili yapılan incelemelerden Türk ailesinin şu özelliklere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır:

- *Eski Türk ailesi kan bağına bağlıdır.*
- *Eski Türk ailesi kendine özgü bir "pederi aile" tipidir. Diğer topluluklarda ise "pederşahî" veya "maderşahi" aile düzeni vardır.*
- *Eski Türk ailesi diğer toplulukların aksine küçük veya dar diyebileceğimiz bir yapıya sahip olup anne-baba ve çocuklardan oluşur.*
- *Eski Türk ailesinde özel mülkiyet vardır. Kadın, baba evinden getirdiği çeyizin bizatihi sahibidir. Ayrıca aile malında kızların çeyiz, erkeklerin kalın hakkı vardır.*
- *Kadın aile içerisinde hürdür ve bu durum çağdaşlarına kıyasla sadece eski Türk ailesine özgü bir özelliktir.*
- *Ailenin, kadının, çocuğun korunması ve bunların törece koruma altına alınmaları sadece eski Türk ailesinde ve aile tipolojisi farklı olmakla beraber kısmen Moğol ailesinde vardır.*
- *Türklerde dışardan evlilik esastır. Oğlanlar dışardan evlenir, kızlar dışarıya verilir. Diğer topluluklarda görülen yakın akraba ile evlenme (Roma, Yunan, Fars) kardeşi ve kızları ile evlenme (Hind, Fars), birbirlerinin kadınlarını satın alma, karısını çocuk yapması için başkasına takdim etme (Arap, Hind, Yunan), kadınları yakma (Hind) vb. adetlere, törelere Türk ailesinde rastlanmaz.*
- *Aile içerisinde çocukların öldürülmesi, alınıp satılması (Roma, Yunan, Çin, Hind) ve kız çocuklarının diri diri gömülmesi (Arap) eski Türk ailesinde görülebilir bir durum değildir* (Aslan, 2019, s. 459).

Bu maddelerde sayılan özelliklerden de anlaşıldığı gibi Türk aile yapısının temeli sağlam atılmıştır. Türkler aile kurumuna çoğu milletten daha çok önem vermişlerdir. Çünkü Türkler konar-göçer bir hayat sürmekle birlikte tarihin ilk çağlarından itibaren millet bilincinin oluşmaya başladığı bir toplumdur. Millet bilincinin oluşmasında ilk aşama sağlam bir aile kurumunun oluşturulmasıdır. Bu da ailenin nasıl kurulacağından, aile içi iş dağılımına, çocuk yetiştirmenin kurallarının belli olmasından, ebeveyn çocuk hukukunun kurallara bağlanmış olmasına, mal ve miras paylaşımına kadar geniş bir alanda oturmuş kuralların olmasını gerektirmektedir. Eski Türklere bakıldığı zaman bu kuralların Türk töresi içerisinde belirgin bir şekilde var olduğu görülmektedir.

Türklerin ordu-millet şeklinde yaşaması ve savaşçı bir millet olmaları sebebiyle genç nüfus çok önemlidir. Bu sebeple töre bir dizi kural ile aileyi koruma altına almıştır. Türklerde ailenin birliği ve bütünlüğü töre koruması altındadır. Bu koruyucu kurallar günümüze kadar ulaşmıştır. Ailenin koruyucu kalkanı

olan babanın kaybedilmesi durumunda ailenin himayesini birinci dereceden akraba olanlar yapmak zorundadır. Eğer ailenin yetişmiş büyük bir oğlu varsa bu görev öncelikle onun üzerine düşmektedir. Eğer bu şekilde yetişmiş evlat yoksa dede, amca gibi yakın akrabalar devreye girmektedir. Hatta çok yaygın olmasa da dul kalan eşin kayınbiraderi ile evlenmesi geleneği de vardır. Buradaki amaç da ailenin dağılmasını önlemektir (Aslan, 2019, s. 463-464).

Türklerde aile kurmanın ilk aşaması düğün aşamasıdır. Bu aşama bir erkekle bir kadının bir araya geldiğinin, yeni bir yuva kurulduğunun resmi ilanıdır. Geçmişten günümüze bakıldığında Türk coğrafyasının her bölgesinde kendine özgü ögeler olmakla birlikte bir düğün geleneğinin bulunduğu görülmektedir. Bu geleneğin içerisinde kız isteme, çeyiz hazırlama, davetlilerin çağrılması, kına gecesi, düğün yemeği, eğlence, dua gibi unsurlar ortak nokta olarak vardır. Düğünler bir şenlik, toy şeklinde geçen mutlulukla icra edilen törenlerdir. Çünkü yeni bir aile kurulmaktadır ve bu aile, soyun, milletin varlığının devamı için çok önemli bir işleve sahiptir. Bu da kutlanması gereken bir durumdur.

Türk aile yapısının kuruluşundan itibaren hem kadının hem erkeğin belli hak ve sorumlulukları vardır. Çağının diğer toplumlarının aksine Türk ailesinde kadın nerdeyse erkekle eşittir ve birçok hakka sahiptir. Yukarıda da zikredildiği gibi kadının baba evinden getirdiği çeyiz kendine aittir. Ayrıca düğün zamanı verilen ve mihr adıyla bilinen takı veya para da kadına aittir. Kocası kesinlikle ondan izinsiz kullanamaz. Günümüz Türk geleneklerinde bunun devamı olarak düğünde takılan takılar da genelde kadınındır.

Türk ailesinde çocuk alınıp satılan bir meta değil, tam tersine Tanrının bir lütfudur. Bu sebeple ister kız olsun ister erkek olsun çocuklara kıymet verilir. Bunun yansımalarını Türk destan ve efsanelerinde görmek mümkündür.

Türk anlatı geleneği içerisinde aile ve çocuk hakkında en çok bilgi veren eserlerden birisi Dede Korkut kitabıdır. Daha kitabın Giriş bölümünde kadınlar hakkında bilgi verilir ve kadınlar 4 gruba ayrılır:

Kadınlar dört türlüdür:

Birisi solduran soptur (soy solduran)

Birisi dolduran toptur (yiyen top)

Birisi evin dayağıdır (direğidir)

Birisi ne kadar söylesen bayağıdır (eskisi gibidir)

Ozan der:

- *Evin direği odur ki uzaklardan eve bir değerli konuk gelse, beyi evde olmasa, onu yedirir, içirir, ağırlar, gönderir. O Ayşe Fatma soyundandır.*

Hanım onun bebekleri doğsun,

Ocağına böylesi hatun gelsin! (Özçelik, 2024, s. 18).

Dede Korkut'ta evin direği olan kadın evlenilecek ideal kadın olarak gösterilmekte ve bu kadınlarla evlilik yapılıp soyun devam ettirilmesi konusunda telkinde bulunulmakta, diğer kadınlar ise olumsuz olarak görülmekte ve onların soyu kurusun denilmektedir. Yani aile kurulurken eş seçiminin çok iyi yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bir anlamda aile içinde kadına ne kadar önemli bir rol biçildiğini de bizlere göstermektedir.

Yine Dede Korkut'un giriş kısmında çocukların eğitimi ile ilgili bilgi de verilmektedir. Örneğin Giriş bölümünde yer alan:

Kız, anadan görmeyince öğüt almaz,

Oğul, babadan görmeyince sofra çekmez,

Oğul babanın sırrıdır, iki gözünün biridir;

Hayırlı oğul olsa sadağında okudur, hayırsız oğul olsa ocağının körüdür (Özçelik, 2024, s. 16) sözleri eski Türklerde çocuğa verilen önemi göstermektedir. Eserde iyi bir oğul sadaktaki oka benzetilmektedir. O dönemler için ok hayati bir silahtır, insanı hayatta tutar, savaş kazandırır. İyi bir oğulun da babanın en büyük dayanağı olacağı söylenmektedir. Ancak sadece erkek çocuğuna değil kız çocuğuna da değinilmekte ve anneleri tarafından kız çocuklarının da eğitilmesi gerektiği özellikle vurgulanmaktadır.

Dede Korkut'ta aile ve çocukla ilgili bilgi bulunan tek yer Giriş kısmı değildir. "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" boyunda hanlar hanı Bayındır Han yılda bir kez büyük toy düzenletir. Bu toyda ak otağ, kızıl otağ ve kara otağ kurdurur. Kızı olanı kızıl otağa, oğlu olanı ak otağa, oğlu kızı olmayanı da kara otağa oturtun diye emir verir. Oğlu kızı olmayanı Tanrı Teala lanetlemiştir, biz de hoş görmeyiz, onu kara otağa oturtun, önüne de kara koyun yahnisinden koyun diye de ekler (Özçelik, 2024, s. 21). Bu pasaj eski Türklerin çocuğa bakış açısını anlatması bakımından çok önemlidir. Öncelikle eski Türkler oğlan çocuğuna ayrı bir önem vermekle birlikte kız çocuğunu da yok saymamakta ona da değer vermektedir. Bu sebeple kızı olanlar kızıl otağa oturtulmaktadır. Sadece oğlu kızı

olmayanlar hor görülmektedir; çünkü eski Türkler çocuksuzluğu normal bir şey olarak görmemekte; Tanrı tarafından verilmiş bir ceza, bir lanet olarak görmektedir. Bu sebeple çocuksuz olanlar toplum tarafından da aşağılanmakta kara çadıra oturtulup önüne de kara koyun yahnisi konmaktadır.

Benzer şekilde "Bay Böre Bey'in Oğlu Bamsı Beyrek" boyunda da Bay Böre oğlu olmadığı için diğer beylerin karşısında utanır ve ağlamaktan kendini alıkoyamaz. Burada Böre beyin ağlamasının esas sebebi kendisinden sonra malına mülküne sahip çıkacak, soyunu, adını devam ettirecek bir erkek evlada sahip olamamasının verdiği utançtır (Yağcı, 2025, s. 322). Yani eski Türklerde erkek evlat soyun devam ettiricisi olarak görüldüğü için de oldukça önemlidir.

Dede Korkut boyları içerisinde aile ilişkilerinin ve bağının nasıl olması gerektiğini anlatan boylar da vardır. "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" boyunda Dirse Han'ın yanındaki kırk namert baba ile oğlun arasını açarlar, onları birbirine düşman etmeye çalışırlar; ancak Dirse Han'ın eşinin akıllıca bir şekilde eşini ve oğlunu yönlendirmesi, babanın yaptığı hatayı anlaması, oğulun ise hiçbir şartta babasından vazgeçmemesi sayesinde tekrar bir araya gelip tuzağa düşmekten kurtulurlar, düşmanları yenerler. Burada aile bağlarının güçlü olmasının, aile fertlerinin birbirini ölümüne sevmesinin aileyi ayakta tutmakta ne kadar etkili olduğu vurgulanmaktadır.

Dede Korkut kitabında erkek evlatlardan beklenen yiğit olması, savaşçı olması, cesur olması, milleti için, ailesi için kendini feda edebilmesi, iyi ata binip silah kullanabilmesidir. Bunu hemen bütün boylarda görürüz. Erkek çocuklarının ad alması da kahramanlık göstermesine bağlıdır. Örneğin Boğaç Han, daha küçücük bir çocukken kendinden kat kat büyük boğayı öldürerek ad almıştır. Bunun yanında Basat Tepegöz'ü öldürmüş, Beyrek kafirlerle savaş edip onları yenmiş ve böylece namı duyulup toplum içinde kabul görür olmuşlardır (Özçelik, 2024).

Türk destanlarında aile ve çocukla ilgili bilgi veren sadece Dede Korkut değildir; Türklerin en önemli destanlarından birisi olan Oğuz Kağan destanında da aile ve çocukla ilgili bilgiler vardır. Oğuz Kağan destanında özellikle eşlerin ve oğulların adları üzerinden bir sembolleştirme yapıldığı görülmektedir. Oğuz'un altı oğlu vardır. Bozoklar ve Üçoklar bunlardan meydana gelmiştir. Büyük oğulları Gün Han, Ay Han, Yıldız Han üç gök cisminin adıdır ve sağ tarafta bulunan Bozokları meydana getirmişlerdir. Üçokları meydana getiren Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han ise sol tarafta bulunmaktadırlar (Gündüz, 2024, s. 53-58). Bu taksim kadim Türk devlet teşkilatlanmasının da temelidir. Sağ taraf

aynı zamanda Doğu yönünü belirtir ve büyük oğula verilir. Sol taraf ise Batı yönünü temsil eder ve daha küçük oğullara verilir. Hakan öldükten sonra yapılan bu devlet taksimatı Türk devlet geleneğinin en önemli kurallarından birisi olarak asırlarca devam etmiştir.

Aynı Dede Korkut'ta Boğaç Han'ın boğayı öldürdükten sonra yani bir kahramanlık gösterdikten sonra ad alması gibi Oğuz Kağan da gergedanı öldürüp kahramanlık gösterdikten sonra ad almıştır diyebiliriz. Daha sonra evlilik çağı gelmiştir. Oğuz'un ilk eşi gökten bir ışık şeklinde inmiştir ve bu kadından Gün, Ay ve Yıldız adını koyduğu oğulları olmuştur. İkinci eşi ise bir ağaçtan doğmuştur. Bu kadından da Gök, Dağ ve Deniz adını verdiği oğulları olmuştur (Gündüz, 2024, s. 148-149). Görüldüğü gibi eşler olağanüstü özelliklere sahiptir. Onlardan doğan çocuklar da isimlerinden anlaşıldığı gibi olağanüstü kişiliklerdir ki zaten Oğuz Kağan'ın kendisi de doğumundan itibaren olağanüstülükler gösteren bir kahramandır. Kısacası aile Tanrısal müdahale ile meydana gelmiş olağanüstü bir ailedir ve Oğuzların milletleşme sürecini anlatan bir macerayı ortaya koymaktadırlar. Buradan da anlaşılmaktadır ki Oğuzların bir anlamda Türklerin kökeni olağanüstü bir şekilde kurulmuş bir aileye ve onların çocuklarına dayanmaktadır.

Buraya kadar İslamiyet öncesi dönem Türk aile yapısından bahsettik. Türklerin İslamiyet'i kabulü ile kültürel ve sosyal hayatlarında birçok değişiklik meydana gelmiştir. İslamiyet'in Türk kültür ve medeniyeti üzerindeki etkilerini aile ve çocuk kavramlarına bakışı üzerinde de görmek mümkündür. İslamiyet'in Türk aile yapısına olumlu etkileri olmuştur. İslamiyet aile kurulmasını, hayırlı evlat yetiştirilmesini teşvik eden, buna önem veren bir dindir. Bu önemi "Yalnızlık Allaha mahsustur", "Bir adamın karısı onun yarısıdır", "Varsa eşin rahattır başın, yoksa eşin, zordur işin", "Her çocuk rızkı ile doğar" gibi özlü sözler, evliliğin teşvikine yönelik hadislerden (Koşum, 2012) anlayabiliriz.

Bu sebeple İslami dönemde de Türklerin aileye verdikleri önem, çocuk yetiştirilmesine karşı gösterilen özen devam etmiştir.

Sonuç

Bir milleti oluşturan en küçük birim, çekirdek ailedir. Bu çekirdek anne, baba ve çocuklardan oluşur. Bu kadronun yanına geniş ailelerde büyükanne ve babalar ile kardeşler de eklenebilir. Bu çekirdek ne kadar sağlam ise toplum da o kadar sağlamdır. Bunun bilincinde olan Türkler daha ilk çağlardan itibaren

aile kurumuna çok büyük önem vermişlerdir. Bu bağlamda ailenin kuruluş töreni olan düğün törenleri her dönemde büyük bir coşku ile kutlanmış, aileler bu törenlerde kutsanmış ve sağlam aile temellerinin atılması için gerekli olan her şey yapılmıştır. Türk ailesi Türklerin anayasası olan töre tarafından koruma altına alınmış aile içerisindeki bireylerin görev ve sorumlulukları da belirlenmiştir. Böylece sağlıklı ve düzgün bir aile işleyişinin oluşmasına özen gösterilmiştir. Geçmiş eserlere bakıldığı zaman Türk ailesinin çağdaşı olan diğer ailelere göre çok daha ilerde bir düzene sahip olduğu görülmektedir. Türk ailesinde çağdaşlarının aksine kadının ve çocuğun da yeri özellikle belirtilmiş ve onlara da haklar tanınmıştır. Hiçbir zaman ailenin iki direğinden birisi olan kadın bir eşya gibi görülmemiştir. Çocuklar da sadece bir iş gücü veya satılacak bir meta gibi görülmemiş, aksine soyun devamını sağlayacak bireyler olarak görülmüştür. Bu sebeple Türk ailesinde kadının da kız çocuğunun da erkek çocuğunun da farklı konumları ve kendine has önemleri vardır.

Türk ailesinin bu sağlam yapısı Türk sözlü kültüründe de kendisine yer bulmuştur. Yukarıda örneğini verdiğimiz Dede Kokut boyları ve Oğuz Kağan destanında olduğu gibi masal, efsane, atasözü, deyim gibi bütün sözlü kültür unsurlarında aile ile ilgili önemli mesajlar gelecek kuşaklara aktarılmıştır.

Geçmişten günümüze Türk milleti aileyi kutsal bir kurum olarak görmekte, çocuğu neslin ve milletin devamının sigortası olarak kabul etmekte ve ona göre de bir aile eğitimi vermeye özen göstermektedir. İslamiyet de bu öğretinin devam etmesinde çok büyük bir etkendir; çünkü İslamiyet de aile kurmayı teşvik etmekte ve hayırlı evlatlar yetiştirmeyi emretmektedir.

Kaynaklar:

Aslan, N. (2019). Türklerde Aile Anlayışı ve Çocuk. *Türk Dünyası Araştırmaları*. S. 239, s. 457-466.

Güler, D. & Ulutak N. (1992). Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yapısında Aile. *Kurgu Dergisi*. S. 11, s. 51-76.

Gündüz, T. (2024). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Koşum, A. (2012). İslam Aile Hukuku Normlarının Türk (Aile) Kültürüne Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 29, s. 83-104.

Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. Osman Akınhan&Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Özçelik, S. (2024). *Dede Korkut Oğuz Beylerinin Destanlaşmış Hikayeleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

URL 1: https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 07.07.2026)

Yağcı, S. N. (2025). Dede Korkut Hikayeleri'nde Ebeveyn-Çocuk İlişkisi: Toplumsal Roller ve Değer Aktarımı. *Uluslararası Geleneğin ve Değişimin Kesişiminde Aile Sempozyumu Bildiriler Kitabı.* s. 317-338.

GELECEĞİMIZ İÇİN FELSEFE

Zübeyir OVACIK*

Giriş

Toplumsal muhayyilemizde felsefe sözcüğünün hangi çağrışımlara yol açmakta olduğuna dair bir soruşturma, Türkiye'de felsefi düşünme biçiminin dünü, bugünü ve gelecekteki konumuna dair bizlere bir fikir verebilir. Felsefi düşüncenin bireysel ve toplumsal varlığımızın yetkinleşmesine yönelik bir teşebbüsle doğrudan alakalı olduğu varsayımından hareket ettiğimizde klasik anlamıyla bilgece bir yaşama dair bir arayışı seslendiren ve bu doğrultuda sadece teorik bir çabayı içermeyen; yaşamda iyiyi gerçekleştirmeye yönelik pratik bir çabaya da karşılık gelen felsefi tutumun toplumsal-kültürel gerçekliğimizde neye karşılık geldiğini konuşmak, önemli ve anlamlı hale gelmektedir.

Bilindiği üzere "felsefe" kelimesi, Yunanca *Philosophia* sözcüğünden dilimize taşınmıştır. Yunanca'da sevgi anlamına gelen *Philo* sözcüğü ile bilgelik anlamına gelen *Sophia* sözcüğünün birleşiminden oluşan *Philosophia* kavramı "bilgelik sevgisi" anlamına gelmektedir. Felsefe kavramının içerdiği bilgelik ve aşk gibi hususlar esasında kültürümüzün aşina olduğu ögeler olsa gerektir. Felsefi bir çabanın ulaşmaya çalıştığı bilgeliğe kültürümüzde hikmet kavramıyla da işaret edilmektedir (Keklik, 1996: 51 vd.). Türk İslam kültüründe bilgece yaşama dair arayışı seslendiren çok sayıda bilgeyle karşılaşmak mümkündür.

Esasında felsefe sözcüğü, "sevgi" ve "bilgelik" gibi insanın yetkinleşmesi açısından temel iki unsusru içermekle "pek insanca" bir etkinliğe işaret eden bir kavram olarak kristalize olmaktadır. Öyle ki felsefe kavramının semantiği, insani varoluşun iki temel unsurunu, akıl ve ahlakı karşımıza çıkartmaktadır. Bu yönüyle felsefe, insani varoluşun bireysel ve toplumsal olarak yetkinleşmesi hususunda vazgeçilmez bir disiplin olmak durumundadır. Zira insani varoluşun anlamlı ve yetkin hale getirilmesi noktasında "ideal/olması gereken iyi yaşam formu nedir?" sorusu, felsefenin en temel sorusu olmak durumundadır. Nihayetinde bilgelik sanatı, bütünüyle iyi yaşamı gerçekleştirmekle ilgili, bir başka ifadeyle yaşam ustalığı ile ilgili bir beceriye işaret ediyor olsa gerektir.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0002-7266-3343, zubeyirovacik@gmail.com

Elbette felsefi düşünme biçimi, nitelikli bir entelektüel çaba gerektiren bir düşünme biçimi olması hasebiyle kitlelerin düşünme alışkanlıklarının çok ötesinde bir düşünme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda herkesin filozof olması veya herkesin felsefeyle ilgilenmesi beklenmemektedir. Bununla birlikte felsefi düşünceye veya filozoflara değer veren toplumların kültürün maddi ve manevi boyutlarıyla yetkinleşeme süreçlerine girdikleri de özellikle ifade edilmelidir.

Platon ve Farabi gibi filozofların felsefi yaklaşımlarında da görüleceği üzere, erdemli ve yetkin bir toplumun ortaya çıkabilmesi için felsefi bir bilgeliğin yol gösterciliğine ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda bir toplumun yetkin bir toplum olup olamadığının ölçütünü de içerisinde filozoflar çıkartıp çıkartamamasıyla doğru orantılı bir şekilde gündeme getirmek mümkündür. Zira felsefenin değer gördüğü toplumların daha yetkin ve müreffeh bir toplum olma imkanına sahip oldukları söylenebilir. Nitekim Descartes'a göre, bir ulusun bireyleri felsefeyle ne denli içli dışlı ise, o toplum o denli uygar ve ince ruhlu bir toplum olacaktır. Descartes, *Felsefenin İlkeleri* adlı eserinde şu ifadelere yer vermektedir: "…bir ulusun bireyleri felsefeyle ne denli içli dışlı olursa, o ulusun o denli uygar ve ince ruhlu olacağına inanmak gerektiğine değinirdim. Böylece bir devlette var olabilecek en büyük nimet, o devlette gerçek filozofların bulunmasıdır." (Descartes, 2007: 32).

Aristoteles'in meşhur tabiriyle doğası gereği "politik bir canlı" olan insan, ancak bir toplum içerisinde varlığını sürdürebilecek ve kendisini gerçekleştirebilecek durumunda olan bir varlıktır. Bununla birlikte insanın toplum içerisinde bir birey olarak kendisi olarak kalması, bir başka ifadeyle kendisine yabancılaşmaması, insanın yetkin bir varoluşa ulaşması açısından önemlidir. Bu yönüyle felsefe bireyin kendi varoluşuna yoğunlaşabilmesi açısından da önemli bir imkana işaret etmektedir. Bu anlamda bilgelik sevgisi olarak felsefenin öncelikli işlevinin insana kendisine dönme imkanı sunmasında ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Kendini Keşfetmenin Bir Aracı Olarak Felsefe

Bilinç sahibi bir varlık olarak insanın tarihsel süreç içerisinde ürettiği düşünce ve bilgi birikimi çeşitli tasniflere tabi tutularak resmedilmiştir. Bilimsel bilgiden teknik bilgiye, sanat bilgisinden ahlak bilgisine çeşitli bilgi türleri farklı düşünme biçimlerinin çıktıları olarak belirmiştir. Çeşitli düşünme biçimleri arasında felsefi düşünme biçimi haddizatında özgün ve özel bir düşünme biçimi

olarak dikkat çekici bir düşünce birikimi olarak ortaya çıkmıştır. Zira sanat düşüncesi, bilimsel düşünce gibi farklı düşünme biçimleri, daha çok araştırma nesnelerine yoğunlaşırlarken; felsefi düşünme biçimi, araştırma nesnesini dikkatli ve incelikli bir soruşturmanın konusu kılmanın yanı sıra bizatihi kendisine de yönelebilmekle ilginç bir düşünme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma alanının nesnesi ile öznesinin dönüşümlü olarak yer değiştirebildiği, bir başka ifadeyle refleksif bir düşünme biçimi olan felsefi düşünme biçimi, çok yönlü ve derinlikli bir düşünme faaliyeti olarak insanın kendisini keşfetmesi çabasında da elverişli bir düşünme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Sokrates'in ünlü savunmasında sarfettiği "sınanmamış bir hayatın yaşamaya değer olmadığı.." şeklindeki meşhur sözü, insanın kendi varoluşunu gerçekleştirmesi açısından kendisine dönmesini bize hatırlatmaktadır. Nihayetinde felsefi bilgelik insanın kendisini tanıması noktasında ona elverişli bir yol açmaktadır. Kendini tanımak, başından beri bilgeliğin temel ilkesi olmak durumundadır. Kendini tanımanın ise insanın istencini özgürce kullanma becerisi noktasında insane önemli bir imkan temin edebileceğini söyleyebiliriz.

Özgürce İradeyi Kullanma Becerisi ve Felsefe

Diğer canlılara nispetle daha dayanıksız ve korunaksız olarak dünyaya adım atan insan, doğa içersindeki varlığını bilinç ve irade gibi hususiyetleriyle ayrıcalıklı kılabilmiştir. İnsan bilinci, geçici bir rüya niteliğindeki varoluşunu anlamlandırma konusunda zaman zaman esaslı bir rasyonel soruşturmaya yönelebilmektedir. Pratik yaşamın hızlı bir akışla aktığı bir vasatta insanın kendisine dönmesinde felsefi düşünme biçimi önemli imkanlar sunmaktadır. Bir yönüyle felsefe, dogru düşünmeyi sağlama, anlam arayışını sürekli hale getirme ve kendini bilme cesaretini temin etme gibi hususiyetleriyle insani varoluşu sahici bir varoluşa dönüştürme çabasındadır. Zira varoluşsal yolculuğunda insanın köklerini derine salmış bir ağaç gibi sağlam bir zemine tutunması, fırtınalara karşı durabilmenin ilk koşuludur.

Bilgelik sevgisi olarak felsefenin tarihine bakıldığında pek çok filozofun esasında insanın ruhsal kapasitesinde bulunan yetilerin nasıl koordine edileceği ilgili tartışmalarda bulunduğunu görebiliriz. Nitekim Platon, insanın ruhsal kapasitesindeki üç temel yetiyi akıl, öfke ve arzu olarak açıklamakta ve aklın ökeyi ve arzuyu kontrol ettiği bilgece bir yaşamın yolunu formülleştirmeye çalışmaktadır. Stoacı filozof Epikteteos da *Söylevler* adlı eserinin hemen başında insanın hayatında değiştirebileceği ve değiştirmeyeceği hususları özellikle gündeme getirerek iradenin özgürce kullanımına özel bir vurguda bulunmaktadır. Yine

Jules Payot'in meşhur *İrade Terbiyesi* adlı kitabı da önemli bir eser olarak burada hatırlanmalıdır.

İnsanın kendisini keşif yolculuğunda elverişli bir imkan olarak öne çıkan felsefi düşünce, ferdi bir varoluşun özgürce gerçekleştirilmesi noktasında da özgün bir düşünce biçimine karşılık gelmektedir. Yaşadığımız dijital çağda yoğun bir enformasyona maruz kalan insanın otantik bir varoluşa sahip olma imkanı da felsefi bir soruşturma çerçevesinde gündeme gelebilecektir. Zira arzuların, ihtiyaçların ve tercihlerin nasıl belirlendiği konusu da insanın sahici bir varoluşa sahip olması açısından önemli bir soruşturmayı gerekli kılmaktadır. Bu yönüyle felsefenin eleştirel bir düşünme biçimi olması da öne çıkmaktadır

Eleştirel düşünme becerisi ve felsefe

İçinde bulunduğumuz dünyanın konforlu bir yaşam açısından geçmişine göre çok daha renkli ve zengin bir dünya olduğu pek ala ifade edilebilir. Modern tarım teknolojisindeki ileri uygulamlar, üretilen gıdalardaki niteliği ve niceliği artıran genetik çalışmalar, tıp teknolojisindeki gelişmeler modern insan yaşamını gıdaya erişim ve hastalıkların tedavi imkanları açısından daha ileri bir seviyeye taşıdığı ifade edilebilir. Bilginin üretimi ve dolaşımı açısından da avantajlı bir dünyada yaşadığımız söylenebilir. Nitekim yaşadığımız çağa ilişkin dijital çağ veya bilgi çağı şeklindeki nitelendirmeler yaygındır. Bilgiye erişimin daha önceki dönemlere kıyasla çok daha kolay olduğu ve bilginin çok hızlı yayıldığı bir çağda yaşamaktayız. Bilgi, daha doğrusu enformasyon veya malumat çok fazla maruz kaldığımız bir şey olsa gerek. Öyleki bu durum, "eskiden dünyanın içinde bilgi vardı; şimdi ise bilginin içinde bir dünya var" şeklinde ifade edilmektedir. Esasında gündelik hayatta karşılaştığımız pek çok malumatın enformasyon veya endoktrinasyon çerçevesinde değerlendirilebilecek hususlar olduğu da dikkate alınmalıdır. Bu yönüyle bilgi ile enformasyon veya malumat arasında bir ayrım yapmak gerekir.

Böylesi bir dünya bizim karşımıza eleştirel bir düşünme ihtiyacını çıkartmaktadır. Zira enformasyonun boca edildiği bir vasatta eleme mekanizmalarının devreye alınması gerekmektedir. Felsefi düşünmenin olmazsa olmazı rasyonellik ve eleştirelliktir. Zihnin doğru bilgiye ulaşımı açısından eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Toplum içerisinde özgürce düşünebilen bireylerin ortaya çıkabilmesi dolayısıyla bilinçli ve özgür bir toplumun ortaya çıkabilmesi için de felsefi düşünceye özellikle ihtiyaç duyulmaktadır.

Felsefi düşüncenin doğru bilgiye ulaşım açısından taşıdığı önemin yanı sıra onun doğa bilimlerine ufuk veren yönü de dikkate alınmalıdır. Zira günümüzde toplumlar bilim üretebilme ve dolayısıyla teknoloji geliştirme kapasiteleriye varlıklarını bağımsız olarak sürdürebilmeleri arasında doğru bir orantının olduğu ifade edilmelidir. Aynı şekilde özgür bir birey olma hususunda karşılaşılacak engelleri aşma konusunda da felsefi düşüncenin temin ettiği eleştirel bakış açısı önemli olmak durumundadır.

Doğa Bilimlerinin Gelişimi ve Felsefe

Hem olgu hem de değer alanını kapsamlı ve kuşatıcı bir soruşturmanın konusu haline getirmiş olan felsefi düşünme biçimi günümüzde bir toplumun varoluşunu sürdürebilmesi için hayati önemde olan temel bilimlerle iç içe olduğunu görürürüz. Teknoloji üretebilecek bilgiye sahip olmak için matematik kültürünün ve doğa bilimleri araştırmalarının ileri bir seviyeye taşınması gerekmektedir. Geleceğimiz için matematik ve fizik ne kadar önemli ise temel bilimlerin gelişimi ve oryantasyonu açısından da felsefe de o denli önemli olsa gerektir.

Düşünce tarihine bakıldığında felsefi düşüncenin temel bilimlere kaynaklık eden bir düşünce disiplini olduğu görülür. Nitekim Aristoteles'in doğa bilimlerinden insani bilimlere kadar bugün müstakil bir bilim haline gelmiş pek çok bilimsel discipline dair metinler kaleme aldığı görülmektedir. Türk-İslam medeniyetinin parlak ismi olan Farabi'nin el-Medinetü'l-Fazıla adlı eserine bakıldığında da onun ayrıntılı biyolojik ve fiziksel açıklamalar yaptığı görülür. Esasında felsefi düşüncenin otoritelerine bakıldığında felsefe ile bilim arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde görebiliriz. Yine İbn Sina'nın meşhur felsefe-bilim ansiklopedisi niteliğindeki eseri de felsefe ile bilimin nasıl iç içe olduğunu bize göstermektedir. Gerçi günümüzde bilimdeki branşlaşmanın ve uzlaşmanın geldiği nokta itibariyle, felsefenin bütün bilimleri kuşatacak bir pozisyonunun olduğunu iddia etmek zor görünmektedir. Fakat günümüzde bilim sonrası ortaya çıkan durumlara ilişkin tartışmalarda felsefenin elşetirel pozisyonuyla taşıdığı önem daha da artmış durumdadır.

Ahlaki ve hukuki bir vasatta bir toplumsal gönenç için felsefe

Tekerleğin icadından yazının icadına, telefondan bilgisayarlara kadar insanlığın tarihi hayatın kolaylaştırılmasına yönelik çeşitli icatlarla doludur. Günümüz dünyası da yapay zeka teknolojilerinin ve otonom sistemlerin hayatı kuşattığı ve insanın mahiyetini yeniden tartışmaya açtığı bir dünyadır. Dijital

devrimin yaşandığı bu dünyada insanlığın bilim ve teknoloji alanında ulaştığı seviye göz kamaştırıcı olsa da bütün bu birikimin insanlığın manevi varlığı için bir teminat oluşturabildiğini söylemek zor görünmektedir. Dijitalleşen bir dünyada barışın nasıl tesis edileceği noktasında tartışmalar devam etmektedir. Evrensel anlamda insanlığın barış içerisinde yaşanması çerçevesinde ortaya konulan tartışmalarda felsefi bakış açısı insanlığın önüne hep bir ufuk çizmiştir.

Toplumsal yaşamın düzenli işleyişinde vazgeçilmez kabul edilen ahlaki ve hukuki dizgelerin daha işlevsel hale gelmesi noktasında da felsefi bakış açısının iyi bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür. Daha az çatışmanın ve daha çok uzlaşmanın yaşanabilmesi için felsefi bakış açısının göreceli olarak faydalı olabileceğini iddia edebiliriz. Elbette felsefi düşünce kitlelerin yaygın düşüncesi değildir. Fakat felsefi bakış açısın temsil eden düşünürlerin varlığı toplumsal tıkanmışlıkların aşılması noktasında işlevsel olsa gerektir.

Sonuç

İnsani varoluşun nitelikli bir varoluş haline gelebilmesi noktasında insanın akli ve ahlaki kapasitesinin geliştirilmesi önem arzetmektedir. Bireysel olarak varlığını sürdürebilmek için akli kapasitesini geliştirmek durumunda olan insan, varlığını zorunlu olarak ancak bir toplum içerisinde sürdürebileceğine göre ötekiyle ilişkisini temin edecek ahlaki, hukuki dizgelere de ihtiyaç duymaktadır. Herhalükarda bireysel ve toplumsal düzeyde insani varoluşun devamı ve yetkinliği için akıl ve ahlakın vazgeçilmezliği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Aklı ve ahlakı mevzu edinen felsefi kültürün yaygın olduğu toplumsal çevrelerde göreceli olarak daha müreffeh ve insani bir vasatın ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Zira aklın doğru kullanımı felesefe-bilimin gelişmesine ve dolayısıyla maddi düzeyde bir iyileşmeye yol açmaktadır. Aynı şekilde bilgece bir yaşam çerçevesinde ahlak alanına dikkat kesilmek de yetkin bir toplumsal vasatın ortaya çıkmasına imkan hazırlamaktadır.

Felsefi düşünme biçiminin tarihsel gelişimine bakıldığında onun bilimle iç içe bir düşünme faaliyeti olduğu görülebilir. Felsefileşmiş bir kültürün çevrelediği toplumların bilimsel alanda daha başarılı seviyeye geldikleri görülmektedir. Bu anlamda felsefileşmiş bir kültür, bilimsel çabaların yaygınlaşması hususunda önemli avantajlar elde etmiş bir kültür olmak durumundadır. O halde temel bilimler alanında sürekli bir gelişimin temini, felsefi düşünme biçiminin değer görmesiyle de alakalı görünmektedir. Günümüz dü-

nyasında matematik ve fizik gibi temel bilimler alanındaki gelişim, bir toplumun bağımsız ve müreffeh bir toplum olması noktasında hayati önem arz etmektedir.

Tarihsel hafızamızla ilişkimizi daha bilinçli hale getirmek ve içinde yaşadığımız dünyada varlığımızı güçlü bir şekilde sürdürebilecek şekilde kültürel kodlarımızla da uyumlu olabilecek bilgece bir yaşam formuna ulaşabilmek için felsefi düşüncenin rasyonellik, eleştirellik ve iyiye yönelik olmak gibi hususiyetlerinden yararlanmak, toplumsal mevcudiyetin devamı noktasında hayati olmak durumundadır. Esasında İbn Arabi'den Mevlana'ya Hacı Bektaş'tan Yunus'a, Aşık Veysel'den Neşet Ertaş'a varlık ve insan anlayışımızın oluşumuna katkıda bulunan yaşam ustaları, bilgelik yolunda bizlere önemli bir miras bırakmışlardır. Söz konusu kültürel ve insani mirası felsefi düşüncenin imkanlarıyla yeniden yorumlamak, bugün de insana dair umudu çogaltacak bir çabaya karşılık gelecektir.

KAYNAKÇA

Descartes, R. (2007). *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları.
Epikteteos. (2019). *Söylevler*, çev. Yahya Kurtkaya, İstanbul: Şule Yayınları.
Jules Payot, J. (2024). *İrade Terbiyesi,* çev. İsmail Yakıt, İstanbul: Ötüken Yayınları.
Keklik, Nihat (1996). *Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3484.
Magee, B. (2004). "Felsefeye Bir Giriş/ Isaiah Berlin ile Söyleşi", *Yeni Düşün Adamları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ISBN 978-625-8882-23-0